

Szerzőink

MARTIN BÚTORA

PAVOL DEMEŠ

JOERG FORBRIG

GERŐ MÁRTON

GRAJCIJÁR ISTVÁN

IVAN KRASZTEV

KRASZTEV PÉTER

MIKECZ DÁNIEL

NAGY GERGELY

OLENA NIKOLAYENKO

PETŐCZ GYÖRGY

TÓTH ANDRÁS

VÁRI GYÖRGY

LUCAN WAY

TARKA ELLENÁLLÁS

KÉZIKÖNYV

REBELLISEKNEK

ÉS BÉKÉSEKNEK

Tanulmányok

Szerkesztette: KRASZTEV PÉTER—JON VAN TIL

A kötet megjelenését a Politikatörténeti Alapítvány támogatta.

ISBN 978-963-338-085-7

Felelős szerkesztő Krasztev Péter, Jon Van Til

Fordította Klopfer Judit, Konok Péter

Martin Bútor, Pavol Demeš, Joerg Forbrig, Ivan Krasztev © The German
Marshall Fund of the United States–Erste Foundation
Olena Nikolayenko © Emerald Group Publishing Limited
Lucan Way © Journal of Democracy

© Szerzők, 2013

Hungarian translation © Fordítók, 2013

Fotók © Csoszó Gabriella, Fekete Hajnal, Kaszics Bálint, Kiss Kelemen,
Krasztev Péter, Michael Colello, Ránki Dániel, Tordai Márton

0801:KO - KK Szabadpólc
301.16 T 30 FS00670393

TARKA ELLENÁLLÁS : KÉZIKÖ

Kiadja a Napvilág Kiadó Kft.
www.napvilagkiado.eu

Első kiadás 2013

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben
tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképeszeti
vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

*Ajánlom ezt a könyvet nagyapám, Kemenes Lajos
és barátja, Dezsényi Miklós emlékének, akik egy előző
ellenállásban találkoztak*

Tartalomjegyzék

ERDŐS VIRÁG: Márciusi kesergő	11
KRASZTEV PÉTER: Előszó. Kis magyar kifestő, avagy hogyan színeztük ki az új társadalmi mozgalmakat	17
Köszönet	37

1. Népek tengere

PAVOL DEMEŠ--JOERG FORBRIG: Civil mozgalmak és demokratikus hatalomváltások: stratégiák és erőforrások	41
OLENA NIKOLAYENKO: Az ifjúsági mozgalmak és a hatalom taktikai játszmái a posztoszocialista országokban	67
LUCAN WAY: Az 1989-es rendszerváltások és az „arab tavasz”	112
MARTIN BÚTORA: OK '98 – az összefogás technológiája. Civil kampány a szabad és tisztességes választásokért Szlovákiában	129
IVAN KRASZTEV: Legközelebb hol? Vagy legközelebb micsoda?	160

2. Tarka magyar

TÓTH ANDRÁS: LMP: kísérlet a politikai tér újraalkotására	179
VÁRI GYÖRGY: A Szolidaritás útja	234
PETŐCZ GYÖRGY: Milla: őrkutya, vagy vadászkutya?	267
GERŐ MÁRTON: El kéne foglalni valamit... Az Occupy Wall Street és a hallgatói mozgalom	306

MIKECZ DÁNIEL: Köztér és köztársaság: 4K!	352
NAGY GERGELY: Egyre radikálisabb intervenciók A politikai művészet új hulláma Magyarországon	378

3. Függelék

TÓTH ANDRÁS–GRAJCZJÁR ISTVÁN: Jobbik: a radikális jobboldal térnyerése Magyarországon	411
--	-----

4. Melléklet

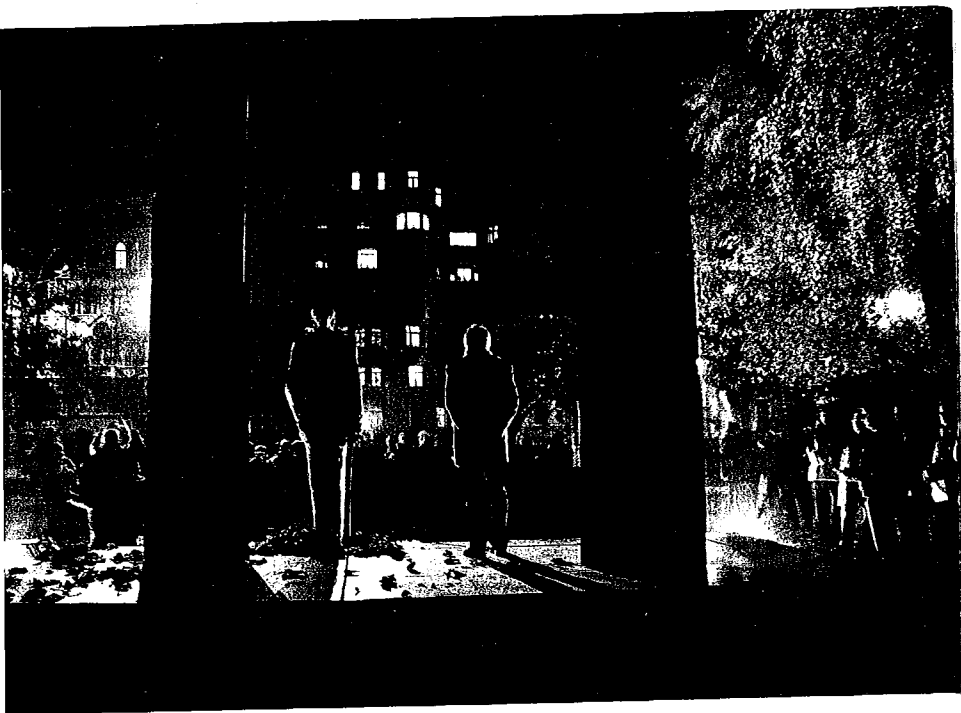
Beszédek

ISTVÁNYFI ANDRÁS beszéde a 2011. október 23-ai <i>Nem tetszik a rendszer tüntetésen</i>	453
MAJTÉNYI LÁSZLÓ beszéde 2012. január 2-án a <i>Lesz még magyar köztársaság!</i> tüntetésen	457
KORNIS MIHÁLY beszéde 2012. március 10-én <i>a Szolidaritás tüntetésen</i>	460
NAGY GERGELY laudációja a Szabad Művészekről 2013. január 25-én, a Jurányi Inkubátorházban	463

Dokumentumok

MARTIN BÚTORA: A szlovák modell: „Gondolkodom, tehát szavazok. Szavazok, tehát vagyok.” Az OK '98-kampány.	466
Valódi Demokráciát Most! Manifesto Magyar Szolidaritás Mozgalom: Kedves Magyarország, I–II.	482
4K!: Patrióta-Kiáltvány	492

A kötet szerzői	495
A kötet szerkesztői	501

Kaszics Bálint felvétele

ERDŐS VIRÁG Márciusi kesergő

talpra magyar
hí a haza

budakalász
sajókaza

hús esztendő
nem a világ

kinek karó
kinek virág

ah, szabadság
nem virul a

nincs rá recept
se pirula

nem egy fillér
de két tallér

fekete kéz
fehér gallér

marsallbotból
generális

mérsékeltén
zseniális

szabad péntek
szabad sajtó

éllovasból
sereghajtó

jó cimborám
ne légy nyuszk

nincs mögöttünk már a
muzsika

belső ellen
ütött rajtunk

levágjuk vagy
fejet hajtunk

amagyarok
istenére

se munka se munka-
bére

szolgaföldbe
szabad kopja

míg az ellen ki nem
lopja

sehonnai
bitang ember

ki most ha kell
szólni nem mer

benne van a
bibliába

ott a helyük
indiába

miattuk van
minden bajom

élek sovány tejen
vajon

ha még egyszer
azt üzeni

mindnyájuknak
el kell menni

egy a tábor egy az
ellen

induljunk hát
magunk
ellen

ne rugózzunk rajta mért is

ha mindjárt az
ingemért is

aki magyar
sose henyél

van még szőlő
kölcson
kenyér

ne bánkódjék
senki köztünk

csak amink van
abból főztünk

gyöngy az élet
alapjába'

Kossuth Lajos
kalapjára

Kaszics Bálint felvétele

Kaszics Bálint felvétele

annyi áldás
szálljon rája

ne járjon any-
nyit a szája

árok árok de mély
árok

kis vitézek bach
huszárok

jönnek-mennek
lobogtatnak

megint jönnek
kopogtatnak

csendes most már
újra csendes

aki úgy dönt azzal
rendes

sötétek és
világosok

volt-erdők és ó-
nadasok

hajszalanként mint a
boldog

fodrászkellék minta-
boltok

egyik keres másik
talál

rend lesz végre
hó és halál

avagy virág vagy te
hazám?

azért veszed ilyen
lazán?

ma leszárad holnap
kinő

szörnyű idő
szörnyű idő

KRASZTEV PÉTER / ELŐSZÓ

Kis magyar kifestő, avagy hogyan színeztük ki az új társadalmi mozgalmakat

Isten? Áldás? Magyar?
Jókedv? Bőség?
Védőkar?
Küzdés? Ellenség?
Balsors? Régen tép?
Víg esztendő?
Bűnhődés? Nép?
Múlt? Milyen jövőendő?
(Horváth Viktor: *Zsoltár*)

Egy forradalom lehet rózsás, jázminos, narancsos, tulipános, de megbújhat arab tavasz, buldózer és választási forradalom álnév alatt is. Bomlás virágai, vagy a gyehenna tüze, az egyetemes ringlispíl újabb megállója, vagy fény az alagút végén? A nagy- és geopolitikai érdekek érvényesítésének kreatív módja, vagy gyökértelen és szétzilált társadalmak rég várt eszmélése?

Efféle kérdésből egy komplett előszóra valót össze lehetne írni: aki a hatalomtechnika mindenhatóságában hisz, az a „vagy” előtti opciót fogja nagy valószínűséggel választani, aki a képviseleti demokrácia fejleszthetőségében bíz, az azt, ami utána következik. Ez – ha nem is vallássá –, amolyan Weltanschauunggá lett a mi kis világunkban, tartozik hozzá életmód, identitás, nyelvezet, szabadidős szokások, olvasmányok, pártok. Manapság, ha két

ismeretlen beszélgetni kezd, az első percek azzal telnek, hogy a felek „beszkennelik” egymást: előbb a külső identitásjelzőket (sajtótermék, tetoválás, tarsolylemez stb.), majd a szóhasználat mögöttes értelmét (etnikum, becsületes ember, bezzeg ezek ott stb.). Aztán kiderül, ki békemenetes hajlandóságú, ki inkább olyan tüntető fajta, vonzás van, vagy taszítás, lesz társalgás, vagy hanyagolják egymást.

A világszerte „tarka forradalmaknak” nevezett jelenség legutóbbi hulláma erre a hasadt magyar valóságra áradt szét. (Vagy ez a hasadt magyar valóság verte fel a hullámokat – ahogy tetszik.) A kötetben több szerző vitatja a forradalom szó létjogosultságát, alighanem helytállóan, mivel romantikus aurája szélsőségesen kiszolgáltatottá tesz a cinizmussal szemben (vö. „fülkeforradalom”), de a kötelező közérthetőség kedvéért én megtartanám ezt a kifejezést azoknak a (posztmodern, posztindusztriális stb.) *új társadalmi mozgalmaknak* a *metaforikus* jelölésére, amelyek az elmúlt tizenöt évben a demokráciahiány, illetve a félautoriter rezsimek ellen léptek fel, főleg posztszocialista országokban, de számos elemző az „arab tavaszt” is ide sorolja. Nyilván, sok minden magyarázatra, pontosításra, értelmezésre szorul: mik ezek a mozgalmak, mi indokolja létrejöttüket környékünkön, és hogy jövünk ide mi: hogyan módosította „hasadt valóságunk” a világ más tájairól átszármazott eszméket, ellenállási gyakorlatot, és egyáltalán – kik csinálják nálunk a ribilliót, miért éppen így, és mi ezzel a céljuk?

Mozgásformák

Egy végsőkéig eltökélt mozgalmakutató – több százan vannak világszerte, a könyvtárak polcain sok folyóméter könyv sorakozik a témában – minden gátlás nélkül kijelentené, hogy a világtörténelem, de legalábbis a világ kultúrtörténete mozgalmak történeteként is

könnyedén leírható. Az ókorban ilyen volt a zoroasztriánus vallási mozgalom, majd a manicheizmus és maga a kereszténység is, aztán a középkorban minden vallási köntösben megjelenő szociális és politikai tiltakozás a bogumilizmustól kezdve a Husz János, Leideni János, Münzer Tamás mozgalmain keresztül a reformációig és ellenreformációig. A felvilágosodás, az istenközpontú világkép megrendülése után, amikor a modern, ipari társadalomban az ember saját kezébe vette sorsa irányítását – folytatná virtuális mozgalmotörténeszünk –, a gondviselés helyét átvette az öngondoskodás, a transzcendens kegyelem helyét a felelősség, az üdvözülését az evilági paradicsom, de legalábbis az optimálisan komfortos élet igénye. Ez szülte a modern, indusztriális kor „projektorientált gondolkodását”; a szakmai, osztály-, politikai, eszmei, etnikai alapon szerveződő közösségek „üdvözülési stratégiái” köré szerveződő mozgalmak hívták életre az új gazdasági és politikai rendszereket, a nemzetállamokat, a totalitárius államokat, azaz gyakorlatilag a teljes társadalmi-politikai-gazdasági környezetet, amibe beleszülettünk. Ezeket a modern, vagy indusztriális mozgalmakat Habermas úgy jellemzi, hogy központi problémájuk a „javak elosztása”. Claus Offe is ezt a gondolatot bővíti, amikor a „régí paradigmába” sorolja, és a szabadpiac elvei szerint működő mozgalmakként határozza meg őket: elsődleges a növekedés és a hatékonyság, később, a 20. században ennek érdekében történt meg a kiegyezés a tőkések és a „rendszerhez lojális” munkásmozgalmak között, született meg az egyensúly, azaz a képviselői demokrácia a politikai pártok közvetítésével. Ebben az általános jólétre való törekvésben a civilség beleolvadt a fejlesztő szakpolitikák áradatába: a politikai és ipari rendszer erejét a termelékenység és a fejlesztés adta, a szakpolitika (és az ebbe begubózódott civil társadalom) ennek az intenzív dübörgésnek a jóléti oldalát volt hivatott szolgálni. Kicsit kitekintve a mozgalmotörténeti perspektívából, ez volt az a kor, amikor a kultúrában Leslie White „általános evolúcióelmélete” volt érvényben

(minél ésszerűbben gazdálkodik egy társadalom az energiával, annál fejlettebb); a nyugati világ John M. Keynes gazdasági-fejlesztési nézeteit vallotta (ha a fejletlen régiók „bemásolják” magukhoz a fejlettek modelljét, akkor azok is okvetlenül gyarapodni fognak); a modernizációt egyenes vonalú, a centrumtól a periféria felé haladó „civilizáló” folyamatként képzelték el, amint azt Giddens is leírja. A kapitalizmus fénykorának ebben a civil-politikai idilljében rend uralkodott és egyértelműség, hiszen – amint Offe is megjegyzi – nem volt olyan alternatíva, ami ennél többet kínálhatott volna.

Az új társadalmi mozgalmakat már a múlt század hatvanas éveinek végén uralkodó – most nincs rá más szó – forradalmi hangulata hívta életre. Habermas a tőle megszokott homályossággal az „életformák grammatikájának” felértékelődésével magyarázza a jelentéket, amit azután ki is fejt: az „új politika” már nem a gazdasági, össztársadalmi, személyes és nemzetbiztonsági kérdéseket állítja a figyelem középpontjába, hanem az életminőséget, emberi jogokat, egyéni önmegvalósítást és a közéletben való közvetlen részvételt. A liberális felszabadítási mozgalmak és a munkásmozgalom elveszíti vonzerejét, helyettük az alternatív ökológiai és atomenergia-ellenes, feminista, regionális-autonomista, béke- és emberjogi (bevándorló, szexuális és egyéb kisebbségek emancipációját követelő) mozgalmak képesek mozgósítani tömegeket. Offe a váltás után létrejött helyzetet „új paradigmának” nevezi, de megengedhetőnek tartja az „új politika”, „új populizmus”, „neoromantika”, „antipolitika”, „unortodox politikai magatartás” és a „felforduláspolitikai”, illetve a „nem konvencionális” bővítményeket ennek az új paradigmának a magyarázatára. Szerinte az új társadalmi mozgalmakat három közös vonás jellemzi. Először is kötődnek az egyén (fizikai) létezéséhez – testhez, egészséghez, szexuális identitáshoz; a lakónegyedhez, városhoz; a kulturális, etnikai és nyelvi identitáshoz. Másodszor már meglévő értékekre fektetnek nagyobb hangsúlyt: az autonómia, önkormányzás, önszervezés, önellátás szembekerül a manipulációval,

ellenőrzéssel, függőséggel, bürokratizálódással, túlszabályozással. A harmadik közös vonás az a mód, ahogy a mozgalomban résztvevők szembehelyezkednek ellenfeleikkel – a mozgalmak informálisak, egalitáriusak, működésük időszakos, nincsenek bennük leosztott szerepek (hierarchiák), mindenki csak magát képviseli, kampányokkal működik, hálózatosan szerveződik, önkéntesek segítik és támogatják anyagilag, legfőbb kifejezőmódjuk az utcai akció és a tüntetés. Mivel nagyrészt egyetlen ügyet akarnak sikerre vinni (*single issue*), nem képesek sem tárgyalásokra, sem hosszas taktikázásra, sem kompromisszumra a hatalommal, mindent vagy semmit játszmát játszanak. Röviden összefoglalva a fentiek: ebben a korszakban válik magától értetődővé az elképzelés, miszerint világok sokasága él együtt párhuzamosan, ideológiák és identitások, életmódok és szubkultúrák, ezek közül egyik sem magasabb vagy alacsonyabb rendű, nincs egyetlen igazság sem politikailag, sem gazdaságilag, sem kulturálisan. Ezzel szemben központi kérdéssé vált, hogy növekedés helyett élhető és fenntartható legyen környezetünk, világunkat képzett és sokoldalú emberek lakják, akik képesek alkalmazkodni a változó körülményekhez, illetve elviekben létezhet jó hatalom is, amelyik ezt a sokszínűséget garantálja és koordinálja. Újfént kitekintve a szűk mozgalomtörténeti keretek közül: a '68-as törésvonalat követően felborul az addig stabil centrum-periféria viszony, felértékelődik a szubjektivitás, az egyéni tapasztalat integrálódik az akadémiai tudásba; a gazdaságban a keynesi fejlesztéskonceptiót felváltja a decentralizált, belső erőforrásokra támaszkodó regionális politika; White után Julian Steward „specifikus evolúciója” lesz az irányadó kultúraelmélet (nem az energiafelhasználás módja, hanem a környezet megkíméltsége és élhetősége a fejlettség mércéje); a társadalomelméletben Giddens lineáris modernizációs modelljét az ezredfordulón felváltja a Samuel Eisenstadt által megfogalmazott „sokféle modernitás” elképzelése (világunkat a több

központból kiinduló, globalizáló hatású modernizációs folyamatok együtthatása alakítja). Ebben a felállásban a civil társadalom már nem bokréta az intézményesült politika kalapján, hanem közvetlen ellenőrző és befolyásoló szerepre tart igényt, közvetíteni akar a technológia fejlődésével együtt dinamikusán változó társadalom és az évtizedek óta lomha és fásult képviseleti demokrácia között.

A rossz széria

A nemzetközi szakirodalom ennél jóval többet is mond, mint erről bárki meggyőződhet Olena Nikolayenko kötetünkben szereplő, meglehetősen precíz írásából, a fentiekben csak a legklasszikusabb alapvetésre támaszkodva próbáltam néhány elméleti és szemléleti tényt vázolni, úgymond tágabb kontextusba helyezni a mozgalmi jelenséget. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ez a tágabb kontextus legfeljebb ha köszönő viszonyban van közép- és kelet-európai valóságunkkal.

Elég csak egy pillantást vetni a következő szériára: Szlovákia (1998), Szerbia (2000), Belarusz (2001), Grúzia (2003), Ukrajna (2004), Azerbajdzsán (2005)... arab országok (2011)... Magyarország (2011-). Miután felocsúdtunk a méltatlan környezet felett érzett etnocentrisra felháborodásból („hogya kerülünk mi ebbe a brancsba?”), elkezdhetünk töprengeni azon, milyen mutatók szerint lennénk mi jobbak náluk, és nem inkább az extrém kategóriába tartozunk-e. Maradjunk egyelőre a hasonlóságoknál, a néhány különbségre a folytatásban elszórtan tesztek utalást (de ezekben sem sok örömünk telik majd). Történelmileg – nyilván – a több szakaszban elkezdődő, majd megakadó, főleg felülről ránk erőltetett társadalmi modernizáció, az ebből adódó bizalomhiány a társadalmon belül, a mindig csak a retorika szintjén megvalósuló szabadversenyos kapitalizmus stb. Egy kiváló mai történész, Stephen Kotkin az államszocialista

társadalmakat *uncivic society*-ként („nemcivil” társadalmakként) jellemzi, és a saját példánkon bizonyosodhatunk meg ennek igazságában: a Kádár-rendszer elég hatékony volt abban, hogy az ellenállás hiábavalóságára építve a társadalmi szolidaritást és az autonómiát felszámolja, és ezek az attitűdök tovább élnek azóta is. Ennek következményeiről olvashatunk a kötet majd’ minden szerzőjénél: ezekben az országokban a félautoriter rezsimok uralkodásának kezdetén nem működött a civil társadalom, vagy ami belőle működött, az legalább annyira idegen volt ezeknek a társadalmaknak, mint maga a hatalom, hiszen mifelénk a szervezetek jelentős részét vagy nagy nemzetközi támogatók igényének kielégítésére hozták létre, vagy a pártok finanszírozták önös érdekből. Magyarországon például akkor sorvadt el a független civil társadalom létrejöttének reménye, amikor a ’80-as években indult környezetvédő, vagy annak álcázott rendszerellenes mozgalmak a ’90-es évek elejére szétforgácsolódtak (ehhez Tóth András LMP-tanulmánya szolgál számos részlettel), a demokratikus ellenzék pedig belesimult a *mainstream* politizálásba. Lucan Way helytállóan írja elemzésében, hogy az arab tavaszról nem lett (és nem lesz) közép- és kelet-európai ’89, de utólag azt is ki lehet jelenteni, hogy a szemléletváltás tekintetében ’89 nálunk sem pótolta a nyugati ’68-at. Megkaptuk a (lankadt) nyugati képviseleti demokráciát anélkül, hogy meglett volna a hozzá járó civil immunanyag. A költővel szólva: pálmát ültettünk a Hortobágyra.

A mindenható intézményesült politikához törleszkedő civil társadalom a ’68 előtti nyugati modellt reprodukálta, csak hogy a mi tájainkon ennek a hátterében nem a növekedési-jóléti konszenzus fenntartása állt, hanem a szocializációból adódó paternalizmus (a hatalom jó nem lehet, de valamit mindig juttat). Azok, akik figyelmesen elolvassák ennek a kötetnek az első részét, megdöbbenő párhuzamokat fedezhetnek fel a posztoszocialista félautoriter rezsimok kiépülése, retorikája, hatalmi játszmái, korruptsága és a jelenlegi hazai rendszer hétköznapi valósága között. Lucan Way Steven

Levitskyvel társszerzőségben monográfiát jelentetett meg 2011-ben a hidegháború utáni autoriter „hibrid rendszerekről”. Hibridnek azokat a rendszereket nevezik, melyek a látszat (pl. nemzetközi legitimitás) kedvéért megőrzik a demokratikus intézményeket (parlament, alkotmánybíróság, állami vagyonfelügyelet stb.), de csak arra használják ezeket, hogy a saját hatalmukat újratermeljék: elsőként elvágják az ellenfelek útját a gazdasági erőforrásokhoz, kisajátítják a sajtót, az ellenzékieket kiszorítják minden gazdasági és állami pozícióból, a maguk hasznára szabdalják át a választási rendszert. Mindehhez harsány nacionalista/populista és Európa/Amerika-ellenes retorikát használnak, összeesküvés-elméleteket lebegtetnek, és a nemzet történelmi sérelmeit emlegetik, ami a központilag irányított média csatornáin keresztül hatékonyan el tudja hitetni a populációval, hogy most is egy sokat szenvedett, kis nemzet függetlenségi harcának részese. Lukasenka és Belarusz esete kiváló példa arra, hogyan tud az ádáz külföldi kritika még nagyobb sztárt csinálni egy diktátorból, amennyiben a hazai talaj kellően elő van hozzá készítve. És a rossz hír az, hogy ezek a történetek ismétlődnek.

Több szerzőnk utal arra, hogy a hibrid rezsimnek vezetői szívesen ellesik egymástól a *best* (a másik nézőpontból *worst*) *practice*-t – a legjobb és legrosszabb gyakorlatot: főleg az ellenzék trükkjeire készülnek fel időben és gyorsan, vagy már megelőző csapással reagálnak rá. A legrafináltabbak, Aliev, Putyin, Lukasenka előre felépítették saját kvázi-civilszervezeteiket, közpolitikai és elemző intézeteiket, törvényt hoztak finanszírozásukra valamint a függetlenek lebénítására, majd költségvetési pénzből rendeztek kormány melletti tömeges szimpátiatüntetések és hazafias ifjúsági akciókat. Máig hatalmon vannak, és tálcán kínálják az ötleteket a Magyarországon viruló hibrid rezsimnek, bár 2013-ban – hogy itt máris egy különbséget említsek – az alkotmány negyedik módosításával alighanem átültünk a zászlóshajóba. És mert az említett ismétlődő tapasztalatok azt is mutatják, hogy korunk autokrata vezetőinek reakciói is viszonylag

Kmara: szelíd ellenállás Grúziában, 2003 (P. Demeš hozzájárulásával)

egységes logikát követnek, kevés okunk van kételkedni abban, hogy Ivan Krasztev a magyarországi jövőt vetíti elénk, amikor azt írja: „Olyan rezsim volt ez, amelyekben az állampolgárnak joga volt szavazni, de a kormány fenntartotta magának a kiváltságot, hogy a szavazatokat megszámlálja, és az eredményt bejelentse.” A választójog kiterjesztése és a nem magyarországi szavazók listájának titkosítása csak az első, félszeg kísérlet ezen az úton.

Saját paletta

És itt lassan rákanyarodom a bevezető legelején felsorolt dilemmákra: mik is hát ezek a zavaros, keleti televényből kisarjadt, politikai szerepkörben, de civil narratívával fellépő – vagyis a maguk mód-

ján szintén hibrid – mozgalmak, melyek beszínezték néhány hibrid rezsim alkonyát? Ivan Krasztev, a világ egyik legbefolyásosabb politikai elemzője határozattan szkeptikus a civilek önmagukról felépített mítoszát illetően, és tagadja, hogy az ő beavatkozásuk mentette meg a demokrácia ügyét: „A civil társadalom eszméje ugyanolyan alapvető volt a tarka forradalmak számára, mint a »harmadik rend« eszméje a francia forradalomnak. A civil szervezetek szerepét ugyanolyan fontosnak tartják a tarka forradalmak esetében, mint a bolsevik pártét az 1917-es orosz forradaloméban... Ha az ember azt szeretné, hogy írjanak róla a történelemkönyvekben, először is gondoskodnia kell róla, hogy valami köze legyen a megírásukhoz – a civil szervezetek vezetői így tettek. Nem csak a tarka forradalmak vezetői voltak, de ami fontosabb, az események legaktívabb értelmezői is.” Ez utóbbi megjegyzés leginkább annak a Pavol Demešnek szól, aki az általa leírt – és a kötetünkben olvasható – tarkaforradalom-exportnak központi figurája volt az amerikai German Marshal Alapítvány közép- és kelet-európai igazgatójaként, és egyben szerkesztője volt annak a kötetnek, amelyben a saját és Ivan Krasztev írása is napvilágot látott.

Névrokonomnak abban kétségtelenül igaza van, hogy a Nyugat saját nárcizmusának kielégítésére vette át és támogatta a tarka forradalmak civil narratíváját, de a nem kevésbé kiváló elemző, Martin Bútora tanulmánya is legalább annyira érvényes megállapítást mond ki, miszerint a külső beavatkozás csak ott ér cél, ahol valódi társadalmi konszenzus uralkodik az autokrácia leváltását illetően. A belarusz és az azeri ellenpélda is alátámasztja ezt a megállapítást: ahol a politikai és a civil ellenzék megosztott és bizonytalan, ott minden próbálkozás visszafelé sül el. Bármennyire is apolitikus a laikus társadalom, ha egyszer a demokratikus vívmányok visszaállítása érdekében képes konszenzust teremteni a szakszervezetek, egyházak, helyi önkormányzatok és más demokratikus erők között – mint Szlovákiában –, akkor az autoriter rezsimnek befellegzett. És

azt, hogy ezt civilek hajtják végre az egyesült politikai ellenzék háttországaként, vagy politikusok a civilek ösztönzésére, a végkimenetel szempontjából tökéletesen lényegtelen.

Ha az új társadalmi mozgalmak offei „új paradigmáját” vesszük alapul, a Nyugat nem tett mást, mint gyorsított eljárásban átlántálta az új autokráciák talajára az átpolitizált civilség ’68 utáni koncepcióját. Ezt akarta látni, de – újfent Offe fogalmaival – ezt is teremtette meg: beékelte „az intézményesült politikai tényezőket” és a privát szféra közé az új mozgalmat, hogy az „politikai akciókat hajtson végre a civil társadalmon belül, s ezáltal megkérdőjelezze mind a magán-, mind a politikai gyakorlatot és intézményrendszert”. A nyugati új társadalmi mozgalmak szimulációi innentől átvették a képviselői demokráciákban megszokott „immunrendszeri feladatokat” – mint a kötetben közölt tanulmányokban olvashatjuk –, hol több (Szerbia, Szlovákia), hol kevesebb (Ukrajna, Grúzia) sikerrel. Ahol pedig – nosztalgikus kifejezéssel élve – nem érett meg a „forradalmi helyzet” (Belarusz, Azerbajdzsán), ott hiába investált a Nyugat a civil *best practice* telepítésébe, csak az idejét és pénzét vesztegette.

A tarka előzmények és a hazai helyzet közti különbségre visszatérve: nem csak a hatalmi mechanizmusok összevetéséből nem jöttünk ki jól, de a civil szféra területén is jókora hátrányban vagyunk a forradalmi előzményekhez képest. Talán azért, mert már EU-tagok vagyunk, s ebből következően a nemzetközi közösség bízik a belső, intézményes megoldásokban, vagy a külvilág érdeklődésének általános eltompulása miatt, de a civil ellenzék gyakorlatilag semmiféle külső támogatásban nem részesül (a hatalomnak szóló, nagyrészt kontraproduktív dörgedelmektől eltekintve). Belülről figyelve az itthoni ellenzék tevékenységét, feltűnő, hogy – alighanem ismét Azerbajdzsán és Belarusz kivételével – az ellenzéki aktivizmus sehol sem járt olyan szintű egzisztenciális lenullázódással, mint nálunk. A hatalom, különösen helyi szinten, mindenkiről tudja, milyen nézeteket vall, milyen rendezvényekre jár: ezért a közszférában dolgo-

Pora – szelíd táborozás Kijevben, Ukrajna, 2004 (P. Demeš hozzájárulásával)

zók gyakorlatilag kihátráltak mindenfajta aktivizmusból. A magán-szférában dolgozó ellenzékiek lemondhattak az állami megrendelésekről és pályázatokról. Az előadóművészek – Szlovákiával, Szerbiával, Grúziával, Ukrajnával ellentétben – kevés kivétellel rettegnek a feketelistára kerüléstől, hiszen a kultúra hétköznapi színterei – színházak, kultúrházak stb. – nagyrészt állami finanszírozásúak. A független média az internetre szorult. Minderről hazai szerzőink – legvehemensebben talán Tóth András, Petőcz György, Vári György és Nagy Gergely – részletesen is írnak ebben a kötetben, itt csak annyit szeretnék ezzel érzékeltetni, hogy aki ma ellenzéki aktivistának áll, az tényleg csak a láncait veszítheti, vagyis az összes itt bemutatott autokrácia közül csak a legtotálisabb volt képes arra, hogy meggátolja a minőségi káderek tömeges beáramlását az ellenállásba.

Ez volt a hazai helyzet emberi oldala. A magyar és a többi hibrid rezsim közötti döntő különbség az ideológiai háttérben fedezhető

fel. A „nemzeti együttműködés rendszere” annak a jól átgondolt és következetesen végigvitt társadalomromboló stratégiának a része, amely a 2002-es kokárdahordással kezdődött. Ez volt az a pillanat, amikor a privát politikai nézetek külsődleges jelképekkel megjelenített egyéni identitássá változtak, olyan öntudattá, mely a másik (nézeteket valló) emberrel szemben határozta meg önmagát. Családok, baráti körök, munkahelyi és egyéb közösségek hasadtak ketté ennek a rafinált hatalmi trükknek a hatására. A totális összefogás, ami az eddigi tarka forradalmak esetében a szükséges minimumnak bizonyult, és amiről az itthoni politikusok józanabbik része folyton szónokol, hasadt társadalmunknak csak azt a felét érinti, amely nem minden racionalitást felülíró vallásos hittel csüng ezen a frissen szerzett politikai identitáson. Kisebbségek 2011-től spontán módon, egy-egy ügy kapcsán kezdtek szerveződni, egymás sérelmeiről alig véve tudomást, így nem jöhetett létre egy olyan egységes civil narratíva az ellentáboron belül, amely tisztán artikulálja az ellenállás célját (konkrétan: az autokrácia felszámolását). Ahol ez külső segédlettel és (bázis) demokratikus irányítással, de alapvetően központi támogatással alakult ki, ott ez nem fordulhatott elő.

Jól végigkövethető ez a Milla esetében, amelynek története kötetünkben tavaly ősszel ér ugyan véget, de az azóta eltelt idő is ugyanazoknak a dilemmáknak a jegyében telt el, mint annak előtte: hogyan tudunk úgy politizálni, hogy közben civilek maradjunk. Jelzi ezt a mód is, ahogy a Milla belépett az Együtt 2014 pártba: az egyesület belépett, nagyrészt olyan szereplőkkel, akik addig nem vettek részt a Milla aktivizmusában, maga a Milla (jelentsen ez bármit) nem. A 2013-as március 15-i, végül később megtartott, ünnepet úgy tervezte meg a Milla, hogy hiába része az egyesült ellenzéknek, külön szereplőkkel, külön színpadon hangzottak el az ellenzék céljaival szöges ellentétben lévő beszédek. Az LMP is éveken keresztül produkálta ugyanazt a tünetet, hogy álmában két

macska volt és játszott egymással, majd „fizikailag” is kettéhasadt, gyakorlatilag feláldozta magát a „politikai civilség” komplett elit- és retorikaváltást követelő ábrándjáért. Ezzel sikeresen tükrözte a tankönyvből ismert *új társadalmi mozgalom* fogalmát, s megszületett ennek fordítottja, amely az eredetivel ellentétben nem egyszerre civil és politikus, hanem se nem politikus, se nem civil. A fő társadalmi törésvonal mellett tehát kisebb repedések is megjelennek, ami kivételesen nem a sokszínűséget és heterogenitást, hanem a célok és prioritások teljes tisztázatlanságát jelenti.

Forradalmak és az ellenállás

Minden igyekezetem ellenére a bevezető mondatokban felvázolt dilemmákra csak összetett választ találtam. A tarka forradalmak egyszerre a bomlás virágai, hiszen sok helyen csak egy újabb, de nem feltétlenül tisztességesebb elitet juttattak hatalomra, ugyanakkor a gyehenna tüze is, mert több helyen meggyökeresedett egy olyan civil társadalom, mely közvetíteni tud az új elit és a laikusok között; az egyetemes ringlispíl újabb megálójja, mert a képviseleti demokrácia nem indult el a demokrácia felé vezető úton, azaz a rendszer maradt, de ott piskákol a fény az alagút végén, mert ahol felszámolták az autoriter rezsimeket, ott a hatalom legalább önmérsékletet erőltet magára. És részben a nagy-, geopolitikai érdekek érvényesítésének kreatív módja, mivel külső beavatkozás nélkül nem működtek volna az új társadalmi mozgalmak, de a gyökértelen és dezintegrált társadalmak eszmélése is egyben, mert ezek csak ott honosodtak meg, ahol erre a valós igény már előzőleg kialakult.

Ezért is lett *Tarka ellenállás* a kötet címe: amit itt ma megélünk, az a forradalomnál kevesebb, de a spontán szembeszegülésnél jóval több. Többszörösen hasadt valóságunk kényszerpályára állítja az

Középiskolások szelfi tiltakozása Budapesten, 2013. március 11. (Krasztev Péter felvétele)

antiauteritárius politikai mozgalmakat, de semmilyen politikai cél felé nem fordítja az ábrándos civilek és diákok kitartóan *single-issue* megmozdulásait. Az előbbieket abban reménykedhetnek, hogy tovább tudnak növekedni, újabb elégedetlen és szervezett tömegeket – mondjuk, egy megtisztult és céltudatos munkavállalói szövetséget, vagy az önszerveződő romákat – állíthatnak maguk mellé, utóbbiaknak pedig az jelentene továbblépést, ha találának egy ideális, pártsemlegesnek feltűnethető célt – mondjuk, a mozgósítást a választási részvételre (ha nem is túl eredeti az ötlet) –, és ezzel fenntartanák a mostanában kissé alábbhagyó lendületet.

Rövid előtörténet, szerkesztői szándék

A könyv kiadásának ötlete szerkesztőtársamtól, Jon Van Tiltől ered, akivel egy nyilvános előadása után találkoztam Budapesten, és arra kért, ismertessem össze a tarka ellenállás fontosabb szereplőivel. Ő amúgy is ezer szállal kötődött Magyarországhoz, évekig kutatott nálunk, és teljesen megdöbben, mennyi új arc bukkant fel a politikai és civil ellenzékben. Találkoztunk, ismerkedtünk, majd egyszer feldobta, hogy mi lenne, ha íránk egy könyvet az új emberekről és mozgalmakról. A dolog akkor annyiban is maradt.

Nagyjából egy éve a következő üzenetet kaptam Erdős Virágtól: „Isten éltesen, márciusi! 2 (kettő) perce fejeztem be egy verset, elküldöm Neked ajándékba. (Most lett kész, de már senkinek se tetszik...)” – és következett az a vers, amivel ez a könyv kezdődik.

Még aznap írtam Jonnak, hogy ülünk le, beszéljük át a kötet tartalmát.

Szigorúan tudományos kötetnek indult, ennek nyomai a végterméken is látszanak, idővel alakult úgy a koncepció, hogy amennyire lehetséges, tegyük olvasmányossá. Ebből ered a *kézikönyv* alcím: szerettük volna, ha Magyarországon egy kicsit tágabb perspektívából és egy kicsit távolabbi nézőpontból lehetne rálátni a jelen eseményeire: a fél- vagy talán teljesen autoriter hatalomra, illetve az ellene szerveződő mozgalmakra. És azt se bánnánk, ha az aktív mozgalmárok találnának benne használható módszereket, ötleteket, fogásokat további tevékenységükhöz, egyáltalán látnák, hogy nem nekik kell feltalálniuk a csőben a lyukat, mert mások máshol már végigjárták ezt az utat.

Eredetileg sokkal több elméleti szöveget válogattunk be, mivel a koncepció szerint az lett volna a kötet feladata, hogy bemutassa azt a mechanizmust, ahogyan egy mozgalom politikai párttá alakul át. De aztán abban egyeztünk meg, hogy a külföldiek közül csak azokat közöljük, amelyek valamilyen módon párhuzamba hozhatók

az itthoni helyzettel, és a hazai olvasók számára is értelmezhető polémiát folytatnak egymással. A magyar szerzőktől annyit kértünk, hogy mindenki a maga eszközeivel és saját stílusában készítse el a választott szervezet profilját, amiből kiderül az olvasó számára, ki honnan jön, merre tart, milyen belső mechanizmusok mozgatják, mi motiválta eddigi döntéseit és egyáltalán: mit gondol a világról. Nagy Gergely írása nem konkrét mozgalomról szól ugyan, de az állampolgári elégedetlenség művészeti kifejezésének új formáit mutatja be, tulajdonképpen annak ellenpéldáját, amit néhány bekezdéssel feljebb az előadóművészekről írtam. A Jobbikról szóló írást azért szegregáltuk a Függelékbe, mert az antidemokratikus újnylas ideológia távol áll a *tarka ellenállás* szellemiségétől, de mivel strukturálisan és mozgósítástechnológailag számos rokon vonást mutat egyes európai új társadalmi mozgalmakkal, sajnáltuk volna, ha ez a nagyszerű tanulmány kimarad a kötetből. A mellékletbe kiragadott személyények kerültek: megkértük a bemutatott szervezetek vezetőit, küldjék el a mozgalom történetének legjellemzőbb két dokumentumát. Sokáig nem erőltettük; amennyi összejött, azt közöltük... A beszédek szubjektív „katarziszok” alapján válogattuk be.

*

Miközben ennek az előszónak a végére értem, a következő generáció épp a Lendvay utcai székház előtti diáktüntetésen alapítja újra (ironikusan és szimbolikusan) az amúgy ma 25 éves Fideszt. Amikor belevágtam ennek a kötetnek az összeállításába, nem gondoltam volna, hogy könnyebb kétszer belelépni ugyanabba a folyóba, mint egy ilyen könyvet befejezni. Egy történetet igyekszünk megragadni, ami közben továbbhalad, bármelyik leírt mondat már akár másnap reggelre érvényét veszítheti. Amikor majd a korrektúrát olvasom, biztosan a fogamat fogom csikorgatni, de akkor már csak a vesszőhibákhoz maszatolhatok hozzá. Fél évig húzódott a kötet befejezése.

mert egyes szerzők minden héten kértek még egy hét halasztást, hiszen a következő kongresszus, tüntetés, sajtótájékoztató stb. még fordulatot hozhat. Vagy meghozhatja a fordulatot. Olyan szerző is van, akinek gépében maradt a kis híján kész, ám soha el nem készülő dolgozata.

Különös érzés volt úgy végigolvasni az egyes mozgalmak profilját, a történeteket, hogy az események túlnyomó részén magam is jelen voltam: úgy tizenöt éve zöldmozgalmárként kezdtem a Zöld Demokraták és a Zöld Fiatalok alapítójaként, később Milla-szervezőként csatlakoztam a mostani ellenálláshoz, majd az Egymillióan a Demokráciáért Milla-szakadárjaival indítottuk el a Szolidaritás mozgalmat. Sokszor ádázul nem értettem egyet a szerzőkkel, hiszen tudtam, hogy ez vagy az az informátor miért így vagy úgy élte meg és mesélte el azt a történetet, amire én teljesen másképp emlékeztem; jelen voltam jó néhány háttértárgyaláson, mást és másképp láttam, nem örültem, amikor a nevem bekerült két esettanulmányba, de tartottam magam ahhoz, hogy lényegét érintő változtatásokat nem teszek a szövegekben, hiszen akkor megírhattam volna magam is. Márpedig a cél itt nem az ellenálló aktivista memoárjainak közlése volt, hanem egy kívülálló interpretációjának közvetítése a többi kívülállóhoz. Mint rendszeren a kultúr-, vagy politikai antropológiában, ahol a szubjektivitás, az események megéltsége a végtermék elengedhetetlen tartozéka.

Azzal együtt is, hogy a könyv egy rövid időszakaszban íródott, semmiképp sem a pillanatnak szól. Teljesen elképzelhetőnek tartom, hogy a sajátos, semmivel össze nem keverhető magyar autokrácia és a szintén egyedi tarka ellenállás kibontakozásának mechanizmusa van annyira tanulságos, hogy még nemzedékek múlva is ennek alapján tanítják az önsorsrontás történetét. Vagy éppen úgy, mint a demokrácia helyreállításának krónikáját...

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Eisenstadt, Smuel: Multiple Modernities. *Daedalus*, Winter 2000
- Giddens, Anthony: *The Consequences of Modernity*. 1990, Polity Press, Cambridge
- Habermas, Jürgen: New Social Movements. *Telos*, September, 1981
- Kotkin, Stephen (with a contribution by Jan T. Gross): *Uncivil Society. 1989 and the Implosion of the Communist Establishment*. 2009, New York, Modern Library
- Levitsky, S. and Way, L.: *Competitive authoritarianism: Hybrid regimes after the Cold War*. 2010, New York, NY, Cambridge University Press
- Offe, Claus: New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics. *Social Research*, 1985, Vol. 52, No. 4.
- Steward, Julian: *Theory of Culture Change*. 1955, University of Illinois Press, Urbana
- White, Leslie: *The Science of Culture*. 1969, Farrar, Straus & Giroux, New York

KÖSZÖNET

A szerkesztők köszönettel tartoznak mindazoknak, akik ennek a kötetnek a létrejöttét lehetővé tették és lehetőségeik szerint segítették: Pavol Demešnek és Joerg Forbrignak, valamint a *Journal of Democracy* folyóirat szerkesztőségének azért, hogy eltekintett a jogdíjtól a kiadványaikból lefordított szövegek esetében, Szabó Máténak a hasznos szakmai útmutatásért, Majtényi Györgynek, Bozóki Andrásnak, Bruszt Lászlónak és Boris Jánosnak a figyelmes olvasásért és a fontos kommentárokért, Dezsényi Katalinnak a szeretettelgi szöveggondozásért, a Napvilág Kiadó munkatársainak a nyitottságért és biztatásért, és hogy be merték vállalni ezekben a nem egyértelmű időkben egy ilyen könyv megjelentetését; a művészeknek, akik ingyenesen rendelkezésükre bocsájtották műveik reprodukcióit, annak a tucatnyi embernek, aki a Facebookon ingyenesen felajánlotta fotóit a kötetbe, és azoknak, akiknek a képei végül névvel bekerültek; külön köszönjük Kaszics Bálint önkéntes képszerkesztői munkáját, Király Andrásnak az ütős borítót és a reklámröplapot, minden ellenállónak és aktivistának, aki terjesztette a röplapokat; és előre hálásak vagyunk azoknak, akik a jövőben segítenek abban, hogy ez a könyv minél több olvasóhoz eljusson. Külön köszönet azoknak a mozgalmároknak és szakembereknek, akik nyilatkozatukkal – névvel, vagy név nélkül – segítették szerzőink munkáját, Majtényi Lászlónak, Kornis Mihálynak, akik örömmel adták ebbe a kötetbe beszédeik szövegét, valamint azoknak a párt- és mozgalmi vezetőknek, akik elküldték szervezetük fontosnak tartott dokumentumait.

NÉPEK TENGERE

PAVOL DEMEŠ—JOERG FORBRIG

Civil mozgalmak és demokratikus hatalomváltások: stratégiák és erőforrások*

Az államszocializmus 1989-es összeomlását követően a közép- és kelet-európai országok a politikai és társadalmi reformok olyan útjára léptek, amely tele volt megjósolhatatlan bonyodalmakkal és előre nem látható fejleményekkel. Számos posztoszocialista országban jelentettek fenyegetést a megerősödő új, autoriter tendenciák, amelyek előbb megakasztották, majd hamarosan a visszájukra fordították a demokrácia, az emberi jogok és a törvényes rend alapvető sztenderdjeinek megvalósítására törekvő reformokat. Azokban az országokban, amelyekben ez megtörtént, így Szlovákiában, Horvátországban, Szerbiában, Grúziában és Ukrajnában, az erős, karizmatikus vezetők a fiatal demokráciák módszeres megváltoztatásába kezdtek, centralizálták a hatalmat, és végül – bár nem egyforma mértékben – megkísérelték elnyomni a kritikus hangokat és politikai ellenfeleiket.

Bár az egyes országok történelme és gazdasági fejlettsége szembevetően különbözött egymástól, mégis számos párhuzam figyelhető meg az új autoriter rendszerek kibontakozásában és – ami még fontosabb – abban is, hogy miként sikerült megbuktatni azokat. Először is, mind az öt ország olyan fiatal államnak tekinthető, amely nagyobb, vegyes etnikumú államszövetségek (Csehszlovákia, Jugo-

* Az írás eredeti megjelenésének helye: Forbrig, Joerg–Demeš, Pavol (szerk.): *Reclaiming Democracy. Civil Society and Electoral Change in Central and Eastern Europe*. The German Marshall Fund of the United States–Erste Foundation. Washington D.C., 2007.

szlavia és a Szovjetunió) széthullásából alakultak ki. A nemzet- és államépítés megelőzte a demokrácia kiteljesedését, és ezt a helyzetet a zsarnokok könnyedén felhasználhatták arra, hogy autoriter politikájukat a nemzet védelmének állítsák be. Másodszor, bár lényegüket tekintve igenis autokráciák voltak, ezek a rezsimek megtartottak számos alapvető demokratikus intézményt és eljárást, így a többpárti rendszert, a választásokat és alkotmányt, továbbá kijelentették, hogy ragaszkodnak az európai és nemzetközi normákhoz. Végül az összes országban demokratikus fordulatra került sor, amely meglehetősen hasonló menetrend szerint zajlott le: a parlamenti és elnökválasztások idején a civil társadalom széles körű és összehangolt erőfeszítést tett arra, hogy a választások mind folyamatukban, mind eredményeikben a demokratikus elvárásokhoz igazodjanak.

Közép- és Kelet-Európában újdonságnak számított a demokratizálódásnak ez a formája. 1989-ben a változások (legalábbis részben) a tömeges, ám váratlan és spontán tiltakozás eredményeképpen történtek meg. Ezzel szemben az újabb keletű demokratikus fordulatok a választásokkal estek egybe, szükségessé tették a polgárok tudatos mozgósítását és a szervezett civil társadalom összehangolt erőfeszítéseit. Több megfigyelő döntő jelentőséget tulajdonít a számos civil szervezet és kezdeményezés, ifjúsági csoportosulás és választási megfigyelő tevékenységének, illetve a demokratikus értékek mellett elkötelezett politikai pártok eltökéltségének és egységes fellépésének; lényeges mozzanatnak számít az egyetértés a politikai taktikákat és stratégiákat illetően, valamint a mozgalmak vezetőire vonatkozó konszenzus. Ugyanakkor a civil társadalom aktivitása számos kritikát is kiváltott: vádolták illetéktelen beavatkozással a demokratikus politikába és azzal, hogy külföldi megrendelésre „importált forradalmat” szervez.

Civil társadalom a posztoszocialista országokban 1989 után

A civil társadalom önszerveződése nélkülözhetetlen egy életképes demokrácia működéséhez: egyéb funkciói mellett érzékennyé teszi a társadalmat a helyi és nemzetközi problémák iránt, erősíti az összetartozást a közösségekben, segíti az embereket a véleményalkotásban és érdekérvényesítésben, ellenőrzést gyakorol a hatalmon lévők felett, illetve szociális szolgáltatást végez. Az általunk vizsgált öt országban, de általában véve Közép- és Kelet-Európában is a civil társadalom csupán 1989 után indulhatott fejlődésnek, hiszen a régióban addig uralkodó államszocialista rezsimek nem engedték meg, hogy a szó valódi értelmében vett önkéntes szerveződések létezzenek és működjenek. A diktatúrák összeomlását követően, a szólás- és egyesülési szabadság, illetve a szabad vallásgyakorlás visszanyerésével egy időben újra feltámadt a civil társadalom, és azon nyomban beilleszkedett a civil hálózatok nemzetközi rendszerébe. A régióban 1989 után mindez az egyesületek, alapítványok és egyéb nem kormányzati szervezetek és tevékenységek burjánzásában öltött testet.¹

A civil kezdeményezés és önszerveződés feléledése óriási tanulási folyamatnak bizonyult. Az emberek megtanultak működőképes és független szervezeteket létrehozni és fejleszteni, stratégiai tervet kidolgozni, együttműködéseket kötni, hazai és külföldi finanszírozáshoz jutni, valamint önkénteseket toborozni. A hatékonyság növelése érdekében a civil szervezetek koalíciók, ernyőszervezetek és hálózatok kiépítésébe kezdtek, kihasználták az információs és kommunikációs technológiák fejlődését, amivel könnyebbé vált az országon belüli és a határokon átnyúló együttműködés. A civil társadalom céljait szolgáló képzési és forrásközpontok kialakulásával új szakmai szféra keletkezett, amely lehetővé tette az aktivistáknak, hogy helyi és nemzetközi partnereik példáiból, illetve a képzést vezető trénerektől tanuljanak. Így a társadalmi szervezetek igen gyorsan „a demokrácia iskoláivá” váltak a független és aktív civilek

számára, akik az új, demokratikus államot a hatalom decentralizálásával, a törvényes renddel, az emberi jogok, a médiaszabadság, a függetlenség és az igazság védelmezésével azonosították. Az emberek pedig azért, hogy bekapcsolódtak a civil szervezetek munkájába, megtanulták elfogadni ezeket az értékeket, részt vettek megerősítésükben és mozgósíthatókká váltak védelmükre.

Ennek a tanulási folyamatnak fontos részét képezte az együttműködés a nemzetközi partnerekkel. 1989 után gyorsan megindult a szakismeretek és az erőforrások intenzív átadása a beágyazott nyugati és az újonnan formálódó posztszocialista demokráciák között. Az 1990-es években azután hasonló transzferek alakultak ki a fejlettebb és a kevésbé fejlett posztszocialista országok között is. Efféle együttműködések a civil szféra majd' minden területén megjelentek. A különféle ösztöndíjprogramok lehetővé tették az aktivisták, illetve általában véve az emberek számára, hogy tanulhassanak a fejlett demokráciák tapasztalataiból. Az európai és észak-amerikai magánalapítványok és közszervezetek komoly pénzügyi támogatást nyújtottak, amelynek köszönhetően – a helyi erőforrások hiányát áthidalva – a civil tevékenység teljes spektrumát sikerült lefedni: kezdve a humanitárius, szociális, oktatási, környezetvédelmi és kulturális projektektől az olyan, politikailag érzékenyebb területekig, mint az emberi és kisebbségi jogvédelem, a korrupció elleni küzdelem, vagy a kormányzati szervek és a politikai szereplők ellenőrzése.² Tulajdonképpen alig volt olyan demokratikus támogatási program, amely ne foglalta volna magába a civil társadalom specifikus támogatását.

A társadalmi életben addig ismeretlen civil társadalomnak el kellett fogadtatnia tevékenységét a közvéleménnyel, és meg kellett szereznie az állampolgárok támogatását. A szociális gondoskodás, az oktatás, a szabadidő vagy a jóléti területén ez viszonylag egyszerűnek bizonyult, és azok a civil szervezetek, amelyek a környezet, vagy éppen a kulturális örökség védelme érdekében kínál-

ták szolgáltatásaikat, csekély ellenérzést váltottak ki. Más területeken azonban már nehezebb volt kivívni a társadalom elismerését: a politika területén működő, a politikai és gazdasági hatalom kontrolljára törekvő, vagy a kormánnyal és a politikusokkal szemben kritikus szervezetek és tevékenységek csak sokkal nehezebben tudtak legitimitást szerezni a lakosság, illetve a kormányzó elit tekintetében. A civilek közvetlen részvétele sokak számára teljességgel elfogadhatatlan volt, mivel a közszférát az állami intézmények, a politikai pártok és bizonyos mértékig a média felségterületének tekintették. Ez a véleménykülönbség mélyen megosztotta magát a civil társadalmat is, mivel az aktivisták körében sem volt egyetértés a civil szféra „átpolitizálódásáról”, és arról, hogy legitimitásuk kiterjed-e a közszférára. A közkeletű érvelés szerint azoknak, akik bele akarnak folyni a politikába, inkább a politikai pártokhoz kellene csatlakozniuk.

Ezek a problémák akkor váltak valóban akuttá, amikor Szlovákiában, Szerbiában, Horvátországban, Grúziában és Ukrajnában a független civil szervezetek egyre inkább szembekerültek a kormányzatok félautoriter politikáival. A hatalmon lévő politikai elit tisztában volt vele, hogy a civil társadalom képes ellenőrző szerepet játszani a politikai hatalom felett, és a politikai nyomás ellenére mozgósítani a tiltakozókat. Ezért a kormányok a civil szektor elnémítására törekedtek, törvényekkel igyekeztek beszűkíteni mozgásterét, megkurtították anyagi erőforrásait, igyekeztek botrányokba keverni, illetve lejáratni a szervezeteket és az aktivistákat, és – hogy marginalizálják kritikusait – anyagi és egyéb támogatást nyújtottak a kormánypárti szervezeteknek. Ezek az intézkedések súlyos zavart okoztak az öt ország civil szervezeteinek működésében, sok közülük feloszlott, mások arra kényszerültek, hogy kivonuljanak a közügyekből. Ugyanakkor az ellenséges kormányzati fellépés integráló hatással is volt a civil társadalomra, amely a támadásokkal szemben eltökélten kereste a hatékony ellenállás lehetőségeit.

Civil tevékenység a demokratikus választásokért: a legfontosabb stratégiai jellemzők

Az 1990-es évek vége felé jelentősen felerősödtek a félautoriter tendenciák az öt vizsgált országban, a demokrácia mindinkább veszélybe került. A demokratikus intézményeket manipulálták, az államapparátusok túlkapásai a propaganda erősödésével együtt szaporodtak. A politikai ellenzéknek fizikai erőszakkal is szembe kellett néznie. A tetteseknek nem kellett tartaniuk törvényes felelősségre vonástól, mivel az igazságszolgáltatást elsősorban az állam ellenőrizte. A politika és az üzleti világ szorosan összefonódott: a rezsimek vezetői és az őket támogató vállalkozók illegális, gyakran köztörvényes ügyletekbe keveredtek a közös ügy, a hatalom megtartása érdekében.

A helyzet iróniája, hogy a félautoriter vezérek és támogatóik számára is világos volt, hogy ha ragaszkodnak hatalmukhoz, akkor azt választási procedúrákkal kell legitimálniuk, úgy kell a dolgokat láttatniuk, hogy a többség szavazataival nyerték el újra posztjukat. A választásokra készülve ezek a rezsimek arra alapoztak, hogy a társadalom bizonyos szegmenseit képesek felsorakoztatni maguk mögött, míg más rétegeket megfélemlíthetnek vagy közömbössé tehetnek; ráadásul egyre inkább bíztak abban, hogy a választások eredményét meghamisíthatják. Ugyanakkor a választás potenciálisan azt a pillanatot is jelentette, amikor fény derülhet a rezsim sérülékenységre. A választások, még ha nem is voltak teljesen szabadok és tiszták, még ha esetenként korlátozták vagy manipulálták is a politikai szabad versenyt, de mindenképpen lehetőséget adtak a demokráciapárti erőknek, köztük a civileknek, hogy támogatást keressenek a népesség körében és megkérdőjelezzék a kormányok legitimitását. És amint azt végül a demokratikus fordulat mind az öt országban bebizonyította, a rezsimek a választások kontextusában erősen alulbecsülték saját sérülékenységüket. Legnagyobb megle-

petésükre hirtelen azt kellett látniuk, hogy megbuktak. A demokratikus ellenzék és a lakosság nyomása az országos méretű információs és mozgósítási kampányokban realizálódott, amelyeket a civil társadalom a választási küzdelem során indított. Ezeknek a kampányoknak az öt országban számos közös alapvető jellemvonása volt.

Bázisaktivizmus

Az ezredfordulón bekövetkezett demokratikus fordulatokig a tárgyalta országokban csekély hagyománya volt annak, hogy a választási folyamatokba önszerveződő civilek is beleavatkozzanak. A politikusok és a népesség körében többnyire az volt a bevett elképzelés, hogy az állampolgároknak valóban joguk van szavazni választott képviselőikre, ám az állam feladata a választási procedúra megszervezése, amelynek keretei között a pártok megküzdehetnek a politikai felhatalmazásért. A civil társadalom azzal a nehéz feladattal szembesült, hogy megkérdőjelezze és megváltoztassa ezt a berögződést.

Első lépésként tehát egy komoly lélektani gátat kellett áttörni. A civil aktivistáknak fel kellett ismerniük, hogy igenis részt vehetnek a valóban fontos politikai változásokban, joguk van rá, hogy belépjenek a választási küzdelembe, a küzdelmen kívül állva biztosítsák a szabad hozzáférést az információhoz és a tisztességes választási eljárást még akkor is (sőt, elsősorban akkor), ha a kormányzó elitek nyíltan megsértették az írott és íratlan szabályokat. Amint ezt a pszichológiai korlátot átlépték, a civilek közösségének új kommunikációs képességeket kellett kifejleszteniük, hogy tudjanak hatni a választókra, a kormányzati és politikai intézményekre, a médiára és az adományozókra. Ez minden érintett számára meglehetősen új jelenség volt. Az összes itt vizsgált országban a civil képzés, az emberi jogok, a politikai elemzés és a jogvédelem területén műkö-

dó néhány civilszervezet indította el ezt a folyamatot, amely végül hólabdaként vonzott magához számos civil szerveződést a legkülönbözőbb területekről.

A civil társadalom képviselői rádöbbenek, hogy csak akkor lehetnek hatással a választások végkimenetelére, ha átfogó, az egész országra kiterjedő tevékenységet fejtenek ki a választók informálására és mobilizálására, valamint a választások ellenőrzésére. Ezek az erőfeszítések rendszerint egy vagy több országos méretű mozgósítási-információs kampányban tetőztek (így például az OK '98 és a „Rock the Vote!” Szlovákiában, a Glas 99 Horvátországban, az Izlaz 2000 és az Otpor Szerbiában, a Kmara Grúziában, a Pora és a Znaju Ukrajnában), illetve számos helyi, egy-egy kérdéskörre összpontosító projektet eredményeztek, amelyek egyes kor- vagy érdekcsoportot céloztak meg. Ezeknek a kampányoknak és az egyes kampányprojekteknak az volt a fő üzenetük, hogy a megfelelően informált választók jó döntést fognak hozni, és az autoritarizmussal szemben a demokráciára adják voksukat.

Az információ átadásának számos módja volt. A humor segített oldani a félelmet a társadalom jelentős hányadát átható politikai részvételtől. Ezen a téren a siker nem maradt el, mivel a civil kampányokban rengeteg önkéntes tevékenykedett, nagyrészt fiatalok, akik kampányanyagokat osztogattak, koncerteket, nyilvános eseményeket és személyes találkozásokat szerveztek a szavazóknak. A szervezők kreativitásának köszönhetően olyan logók, szimbólumok és szlogenek jelentek meg, amelyek egyértelmű identitást adtak a kampányoknak. Lényeges mozzanat, hogy a civilek és a politikai pártok kampányai tisztán elkülönültek. A pártok jellemző politikusportrék helyett hétköznapi emberek képével kampányoltak, plakátjaik éjfél előtt öt perctet mutató órát, nyitott tenyeret, vagy épp dühösen ökölbe szorított kezét ábrázoltak, és olyan szlogeneket skandáltak, amelyek a változás, illetve az egyes szavazatok fontosságát hangsúlyozták. Ezeknek a civil kampányoknak a kreativitása, professziona-

lizmusa és hatása sokszorosan túlszárnyalta a politikai pártok megszokott praktikáit.

Magasan képzett önkéntesek egy kis csoportja megfigyelési projekteket indított, mely értékelt a kormányzati teljesítményt, a választási eljárást, a pártkampány és a jelöltek médiamegjelenését. Az efféle belső megfigyelőtestületek markáns példái a szlovákiai *Občianske oko* (Civil Szem), a horvátországi GONG (A Választások Ellenőrzésére Szerveződött Állampolgárok), a szerbiai CeSID (Szabad Választások és Demokrácia Központ), a Nemzetközi Szövetség a Választások Tisztaságáért és a Demokráciáért Grúziában, és az Ukrán Választók Bizottsága.³ Ezekhez szorosan kötődtek a médiafigyelő projektek, így például a MEMO '98 kvalitatív és kvantitatív médiaelemzései, előbb Szlovákiában, majd a régió más országaiban is. Ezek az elemzések többnyire alaposan felkeltették mind a hazai, mind pedig a nemzetközi média érdeklődését, és eredményeiket gyakran vizsgoltathattuk nemzetközi megfigyelőszervezetek, például az EBESZ (Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet) összeggző jelentéseiben is.

Ezeknek a kampányoknak a legfeltűnőbb sajátossága azonban az, hogy az intenzív együttműködést és a nagy hatékonyságot hierarchia nélküli és decentralizált szervezeti kereteken belül sikerült elérni, ráadásul a vezető személyiségek előzetesen nem rendelkeztek társadalmi szinten különösebb elismertséggel és kampányszervezői tapasztalatuk sem nagyon volt. A nagy, országos kampányokban *ad hoc* koordinációs csoportok alakultak ki, amelyek együttműködtek, kapcsolatba léptek a helyi csoportokkal, vagy összedolgoztak az önkéntes szervezetekkel. Nagy figyelmet szenteltek a független projektek közötti hálózatok kialakítására, amivel minimalizálták a redundanciát és egybefogták a szinergiákat. A kampányok során a projekteket szervező aktivistáknak számos logisztikai és szervezési akadályt kellett leküzdeniük: az egyes csoportok között például politikai-stratégiai, vagy az arculat megőrzését illető nézetkülönbségek

miatt fokozódott időnként a feszültség. Szerbiában, Grúziában és Ukrajnában további gondot jelentett, hogy a kormányok támadni kezdték az aktivistákat, és tevékenységüket illegálisnak nyilvánították. Konspiratív technikákat kellett kidolgozni, amelyeknek olyan ifjúsági csoportok voltak a mesterei, mint a már említett Otpor, a Kmara vagy a Pora.

Pártsemlegesség

A politikai pártok választási kampányainak az a célja, hogy a lehető legtöbb választót vegyenek rá jelöltjeik támogatására, vagyis arra, hogy biztosítsák útjukat a hatalomba. A választások lebonyolítását állami intézményekre bízzák annak érdekében, hogy ez a kulcsfontosságú demokratikus intézmény az alkotmánnyal, illetve az erre vonatkozó törvényekkel összhangban működjön. A politikai pártokat tagságuk, hivatásos tanácsadó cégek és önkéntesek segítik abban, hogy a választókat tájékoztassák programjukról és jelöltjeikről.

Azoknak a választások előtti civil kampányoknak, amelyekről eddig szó volt, közös jellemzője, hogy az egymással versengő politikai pártoktól függetlenül indultak be. Ezeket a kampányokat nem kormányzati, civil szervezetek önkéntesen vállalták fel, hogy segítsék az állampolgárokat jogaik alaposabb megismerésében, objektív információval lássák el őket a választásokkal kapcsolatban, és örködjének afelett, hogy az állami intézmények feladatuknak eleget téve biztosítsák a jelöltek demokratikus megmérettetésének lehetőségét. Nem volt céljuk, hogy támogatókat gyűjtsenek bármely politikai vezető számára. Az általuk létrehozott és terjesztett választási anyagok, az általuk szervezett tevékenységek egyértelműen különböztek a politikai pártokétól.

Ugyanakkor, bár hangsúlyozták függetlenségüket a politikai erőktől, ezek a kampányok természetesen hatással voltak a politikai

életre, mivel megkérdőjelezték a kliensi alapokon álló, nem demokratikus rezsimek tekintélyét és jogosultságát arra, hogy monopolizálják a közéletet. Így ezek a kampányok óhatatlanul a klientúrák ellen fordultak, s lehetőségeikhez mérten a változás szükségességét hangsúlyozták, valamint tisztességes kormányzást követeltek. Az is alapvető, közös hitvallása volt ezeknek a kampányoknak, hogy minél nagyobb a választói részvétel, annál nagyobb esélye van a demokratikus jelölteknek és pártoknak a győzelemre. Közismert tény ugyanis, hogy a demokratikus érzelmű választói réteg, valamint az először szavazók jó része (magasan képzett, fiatal városlakók) nem jelenik meg a szavazófülkékben, ha nem válik a mozgósítás direkt célcsoportjává.

Normális körülmények között nincs szükség efféle civil kezdeményezésre. Ezek a kampányok sok szempontból a vizsgált országok demokratikus deficitjére reagáltak és azt igyekeztek kompenzálni – ezeken a helyeken szinte teljesen hiányzott a szabad és független média által közvetített objektív információ, marginalizálták, esetenként elnyomták a politikai ellenzékét, nem létezett független igazságszolgáltatás, és az állami intézmények nyíltan részrehajlók voltak. A demokratikus fékek és ellensúlyok hiányában alternatív mechanizmusokat kellett találni a politikai riválisok közötti tisztességes versengés biztosítására, független ellenőrzésre volt szükség a politikai folyamatok felett.

Mindazonáltal ezeket a választási civil akciókat, minden pártsemlegességük ellenére – ha másért nem, praktikus okokból – koordinálni kellett a demokratikus ellenzéki erőkkal. Például, ha a civil aktivisták gyűléseket szerveztek az ország valamely pontján, tudniuk kellett, hogy nem szervez-e valamelyik párt is gyűlést ugyanoda, ugyanabban az időben. Ráadásul egy döntő kérdésben a civil és a politikai szereplőket közös cél vezette: hogy véget vessenek országukban a félautoriter uralomnak. Szlovákiában például a demokra-

tikus ellenzékét, a szakszervezeteket és a civilszervezeteket magába foglaló „demokratikus kerekasztal” létrehozása a szükséges közös lépéseket koordinálni képes, hatékony eszköznek bizonyult. Az elcsalt választások után Szerbiában, Grúziában és Ukrajnában kibontakozó hatalmas tiltakozó mozgalom szintén a politikai és civil szereplők közti koordináció kiváló példája.

Erőszakmentesség

A civil kampányok megtervezésének és végrehajtásának fontos eleme volt a ragaszkodás az erőszakmentesség alapelveihez, bár semmi garancia nem volt rá, hogy a megbuktatni szándékozott félautoriter rezsimiek tartózkodni fognak ellenfeleik zaklatásától, botrányok gerjesztésétől, vagy akár a civil aktivistákkal és az egyszerű állampolgárokkal szembeni nyílt, brutális fellépéstől. A kampányban döntő fontosságú volt a törvényes rend betartása és az etikus viselkedés. Az aktivisták külön kiképzést kaptak, hogy miként kerüljék el a konfrontációt, és hogyan viselkedjenek rendőrségi kihallgatások alkalmával. Az aktivisták az erőszakmentes politikai harc hagyományainak folytatóiként tekintettek magukra, Mahatma Gandhi és Martin Luther King inspirálta őket, és párhuzamot vontak az államszocializmus 1989-es békés megbuktatásával. Különösen a szerbiai, grúzai és ukrainai ifjúsági csoportok tekintették irányadónak (és gyakorlati kézikönyvnek) Gene Sharp *From Dictatorship to Democracy* (A diktatúrából a demokráciába) című, erőszakmentes akciózást hirdető könyvét.⁴

Emellett a civil aktivisták rendszeresen konzultáltak szakpolitikai intézetekkel, politikai elemzőkkel, médiaszakemberekkel és az emberi jogok területén járatos szakértőkkel. Ha szükséges volt, ezek a civilszervezetek látták el a kampányokban részt vevő, bebörtönzött vagy perbe fogott aktivisták emberjogi, vagy bíróság előtti védel-

mét. Az emberi jogok megsértését, a civil aktivizmus elleni sokféle támadást gondosan dokumentálták, és – mind helyi, mind nemzetközi szinten – nyilvánosságra hozták a független médián, az interneten és más csatornákon keresztül. Az a tény, hogy a félautoriter rendszerek saját polgáraikkal szemben léptek fel erőszakkal, jelentős szerepet játszott abban, hogy elvesztették hitelüket saját állampolgáraik és a nemzetközi közvélemény szemében.

Az erőszakmentesség alapelveihez való ragaszkodás különös jelentőséget kapott az elcsalt szerbiai, grúzai és ukrainai választásokat követő tömeges tiltakozások idején, amikor a légkör helyenként pattanásig feszült. A hatalom nagy létszámú biztonsági erőket vezényelt ki a tiltakozó állampolgárok megfékezésére, és mindig fennállt annak a veszélye, hogy a helyzet drámai fordulatot vesz. Ilyen helyzetekben az aktivisták figyelemre méltó higgadtsággal és bátorsággal léptek fel, és ezáltal komoly szerepük volt abban, hogy a demokratikus átalakulásnak végül nem voltak áldozatai.

Az itt vizsgált demokratikus fordulatok során a 18–25 éves fiatalok kiemelt szerepet játszottak, úgy is, mint szavazók (sokan közülük először szavazhattak), és úgy is, mint a változásokat követelők igen eltökélt csoportja. Ennek a csoportnak érdemes külön is kiemelni néhány lényeges sajátosságát.

Mind az egymással versengő politikai pártok, mind a civil kampányok szervezői különös figyelmet fordítottak erre a korcsoportra. Szokták mondani, hogy a fiatalokat kevésbé foglalkoztatják a demokrácia formális intézményei és eljárásai, mint például a pártok és a választások, ugyanakkor viszont gyakran fogékonyabbak az általánosabb társadalmi és politikai problémákra, nyitottabbak az új szemléletmódokra, a megszokottól eltérő, spontán és akcióorientált tevékenységre. Ez a társadalmi változásra törekvők jellegzetes rétegévé teszi őket. A közvélemény-kutatások azt mutatták, hogy a vizsgált országokban a fiatalok a demokratikus erők komoly támogatói bázisát jelenthették, ha sikerült mozgósítani őket a szavazásra,

és arra, hogy más, idősebb választókat is az urnákhoz csábítsanak. A választói részvétel végül igen magas lett Szlovákiában (84%), Horvátországban (75%), Szerbiában (71%) és Ukrajnában (77%) is, nem utolsósorban a fiatalok lelkesedésének köszönhetően.

A Rock the Vote Szlovákiában, a Glas 99 Horvátországban, az Otpor Szerbiában, a Kmara Grúziában vagy a Pora Ukrajnában tehát olyan kampányok voltak, melyekben a fiatalok egyszerre voltak résztvevők és célcsoport. A nagy tömegeket megmozgató ifjúsági kampányok komoly hozadéka, hogy csökkentették a választók aggodalmát a részvétellel kapcsolatban. Rengeteg fiatal önkéntest toboroztak, a leleményesség, a pozitív hozzáállás, a bátorság és szellemesség erejét elegyítették, logóik és szlogenjeik afféle országos védjeggyé váltak. A fiatal aktivisták gyakorlatilag országaik minden szegletébe eljutottak, és alaposan kihasználták a modern információs és kommunikációs technológiát, hogy földrajzi és társadalmi értelemben is minél szélesebb körben terjeszthessék üzeneteiket. Számos fiatal szemében a választásokkal kapcsolatos civil kampányok tették „trendivé” a politizálást.

Mindazonáltal a fiatalok nagyobbik része bizonyos mértékig feladta a pártsemlegességet. Több-kevesebb rafinériával az utcai akciócsoportok rengeteg röplapot, matricát szórtak szét, graffitiztek, és egyéb nem hagyományos technikákat vetettek be arra, hogy leplezzék és kigúnyolják az autoriter vezetőket és üzelmeiket. A szerbiai kampány szlogenje, a „*Gotov je!*” (Kikészült), amelyet az Otpor aktivistái találtak ki és hangoztattak mindenütt, kiváló példa erre a hozzáállásra. Ezek a kampányok nyíltan provokatívan léptek fel a rezsimmal szemben, és ez hatott a közönségre. Ezek a „műfogások” azóta az erőszakmentes ellenállás hétköznapi gyakorlatává váltak, és komoly hatást gyakoroltak az ifjúsági mozgalmakra Grúziában, Ukrajnában és másutt is.⁵

A fiatalok szerepét széles körűen elismerték a demokratikus változás terén, amint azt egy levél is mutatja, amelyet a Narancsos For-

radalom vezetője, Viktor Juscsenko (aki utóbb ukrán miniszterelnök lett) írt a Pora aktivistáinak: „Üdvözlöm az állampolgárok ifjú generációját, amely a nehéz időkben kiállt az ország szabadságáért és a demokráciáért. Büszke vagyok a bátorságotokra, tisztességetekre, és a hitre, amelyet saját erőtökbe, győzelmetekbe vetettetek a küzdelmek során. A Pora zászlaját nap mint nap ott láttam lobogni a többi zászló között. Erőt és önbizalmat adott nekem és a lázadó embereknek. Azokban a napokban mindenki tudta, hogy ahol a Pora megjelenik, ott a siker és a győzelem jelenik meg.”⁶

Demokratikus és Európa-párti orientáció

A posztszocialista országokban, ahol a demokratikus politikai kultúra nem vert mély gyökereket az állampolgárok tudatában, a populista politikai eszmék különösen termékeny talajra leltek. Az újautoriter vezetők szavakban a demokráciát és hosszabb távon az európai integrációt támogatták, ám közben a hazai helyzet sajátosságait hangsúlyozták, amelyek elválasztották országaikat a régi, bejáratott európai demokráciáktól, és „helyspecifikus intézkedéseket” követeltek. Az állami médiát és a propagandagépezet ismert trükkjeit felhasználva ezek a rezsimek sikeresen maguk mögé állították a népesség számottevő rétegeit. Rengetegen gondolták úgy, hogy nincs esély valódi változásra, mivel kiábrándítónak találták, hogy az 1990-es évek korai demokratizálódási folyamatában tett politikusi ígérek közül semmi sem valósult meg. Másokba a rezsimek egyszerre belefojtotta a szót, elvesztették megélhetésüket, és nem voltak abban a helyzetben, hogy felemeljék a hangjukat. A politikai vezetéssel szembeni bármiféle ellenzéki kritikát a nemzet és az állam elleni támadásnak bélyegezték. A külföldi demokratikus kormányok vagy nemzetközi szervezetek bírálatát elutasították, kijelentve, hogy azok ott nem veszik figyelembe a hazai viszonyokat, és amúgy is

fenygetés és beavatkozás az ország beltügyeibe. Ilyen körülmények között a demokratikus és Európa-párti politikai ellenzéknek erősen beszűkült a mozgástere, és szóba sem jöhetett, hogy egyenlő esélyekkel indulhatna a hatalom megszerzéséért.

A választások előtt kibontakozó civil kampányok új beszédmodot hoztak a nyilvánosságba, egy olyan új politikai kultúra kelléktárát, amely elsődlegesen az állampolgárok központi szerepét hangsúlyozta; tőlük függ, szabad akaratok tárgya, hogy meghatározzák országuk jövőbeni fejlődésének irányát. A civil mozgalmak legfontosabb célja az olyan jól informált, képzett szavazóbázis kinevelése volt, amelyet nem lehet megfélemlíteni. A rezsimok pedig természetesen fenyegetést láttak ebben a törekvésben, hiszen az szembement a nemzeti populizmust hirdető, törvények felett álló erős vezérek eszményképével. És hiába készültek fel a kormányok arra, hogy a bohózzattá silányított választásokkal semlegesítsék politikai ellenzéküket, ez édeskevésnek bizonyult ahhoz, hogy szembenézzenek az információt, elszámoltathatóságot és tisztességes versenyt követelő állampolgárokkal, akik maguk akarják megválasztani vezetőiket, és a parlamenti választások nemzetközi ellenőrzését követelik.

A kampányok során a rezsimok agresszív és populistá nacionalizmusával szemben megjelent egy újfajta, a büszke és aktív állampolgári méltóságra hivatkozó patriotizmus. A civilek pozitív és progresszív jelképként „foglalták vissza” kampányuk során a nemzeti zászlókat. Az „Európába való visszatérés” igényét hangsúlyozva a kampányok nyíltan párhuzamot vontak országaik nemzetközi elszigeteltsége (akár pária státusza) és a regnáló rezsimok politikája között. Mindez nagy mozgósító erőt jelentett, és amikor végre bekövetkezett a fordulat, azt az emberek nem csupán a demokratikus politikai erők győzelmének tekintették, hanem az olyan aktív állampolgárok sikerének is, akik képesek voltak egy széles, demokratikus európai közösség tagjaiként viselkedni.

A civil kampányok forrásai: civil szervezetek, önkéntesek, média, finanszírozás

Már eddig is láthattuk, hogy a civil társadalom szerepvállalása a közép- és kelet-európai rezsimváltásokban eredeti és sajátos stratégiát követett. Nincs ez másként a kampányok anyagi forrásainak előteremtése tekintetében sem.

Először is az öt vizsgált országban a civil kampányok a civil társadalom már meglévő szervezeteinek összefogásából fejlődtek ki. Ez a kooperáció általában egy hosszabb távú tanulási folyamat eredménye volt, amelynek során a civil aktivisták és szervezetek felismerték, hogy országaik demokratizálásának átfogó célja összehangolt akciót igényel, de az egység nem számolhatja fel a közösségek és nézetek olyan pluralizmusát, amely a civil társadalom meghatározó vonása. Egyes országokban a kampányok a civil szervezetek korábbi koalíciós tapasztalataira is alapozhattak, mint a szlovákiai *Tretí sektor SOS* (Harmadik szektor SOS) 1996-ban, a civilek háborúellenes koalíciója Horvátországban és Szerbiában, vagy az ukrainai civil ellenállási bizottság, a *Za Pravdu!* (Az igazságért) 2000-ben és 2001-ben. E korábbi tapasztalatok hozadéka volt például a nem hierarchikus és decentralizált koordináció alkalmazása, a résztvevő civilszervezetek maximális függetlenségének elfogadása, és az alkalmazkodóképes központi egyeztető szervek felállítása.⁷

Ezen az alapon végül a civil kampányok sikeresen magukhoz tudták vonzani a civil szervezetek kiterjedt hálózatait. Az OK '98 kampányban például a civilek ötvennyolc független projektje vett részt, míg a horvátországi Glas 99 esetében harmincöt civil csoport hozta létre a Civil Koalíció a Szabad és Tisztességes Választásokért nevű szerveződést. A szerbiai Izlaz 2000-ben és az ukrainai Porában külön-külön több mint százötven szervezet vett részt. Ezáltal a kampányok országos infrastruktúrához jutottak, szilárdan jelen voltak

a helyi közösségekben, regionális és lokális kapcsolatokat teremtettek, specifikus célcsoportokhoz és mozgósítási lehetőségekhez jutottak el, irodákat, tagokat és önkénteseket szereztek.

A szervezeti erőforrásokat közösen használó szervezetek széles körű autonómiát élveztek, és csupán olyan tágan értelmezett kampányügyekben egyeztettek, mint az átfogó célok, a legfontosabb üzenetek és jelképek. A később létrehozott központi koordinációs szervek néhány létfontosságú területre, így például a kampányok sajtójelentletére, a támogatókra és a politikai szereplőkre összpontosítottak.

A civil választási kampányok valódi bázisdemokrata jellege abból is látható, hogy nagy számban jelentkeztek az önkéntesek, ami szintén komoly erőforrásnak bizonyult. Bár az önkéntesek számát pontosan nemigen lehet tudni, de a szerbiai Izlaz 2000 kampányban durva közelítéssel huszonötezernél is többen vettek részt, míg az ukrainai Pora mögött állítólag mintegy harmincötezer támogató állt. Az ifjúsági csoportok is nagyszámú önkéntessel dolgoztak: az Otpor aktivistáinak számát húszezerre teszik, a grúziai Kmara pedig a becslések szerint háromezer aktivistát tudott mozgósítani.

Ezek figyelemre méltó számok olyan országokban, amelyeket számos megfigyelő szerint az apátia jellemezett, ahol az embereket nem érdekelték a közügyek, és ahol tartottak a hatalom bosszújától. Ám ezek az adatok mégis azt mutatják, hogy az emberekben egyre nőtt az elégedetlenség az országukban uralkodó politikai és társadalmi helyzettel szemben, és – főleg a fiatalabb, városi és képzettebb rétegek – egyre inkább hajlandók voltak tenni is a változásért. Az így motivált önkéntesek a civil kampányok központi erőforrásává váltak, jelentőségük számarányuknak és hatékonyságuknak köszönhetően minden téren döntőnek bizonyult, legyen szó az információs anyagok terjesztéséről és a lakosság megszólításáról, a választások lefolyásának átfogó ellenőrzéséről, vagy a tömegek mozgósításáról.

A harmadik fontos erőforrás a független média együttműködése

és támogatása volt. Bár a vizsgált országokban a kormányok ellenőrzésük alatt tartották a média túlnyomó részét, számos rádió- és tévéállomás képes volt megőrizni függetlenségét. Ilyen volt a *Markiza* tévé és a *Twist* rádió Szlovákiában, a *B92* rádió Szerbiában, a *Rustavi 2* televízió Grúziában, vagy az ukrainai *Channel 5* tévé és az *Era* rádió, valamint egy sor más nyomtatott média és internetes oldal.

Ezek a független médiumokon keresztül a civil kampányok üzenete eljutott a nagyközönséghez. Biztosították a rendszeres objektív tudósítást a kampányokról, ami azért volt különösen fontos, mert az államilag ellenőrzött média folyamatosan támadta és igyekezett lejáratni a civilmozgalmárokat. Némely médium közvetlenül is részt vett a kampányban: Szlovákiában a tévé- és rádióállomások szavazásra buzdították közönségüket, Grúziában pedig a *Rustavi 2* televízió is szponzorálta azt az exit-poll felmérést, amely nyilvánvalóvá tette a választási csalást.

Végül döntő jelentősége volt az egyes kampányprojektek és a mögöttük álló szervezeti infrastruktúra pénzügyi támogatásának is. Bár a civil kampányokban részt vállaló szervezetek jelentős forrásokat biztosítottak, s ezt kiegészítette az önkéntesek segítsége, számos költséget mégis csak közvetlen pénzügyi támogatásokkal lehetett fedezni. Mivel a félautoriter kormányok minden erejükkel azon voltak, hogy a civil társadalmat elvágják a hazai forrásoktól, a pénzügyi támogatásnak elsődlegesen külföldről kellett jönnie.

A szlovákiai OK'98 kampány a beszámolók szerint nyolcszázötvenhétezer dollár támogatást kapott a Donor's Forummal együttműködő támogatóktól, amelyben szlovák, európai és amerikai alapítványok tömörültek, köztük a brit Know-How Fund, a regionális Kárpátok Alapítvány, a Civil Society Development Foundation (amely az EU PHARE-programjának keretein belül működött), az amerikai German Marshall Fund, a Charles Stewart Mott Foundation, a Foundation for a Civil Society, az Open Society Foundation és a United States Information Service, a helyi Szlovákia Gyermekei

Alapítvány, a cseh-szlovák Husz János Oktatási Alapítvány, a holland nagykövetség, valamint a Fund of Canada.

A horvátországi Glas 99 kampánynak két fő támogatója volt, a United States Agency for International Development (USAID) és az Open Society Institute (OSI). További támogatások érkeztek a National Endowment for Democracytől, a Freedom House-tól és a Charles Stewart Mott Foundationtól az USA-ból, az Európai Bizottságtól, a brit Know-How Fundtól, a Westminster Foundation for Democracytől és számos nyugati nagykövetségtől.

A szerb Izlaz 2000 szlovák mintára szervezte meg a Donors' Forumot, amelyben részt vett a kanadai International Development Agency, a brit Know-How Fund, a belgrádi holland és svájci nagykövetség, a német képviselő és az amerikai German Marshall Fund és a Fund for an Open Society.

A grúziai Kmara és az ukrainai Pora sokkal kevesebb külföldi segítséget kapott. A Kmara jelentése szerint a szervezet százhetvenötezer amerikai dollár támogatáshoz jutott, főleg az Open Society Foundation jóvoltából. A Pora összesen százharmincezer dollárnyi külföldi támogatásról számolt be, ezt a Freedom House, a German Marshall Fund és a Canadian International Development Agency nyújtották.⁸

Ezek az összegek és a támogatók listája a civil kampányok közvetlen pénzügyi támogatását jelzik, de az egyes csoportok és szervezetek, mint például a szerbiai Otpor vagy az ukrán *Znaju*, illetve számos más, a választásokkal kapcsolatos kisebb projekt vélhetően további forrásokhoz is hozzájutott az európai és amerikai támogatóknak köszönhetően.

Mindent összevetve azonban ezek a támogatások relatíve szerények voltak, és azt mutatják, hogy Közép- és Kelet-Európában a külföldi támogatás csupán mérsékelt szerepet játszott a demokratikus fordulatért fellépő civil kampányok kibontakozásában és sikerében. A „külföldről fizetett forradalmakról” szóló gyanúsításokkal szem-

ben a demokratikus változás és az azt támogató civil mozgalmak alapvetően hazai fejleménynek tekinthetők, s ezek főként belső erőforrásokból és indíttatásból, az egyes személyek, civil közösségek és általában a társadalom aktivitásából táplálkoztak.

A civil kampányok adaptálása és átvétele

Az öt vizsgált országban megvalósított kampánystratégiát, -technológiát és forrásfelhasználást, továbbá a demokratikus átalakulást folytató harc többi lényeges elemét, a civil jogvédelmet, a választási információk terjesztését és kommunikálását, a megfigyelést, a tiltakozók mozgósítását korábban is és ezt követően is észlelhattük a világ számos részén.⁹ Ez persze nem jelenti azt, hogy létezik valamilyen általános receptkönyv vagy eszköztár, amelynek segítségével a félautoriter kormányok választásokkal megbuktathatóak lennének. Akárcsak az 1980-as évek végén, amikor az államszocializmus megbukott Közép- és Kelet-Európában, ezeket az újabb demokratikus fordulatokat és civil kampányokat is egy egész sor olyan politikai, társadalmi, gazdasági és lélektani különbség jellemezte, amelyek a társadalmak közötti különbségekből adódtak. Kampányukat a poszt szocializmus és az egyes országok egyéb sajátosságaihoz kellett a civil aktivistáknak hozzáidomítaniuk.

Eközben számos régió belüli tapasztalatra támaszkodhattak. Bulgáriából és Romániából érkező civil aktivisták irányították szlovák kollegáikat, akik az OK '98 keretében úttörő munkát végeztek a választások előtti civil kampányban, majd más országokban támogatták tapasztalataikkal az ottani aktivistákat a régióban, sőt azon túl is, mint az Otpor veteránjai Grúziában, Ukrajnában és másutt.

Mindenütt szükséges volt tehát a külhonból áthozott tapasztalatok adaptálása az adott ország sajátos körülményeihez. Így például egyértelműen Szlovákiában voltak a legkedvezőbb politikai és

társadalmi körülmények, és az öt vizsgált ország közül ott volt a legelőnyösebb a nemzetközi környezet is. Relatíve fejlett volt a civil társadalom, a politikai ellenzék és a média viszonylag liberális körülmények között működhetett, és az ország földrajzilag is közel volt a Nyugathoz – mindez a másik négy országgal összevetve jelentősen megkönnyítette a sikeres civil mozgalmak beindítását és működtetését.

Ezzel szemben Szerbiában és Horvátországban a civilek egy háború utáni közegben voltak kénytelenek tevékenykedni. A jugoszláviai háborúk nem csak anyagi téren végeztek óriási pusztítást, hanem tudati szinten is. Az uralkodó rezsimek nem sokkal korábban, a háborúban már kimutatták a foguk fehérjét. Amint egy szerbiai demokrata találóan megjegyezte: „Mečiar valóságos Teréz anyja volt Milosevicshoz képest.” Különleges bátorságra, morális tartásra, az erőszakmentesség etikája iránti elkötelezettségre volt szükség, hogy ebben a környezetben a kampányt a békekesség medrében lehessen tartani. Az olyan kampányok, mint a Glas 99 és az Izlaz 2000 megváltoztatták országaik politikai kultúráját, akárcsak az Otpor, amelynek különleges védjegye volt az erőszakmentes tiltakozás, ami egyfelől fontos szerepet játszott a szerbiai autoriter rezsim megbuktatásában, másfelől viszont hatással volt a régióra, sőt az egész világra is.

A grúziai Kmara sokat profitált a korábbi szlovákiai, horvátországi és szerbiai tapasztalatokból, pedig itt a kampányt a sokban különböző posztszovjet környezetre kellett átszabni, amit a polgárháború öröksége, illetve annak tudata is nehezített, hogy ebben az országban a rendszerváltás mindig erőszakkal és vérontással járt együtt. Az ifjú aktivisták felülkerekedtek a társadalom apátiáján, s a kampányukból kibontakozó „rózsás forradalom” markáns nyomokat hagyott az egész posztszovjet régióban: reményt adott az elbizonytalanodott demokratáknak, és figyelmeztetést jelentett az önhitt autokraták számára.

A grúziai események hatását Ukrajnában is megéreztek, sokkal inkább, mint a másik négy országban, ahol már túlestek a sorsdöntő választásokon. A 2004-es ukrajnai elnökválasztást megelőző civil kampány nagyobb és összetettebb lett minden korábbi civil mozgalomnál, sokban támaszkodott a „rózsás fordalom” tapasztalataira, melyeket szükség szerint adaptáltak a „narancsos forradalom” sajátos viszonyaihoz. Az ukrajnai kampány nem csupán az állampolgárok addig példátlan mértékű mobilizálása miatt marad emlékezetes, és nem is a kijevi külváros óriási sátoráborának képei tartják majd meg a kollektív emlékezetben, hanem elsősorban az a tény, hogy nagyrészt helyi forrásokból valósították meg a váltást.

Röviden: az adott országok sajátos politikai és társadalmi adottságai, valamint a civil vezetők képessége, hogy a másutt már sikerrel alkalmazott technikákat ezekre a viszonyokra szabják, legalább olyan fontos, mint az, hogy mennyire tudják mozgósítani a civil kampányokhoz szükséges erőforrásokat.

Konklúzió

A demokratikus jelöltek választási győzelmét hozó fordulat az öt ország mindegyikében kisebb-nagyobb eufóriát okozott, és hatalmas, bár gyakran nem túl reális várakozást gerjesztett a reformok sebességét illetően. A forradalmi hevület elcsitultával azonban a politikai vezetők és az állampolgárok egyaránt azzal a gonddal szembesültek, hogy miként tudnak az új realitásokhoz alkalmazkodni, és ugyanez a kérdés merült fel a sikeres kampányt lebonyolító aktivisták számára is.

A demokratikus változásokat követően sok civil vezetőnek ajánlották fel, hogy vegyen részt az új kormány vagy a helyi önkormányzatok munkájában, jórészt befolyással és hatalommal járó posztokon. Az ismert fiatal vezetők némelyike úgy gondolta, hogy a kam-

pányban felhalmozott tapasztalati tőkét a pártpolitikai küzdőtéren lehet tovább kamatoztatni. Csakhogy mind az Otpor, mind a Pora aktivistáinak idővel be kellett látniuk, hogy a sikeres civil aktivizmus nem feltétlenül konvertálható nagypolitikai babérokra.

Mások továbbra is a civil társadalomban tevékenykedtek, ám nekik is újra kellett értékelniük saját közéleti szerepüket. A demokratikus változások előtt a valóság gyakran egyszerű, „fekete-fehér” elképzelésekben fogalmazódott meg, hiszen a célok egyértelműek, a támogatók és az ellenfelek világosan elkülöníthetők voltak. Az új, demokratikus feltételek között a helyzet sokkal árnyaltabb és összetettebb lett. Sokak számára a reformok folytatása melletti kiállás vált a demokratikus elkötelezettség mércéjévé.

Akárhogy alakultak is a későbbi fejlemények, bármilyen nehézségekkel kellett is szembenézni a demokráciához vezető úton, egy alapvető fordulatra mind az öt országban sor került: megváltozott az állampolgárok társadalmi szerepe. Az emberek felismerték, hogy az ő kezükben is van hatalom, a politikusok pedig kénytelenek voltak belenyugodni, hogy a szavazóknak joguk és lehetőségük van ahhoz, hogy kezdeményezéseikkel, független szervezeteikkel megszabják a demokratikus fejlődés hogyanját és mikéntjét. Az itt vizsgált országokban a civil társadalom és a szabad média elemi célkitűzésévé vált, hogy gondosan figyelemmel kövesse a helyi és országos politikusok, valamint a köztisztviselők teljesítményét. Az állampolgárok és szervezeteik folyamatosan szerepet játszanak országaik politikai modernizálódásában, és ez a közelmúlt demokratikus fordulatainak legfontosabb öröksége.

Konok Péter fordítása

JEGYZETEK

- 1 A közép- és kelet-európai civil társadalmak fejlődéséről komparatív információt kaphatunk a United States Agency for International Development (USAID) által kiadott NGO Sustainability Indexből, a Freedom House éves *Nations in Transit* jelentéséből, és a Civicus Civil Society Indexéből.
- 2 Akad néhány átfogó tanulmány, amely a demokrácia támogatásával foglalkozik. Az amerikai támogatásokhoz lásd: Thomas Carothers: *Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve*. Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C., 1999; az európaiakhoz: Richard Youngs (szerk.): *Survey of European Democracy Promotion Politics 2000–2006*. FRIDE, Madrid, 2006.
- 3 2001-ben a fenti szervezetek más csoportokkal együttműködve létrehozták a Választási Megfigyelő Szervezetek Európai Hálózatát (European Network of Election Monitoring Organizations, ENEMO).
- 4 Ezt a kötetet szerbre, ukránra és oroszra is lefordították, hogy még könnyebben és szélesebb körben elérhetővé tegyék az aktivisták számára. (Angolul ingyenesen letölthető itt: <http://www.aeinstein.org/organizations/org/FDTD.pdf> – legutóbbi letöltés: 1012. január 15. – a szerk.)
- 5 A szerbiai eseményeket követően, az OTPOR tapasztalatainak fényében Belgrádban létrehozták a Center for Applied Non Violent Action and Strategies (CANVAS) nevű szervezetet, amely az erőszakmentes ellenállási formák oktatóinak és konzulenseinek nemzetközi hálózataként működik.
- 6 A levél a Pora 2005. január 29-én, Kijevben tartott kampányzárója alkalmából keletkezett.
- 7 A kampányok hierarchia mentességének és decentralizált jellegének érdekes példája, hogy kerülték a „vezetők” szó használatát, és inkább szövivőkről vagy képviselőkről beszéltek. A civilek egalitárius közösségében ennek fontos pszichológiai hatása volt.
- 8 A külföldi támogatás csupán egy töredékét fedezte a Pora kampányköltségeinek, amely az elszámolások szerint több mint 6,5 millió amerikai dollárra rúgott – ebből 1,56 milliót közvetlen, jórészt helyi forrásokból eredő pénzügyi támogatások fedeztek, a többi pedig természetbeni hozzájárulás volt. Lásd: Pavol Demeš és Joerg Forbig: Pora – „It’s Time” for Democracy in Ukraine. In: Aslund, Anders és Michael McFaul (szerk.): *Revolution in Orange. The Origins of Ukraine’s Democratic*

Breakthrough. Carnegie Endowment for International Peace, Washington DC, 2006. 85–101.

- 9 Lásd pl.: How Domestic Organizations Monitor Elections. An A to Z Guide. National Democratic Institute, Washington DC, 1995, valamint Robert Norris és Patrick Merloe: Media Monitoring to Promote Democratic Elections. National Democratic Institute, Washington DC, 2002.

OLENA NIKOLAYENKO

Az ifjúsági mozgalmak és a hatalom taktikai játszmái a posztszocialista országokban*

Az elmúlt évtized során erőszakmentes ifjúsági mozgalmak hulláma öntötte el a posztszocialista térséget. Rendszerint a választásokat megelőzően kezdtek szerveződni a fiatalok, hogy politikai változást érjenek el az államszocializmus felbomlása után kialakult félautoriter rendszerekben. 2000-ben a belgrádi egyetem néhány diákja indította el az Otpor (Ellenállás) mozgalmat, amely szerbek ezreit mozgósította a rezsim elleni erőszakmentes küzdelemre, és nagyban hozzájárult a hivatalban lévő elnök választási vereségéhez. Három hónapra rá a belarusz fiatalok létrehozták a Zubr (Bövény) mozgalmat, amellyel a hivatalban lévő elnököt akarták megbuktatni a 2001-es elnökválasztáson. A Kmara (Elég) ifjúsági mozgalom is röviddel a 2003-as választások előtt alakult meg Grúziában, míg Ukrajnában két azonos nevű ifjúsági mozgalom (Pora, azaz Itt az idő) is létrejött a 2004-es elnökválasztás előestéjén. Ugyanígy az azeri Maqam (Itt az idő), Yeni Fikir (Új gondolkodás) és Yok (Nem) ifjúsági csoportok is a 2005-ös parlamenti választások előtt alakultak, hogy leváltsák a hatalmat. Ezek a szerveződések a fiatalok addig elképzelhetetlen tömegeit mozgósították a rezsimekkel szemben.

* Az írás eredeti megjelenésének helve: *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, Volume 34, 27–61. Emerald Group Publishing Limited, 2012.

A mozgalmakat az tette egyedülállónak, hogy a kiterjedt mozgósítás időzítése, a követelések tartalma, illetve a küzdelem eszköztára minden helyszínen szinte azonos volt. Az Otpor és a Yenik Fikir kivételével mindegyik a választás évében alakult, és szabad, tisztességes választásokat követelt. Az ifjú aktivisták előre jelezték a várható visszaéléseket, az enyészetnek szánt szavazatok védelmére keltek, majd a regnáló hatalmat nevezték meg, mint a demokratizálódás legfőbb akadályát. Egy másik közös vonás az erőszakmentesség elvének következetes betartása volt. A mozgalmak közötti párhuzamok nem véletlenek: az egybecsengő mozgalmi stratégiák nem kis részben a határokon át terjedő eszmékből következnek.¹ Az, hogy ezek a fiatalok hasonló politikai nézeteket vallottak és azonos akadályok álltak eszményeik megvalósításának útjába, feltétlenül kedvezett annak, hogy az Otpor szellemiségét és módszereit átvegyék az egész régióban.

A mozgósítás mértéke mindenhol eltérő volt. Az Otpor és a Pora fiatalok ezreit állította csatasorba a rendszerrel szemben. A grúziai Kmara is meglehetősen nagyszámú fiatal volt képes maga mögé állítani a demokratikus változás érdekében, a belarusz Zubr és az azeri ifjúsági csoportok viszont relatíve kevés támogatóval rendelkeztek ahhoz, hogy a mérleg nyelvét maguk felé billentsék.

Ez a tanulmány azt mutatja be, hogy a társadalmi mozgalmak és a hivatalban lévő kormányok közötti taktikai csatározások eltérő jellege összefügg a mobilizáció módjai közötti eltéréssel. McAdam szavaival ez a játszma olyan „egyenes vonalon haladó folyamat, amelynek során az ellenállók és ellenfelek a sakkhöz hasonlóan igyekeznek elébe menni a másik fél lépésének”.² Míg a társadalmi mozgalmak új taktikák bevetésével igyekeztek elérni céljaikat, a hatalmon lévők a mobilizációt gátló taktikákkal igyekeztek elhárítani a fenyegetést, vagyis a mozgalmi stratégiák és a hatalom ellenlépései hatással voltak a mobilizáció mértékére. Így például, ha egy mozgalom újszerű taktikákat alkalmazott, az növelhette a fiatalok

csatlakozását az erőszakmentes ellenálláshoz, ha pedig a kormány húzásai voltak szellemesebbek, akkor kisebb volt a mobilizáció határfoka.

A társadalmi mozgalmakkal foglalkozó szakirodalom nagyrészt a fejlett ipari demokráciák keretei között elemzi a társadalmi mozgalmak és ellenfelek közötti játszmákat.³ Ez az írás ezzel szemben nem demokratikus országokban zajló ilyen jellegű eseményekkel foglalkozik. Más kutatók nyílt elnyomás viszonyai között vizsgálják a tömeges mobilizáció lehetőségét.⁴ A hibrid, valahová a demokrácia és a diktatúra közé eső rezsimek mozgalmi élete eddig talán a legkevésbé elemzett jelenség. Ezekben a rendszerekben a demokratikus intézmények formálisan működnek ugyan, azonban az uralkodó elit szisztematikusan oly mértékben megsérti a demokratikus procedúrákat, hogy az már szinte lehetetlenné teszi a hatalom leváltását.⁵ Ez az elemzés részben rámutat, hogy az adott rezsim típusa miként hat a tömeges mobilizáció időzítésére, a mozgalmak követeléseinek jellegére, a küzdelem eszköztárára, valamint a mozgalmakkal szembeni taktikák arzenáljára.

Tanulmányom másik célja az, hogy a sikeres és kudarcba fulladt mobilizációk eseteit elemezve vizsgálja meg az erőszakmentes akciók eredményességét. Számos kutatás mutatta ki már eddig is, miként alkalmazták az erőszakmentes mozgalmakat a társadalmi változás elérésére, s e vizsgálatok eredménye megerősíti, hogy a békés mozgalmak hatékonyabbnak bizonyultak, mint az erőszakosak.⁶ A megfigyelők hajlamosak a sikeres békés mozgalmak példáira koncentrálni, ám a sikertelen küzdelmeket is érdemes vizsgálni, hiszen azok érthetőbbé tehetik azokat a tényezőket, amelyek elősegíthetik az erőszakmentes módszerek hatékony alkalmazását.

Az itt következő írásban szeretném az eddigi szakirodalom kerekeiben értelmezni azokat a politikai rezsimeket, amelyekkel szemben az ifjúsági mozgalmak kialakultak, összefoglalni a forrásokat, összehasonlítani az öt országban véghezvitt mobilizáció intenzitá-

sát, valamint megvizsgálni az ifjúsági mozgalmak és a hatalmon lévő kormányok közötti taktikai csatákat.

A stratégia vizsgálata

A mozgalmi stratégiákról eddig is számos írás született, ezek központi kérdése, hogy miként választják ki az egyének és a szervezetek cselekvési módjaikat egyéb szereplőkkel, különösen pedig ellenfeleikkel kapcsolatban.⁷ Míg a stratégia hosszú távú akciótervet feltételez, a taktika a stratégia végrehajtásának eszközeire vonatkozik. A kutatások egyik legfontosabb eredménye az, hogy a társadalmi mozgalmak hajlamosak egy ismétlődő taktikai eszközkészletet alkalmazni céljaik elérésére. Tilly a küzdelem eszköztárának koncepciójáról szólva a „rutinok limitált készletét” mutatja be, amelyeket „egy viszonylag tudatos döntési folyamat kereteiben tanultak és osztottak meg, vittek véghez”.⁸ A sztrájk például a szakszervezeti tiltakozás közös formája. Mindazonáltal a küzdelem eszköztára változhat, és a heves proteszt aktivitások idején lehetővé teszi újító taktikák bevetését. Tarrow például arra a megállapításra jut, hogy az olaszországi munkások a sztrájk új formáit dolgozták ki az 1960-as és 1970-es évek tiltakozási hulláma idején.⁹ A történelmi gyakorlat azt is mutatja, hogy egy-egy jelentősebb politikai vereség is kiválthatja a mozgalmi taktikák átalakulását, illetve a szakirodalom tanúsága szerint a civil aktivisták figyelemre méltó kreativitásra képesek az erőszakmentes küzdelem során.¹⁰

A kutatások másik ága az állam mobilizációellenes taktikáira koncentrál.¹¹ Az ezzel foglalkozó szakirodalom jellemző megállapítása, hogy a szembehelyezkedő vélemények elnyomást váltanak ki, amelynek során „a hatóságok igyekeznek megakadályozni a mobilizációt, zaklatni és megfélemlíteni az aktivistákat, megosztani a szervezeteket, fizikailag bántalmazni, letartóztatni, és/vagy meggyil-

kolni a mozgalmak résztvevőit”.¹² Az állami akciók különbözősége az elnyomás számos tipológiai rendszerezésére ad lehetőséget. Earl például szembeállítja a kényszerítést vagy az erőszakos fellépést a „mederbe tereléssel”, amely, úgymond, csak szabályozni akarja a folyamatokat.¹³ Az ellenállás eszköztárához hasonlóan idővel a mozgalomellenes taktikák eszközei is változhatnak. Della Porta például azt dokumentálja, hogy miként változott a rendőrségi fellépés stílusa Olaszországban és Németországban az 1950-es és az 1980-as évek között.¹⁴ A mozgalmak ellenfelei tehát bőséges eszköztárból meríthetnek, ha fel akarnak lépni a civil mozgolódás ellen.

A taktikai összecsapások területén tehát a kutatók egyforma figyelmet fordítanak a mozgalmakra és azok ellenfeleire is. McAdam a taktikai interakció két összetevőjét emeli ki: (1) az újszerű taktikák alkalmazása a kihívó szervezet részéről, és (2) a taktikai adaptáció, a mozgalom ellenfeleinek akciói a szokatlan mozgalmi taktikák ellen-súlyozására.¹⁵ Hasonló koncepciót fejt ki a társadalmi mozgalmak és azok ellenfelei közötti dinamikus kapcsolatról Sharp, amikor „politikai dzsúdzsucuról” ír, utalva arra a folyamatra, amikor az erőszakmentes akció hatására az ellenfél elnyomó magatartása fordítva sül el, és a közvélemény rokonszenve az erőszakmentes aktivisták felé fordul.¹⁶ Újabban Hess és Martin fogalmaztak meg olyan koncepciót, amely ezt az ellenhatást „a közvélemény dühös reakciójaként” írja le „egy olyan eseménnyel kapcsolatban, amelyet igazságtalanságként tárnak a nyilvánosság elé, és akként is értelmeznek”.¹⁷

Mint említettem, a taktikai összecsapásokkal kapcsolatos legtöbb empirikus kutatás a fejlett ipari demokráciákkal foglalkozik.¹⁸ A tiltakozás és annak hatalmi elnyomása közötti kapcsolatokról is terjedelmes szakirodalom szól.¹⁹ Kenya esetét vizsgálva Nepstad például arra jut, hogy csakis Daniel arap Moi elnök ügyes ellenstratégiája magyarázhatja azt, hogyan maradhatott oly sokáig hatalmon a civil ellenállással szemben.²⁰ A posztoszocialista időszakban a hibrid rezsim kialakulása újabb politikai kontextusba helyezi a

társadalmi mozgalmak és a hatalom közötti küzdelem elemzését.²¹ Binnedjik és Marović például azt vizsgálják, hogy az állambiztonsági apparátuson belüli pálfordulások miként befolyásolták a szerbiai és ukrainai erőszakmentes mozgalmakat.²²

A hibrid rezsimek esetében a taktikai küzdelmek több szempontból is tanulságosak. Először is, a rezsim típusa hat a tömeges mobilizáció időzítésére. A demokráciákban a társadalmi mozgalmak a politikai- és szabadságjogok birtokában bármikor megfogalmazhatják problémáikat és mozgósíthatják támogatóikat. Az autoriter rezsimek ezzel szemben folyamatosan gátolják az uralkodó elit elleni tömeges mobilizációt, elfojtják a nyíltan kritikus hangokat. A hibrid rezsimek hatalmi elitje viszont a választási időszakban megnyithatja a politikai játékkeret egy kevéske versengés előtt. Amint azt a posztszocialista régió nemrégiben lezajlott választási forradalmi is mutatják, a szembetűnő választási csalások előre nem látható mértékben robbanthatják ki a tömegek megmozdulását.²³ Másodszor, a rezsim típusa hatással van a mozgalom követeléseire. Demokráciákban a társadalmi mozgalmak széles körű követelésekkel élhetnek, a politikai nézetek tág spektrumát képviselhetik a társadalomban. Ezzel szemben a nem demokratikus államokban a megengedhető politikai követelések köre meglehetősen korlátozott. A hibrid rezsimek esetében a tiltakozó szervezetek számára a legfontosabb kérdés a választások szabadsága és tisztasága, amelyet általában a demokratizálás kulcskérdésének tekintenek. Harmadszor, a rezsim típusa azt is befolyásolja, hogy a mozgalmak miként válogatnak a kollektív tiltakozó akciók eszköztárából. A demokráciákban a társadalmi mozgalmak számos proteszt módszer mellett dönthetnek anélkül, hogy tartaniuk kellene az állami megtorlástól. Ezzel szemben az autokráciákban a politikai elnyomás állandó fenyegetése igencsak leszűkíti az eszköztárat. A kettő között álló hibrid rezsimek kontextusa arra készteti a társadalmi mozgalmakat, hogy óvatosan a politika szűrkezőnájába húzódjanak: rendkívül élelmesnek kell lenniük, hogy a

liberális demokráciákban megengedett proteszt taktikákat ötvözni tudják a vérbeli autokráciákban alkalmazott eszközökkel.

Emellett a rezsim típusa meghatározza a mobilizációval szembeni taktikák eszköztárát is. A demokráciákban a hivatalban lévő kormányzatot a közvélemény nyomása arra kényszeríti, hogy a társadalmi mozgalmakkal szemben a törvényes keretek között járjon el, míg az autokráciákban a hatalmat semmi sem korlátozza, amikor civil aktivistákkal szemben fel akar lépni. A hibrid rezsimek esetében viszont a hivatalban lévő elit arra törekszik, hogy demokratának mutakozzon, ami kizárja a nyíltan erőszakos fellépést az ellene szervezkedőkkel szemben, vagyis mindenféle furfanghoz kell folyamodnia, hogy a törvények manipulálásával vagy kijátszásával gyengítse a társadalmi mozgalmakat.

A hibrid rezsimek kialakulása a posztszocialista régióban

Az államszocializmus összeomlása óta megsokszorozódott azoknak a hibrid rezsimeknek a száma, amelyek valahová a demokrácia és a diktatúra közé sorolhatók be. A Freedom House által „részlegesen szabadnak” értékelt országok száma 1972-től 2011-ig 38-ról 60-ra nőtt.²⁴ A Freedom House kategóriái szerint a balti államok kivételével az összes volt szovjet tagköztársaság csupán korlátozott mértékben tartja tiszteletben a politikai jogokat és az állampolgári szabadságot. Némelyikük, ahogy Levitsky és Way fogalmaznak „kompetitív autoriter rezsim... amelyben formálisan léteznek a demokratikus intézmények, ezekre nagy általánosságban úgy tekintenek, mint a hatalom megszerzésének eszközeire, ám a hatalmon lévők rendszeresen áthágják a szabályokat, ami előnybe hozza őket ellenfeikkel szemben”.²⁵

A vizsgált országokban a politikai rezsimek az áttekintett időszakban megfelelnek a hibrid rezsimek definícióinak. Azerbajdzsánban,

Belaruszban, Grúziában, Szerbiában és Ukrajnában rendszeresen tartanak választásokat.²⁶ Csak hogy a hatalmon lévők következetesen kijátsszák a demokratikus játékszabályokat annak érdekében, hogy a hatalomváltást megakadályozzák. A vizsgált választási időszakban a legtöbb országban a hivatalban lévők már közel egy évtizede őrizték hatalmukat: ilyenek az ukrán Leonyid Kucsma (1994–2004); a belarusz Alekszandr Lukasenka (1994–); a grúz Edvard Sevarnadze (1995–2003) és a szerb Szlobodan Milosevics (1989–2000); Azerbajdzsánban 2003-ban Ilham Alijev saját apját váltotta az elnöki poszton. Az elnökök hosszú uralma mögött jórészt a „tiszteességtelen harcmódor” állt (illetve áll néhol még ma is).²⁷

Ezekben az országokban az elit úgy konszolidálta hatalmát, hogy megakadályozta ellenfelei hozzáférését a támogatási forrásokhoz, a sajtóhoz, valamint megfosztotta őket a törvényi garanciáktól. Elsőként a gazdaság szabadságát korlátozták, hogy ezáltal csökkentsék ellenfeleik lehetőségét a fennálló rezsim elleni kampányra.²⁸ Másodszor, korlátozták a sajtószabadságot, hogy szűkítsék ellenfeleik hozzáférését a tömegtájékoztatáshoz.²⁹ Harmadszor, a hivatalban lévők megsértették a demokratikus eljárásokat, hogy azok jobban szolgálják politikai céljaikat. Az EBESZ (OSCE) jelentései szerint ezekben az országokban a választásokat alapvetően elcsalták.³⁰ Azerbajdzsánban például az EBESZ választási megfigyelői „súlyos visszaéléseket” jelentettek „a szavazóhelyiségekben a voksok megszámlálásakor, és az összesítésnél a választókerületi bizottságokban”.³¹ A hatalmon lévők olyan eszközként tekintenek a választásokra, amellyel fenntarthatják a demokrácia látszatát, és biztosíthatják legitimitásukat a nemzetközi közvélemény szemében. Míg az ellenzéki politikai pártok versenybe szállhatnak az országgyűlési helyekért és elnökjelölteket is indíthatnak, a rezsim ellenfeleit szisztematikusan kizárják minden hatalmi pozícióból.

Mindazonáltal a hibrid rezsimok sérülékenynek mutatkoztak a politikai felfordulásokkal szemben. A választások meghamisítása

miatt kirobbant tömegdemonstrációk a kormány bukásához vezettek Szerbiában (2000) és Grúziában (2003), és a hatalom által kiválasztott utódok politikai bukásához Ukrajnában (2004). Hasonló – jóllehet, sikertelen – próbálkozásokra került sor Azerbajdzsánban és Belaruszban is, ahol végül nem sikerült tiltakozásokkal megbuktatni az elnököt. Bár a tiltakozásokban különféle szociális és gazdasági hátterű, ideológiájú emberek vettek részt, az elégedetlenek nagy részét a fiatalok tették ki.³²

Stephan és Chenoweth arra utalnak, hogy a tömegmozgósítás az erőszakmentes mozgalmak sikerének kritikus eleme.³³ Mindazonáltal a posztszocialista országok úgynevezett választási forradalmainak következményeire itt már nem szeretnék kitérni, ehelyett inkább arra koncentrálnék, hogy részleges magyarázatot találjak az ifjúság mobilizációjának különbségeire az egyes országok között.³⁴

Ifjúsági mobilizáció

A vizsgált országokban a népesség mintegy egynegyedét teszik ki a fiatalok, ahová a 15 és 29 év közötti életkorúakat soroltam.³⁵ Azerbajdzsánban a fiatalok a népesség 27,8 százalékát, míg Belaruszban és Ukrajnában 23 százalékát teszik ki. A fiatalság számarányától függetlenül bizonyos politikai súllyal bír a posztszocialista országokban. Az Otpor tagja, Srđja Popović így mutatott rá a fiatalság szimbolikus jelentőségére:

A fiatalok kevesen vannak az egykori szovjet köztársaságokban – ezek „öregedő nemzetek”. Ám a diákokat a nemzet jövőjének tekintik. Ha az utcára vonulnak, az a többi ember számára azt jelzi, hogy valami nincs rendben. Nem csak önmagukért, hanem a családjukért is kiállnak.³⁶

Az ifjúsági mozgalmakat átfogóan úgy határozzuk meg, mint „a fiatalok szervezett és tudatos törekvését, hogy változást kezde-

ményezzenek, vagy érjenek el a társadalmi rendben”.³⁷ Ez az írás a következő ifjúsági mozgalmakra koncentrál: Kmara (Grúzia), Maquam (Azerbajdzsán), Otpor (Szerbia), Pora (Ukrajna), Yeni Fikir (Azerbajdzsán), Yok (Azerbajdzsán) és Zubr (Belarusz). Közös vonásuk, hogy elkötelezettek a civil ellenállás iránt, amely „civil bázisú módszer a konfliktusok leküzdésére társadalmi, pszichológiai, gazdasági vagy politikai eszközökkel, anélkül hogy erőszakkal fenyegetőznének”.³⁸ Ezen túlmenően a vizsgált ifjúsági mozgalmak abban is hasonlítanak egymásra, hogy a választásokra koncentrálnak, amelyeket a politikai változás sarokkövének tekintenek. Ugyanakkor ezek a mozgalmak különböző mértékben voltak képesek a fiatalokat a választások évében mozgósítani, s ezt itt a mozgalmak sikerességének szintjeként határozom meg. A továbbiakban a mobilizáció három indikátorát vizsgálom meg: az ifjúsági mozgalom méretét, a választásokat követő tiltakozás mértékét és a választásokat követő tiltakozás időtartamát. A választásokat követő tiltakozásnak azért jut központi szerep ebben az értelmezésben, mert ez a mozgalmak történetének is legfőbb eseménye.

A következő táblázat bemutatja a mobilizáció becsült szintjét a vizsgált országokban, valamint viszonyítási alapot ad a fiatal népesség arányaival kapcsolatban a fővárosokra és az egész országra vetítve.³⁹ Egyértelműen az Otpor alakította ki a legkiterjedtebb aktivista-hálózatot: 130 helyi csoportjában mintegy 70 ezer tagot tömörített, és így a szerb fiatalság több mint négy százalékát mozgósította.⁴⁰ Grúziában és Ukrajnában ennél jóval kisebb a csatlakozó fiatalok aránya: a legkedvezőbb becslések szerint a Kmara tagsága 3000 fő volt a mozgalom csúcspontján.⁴¹ Kaskiv, Chupryna, Bezverkha és Zolotariov arról számolnak be, hogy a Porának több mint 35 ezer tagja volt, míg a többi ukrainai mozgalom kevesebb aktivistát vonzott.⁴² A kétmilliónál is népesebb fiatalság köréből a Zubr mintegy 5000 főt tudott a maga oldalára állítani 2001-ben.⁴³ Ugyanakkor 2005 novemberéig az azerbajdzsáni csoportok létszáma külön-külön

Ifjúsági mozgalom (ország, év)	Létszám	Mérete az ország fiatal népességének százalékában*	A legnagyobb választás utáni tiltakozó akció résztvevőinek száma	Az akció résztvevőinek száma az ország fővárosának lakosságához/ az összlakossághoz viszonyítva**	A választás utáni tiltakozások időtartama
Otpor (Szerbia, 2000)	70 000	4,5% (1 544 545)	700 000	63,6% (1,1 millió) 9,2% (7 604 335)	12 nap (szeptember 24.–október 5.)
Zubr (Belorusz, 2001)	5 000	0,22% (2 283 001)	5 000	0,3% (1,8 millió) 0,05% (9 999 789)	3 nap (szeptember 9–10., 13.)
Kmara (Grúzia, 2003)	3 000	0,29% (1 033 586)	50 000	4,5% (1,1 millió) 1,06% (4 710 921)	12 nap (november 4–5., 8–14., 21–23.)
Pora (Ukrajna, 2004)	35 000	0,32% (10 883 529)	1 millió	35,7% (2,8 millió) 2,1% (47 305 388)	17 nap (november 22.–december 8.)
Maquam, Yeni Fikir, Yok (Azerbajdzsán, 2005)	csoportonként 50–100	0,004% (2 458 320)	20 000	1,05% (1,9 millió) 0,2% (8 825 439)	4 nap (november 9., 3., 19., 26.)

* US Census Bureau's International Database. <http://www.census.gov/population/international/data/idb/informationGateway.php>. Legutóbbi letöltés: 2013. február 20.

** The World Factbook. Washington, DC: Central Intelligence Agency. <https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook>. Legutóbbi letöltés: 2013. február 20.

lön nem haladta meg a 100 főt.⁴⁴ Az elemzés azt is megmutatta, hogy a választásokat követő tiltakozások Szerbiában és Ukrajnában jelentősebb méretűek voltak, mint a többi esetben. A legnagyobb tüntetések résztvevőinek száma majdnem elérte Belgrád lakosságának kétharmadát, illetve Kijev lakosságának egyharmadát. Nodia szerint november 22-én Tbiliszi lakosainak több mint 4 százaléka vonult az utcákra.⁴⁵ Ezzel szemben a legnagyobb választás utáni tüntetés Bakuban csak a lakosság 1 százalékát mozgósította, míg Minszkben még kevesebbet.⁴⁶

Minden országban különbség mutatkozott a választások utáni tiltakozások időtartamában is. A legkitartóbb tiltakozó kampányra

Ukrajnában került sor, ami részben annak volt köszönhető, hogy folyamatosan megszállva tartották Kijev főterét, ahol sátorvárost állítottak fel.⁴⁷ A legtöbbször addig folytatták a tiltakozást, amíg a Legfelsőbb Bíróság december 3-án meg nem semmisítette a meghamisított választási eredményeket, és a parlament meg nem szavazta azokat a törvényeket, amelyek tisztább legális kereteket biztosítottak a december 8-i új választások lebonyolításához, ám néhány aktivista egészen december 26-ig, az elnökválasztások megismételt második fordulójának napjáig kitartott a sátrakban. Grúziában ugyancsak relatíve erős tiltakozási hullám bontakozott ki.⁴⁸ Az ellenzéki politikai pártok november 4-én, két nappal a választásokat követően szervezték meg az első tiltakozó megmozdulást Tbiliszipben. Ezt követően november 8. és 14. között szüntelen tiltakozás zajlott a parlament épülete előtt, majd egy hét szünetet követően az ellenzék újra naponta rendezett nagygyűléseket, és végül elérte az elnök lemondását. Ezzel szemben az azerbajdzsáni ellenzék 2005 novemberében összesen négy, egyenként pár órás gyűlést tartott. A választásokat követően Belaruszban három tüntetést rendeztek, amelyek közül az egyik legnagyobbra 2011. szeptember 13-án, mindössze két nappal az USA elleni terrortámadásokat követően került sor.

Az itt olvasható statisztikák csupán hozzávetőleges becslést nyújtanak a fiatalok mobilizációjának mértékéről. A mozgalmak méretéről több oknál fogva sincsenek pontos adatok. Először is, a mozgalmak meglehetősen zavarosan fogalmazzák arról, hogy kiket sorolnak tagjaik közé. A Maqam például 50 tagját aktivistának tekintette, másik 50-re azt mondta, hogy olyan egyén, aki „a csoport belső ügyeivel kapcsolatos dolgokért” felelős, és ezen felül még 100 embert „egyszerű tagnak” neveztek.⁴⁹ Másodszer, a legtöbb szervezet biztonsági okokból nem gyűjtötte és tárolta szisztematikusan a tagságáról szóló információkat. Ráadásul az önmagukról szóló jelentések is problematikusak, hiszen a mozgalmak vezetői hajlamosak túlbecsülni csoportjaik méretét. A jelen elemzés további

akadálya, hogy az adatok egészében számolnak be a választásokat követő tiltakozások méreteiről, és nem térnek ki külön a 15–29 évesek számarányára. Ám a választásokat követő tiltakozások általános léptéke is jó alapot nyújthat a fiatalok mobilizációjának felbecsüléséhez, hiszen ismert számszerű túlsúlyuk az eseményekben.

A hiányos adatok ellenére is jól érzékelhető a fentiek alapján a fiatalok eltérő mobilizációs szintje az egyes országokban: az eltérésekre, véleményem szerint, részleges magyarázattal szolgálnak a mozgalmi stratégiák és a hatalmi ellenlépések közötti különbségek az egyes országokban. A következő rész általános képet igyekszik vázolni az állam és a mozgalmak közötti viszonyokról.

Taktikai küzdelmek

Az állam és a mozgalmak közötti összecsapások elemzése időrendi sorrendben következik, így az első helyre Szerbia (2000), az utolsóra pedig Azerbajdzsán került (2005). Az Otport tekintjük annak a mozgalomnak, amely példát mutatott a hasonló ifjúsági mozgalmaknak a posztszocialista térségben.

SZERBIA (2000)

Az Otport a Belgrádi Egyetem diákjai alapították 1998 októberében, válaszul azokra a médiáról és az egyetemekről szóló új törvényekre, amelyek szűkítették a politikai szabadságjogokat. Az ifjúsági mozgalom a törvények visszavonását követelte, valamint szabad és tisztességes választásokat, hogy a hatalmon lévő elnököt el lehessen mozdítani. Ezeket a követeléseket azután számos fiatal a magáénak érezte, és a közvélemény jelentős része is azonosult velük. Az Otpor sikere jórészt az ötletes kétpólusú tiltakozási taktikának köszönhető.

A negatív kampány, a „*Gotov je!*” (Kikészült!) a hatalmon lévő elnököt támadta, mint az összes társadalmi probléma okát, míg a pozitív „*Vreme je!*” (Itt az idő!) kampány arra szolgált, hogy fokozza a választói aktivistást, különösen a fiatalabb rétegek körében. A mozgalom céljainak elérése érdekében az Otpor vezetői stratégiai döntést hoztak – az erőszakmentesség melletti elköteleződést –, és kijelölték a békés módszereket: graffitik, matricák, utcai performance-ok és rockkoncertek. Egy másik stratégiai döntés szerint az erőszakmentes akciókat marketingtechnikákkal elegyítve alakították ki az ellenállás kultúráját. Amint egy vezető Otpor-aktivista, Ivan Marovics rámutatott, a társadalmi mozgalom afféle életformaként szerkesztette meg az ellenállást.

„Termékünk a másként gondolkodás volt. Üzenetünk: »*Živi otpor!*« (Él az ellenállás!)... Azt akartuk, hogy az emberek csatlakozzanak hozzánk, és éljék meg az ellenállást, szóval úgy propagáltuk a forradalmat, mint egy divathullámot. Voltak otporos pólók, bögrék, esernyők. Ez egy életforma promóciója volt.”⁵⁰

Ezek mellett az Otpor a szövetségeit illetően is fontos stratégiai döntéseket hozott. A társadalmi mozgalom a médiával és a civil szervezetekkel kereste a kapcsolatot. Megerősítették függetlenségüket az ellenzéki politikai pártoktól, és a „régí” ellenzék egységét szorgalmazták a hatalmon lévő elnökkel szemben. Sőt, az Otpor a rendőrséggel is barátkozni igyekezett, hogy ezáltal csökkentse az erőszakos incidensek számát. Így például aktivista nők virágot és süteményt vittek a helyi rendőrszobákra, hogy elnyerjék a rendőrök rokonszenvét. Ezek mellett az Otpor a nemzetközi szervezetektől is pénzügyi és technikai segítséget kapott.⁵¹

A mozgalom indulására a kormányzat meglehetősen lassan reagált. Az állami represszió több mint egy évvel az Otpor megalkakulása után érte el csúcspontját.⁵² Egy 2000. május 14-én tartott sajtótájékoztatón Ivan Markovics tájékoztatási miniszter „a Vörös Brigádok hagyományait követő neofasiszta szervezetnek”⁵³ titulálta

az Otport. Emellett a kormányzat külföldi zsoldosokként igyekezett láttatni az Otpor tagjait. A kormány állítólag olyan plakátokat készített és terjesztett, amelyeken az Otport „Madlen Jugendnek” nevezték, így egyrészt az amerikai külügyminiszterrel, Madeleine Albrighttal hozták hírbe a mozgalmat, másrészt utaltak vele a Hilterjugendra is. Ezekre a híresztelésekre alapozva azután több mint kétezer Otpor-tagot tartóztattak le 2000 májusa és szeptember között.⁵⁴

Minderre az Otpor egy sor szellemes ellenlépéssel válaszolt. A mozgalom résztvevői úgy söpörték félre a kormányzat hazugságait arról, hogy erőszakot alkalmaznának, hogy a helyi rendőrszobák előtt összegyűlve ottani fiatalokat mutattak be az Otpor tagjaiként. Amikor a társadalmi mozgalom számára érkező külföldi anyagi és technikai támogatásról esett szó, az Otpor szóvivői okosan azt nyilatkozták, hogy a diaszpóra támogatását élvezik.⁵⁵ A mozgalom az „Ellenállók, mert szeretem Szerbiát” jelszóval is hangsúlyozta elkötelezettségét a nemzeti érdekek iránt. Az Otpor kiképezte tagjait, hogyan kell viselkedni letartóztatás esetén, és olyan protokollt dolgozott ki, amelyet azonnal alkalmazni lehetett, ha valamelyik tagjukat a hatóságok előállították.⁵⁶ Mindezek eredményeként az állami represszió végül visszafelé sült el. A hatalom ellenlépéseivel dacolva a mozgalom egyre növekedett, és egyre nagyobb támogatást kapott a közvéleménytől.

Az újráválasztási esélyeit rosszul felmérő Milosevics rendkívüli választásokat írt ki 2000. szeptember 24-re, közel egy évvel azelőtt, hogy négyéves elnöki mandátuma lejárt volna. A 2000. augusztusi közvélemény-kutatások azt mutatták, hogy a választók kevesebb, mint egyharmada szándékozik voksát Milosevicsre adni.⁵⁷ Hogy letagadhasák a másik elnökjelölt, Vojislav Kostunica győzelmét az első fordulóban, a kormány ellenőrzése alatt álló Szövetségi Választási Bizottság meghamisította az eredményeket, és új fordulót írt ki. Ám a választási csalások olyan tömeges tiltakozást robbantottak

ki, amelybe Milosevics belebukott. Bár a Milosevics utáni időszakban az Otpor feloszlatta magát, a mozgalom továbbra is a sikeres erőszakmentes mozgalom példájaként szolgált a világ sok országában a civil aktivisták számára. Néhány Otpor-aktivista megalakította az Alkalmazott Erőszakmentes Akciók és Stratégiák Központját (CANVAS), hogy tapasztalataikat világszerte megoszthassák azokkal, akik nem demokratikus országokban a rezsim ellen küzdenek.

Az állam és mozgalom közötti küzdelem elemzése megmutatta, hogy a tiltakozó szervezetek újító taktikái és a hatástalan állami ellenlépések kihasználása miként érte el a rezsimmel szembeni tömeges mobilizációt. Az Otpor újításai között megtalálhatjuk az erőszakmentes ellenállás kétpólusú megközelítését és az ötletes marketingtechnikákkal kialakított ellenállási kultúrát. Ezek a taktikák jelentették a hatalmon lévő elnökkel szembeni mobilizáció hajtóerejét. Az ellenállás kultúrája például olyan fiatalok ezreit vonzotta magához, akik helyi hősök szerettek volna lenni. A mozgalom növekvő népszerűségét látva a kormányzat terrorista szervezetnek titulálta az Otport, és tömeges letartóztatásba kezdett tagjai ellen. Ám az állami ellenlépések visszafelé sülték el, és hozzájárultak a mozgalom erősödéséhez.⁵⁸

BELARUSZ (2001)

Három hónappal Milosevics lemondása után belarusz fiatalok elindították a Zubr társadalmi mozgalmat, amely demokratikus változásokat sürgetett, valamint az 1999–2000-ben nyomtalanul eltűnt ellenzékiek ügyének kivizsgálását követelte. A mozgalom az ország nemzeti jelképe, a bölény után kapta nevét, ami egyben utalás is arra a legendára, hogy a bölény képtelen rabságban élni. Az Otporhoz hasonlóan a Zubr is párhuzamosan indított egy negatív „*Vremja ubiraty!*” (Itt a takarítás ideje) és egy pozitív „*Vremja vibiraty!*” (Itt a választás ide-

je) kampányt. A mozgalom olyan erőszakmentes eszközöket használt, mint a graffitik, matricák és utcai performance-ok. Az egyik ilyen performance során például egy Lukasenkát megszemélyesítő Zubr-tagot elfognak, hogy elmeógyógyintézetbe zárják. Egy másik utcai akció alkalmával a Zubr tagjai a Minszk belvárosában eltűnt ellenzékiek képét hordozták. Csakhogy hiába vették át az Otpor ellenállás-taktikáját: a Zubr a fiatalság sokkal kisebb hányadát tudta mozgósítani 2001-ben.

Ráadásul a közvéleménnyel sem sikerült maradéktalanul elhitetni, hogy a mozgalom makulátlan. A Zubr vezetése arra törekedett, hogy professzionalizmust mutasson az erőszakmentes harcban. „Azt akartuk mindenekelőtt megmutatni a belarusz fiataloknak, hogy az ellenzékhez tartozni nem a gyengeség jele” – mutatott rá egy Zubr-aktivista. „Az ellenállás menő is lehet.”⁵⁹ Ám a nyomtatott anyagok kifinomultsága kételyeket ébresztett a mozgalom pénzügyeivel kapcsolatban. Egy Otpor-tag így világított rá a helyzetre:

„Ha egy ilyen szervezetet alakítasz [mint a Zubr], észben kell tartanod, hogy egy nélkülöző országban dolgozol. Ha matricázol, használj fekete-fehéret, két okból is: először is olcsóbb, többet tudsz nyomtatni belőle; másodsor, ezzel építed a brandet. Amikor az emberek meglátnak egy ilyen matricát, arról kell meggyőzni őket, hogy olcsó volt előállítani. A Zubr kevés matricát nyomtatott, de azt kiváló minőségű papírra. Ezek az anyagok azt a látszatot keltették, hogy egy olyan szervezet nyomtatta őket, mint a BMW, nem pedig egy ellenzéki mozgalom.”⁶⁰

Ezek túlmenően a Zubr követeléseinek vizuális megjelentetése is problematikus. Az „elő a voksokkal” kampány melletti Zubr-matricák arra buzdították az embereket, hogy válasszanak: egy elnyomó politikai rezsimben akarnak élni, vagy egy demokratikus országban. Ezt a választást a matricán két kép illusztrálta: a bal oldali ábrák a lukasenkaei Belaruszt szimbolizálták, a jobb oldaliak az európai közösséghez tartozó, demokratikus Belaruszt. Az egyik matricán például a bal oldalra helyezett írógéppel szemben egy asz-

tali számítógép látható, egy másikon egy katonai bakancs mellett egy pár görkorcsolya. Világos, hogy ezeknek a vizuális jelképeknek a megértéséhez a belpolitikai viszonyok és az ifjúsági kultúra ismerete egyaránt szükséges. Ha a Zubr kevésbé kimódoltan mutatja be a mozgalom elképzeléseit, talán több támogatót állíthatott volna maga mellé.

Ráadásul a mozgalom azáltal is szűkítette vonzerejét, hogy lekezelő stílusban bánt Lukasenka választói bázisával. Az egyik matricán balra egy disznó, vele szemben pedig egy bölény látható, azt sugallva, hogy csupán a korlátozott intelligenciával és megkérdőjelezhető morállal rendelkező emberek képesek támogatni a hatalmon lévő elnököt. Valójában azonban az ország választóinak jelentős hányada készen állt, hogy bizonyos jóléti engedmények fejében támogassa a hivatalban lévő kormányzatot. Az Aleh Manaheu vezette Társadalomgazdasági és Politikai Tanulmányok Független Intézete (IISEPS) szerint a választók 48 százaléka Lukasenkára adta voksát 2001 szeptemberében, és csupán 21 százalékuk szavazott az ellenzéki jelölt Uladzimir Hancharykra.⁶¹ Sőt, a fiatalok voksai szinte egyenlően oszlottak meg a két jelölt között: a 20–29 éves belaruszok közül mintegy 31 százalék Lukasenkára, míg 27 százalék Hancharykra szavazott.⁶² Lukasenka még választási csalások nélkül is jó helyzetben volt ahhoz, hogy a 2010-es elnökválasztáson elnyerje a szavazatok többségét. A Zubr kampányának nem sikerült meggyőznie a választók többségét, hogy megvonják bizalmukat a hatalmon lévő elnöktől.

A hatalom a maga részéről mindent bevetett, hogy elkerülje a szerbiai forgatókönyv megismétlődését. A hatóságok külföldről vezérelt puccskísérlet bábjainak nevezték az ifjúsági aktivistákat. A választások előestéjén a legtöbb belarusz otthoni postaládájába megérkezett az állami kiadású *Szovjet Belarusz* című lap különszáma, amelyben lepleztek egy állítólagos CIA-puccskísérletet le a belarusz kormányzat ellen, és bemutatták, hogy az ellenzéket milyen szálak

kötik a nyugati támogató szervezethez. Emellett a hatóságok az oktatási rendszer ellenőrzésével és a civil aktivizmus elleni kemény törvényi szabályozással is csökkentették a mozgalom mozgásterét. A Zubr tagjait azzal fenyegették, hogy kizárják őket az egyetemekről. Legalább 350 fiatalot tartóztattak le a fővárosban graffitizés miatt 2001. májustól augusztusig, és az utcai performance-ok számos résztvevőjét zárták börtönbe a BTK 368. paragrafusának megsértése miatt, amely a belarusz elnök méltóságát védelmezi.⁶³ Sőt, a belarusz KGB (amely megőrizte a szovjet korszakból eredő nevét és a társadalom kontrollálásának módszereit is) széles körű besúgó hálózat kiépítésével rombolta az ellenzéki szerveződések.

Az állam támogatást nyújtott a rezsimhez hű ifjúsági szervezetnek, a Belarusz Hazafias Ifjúsági Szövetségnek (*Belaruszkij patriotyicsezkij szojuz mologyezsi*, BPSM). A 2001-es elnökválasztás előtt a BPSM 600 ezer dollárt kapott az Állami Ifjúságügyi Bizottságtól, hogy „erősítse a hazafias érzéseket” a belarusz fiatalok körében.⁶⁴ Az ellenzéki szervezetek akcióival szemben a BPSM saját kampányt indított a „*Ja za bathu!*” (A Papa oldalán állok) jelszóval, amivel a fiatalokat arra buzdította, hogy szavazzanak Lukasenkára. A Zubr taktikáit követve a BPSM is graffitizett, matricázott, koncertet szervezett az uralmon lévő elnök támogatására. A BPSM tagjai ráadásul megtámadták a rezsim ellenfeleit, és a Zubr graffitijeit is átfestették.⁶⁵

A 2001. szeptember 9-én tartott elnökválasztás bebetonozta Lukasenka hatalmát. A hivatalos eredmények szerint a hatalmon lévő elnök a szavazatok 75 százalékát szerezte meg, míg legerősebb kihívója, Hancharyk 15 százalékot kapott.⁶⁶ Ám párhuzamos adatok alapján Hancharyk azt állította, hogy Lukasenka valójában nem érte el az 50 százalékos küszöböt, ami szükségessé teszi a választás megismétlését.⁶⁷ A szerbiai példát követve a belarusz ellenzék visszaélésre hivatkozva a választást követően tiltakozó akciókba kezdett, ám maga Hancharyk nem volt felkészülve rá, hogy a rezsimmel

szembeni tömeges tiltakozás élére álljon.⁶⁸ Bár a Zubr 2001 után is folytatta a tiltakozó akciókat, a mozgalom a következő választásokra „öreg, megfáradt állattá” változott.⁶⁹ A Zubr formálisan 2006 májusában feloszlatta magát, és a fiatal aktivisták más, a rezsimmel szembenálló civil kezdeményezésekben folytatták tevékenységüket.

A hatalom és a mozgalom közötti küzdelem részben magyarázatot ad arra, hogy Belaruszban miért volt ilyen alacsony az elnökkel szembeni mobilizáció határfoka. Bár a Zubr igyekezett az Otpor nyomában járni, a belarusz aktivisták elkövettek néhány taktikai ballépést, és nem sikerült megnyerniük Lukasenka támogatóinak jelentős részét. A Zubr mobilizációs törekvéseinek hatását gyengítette, hogy az ellenzéki pártok közös elnökjelöltje egy cseppet sem volt karizmatikus szakszervezeti vezető. A tömegek mozgósítása ellen hatott az is, hogy a belbiztonsági apparátus lojális maradt a rezsimhez. A kormányzat hatékonyan használta fel az elterelések és a represszió keverékét, hogy letörje ellenfeleit és mobilizálja a politikai konformistákat. Az Otporral ellentétben a Zubr nem volt képes a közvélemény növekvő haragját szembeállítani az országban uralkodó autoriter gyakorlattal. Ráadásul a populista politikával párhuzamos gazdasági növekedés is a hatalmon lévő elnöknek kedvezett.⁷⁰

GRÚZIA (2003)

A Kmara ifjúsági mozgalom 2003 februárjában alakult, mintegy kilenc hónappal a Grúziában esedékes elnökválasztás előtt. Levan Ramisvili, a Liberty Institute igazgatója így emlékezett vissza arra, hogy milyen nagy hatással volt a szerbiai példa a grúz civil aktivistákra:

„2001-ben új példákat kerestünk arra, hogy miként lehet megváltoztatni a politikai rendszert. Gandhi túl régi volt, és túl messzire esett a grúziai valóságtól. Nemigen volt vonzó a fiatalok számára.

Az 1980-as évek bársonyos forradalmi is eléggé megfakultak. Az erőszakmentes ellenállás legfrissebb példáját Szerbia szolgáltatta.”⁷¹

A Kmara kisebb módosításokkal vette át az Otpor modelljét az erőszakmentes ellenállásra. A mozgalom a hatalmon lévő elnökkel szemben folytatott negatív kampányt, illetve a választási részvétellel mozgósított. A szabad és tiszta választások mellett a grúz aktivisták a korrupció megszüntetését és az oktatási szektor reformját is követelték. A Kmara olyan erőszakmentes módszereket alkalmazott, mint a graffitik és az utcai performance-ok. Az első nyilvános eseményre április 14-én került sor, amikor a Kmara tagjai elégették a Grúz Szovjet Köztársaság lobogóját, valamint Sevnadzénak és társainak képét, hogy így utasítsák el az egykori szovjet politikusok vezető szerepét az akkori Grúziában. Az efféle provokatív utcai akciók miatt a Kmarát gyakran tekintették agresszív szervezetnek. Hogy a közvéleményt az ellenkezőjéről meggyőzze, a Kmara közszolgálati projekteket is szervezett, melyek alkalmával könyveket kölcsönöztek a lakosságnak, vagy kitakarították a közterületeket.

A kormány meglehetősen visszafogottsággal válaszolt a szervezet akcióira. Előbb nem vett tudomást a radikális fiatalokról, majd 2003 júniusában azzal próbálkozott, hogy a Kmarát az orosz titkosszolgálat eszközeként állítsa be, ám a Kmara szóvivője gúnyt űzött abból az ötletből, hogy a demokráciát követelő ifjúsági szervezetet Oroszország támogatná.⁷² Ezt követően a Kmara bázisdemokrata akciói miatt nyugati támogató szervezetekkel hozták hírbe az aktivistákat.⁷³ Végül a kormány rendeleti úton távolíttatta el a Kmara graffitijeit a közterületekről. A keményebb állami fellépés elmaradt, és a Kmara tagjai azzal provokálták ki a rendőri akciót, hogy festékkel lefújták a Belügyminisztérium épületének falát. Ám hétórányi elzárás után még ezeket az aktivistákat is elengedték.

A 2003-as parlamenti választások az ellenzéki pártok győzelméhez és az addig hatalmon lévő elnök lemondásához vezettek. Közvetlenül a választást követően választási csalást emlegetve az ellen-

zék tiltakozó megmozdulásokat szervezett. Ahogy a tiltakozók száma növekedett, az ellenzék immár Sevarnadze idő előtti távozását és elnökségének végét is követelte. Mikor ezután Aszlan Abasidze, az Adzsária Autonóm Terület vezetője is megbukott, a Kmara feloszlatta magát.

Az állam és a mozgalom közötti küzdelem jól példázza, hogy az ellenzék stratégiája és a hatalom ellenlépései hogyan járultak hozzá a tömegek mozgósításához. Miközben a Kmara drámai politikai változásokat követelt, az állami tisztviselők figyelmen kívül hagyták az ifjúság politikai jelentőségét, és a mozgalom résztvevőit leginkább afféle huligánoknak tekintették. „Nem gondoltam volna, hogy komolyan kell vennem ezeket a fiatalokat, akik zászlókkal szaladgáltak és graffitiztek az utcákon. Tévedtem” – vélekedett Sevarnadze lemondását követően.⁷⁴ Az állam gyengesége is aláásta az elnök lehetőségeit a politikai feszültség enyhítésére. A tömeges mobilizáció-val szemben relatíve visszafogott állami ellenlépések másik magyarázata az, hogy az eliten belül is ellentétek feszültek. Különösen arról lehetett hallani, hogy a belbiztonsági apparátus magas rangú vezetői megtagadták a szükségállapot bevezetését és az erőszak alkalmazását a tiltakozókkal szemben.

UKRAJNA (2004)

Körülbelül egy évvel a 2004-es elnökválasztást megelőzően két azonos nevű ifjúsági szervezet alakult Ukrajnában, amelyeket utóbb logójuk színéről fekete Porának és sárga Porának neveztek. A színén kívül a két mozgalom másban is eltért egymástól, ám vezetőik szándékosan elhallgatták ezeket a különbségeket a nagyközönség előtt. A fiatal aktivisták gyakran mind a fekete, mind pedig a sárga Pora akcióiban részt vettek anélkül, hogy belegabalyodtak volna a vezetők vitáiba. A fekete Pora inkább a politikai rezsim negatív vo-

násaira fókuszált, míg a sárga Pora a választók mobilizálását célzó kampányban volt aktívabb. 2004 márciusában például a fekete Pora „Mi a kucsmaizmus?” jelszóval indított kampányt, hogy megrajzolja Kucsma rendszerének arcképét. A humor fegyverével támadták a fiatal aktivisták Kucsma kijelölt utódát, a köztörvényes múlttal terhelt Viktor Janukovicsot is. A szerbiai fiatalokhoz hasonlóan az ukránok is kihasználták az erőszakmentes ellenállás olyan eszközeit, mint a matricák és az utcai performance-ok. Ilyen volt például, amikor a Pora aktivistái rabruhába öltözve, börtönsétát imitálva vonultak körbe az utcán, hogy így figyelmeztessék az embereket a Janukovics leendő elnökségében rejlő csapdákra. A fiatal aktivisták folyamatosan sátorvárost állítottak fel Kijev belvárosában, amivel huzamos időre elfoglalták a közteret. Általánosságban elmondható, hogy rengeteg kreativitást vittek az erőszakmentes akciókba:

„Az aktivisták az erőszakmentes ellenállás legkülönbözőbb módjait találták ki és vitatták meg. Még az olyan mindennapi feladatok, mint a röplapok utcai osztogatása is hosszú vitákat gerjesztett. A résztvevők megbeszélték, hogyan közelítsenek a járókelőkhöz, majd útmutatókat dolgoztak ki arra, miként lehet ezt a leghatékonyabban megtenni.”⁷⁵

A hatóságok számos akadályt próbáltak a mozgósítás útjába gördíteni. A választások előtt néhány héttel a kormány terrorista szervezetnek kiáltotta ki a Porát. 2004 októberében az állami média arról tudósított, hogy a rendőrség 2,5 kg robbanóanyagot foglalt le a Pora irodájában.⁷⁶ Az állami hivatalnokok azzal fenyegették a diákokat, hogy kizárják őket a kollégiumból vagy akár az egyetemről is. 2004 szeptemberében ez legalább 15 diákkal meg is történt.⁷⁷ Nem volt ritka, hogy a mozgalom résztvevőit fizikailag is bántalmazták, vagy pénzbüntetéssel sújtották.⁷⁸

Az állami ellenlépések miatt az ifjúsági aktivisták igyekeztek befolyásos szövetségeket keríteni maguknak. Az állami médiában megjelenő hivatalos híresztelések ellensúlyozására a civil aktivisták

online publikációkban és netes fórumokon terjesztették az információt. A „Maidan” című honlap (<http://maidan.org.ua>) szorosan kötődött a Pora aktivistáihoz, és „életerős, sokszínű eszközzé vált az emberek elérésére, kiképzésére, tudatosságuk növelésére, illetve a források megkeresésére és a marketingre”.⁷⁹ Emellett a sárga Pora „A hazugság” néven is kampányt indított, hogy abban mutassa be az állami ellenőrzés alatt álló média elfogultságát. A politikai nyomás ellenére a diákok több egyetem vezetőségének támogatását is élvezték. Így például a Kijevi Mohila Akadémia elnöke, Vjacseszlav Brjukoveckij nyíltan a diákok oldalára állt, és a Narancsos Forradalmat támogatta.⁸⁰ A civil aktivisták a tiltakozó megmozdulások alkalmával úgy igyekeztek elejét venni a rendőrségi erőszaknak, hogy kórusban skandálták: „A rendőrség a nép oldalán áll.”

A Narancsos Forradalom Janukovics választási vereségében tetőzött. Egy meghökkentő húzással az ukrán Legfelsőbb Bíróság megsemmisítette az elnökválasztás második fordulójának eredményeit, és új választást írt ki, Viktor Juscenkót segítve ezzel hatalomra. Ezt követően az aktivisták egy része megalakította az Opora (Támasz) nevű civil hálózatot, míg mások politikai párttá alakították a Porát.

Az ukrainai tömeges mobilizáció okai is a hatalom és az ellenzék taktikájának egymásra hatásában keresendők. A Pora aktivistái találékonyságukkal a politikai változás oldalára állították az emberek többségét. A humor segítségével felvették a harcot a közönnyel, ami az emberek aktívabb részvételét eredményezte a tiltakozó mozgásban. A megmozdulások során aktivizálódók nagy száma nem csupán az uralkodó elitet, hanem az ellenzéki politikai pártokat is meglepetésként érte.⁸¹ Ezzel szemben a hatalom a represszió eszközhasználatának megszokott elemeire támaszkodott. Ezenfelül még a belbiztonsági apparátus megosztottsága is csökkentette az uralkodó elit esélyét a tiltakozók visszaszorítására.⁸²

AZERBAJDZSÁN (2005)

A posztoszocialista régió más mozgalmainak példájából okulva Bakuban is számos ifjúsági csoport alakult a 2005-ös parlamenti választások előtt.⁸³ Közös követelésük a szabad és tisztességes választás volt, de a korrupció kérdését is napirenden tartották. A Yeni Fikir például élőláncot szervezett az Oktatási Minisztérium elé, amivel az oktatási szektorban tapasztalható korrupció felszámolását követelte. Ám az előképűl szolgáló ifjúsági mozgalmaktól eltérően az azeri csoportok tartózkodtak a hatalmon lévő elnök személyének támadásától, és alig használták a humor eszközt arra, hogy a rezsim támogatását bomlasszák. Az utcán osztogatott röplapok helyett az azeri aktivisták inkább úgynevezett röpcédulaesőt rendeztek: magasabb épületek erkélyeiről vagy tetejéről szórták le a röplapokat. Ezek mellett a Maqam és a Yeni Fikir az éhségstrájkot is felvette az ellenállás eszközei közé, de a 2005-ös választások előtt ezzel együtt sem sikerült nagy számban maguk mögé állítani a fiatalokat.

Fontos taktikai hiba volt, hogy nem nyilvánították ki világosan függetlenségüket a politikai pártoktól. Különösen a Yeni Fikir 27 éves vezetőjéről, Ruslan Basirliről volt köztudott, hogy az Azerbajdzsáni Népfront Pártjának (PFPA) vezetője, Ali Kerimli protezsálja. A Yeni Fikir irodája is a PFPA székházában kapott helyet, és ez megerősítette azokat a véleményeket, amelyek a mozgalom és a „rég” ellenzék közötti kapcsolatról szóltak. Ráadásul Razi Nurullajev, a Népfront Párt korábbi elnökhelyettese a Yokban vitt vezető szerepet, miközben saját képviselőségéért kampányolt. Az ifjúsági csoportok tehát nem tartottak kellő távolságot az ellenzéki pártoktól, és ez vélhetőleg csökkentette hitelüket a fiatalok szemében.

Ezenkívül még a belső harcok is aláásták az ifjúsági csoportok lehetőségét arra, hogy új tagokat toborozzanak. Leginkább a Yok megosztottsága került napvilágra, mikor Razi Nurullajev sajtónyi-

latkozatban nevezte ellenlábasait „kórokozóknak a Yok mozgalmán belül”, és bejelentette kizárásukat.⁸⁴ Az ifjúsági aktivisták úgy próbálták úrrá lenni a belviszályon, hogy Ary (Méh) néven létrehoztak egy ernyőszervezetet, de ez csak részleges sikert hozott. Általában véve hiányzott egy határozott, demokratikus késztetés a rezsimmel szembeni stratégiák kimunkálására.⁸⁵

A meglehetősen gyenge ifjúsági csoportokkal szemben Alijev elnök jóval keményebb akciókat foganatosított, mint a grúzai vagy az ukrainai vezetés. Széles körben elterjedt, hogy az azeri biztonsági erők megvádolták Basirli, hogy az örmény titkosszolgálat által tervezett puccskísérletben vett részt.⁸⁶ 2005 augusztusában az állami tévécsatornák bemutattak egy videofelvételt, melyen a részeg Basirli kétezer dollárt vesz át egy állítólagos örmény titkos ügynöktől. Az efféle médiatudósítások sikeresen meggyőzték mind a laikus állampolgárokat, mind pedig a nemzetközi támogatókat arról, hogy az azeri ifjúsági csoportok még meglehetősen éretlenek. Emin Huszejnov így számol be az esetről:

„Sok ember hagyott ott minket Ruslan letartóztatását követően. Diszkreditálta az összes ifjúsági mozgalmat. A média minden ifjúsági aktivistát úgy állított be, mint afféle degeneráltakat, akik híján vannak bármiféle morálnak. Nem tudtunk felállni ezután a negatív PR után.”⁸⁷

Eközben a hatalom igyekezett a politikai konformizmust gazdasági előnyökkel jutalmazni. A rezsim ellenségeit munkanélküliség fenyegette. Mint Ramin Hajili, a Dalga tagja rámutatott:

„A fiatalok azt látták, hogy akik az államnak dolgoznak, azok drága kocsit vezetnek, és divatos ruhát viselnek. Azok pedig, akik a kormány ellen beszélnek, nem jutnak munkához. A fiatalok látták ezt, és a könnyebb utat, a gondtalan életet választották.”⁸⁸

Ezek mellett az azeri kormány egy rendszerhű ifjúsági mozgalom, az Ireli (Előre) megalakítását is szponzorálta. A politikai agitáció mellett az Ireli lehetőséget kapott olyan problémák kezelésére

is, mint a számítástechnikai tudás hiánya, vagy a fiatalok kábítószerfogyasztása. Ez a kormányzati intézkedés jól mutatta, hogyan változott a hatalom hozzáállása a lázadó fiatalokhoz. Vugar Salamlí szavaival:

„A kormányzat megértette, hogy néhány fiataalt nem képes adminisztratív vagy kényszerítő eszközökkel a rendszerbe illeszteni. Az Ireli lojális a kormányhoz, de közelebb áll a fiatalokhoz, mint a kormánypártok ifjúsági szervezetei.”⁸⁹

A 2005-ös választások bebiztosították a rezsim mellett álló pártok politikai dominanciáját. Az ellenzéki Musavat és a PFPA csupán 6 helyet szerzett a 115 fős országgyűlésben.⁹⁰ A Narancsos Forradalomból okulva a hatóságok megakadályozták, hogy a választások után sátorváros épüljön.⁹¹ Sőt, a kormánypárt visszaszerezte a közteret, amikor saját választási győzelmét ünnepelte Baku főterén. Bár a Maqam, a Yeni Fikir és a Yok feloszlatták önmagukat, egy új ifjúsági mozgalom alakult nem sokkal a 2005-ös választás után, az Ol (Legyél), hogy a demokratikus értékek terjedését támogassa a fiatalok között. Az azeri bloggerek kreativitásukról és humorukról tettek tanúbizonyságot a YouTube-on, amikor közreadták egy öszvérháton ülő aktivista ál-sajtótájékoztatóját.⁹²

A hatalom és az ellenzéki mozgalmak taktikai küzdelme ismét magyarázattal szolgál arra, hogy miért maradt alacsony az ifjúság mobilizációs szintje. Miközben az azeri ifjúsági aktivisták az erőszakmentes ellenállás korábbi példáit igyekeztek lemásolni, elveszítették ellenfeleikkel szemben a meglepetés erejét. A hatalmon lévő elnök is tanult a korábbi választási forradalmakból, és megelőző intézkedéseket tett az ifjúsági mobilizáció ellen és a politikai konformizmus erősítése mellett. Belaruszhoz hasonlóan az azeri aktivistáknak sem sikerült tömeges haragot gerjeszteni az állami elnyomással szemben, és a belbiztonsági erők lojálisak maradtak a rezsimhez.

Összegzés

Az eddigi elemzésből kiderült, hogy az állam és a mozgalmak közötti taktikai küzdelem országoként eltérő vonásokat mutatott. Az egyes ifjúsági mozgalmak több-kevesebb találékonysággal alkalmazták az Otpor erőszakmentes ellenállásának modelljét a helyi viszonyokhoz. Csakhogy az aktivisták mégis hasonló stratégiai eszközkészletből válogattak, és így elvesztették a meglepetés erejét az erőszakmentes küzdelmekben. Az elképzelések terjedése az országhatárokon keresztül hasznos volt ugyan a mozgalmak résztvevői számára, ám lehetővé tette a hatalom számára is, hogy bizonyos akciókat előre látva hatékonyabban megtervezhesse ellenlépéseit, mint elődei. Sőt, a vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy az egyes ifjúsági mozgalmak eltérő válaszokat adtak az állami ellenlépésekre. Mindent egybevetve jelen tanulmány azt mutatja be, miként hatottak ezeknek a taktikai választási lehetőségeknek a kombinációi az ifjúsági mobilizáció hatásfokára a régió országaiban.

Először is, az elemzés eredményei szerint az ifjúsági mozgalmak eltérő mértékben alkalmazták az Otpor kétpólusú taktikáját az erőszakmentes küzdelemhez. A belarusz és az ukrán mozgalom, az Otporhoz hasonlóan negatív kampányt indított a hatalom ellen, és egy pozitív kampányt a választói részvétel növelésére. Ezzel szemben az azeri és a grúziai aktivisták csupán egy, alapvetően negatív, illetve pozitív kampányt indítottak: a Kmara a hatalmi elit elleni negatív kampányra összpontosított, míg az azerbajdzsáni fiatalok szabad és tisztességes választásokat követeltek. Ha ezek az ifjúsági mozgalmak egyszerre indultak volna mindkét irányba, talán nagyobb tömegeket sikerül elérniük. A kutatás azt is igazolja, hogy az egyes mozgalmak választásaiban megmutatkozó országokénti eltérések az eredményekre is kihatottak. Az ukrán polgárok ezreit tudták mozgósítani a választási csalásokkal szemben, míg sok belarusz számára túl radikálisnak tűnt, amikor a Zubr elfoglalt egy szakszervezeti székházat. Az

azeri fiatalok többsége számára sem tűnt túl vonzónak csatlakozni egy éhségstrájkhoz. Jelentős különbségek mutatkoznak a tekintetben is, hogy az egyes ifjúsági mozgalmak mekkora nyomást tudtak gyakorolni az ellenzéki pártokra, illetve mennyire voltak tőlük függetlenek. Az Otpor világosan leszögezte, hogy független a „régii ellenzéktől”, és őrkutyaként figyelte az ellenzéki politikusokat, arra készítette őket, hogy egyesítsék erőiket a hatalmon lévő elnökkel szemben. Ugyanakkor Azerbajdzsánban az ifjúsági aktivisták és az ellenzéki politikusok közötti egyértelmű összefonódások aláásták számos ifjúsági csoport mozgósítási kapacitását.

Másodszor, ezzel a tanulmánnyal igyekeztem rávilágítani arra, hogy a kormányok ellenlépéseinek időzítése, intenzitása és eszközei kihatottak az ifjúság mobilizációjának mértékére. Az Otporral és a Porával szemben akkor súlyosbodott az állami represszió, amikor ezek az ifjúsági mozgalmak már országos lefedettségű aktivistahálózatot hoztak létre, és nevet szereztek maguknak a társadalomban. A hatóságok megkésett válasza így nem volt képes gátat vetni a tömeges mobilizációnak a rezsimmel szemben. Viszont az azeri kormányzat már azelőtt fellépett a hatalmát fenyegető ifjúsági mozgalmakkal szemben, hogy azok jelentős mértékben veszélyeztethették volna a politikai stabilitást. Az állami represszió időzítése megbénította az újonnan létrejött azeri ifjúsági szervezetek növekedését. Tanulság továbbá az is, hogy az állami ellenlépések ereje nagymértékben befolyásolta az ifjúsági mobilizáció szintjét az egyes országokban. A le tartóztatott aktivisták száma például különböző volt a régióban, és arányban állt a mozgalmak eltérő hatókörével. Belaruszban a Zubr-aktivisták számai kerültek börtönbe, míg Grúziában csupán egy maroknyi Kmara-tagot állítottak elő.

Harmadszor, a kutatás eredményei arra engednek következtetni, hogy a hatalmon lévők sikeresebben vethettek gátat a mobilizációnak, ha az ellenlépések taktikai eszközkészletét a helyi viszonyokhoz igazították. Így például a kollégiumból való kizárás a politikai

nyomásgyakorlás megszokott formája volt Ukrajnában, míg alkalmazhatatlan lett volna Grúziában, ahol nem voltak ilyen államilag támogatott diákszallók. Ezenfelül Azerbajdzsánban és Belaruszban a regnáló elnökök azzal rendítették meg a rezsimmel szembeszálló ifjúsági mozgalmakat, hogy állami forrásokból kezdeményezték olyan rendszerhű ifjúsági szervezetek megalakítását, amelyek ösztönözheték a konformizmust.

Végül azt is meg lehet állapítani, hogy a mozgósítás sikeressége nagyban múlt azon, hogy melyik mozgalom mennyire volt képes helyesen reagálni az ellenük életbe léptetett állami intézkedéseknek. Az Otpor számos taktikát talált ki, hogy ellensúlyozza a kormányzati aknamunkát, amely külföldről pénzelt ügynököknek próbálta bemutatni a mozgalom aktivistáit. Az állami vádaskodásokra válaszolva az Otpor tagjai olyan utcai akciókat szerveztek, amelyek során demonstrálták helyi gyökereiket, és hangsúlyozták elkötelezettségüket a nemzeti érdekek iránt. Az Otporhoz képest a Zubr kevesebb energiát fektetett abba, hogy cáfolja az állami vádakokat a nyugati kormányokhoz fűződő kapcsolatairól. Az azeri ifjúsági aktivisták nem tudták kiheverni a rágalmozgalmak kampányt, így nem is tudták komolyabban mozgósítani a közvéleményt az állami represszióval szemben. Miután számos diákot kizártak az egyetemről, az azeri ifjúsági aktivisták éhségsztrájkba kezdtek, amivel ki is csikartak némi engedményt a kormányzattól. Ám az egyetemre visszavett diákok tovább már nem vettek részt a mozgalom tevékenységében, és ez az állami represszió hatékonyságát mutatja.

Következtetések

Ez a tanulmány azt próbálta nyomon követni, hogy az ifjúsági mozgalmak és a hatalmon lévő kormányzatok miként igyekeztek hatékony taktikákat kidolgozni egymás lépéseinek ellensúlyozására. Az

eredmények arra engednek következtetni, hogy ezek a taktikai választások hatással voltak az ifjúsági mobilizáció szintjére.

A tömeges mobilizáció mértékének alakulását számos további tényező is befolyásolja: a helyi politikai adottságok, a mobilizációs lehetőségek, a mozgalmak anyagi erőforrásai, vagy éppen működési kereteik. A társadalmi mozgalmakkal foglalkozó szakirodalom egyik alapvető tézise, hogy a politikai lehetőségek skálája hatással van a tömeges mobilizáció esélyeire.⁹³ A politikai lehetőségek palettája olyan „tartós, bár nem feltétlenül formális, vagy állandó dimenzióit jelenti a politikai küzdelemnek, amelyek arra készítik az embereket, hogy részt vegyenek a politikai viszályokban”.⁹⁴ Ezt a megállapítást támasztja alá, hogy a tömeges mobilizáció szintje magasabb volt Grúziában, Szerbiában és Ukrajnában mint Azerbajdzsánban és Belaruszban, lévén az előbbi országokban nagyobb a politikai nyitottság.⁹⁵ A szakirodalom másik megállapítása szerint a mobilizációs lehetőségek – „az informális és formális kollektív eszközök, amelyeken keresztül az emberek mobilizálódnak és részt vesznek a kollektív cselekvésben” – megléte szükséges ahhoz, hogy a civil aktivisták alkalmasak legyenek az erőszakmentes ellenállásra.⁹⁶ Más szóval, a már korábban létező társadalmi hálózatok és a civil társadalom életképessége befolyásolja a tömeges mobilizáció mértékét. Ezzel a megállapítással összhangban a civil szektor például fejlettebb volt Grúziában, mint Azerbajdzsánban, ami a Rózsák Forradalma idején kiterjedtebb mobilizációt tett lehetővé.⁹⁷ Ezen túlmenően a társadalomtudósok azt is kifejtik, hogy új forrásokra támaszkodva jelentősen megnőnek az ellenzéki szervezetek lehetőségei a tömegek mobilizálására.⁹⁸ Számos beszámoló tanúsága szerint például a szerbiai társadalmi mozgalom azért volt viszonylag kedvező helyzetben, mert pénzügyi segítséget kapott a nemzetközi szervezetektől.⁹⁹ A szakirodalom egy további szempontja szerint a tömeges mobilizáció szintje függ a kollektív tevékenység kereteinek készletétől is, vagyis azoktól „az akcióorientált meggyőződésektől

és véleményektől, amelyek inspirálják és legitimálják” a társadalmi mozgalmak aktivitását.¹⁰⁰ Ezeknek a tényezőknek a fontossága mindazonáltal nem kérdőjelezi meg a mozgalmi stratégia jelentőségét.

A stratégia tanulmányozása rávilágít arra, miként képesek a civil aktivisták megváltoztatni a már meglévő politikai feltételeket, és kihasználni erőforrásaikat a polgárok mozgósítása érdekében. Amint Ganz rámutatott: „a stratégia az, hogy miként fordítjuk át azt, amink van, azzá, amire szükségünk van, és amire törekszünk”.¹⁰¹ Először is, ésszerű feltételeznünk, hogy a társadalmi mozgalom hatékony taktikák alkalmazásával képes változásokat vinni a politikai környezetbe. Az Otpor például annyiban vállalt politikai szerepet, hogy az ellenzéki pártokat ügyesen egy közös elnökjelölt köré terelte a választások előtt. Másodszor, az ellenzéki mozgalom növelheti a már meglévő társadalmi hálózatok súlyát, ha horizontális szervezeti struktúrát épít ki, és egyfajta szolidaritásérzést hoz létre a mozgalom résztvevői között. A Pora vezetői például részt vettek a „Kucsma-mentes Ukrajna” mozgalomban (2000–2001), és újra aktiválták ezeket a kapcsolataikat, hogy 2004-ben országos kiterjedésű aktivistahálózatot hozhassanak létre. Sőt, egy forrásokban szegény mozgalom is ellensúlyozhatja a hiányokat, ha kreativitást mutat szűkös forrásainak kiaknázásában. Az Otpor aktivistái például apró, fekete-fehér matricákkal ragasztották tele Milosevics színes plakátjait, így kevés pénzből megkérdőjelezték a hivatalban lévő elnök hatalmát. Végül a társadalmi mozgalmak nagyobb valószínűséggel érhetik el céljaikat, ha kreatív módon közvetítik a mozgalom követeléseit. Az Otpor igen sikeresen hozott létre olyan ellenállási kultúrát, amely azután rengeteg fiatal számára jelentett vonzerőt.

Ebben az írásban a társadalmi mozgalmakon túlmenően a hibrid rezsimekben kialakuló taktikai küzdelmekről esik szó. Az elemzés kiterjed a különböző rezsimek típusára, és ezek hatására a mozgósítás időzítésére, a mozgalmak követeléseinek jellegére, a küzdelmek

eszköztárára és az ellenlépések taktikai eszközkészletére. Az ifjúsági mozgalmak a választási éveket alkalomnak tekintették, hogy erőszakmentes küzdelmükkel politikai változást érhessenek el. Mivel a választási visszaélés a hibrid rezsimek velejárója, az ifjúsági aktivisták szabad és tiszta választásokat követeltek, illetve az elcsalt szavazatok kivizsgálását a választások után. Az erőszakmentesség mellett a felkeltettségük megóvta őket attól, hogy a hatalom terrorista szervezatként, vagy a nyugati hatalmak felbérelt puccsistáiként állítsa be őket. Az elemzés arra is fényt derített, hogy a rezsimek típusa meghatározta a kormányok mozgalomellenes fellépésének módját is. A korlátlan erőszak helyett a hatóságok sokkal inkább az elterelés és a nyomásgyakorlás valamiféle keverékével igyekeztek visszafogni az ifjúság mobilizációját.

A mozgalmakkal szembeni fellépés további empirikus vizsgálata alapján jobban megérthetjük az állam és a mozgalmak közötti kölcsönhatást a hibrid rezsimekben. Sajnos, ez az írás nem egészülhet ki a mozgalom ellenfeleivel készült interjúkkal, mivel jelenleg meglehetősen nehézkes találkozót szervezni azokkal a magas rangú tisztviselőkkel, akik a mozgalmakkal szembeni intézkedésekért feleltek. A Freedom House 2012-es besorolása alapján a vizsgált országok Szerbia kivételével továbbra sem demokratikusak.¹⁰² Ukrajna például egyre növekvő sebességgel csúszik autoriter irányba, amióta Janukovics 2010-ben elnök lett. Ehhez hasonlóan Mikheil Szaakasvili elnök bíráló is arra panaszkodik, hogy a grúziai politikai rendszer is egyre autoriterebb lett a Sevarnadze utáni időszakban.¹⁰³ Ilyen körülmények között a legtöbb állami tisztviselő nemigen hajlandó olyan információval szolgálni, amivel veszélyeztetné privilegizált helyzetét.

Az a mód viszont, ahogy az erőszakmentes ellenállás eszméje és taktikája szétterjedt a posztszocialista térségben, mindenképp figyelmet érdemel a jövőben is. Milosevics bukásának elemzése ezzel együtt nem csupán a civil társadalom aktivistái körében tartott szá-

mot igen komoly érdeklődésre, hanem a hatalmon lévő posztszovjet kormányok is haszonnal tanulmányozták a történéseket. Az elterjedéssel foglalkozó kutatások leginkább a mozgalmak ideológiájának határokon átvágó „adásvételét” kutatják, pedig ezzel párhuzamosan az autokráciák is levonták a maguk tanulságait. A társadalomkutatóknak is érdemes lenne nagyobb figyelmet szánni a mozgalmellenes elképzelések nemzetközi transzferére is, hogy jobban megérthessük a tiltakozások dinamikáját a nem demokratikus országokban. Sőt, a délkelet-európai ideák áttérjedése a Közel-Keletre is még egy misét, hiszen az Április Hatodika Mozgalom esete különösen jó példa arra, hogy az egyiptomi fiatalok miként alkalmazták az Otpor taktikáját a hatalommal szemben vívott erőszakmentes küzdelmükben.¹⁰⁴ Végül a jövőbeni kutatások még jobban rávilágíthatnak arra, hogy milyen szerepe van az erőszakmentes aktivistaként fellépő fiataloknak a politikai változásokban. Amint azt a posztszocialista országok példáján láthattuk, a fiatalok innovatív ötletekkel felvértezett erőszakmentes ellenállása képes lehet szembeállni a társadalmat jellemző közömbösséggel és félelemmel.

Konok Péter fordítása

JEGYZETEK

- 1 Erről részletesen lásd:
 Arias-King, F. (2007): Orange people: A brief history of transnational liberation networks in East Central Europe. *Demokratizatsiya: Journal of Post-Soviet Democratization*, 15(1), 29–72.
 Beissinger, M. (2007): Structure and example in modular political phenomena: The diffusion of Bulldozer/Rose/Orange/Tulip revolutions. *Perspectives on Politics*, 5(2), 259–276.
 Beissinger, M. (2009): An interrelated wave. *Journal of Democracy*, 20(1), 74–77.

- Bunce, V. és Wolchik, S. (2006a): International diffusion and postcommunist electoral revolutions. *Communist and Post-Communist Studies*, 39, 283–304.
- Bunce, V. és Wolchik, S. (2006b): Youth and electoral revolutions in Slovakia, Serbia, and Georgia. *SAIS Review*, 26(2), 55–65.
- Fenger, M. (2007): The diffusion of revolutions: Comparing recent regime turnovers in five post-communist states. *Demokratizatsiya: Journal of Post-Soviet Democratization*, 15(1), 5–27.
- Kuzio, T. (2006): Civil society, youth, and societal mobilization in democratic revolutions. *Communist and Post-Communist Studies*, 39(3), 365–386.
- Nikolayenko, O. (2007): The revolt of the post-Soviet generation: Youth movements in Serbia, Georgia, and Ukraine. *Comparative Politics*, 39(2), 169–188.
- 2 McAdam, D. (1983): Tactical innovation and the pace of insurgency. *American Sociological Review*, 48(6), 736.
 - 3 Néhány kiragadott példa:
 Andrews, K. T. (2002): Movement-counter-movement dynamics and the emergence of new institutions: The case of "White Flight" schools in Mississippi. *Social Forces*, 80, 911–936.
 Banaszak, L. A., Beckwith, K. és Rucht, D. (szerk.) (2003): Women's movements facing the reconfigured state. New York, NY: Cambridge University Press.
 Karapin, R. (2007): Protest politics in Germany: Movements on the left and right since the 1960s. University Park, PA: The Penn State University Press.
 McAdam, D., McCarthy, J. és Zald, M. (1996): Introduction: Opportunities, mobilizing structures, and framing processes – toward a synthetic comparative perspective on social movements. In D. McAdam, J. McCarthy és M. Zald (szerk.): *Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framing* (pp. 1–20). New York, NY: Cambridge University Press.
 Meyer, D., és Staggenborg, S. (2008): Opposing movement strategies in U.S. abortion politics. *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, 28, 207–238.
 Zwerman, G. és Steinhoff, P. (2005): When activists ask for trouble: State-dissident interactions and the new left cycle of resistance in the United States and Japan. In C. Davenport, H. Johnston és C. Mueller (szerk.), *Repression and mobilization* (pp. 85–107). Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

4 Mint például:

Boudreau, V. (2004): *Resisting dictatorship: Repression and protest in Southeast Asia*. New York, NY: Cambridge University Press.

Francisco, R. A. (1995): The relationship between coercion and protest: An empirical evaluation in three coercive states. *Journal of Conflict Resolution*, 39(2), 263–282.

Johnston, H. és Mueller, C. (2001): Unobtrusive practices of contention in Leninist regimes. *Sociological Perspectives*, 44(3), 351–375.

Shriver, T. és Adams, A. (2010): Cycles of repression and tactical innovation: The evolution of environmental dissent in communist Czechoslovakia. *Sociological Quarterly*, 51, 329–354.

Zhao, D. (2000): State-society relations and the discourses and activities of the 1989 Beijing student movement. *American Journal of Sociology*, 105, 1592–1632.

Yashar, D. (1997): *Demanding democracy: Reform and reaction in Costa Rica and Guatemala, 1870s–1950s*. Stanford, CA: Stanford University Press.

5 Lásd például:

Diamond, L. (2002): Thinking about the hybrid regimes. *Journal of Democracy*, 13(2), 21–35.

Levitsky, S. és Way, L. (2010b): Why democracy needs a level playing field. *Journal of Democracy*, 21(1), 58–68.

6 Vö. Ackerman, P. és DuVall, J. (2000): *A force more powerful: A century of nonviolent conflict*. New York, NY: St. Martin's Press.

Nepstad, S. E. (2011): *Nonviolent revolutions: Civil resistance in the late 20th century*. New York, NY: Oxford University Press.

Roberts, A. és Garton Ash, T. (szerk.) (2009): *Civil resistance and power politics: The experience of non-violent action from Gandhi to the present*. Oxford: Oxford University Press.

Schock, K. (2005): *Unarmed insurrections: People power movements in Nondemocracies*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Sharp, G. (1973): *The politics of nonviolent action*. Boston, MA: Porter Sargent.

Sharp, G. (2005): *Waging nonviolent struggle: Twentieth century practice and twenty-first century potential*. Boston, MA: Porter Sargent.

Zunes, S. (1994): *Unarmed insurrections against authoritarian governments in the third world: A new kind of revolution*. *Third World Quarterly*, 15(3), 403–426.

Zunes, S., Kurtz, L. és Asher, S. B. (szerk.) (1999): *Nonviolent social movements: A geographical perspective*. Malden, MA: Blackwell.

Stephan, M. és Chenoweth, E. (2008): Why civil resistance works: The strategic logic of nonviolent conflict. *International Security*, 33(1), 7–44.

7 Ezzel kapcsolatban alapvetően lásd:

Jasper, J. (1997): *The art of moral protest: Culture, biography, and creativity in social movements*. Chicago, IL: University of Chicago Press

De fontos adalékok találhatók még:
Beckwith, K. (2000): Strategic innovation in the Pittston coal strike. *Mobilization*, 5(2), 179–199.

Gamson, W. (1990). *The strategy of social protest* (2nd ed.). Belmont, CA: Wadsworth Publishing.

Ganz, M. (2000): Resources and resourcefulness: Strategic capacity in the unionization of California agriculture, 1959–1966. *American Journal of Sociology*, 105, 1003–1062.

Ganz, M. (2009): *Why David sometimes wins: Strategy, leadership, and the California Agricultural Movement*. New York, NY: Oxford University Press.

Jasper, J. (2004): A strategic approach to collective action: Looking for agency in social movement choices. *Mobilization*, 9(1), 1–16.

McCammon, H. (2003): Out of the parlors and into the streets: The changing tactical repertoire of US women's suffrage social movements. *Social Forces*, 81(3), 787–818.

McCammon, H., Chaudhuri, S., Hewitt, L., Muse, C. S., Newman, H. D., Lee Smith, C. és Terrell, T. M. (2008): Becoming full citizens: The U.S. women's jury rights campaigns, the pace of reform, and strategic adaptation. *American Journal of Sociology*, 113(4), 1104–1147.

Meyer, D. (2004): Protest and political opportunity. *Annual Review of Sociology*, 30, 125–145.

Minkoff, D. (1999): Bending with the wind: Strategic change and adoption by women's and racial minority organizations. *American Journal of Sociology*, 104, 1666–1703.

Soule, S. (1997): The student divestment movement in the United States and tactical diffusion: The shantytown protest. *Social Forces*, 75, 855–883.

Tarrow, S. (1998): *Power in movement: Social movements, collective action, and politics* (2nd. ed.). New York, NY: Cambridge University Press.

Taylor, V., Kimport, K., van Dyke, N. és Andersen, E. A. (2009): Culture and mobilization: Tactical repertoires, same-sex weddings, and the impact on gay activism. *American Sociological Review*, 74, 865–890.

- 8 Tilly, C. (1995): Contentious repertoires in Great Britain, 1758–1834. In M. Traugott (szerk.), *Repertoires and cycles of collective action* (pp. 15–42). Durham, NC: Duke University Press. 26. old.
- 9 Tarrow, S. (1993): Cycles of collective action: Between moments of madness and the repertoire of contention. *Social Science History*, 17, 281–307.
- 10 Vö. McCammon, 2003.
- 11 Részletesebben:
Davenport, C. (Ed.) (2000): *Paths to state repression: Human rights violations and contentious politics*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
della Porta, D. (1995). *Social movements, political violence, and the state*. New York, NY: Cambridge University Press.
della Porta, D. and Reiter, H. (szerk.). (1998): *Policing protest: The control of mass demonstrations in Western democracies*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
Earl, J., Soule, S. and McCarthy, J. (2003): Protest under fire? Explaining the policing of protest. *American Sociological Review*, 68(4), 581–606.
Moore, W. (2000): The repression of dissent: A substitution model of government coercion. *Journal of Conflict Resolution*, 44(1), 107–127.
Stanley, W. (1996): *The protection racket state: Elite politics, military extortion, and civil war in El Salvador*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- 12 Stockdill, B. C. (1996): Multiple oppressions and their influence on collective action: The case of the AIDS movement. Unpublished Ph.D. Department of Sociology, Northwestern University, Evanston, IL. 146. old.
- 13 Earl, J. (2003): Tanks, tear gas, and taxes: Toward a theory of movement repression. *Sociological Theory*, 21(1), 46 old.
- 14 Vö. della Porta (1995)
- 15 Vö. McAdam (1983)
- 16 Vö. Sharp (1973)
- 17 Hess, D. és Martin, B. (2006): Repression, backfire, and the theory of transformative events. *Mobilization*, 11(1), 249–267.
- 18 Vö. Andrews, 2002; Banaszak et al., 2003; Karapin, 2007; McAdam, 1983; Meyer & Staggenborg, 2008; Zwerman & Steinhoff, 2005.
- 19 Boudreau, V. (2004): *Resisting dictatorship: Repression and protest in Southeast Asia*. New York, NY: Cambridge University Press.
Rasler, K. (1996): Concession, repression, and political protest in the Iranian Revolution. *American Sociological Review*, 61(1), 132–152.

- továbbá: Francisco, 1995; Johnston & Mueller, 2001; Shriver & Adams, 2010; Zhao, 2000).
- 20 Nepstad 2011.
- 21 Vö. Beissinger, 2007;
Bunce, V. és Wolchik, S. (2011): *Defeating authoritarian leaders in post-communist countries*. New York, NY: Cambridge University Press.
Forbrig, J. and Demeš, P. (ed). (2007). *Reclaiming democracy: Civil society and electoral change in Central and Eastern Europe*. Washington, DC: The German Marshall Fund.; Ez a tanulmány ebben a kötetben is olvasható.
- 22 Binnendijk, A. L. és Marovic, I. (2006): Power and persuasion: Nonviolent strategies to influence state security services in Serbia (2000) and Ukraine (2004). *Communist and Post-Communist Studies*, 39, 411–429.
- 23 Kuntz, P. and Thompson, M. (2009): More than just the final straw: Stolen elections as revolutionary triggers. *Comparative Politics*, 41(3), 253–272.
Tucker, J. (2007): Enough! Electoral fraud, collective action problems, and post-communist colored revolutions. *Perspectives on Politics*, 5(3), 537–553.
továbbá: Forbrig & Demeš, 2007.
- 24 A Freedom House egytől hétig terjedő skálán sorolja be az egyes országokat, annak alapján, hogy hány pontot értek el a politikai jogok és polgári szabadságjogok kéréseit felsoroló listán. Az eredményeket átlagolják, és ez szabja meg a végleges státuszt, amely 1,0–2,5 pontig „szabad”, 3,0–5,0 pont között „részlegesen szabad”, míg 5,5–7 pontig „nem szabad” lehet. Bővebben lásd: Freedom House 2012. *Freedom in the world rankings 2012: The Arab uprisings and their global repercussions*. New York, NY: Freedom House.
- 25 Levitsky, S. és Way, L. (2010a): *Competitive authoritarianism: Hybrid regimes after the Cold War*. New York, NY: Cambridge University Press. 5. old.
- 26 A vizsgált országokban megtartott választások teljes listáját lásd: *Election Guide*. Washington, DC: International Foundation for Electoral Systems. <http://www.electionguide.org> – legutóbbi letöltés 2013. február 19.
- 27 Levitsky és Way, 2010b szóhasználatával élve.
- 28 A Heritage Foundation és a Wall Street Journal által évente kiadott *Index of Economic Freedoms* szerint ez az öt posztoszocialista ország 60 pontnál kevesebbet ért el azon a skálán, ahol 100 pont jelzi a teljes

- körü gazdasági szabadságot. Bővebben lásd: <http://www.heritage.org/Index/>
- 29 A sajtószabadság korlátozásához a régióban lásd: Attacks on the Press compiled by the Committee to Protect Journalists, <http://cpj.org/attacks>
- 30 OSCE (2000): Elections in the Federal Republic of Yugoslavia (24 September 2000): Preliminary findings and conclusions. Warsaw, Poland: Office for Democratic Institutions and Human Rights.
OSCE. (2001). Republic of Belarus presidential elections (9 September 2001): OSCE/ODIHR Limited Election Observation Mission final report. Warsaw, Poland: Office for Democratic Institutions and Human Rights.
OSCE (2003): Georgia parliamentary elections: Post-election interim report (3–25 November 2003). Warsaw, Poland: Office for Democratic Institutions and Human Rights.
OSCE (2004): Presidential election (second round) Ukraine (21 November 2004): Statement of preliminary findings and conclusions. Warsaw, Poland: Office for Democratic Institutions and Human Rights.
OSCE (2006): Azerbaijan parliamentary elections (6 November 2005): OSCE/ODIHR final report. Warsaw, Poland: Office for Democratic Institutions and Human Rights.
- 31 OSCE 2006, 2. old.
- 32 Chivers, C. J. (2004, November 28): Youth movement underlies the opposition in Ukraine. New York Times. <http://www.nytimes.com/2004/11/28/international/europe/28ukraine.html>
Cohen, R. (2000, November 26). Who really brought down Milosevic? New York Times. <http://www.nytimes.com/2000/11/26/magazine/who-really-brought-down-milosevic.html?src=pm>
Corwin, J. (2005, April 22): Fledgling youth groups worry post-Soviet authorities. Radio FreeEurope/Radio Liberty. <http://www.rferl.org/content/article/1347179.html>
- 33 Stephan és Chenoweth, 2008. 41. old.
- 34 Források és módszerek:
Az itt következő elemzés az egyes mozgalmak korábbi résztvevőivel készült, félig strukturált interjúkból gyűjtött adatokon alapul. Összesen 45 ifjúsági aktivista vett részt a felmérésben, akik a Kmarát (7 fő), a Maquamot (1 fő), az Otport (15 fő), a Porát (17 fő), a Yokot (2 fő) és a Zubrt (3 fő) képviselték. Etikai és biztonsági okokból a válaszadók száma Azerbajdzsánból és Belarusból igen alacsony volt. Ebben a két országban a korábbi aktivisták jelentős részét vagy a letartóztatás fenyegeti, vagy pedig már jelenleg is börtönben vannak. A hólabda-ef-

- fektust módszerként használva meghatároztam a kulcsinformátorokat – a mozgalmakban vezető szerepet játszó aktivistákat – és a legtöbb interjút 2008-ban és 2009-ben, a tanulmányozott területre tett utazásaim során készítettem. Az interjúk a mozgalmak stratégiáira és az állami ellenintézkedésekre vonatkozó szabadon megválaszolható kérdésekből álltak össze. A kiegészítő adatokat számos nyilvános forrásból, köztük újságcikkekből, civil szervezetek jelentéséből és kormányzati kiadványokból gyűjtöttem össze.
- 35 Számításaim a US Census Bureau's International Database adatain alapulnak.
- 36 Srdja Popovic, Otpor vezető, Belgrád, Szerbia, 2008. január 23.
- 37 Braungart, R. G. and Braungart, M. M. (1990): Youth movements in the 1980s: A global perspective. *International Sociology*, 5, 157–181.
- 38 Stephan és Chenoweth, 2008, 9. old.
- 39 Források: A mozgalmak résztvevőivel készült interjúk, továbbá:
Cole, V. (Ed.), (2001a): Lukashenka triumphant but doomed, say papers. Belarus update (vol. 4, no. 37). New York: International League for Human Rights. <http://www.ilhr.org/ilhr/regional/belarus/updates/2001/37.htm> – legutóbbi letöltés 2013. február 20.
Kaskiv, V., Chupryna, I., Bezverkha, A. és Zolotariov, Y. (2005): A case study of the civic campaign Pora and the Orange Revolution in Ukraine. <http://www.pora.org.ua> – legutóbbi letöltés 2013. február 20.
Nodia, G. (2005). Breaking the mold of powerlessness: The meaning of Georgia's latest revolution. In Z. Karumidze és J. V. Wertsch (Szerk.), Enough! The rose revolution in the Republic of Georgia 2003 (pp. 61–74). New York, NY: Nova Science Publishers.
Radio Free Europe/Radio Liberty. (14. November 2005.) Azerbaijani opposition convenes rally in Baku. RFE/RL Newsline. <http://www.rferl.org/content/article/1143519.html> – legutóbbi letöltés 2013. február 20.
- 40 Cohen, 2000.
- 41 Kandelaki, G. (2006, July): Georgia's Rose Revolution: A participant's perspective. Special Report 167. Washington, DC: United States Institute of Peace.
- 42 Kaskiv, Chupryna, Bezverkha és Zolotariov 2005 id. mű
- 43 A szerző interjúja egy Zubr-taggal (Skype-on keresztül), 2012. március 11.
- 44 A szerző interjúja Emin Huszejnovval, a Maqam tagjával, Baku, Azerbajdzsán, 2008. február 22.
- 45 Nodia 2005. id. mű
- 46 Cole. 2001a: Radio Free Europe/Radio Liberty. 2005. id. művek.

- 47 A Narancsos Forradalom idején történt tiltakozásokról lásd az *Ukrajnszka Pravda* online archívumát, http://www.pravda.com.ua/archives/year_2004/ – legutóbbi letöltés 2013. február 20.
- 48 A Rózsák Forradalma idején történt tiltakozások kronológiájához lásd: Civil Georgia, <http://www.civil.ge/eng> – legutóbbi letöltés 2013. február 20.
- 49 Huszejnov, E. (2006, April 27): Open letter to US President George Bush. <http://www.idec.org/Azerbaijan%20Youth%20Appeal%202006.html> – legutóbbi letöltés 2013. február 20.
- 50 A szerző interjúja Ivan Maroviccsal, az Otpor tagjával, Washington, DC, 2007. december 13.
- 51 Carothers, T. (2001): Ousting foreign strongmen: Lessons from Serbia [policy brief]. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- 52 Humanitarian Law Center. (2001): Police crackdown on Otpor. Belgrade: HLC.
- 53 Idézi: York, S. (2001): Bringing down a dictator [documentary]. Washington, DC: York Zimmerman Inc.
- 54 Humanitarian Law Center, 2001, 7. old.
- 55 Hockenos, P. (2003): Homeland calling: Exile patriotism and the Balkan Wars. Ithaca, NY: Cornell University Press. 173. old.
- 56 Smiljanovic, Z. (2003): Plan B: Using secondary protests to undermine repression (<http://www.newtactics.org/en/PlanB>). Minneapolis, MN: The Center for Victims of Torture/New Tactics in Human Rights Project.
- 57 Bideleux, R. és Jeffries, I. (2007): The Balkans: A post-communist history. London: Routledge Press. 266. old.
- 58 Erről lásd részletesen: Hess és Martin 2006. id. mű
- 59 A szerző interjúja egy Zubr-taggal (Skype-on keresztül), 2012. március 11.
- 60 A szerző interjúja egy Otpor-taggal, Novi Sad, Szerbia, 2008. január 24.
- 61 Independent Institute of Socio-Economic and Political Studies. (2001, September). NovostiNISEPI [IISEPS News]. <http://www.iiseps.org/arhiv.html> – legutóbbi letöltés 2013. március 10.
- 62 A fiatalok 5 százaléka Siarhei Haidukevichre szavazott, vagy „az összes jelölt ellen” (10 százalék). A 20–29 évesek 17 százaléka távol maradt az urnáktól, fennmaradó részük pedig nem válaszolt a felmérés kérdéseire. (IIEPS, 2001, 24)
- 63 Viasna Human Rights Center (2002): Obzor-Khronika narushenii

- prav cheloveka v Belarusi v 2001 godu. Minsk: Viasna Human Rights Center.
- 64 Cole, V. (Ed.), (2001b): Lukamol gets government funding. Belarus update (vol. 4, no. 5). New York: International League for Human Rights. <http://www.ilhr.org/ilhr/regional/belarus/updates/2001/05.html> – legutóbbi letöltés: 2013. február 20.
- 65 Raszkolnyikov, R. (2001. augusztus 13.). Nabljudaty za nabljudatyeljami: BPSM nasel sebe novoe zanyatyie. http://www.belgazeta.by/ru/2001_08_13/sobytiya_otsenki/2917/ – legutóbbi letöltés: 2013. február 20.
- 66 OSCE 2001, 26. old.
- 67 Birch, D. (2001, September 10): Belarus President claims victory in vote, but rival alleges fraud. Baltimore Sun. http://articles.baltimoresun.com/2001-09-10/news/0109100137_1_lukashenko-belarus-minsk – legutóbbi letöltés: 2013. február 20.
- 68 BBC. (2001. szeptember 11.) Belarus opposition defiant in defeat. BBC Monitoring. http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/monitoring/media_reports/1537121.stm – legutóbbi letöltés: 2013. február 20.
- 69 A szerző interjúja egy Zubr-taggal, Minszk, Belarusz, 2008. március.
- 70 Lukaszenka populizmusáról lásd: Matsuzato, K. (2004). A populist island in an ocean of clan politics: The Lukashenka regime as an exception among CIS countries. *Europe-Asia Studies*, 56(2), 235–261.
- 71 A szerző interjúja Levan Ramisvilivel, a tbilisi Liberty Institute igazgatójával, Grúzia, 2008. február 13.
- 72 Lomsadze, G. (2003, June 10.) Amid controversy, Georgian student protest movement grows. EurasiaNet. Retrieved from <http://www.eurasianet.org/departments/rights/articles/eav061003.shtml> – legutóbbi letöltés: 2013. február 20.
- 73 Kandelaki, G. és Meladze, G. (2007). Enough! Kmara and the rose revolution in Georgia. In J. Forbrig és P. Demeš (ed.), *Reclaiming democracy: Civil society and electoral change in Central and Eastern Europe* (pp. 101–125). Washington, DC: The German Marshall Fund. 110. old.
- 74 Idézi: Kandelaki, 2006, 1. old.
- 75 A szerző interjúja Jarina Jaszijeviccsel, a Pora tagjával, Kijev, Ukrajna, 2008. április 16.
- 76 Ukrajnszka Pravda (2004. október 16.) U Pori sobaka znaisnov vybukhivku: Dostatniupidirvaty dva sudy. <http://www.pravda.com.ua/news/2004/10/16/3003259/> – legutóbbi letöltés 2013. február 20.
- 77 Pora (October 14. 2004.) Civic group 'blacklists' officials accused of

- repression against Ukrainian citizens [sajtóközlemény]. <http://www.brama.com/news/press/2004/10/041014pora.html> – legutóbbi letöltés: 2013. február 20.
- 78 Kharkiv Human Rights Group. (2005). Prava liudyny v Ukraini-2004. Online Report. Retrieved from <http://khp.org/index.php?id=1124786228> – legutóbbi letöltés: 2013. február 20.
- 79 Goldstein, J. (2007): The role of digital networked technologies in the Ukrainian Orange Revolution (http://cyber.law.harvard.edu/publications/2007/The_Role_of_Digital_Networked_Technologies_in_the_Ukrainian_Orange_Revolution). Cambridge, MA: Berkman Center for Internet and Society, Harvard University. 14. old.
- 80 Den (2005, February 1.) Viacheslav Briukhovetsky: Power is taken by force and maintained by wisdom. <http://www.day.kiev.ua/en.2005.3> – legutóbbi letöltés: 2013. február 20.
- 81 York, S. (2007). Orange revolution [dokumentumfilm]. Washington, DC: York Zimmerman Inc.
- 82 Binnedjik és Markovic, 2006, id. mű
- 83 Huszejnov, E. (2007) Molodezsnye dvizseniya Azerbajdzsana: Obzor za 2005–2007 gody In: Human rights and democratic freedoms in 2006. Baku: Institute of Peace and Democracy (Azerbajdzsán) and Legal Aid Society (Üzbegisztán).
- 84 Yokh (2005). Contaminants in Yokh movement [sajtóközlemény]. E-mailben Razi Nurullajevtől.
- 85 Szrom, C. (2007) Structure for success: How pro-democracy student groups brought down dictators in the recent "color revolutions." Senior honors thesis, Department of Political Science, Indiana University, Bloomington, IN.
- 86 Human Rights Watch (2005, October 31.) Azerbaijan parliamentary elections 2005: Lessons not learned. Human Rights Watch Briefing Paper. <http://www.hrw.org/legacy/backgrounder/eca/azerbaijan1005/> – legutóbbi letöltés: 2013. február 20.
- 87 A szerző interjúja Emin Huszejnovval, a Maqam tagjával, Baku, Azerbajdzsán, 2008. február 22.
- 88 A szerző interjúja with Ramin Hajilivel, a Dalga tagjával, Baku, Azerbajdzsán, 2008. február 21.
- 89 A szerző interjúja Vugar Salamlivel, a Yokh tagjával, Baku, Azerbajdzsán, 2008. február 26.
- 90 OSCE, 2006, 30. old.
- 91 Peuch, J.-C. (2005, November 26.). Baku police disperse opposition

- rally. Radio Free Europe/ Radio Liberty. <http://www.rferl.org/content/article/1063263.html> – legutóbbi letöltés 2013. február 20.
- 92 Allnutt, L. (2010, július 8.) Azerbaijani's donkey bloggers are just the beginning. Radio FreeEurope/Radio Liberty. http://www.rferl.org/content/Azerbaijans_Donkey_Bloggers_Are_Just_The_Beginning/2094553.html – legutóbbi letöltés 2013. február 19.
- 93 Ennek áttekintéséhez lásd: Meyer, 2004.
- 94 Tarrow, 1998, 19–20. old.
- 95 A Freedom House skáláján ezek az országok a következő pontszámot kapták a választásaikat megelőző évben: Grúzia (2002), Szerbia (1999) és Ukrajna (2003): 4,0; Azerbajdzsán (2004): 5,5; és Belarusz (2000): 6,0.
- 96 McAdam, McCarthy és Zald, 1996, 3. old.
- 97 Lásd a USAID Európai és Ázsiai Irodája által kiszámolt NGO Sustainability Indexet: http://transition.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/
- 98 Ehhez kiváló áttekintést nyújt: McCarthy, J. és Zald, M. (2002). The enduring vitality of the resource mobilization theory of social movements. In J. Turner (Ed.), Handbook of sociological theory (pp. 533–565). New York, NY: Plenum Publishers.
- 99 Vö. Carothers, 2001; Cohen, 2000. id. mű
- 100 Benford, R. D., és Snow, D. A. (2000). Framing processes and social movements: An overview and assessment. Annual Review of Sociology, 26, 611–639.
- 101 Ganz 2009, 8. old.
- 102 Freedom House, 201, 14–18. old.
- 103 International Crisis Group (2007): Georgia: Sliding towards authoritarianism. Washington, DC: International Crisis Group.
- 104 Rosenberg, T. (2011, February 16). Revolution U: What Egypt learned from students who overthrew Milosevic. Foreign Policy. http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/02/16/revolution_u?page=full – legutóbbi letöltés: 2013. február 20.

LUCAN WAY

Az 1989-es rendszerváltások és az „arab tavasz”*

Az „arab tavaszt” első pillanataitól kezdve – bizonyos értelemben indokoltan – párhuzamba állítják az 1989-es eseményekkel.¹ Az államszocializmus közép- és kelet-európai összeomlása óta eltelt két évtizedben rengeteg ismeretet halmoztunk fel a rendszerváltásokról, s ez segítségünkre lehet a Közel-Keleten és Észak-Afrikában (KKÉA) manapság folyó események megértésében. Sajnos, ezek az összehasonlítások kevés optimizmusra adnak okot a térség rövid távú demokratizálódási kilátásait illetően. Az 1989-es rendszerváltások és az „arab tavasz” lényegi hasonlóságai és különbségei azt sugallják, hogy 2011 után több autokrata is hatalmon marad, illetve azokban az országokban, ahol széthullott az autokrácia, kevesebb az esély a demokratizálódásra, mint annak idején az európai államokban volt.

Mind az 1989-es, mind a 2011-es események meglepték a két térség szakértőit, mivel a tiltakozás és a válság olyan rendszerekben pattant ki, amelyeket addig a megfigyelők többsége különlegesen stabilnak tekintett. 1989-ben, mikor Mihail Gorbacsov liberalizálta a Szovjetuniót és az államszocializmus megbukott Lengyelországban, az addig nyugodt lakosság és a lappangó ellenzék az utcára vonulva követelte a változást Magyarországon, Csehszlovákiában,

* Az írás eredetileg a *Journal of Democracy* 2011. decemberi számában jelent meg.

Kelet-Németországban, Bulgáriában és végül Romániában. Ez a példátlan mozgás azután óriási engedményekre kényszerítette a hatalomban lévőket. A KKÉA-térségben még ennél is gyorsabban robbant ki a változás, amikor egy tunéziai utcai árus tiltakozásul felgyújtotta magát: Mohamed el-Búazízi 2010 végén olyan tiltakozási hullámot indított el, amely végül Marokkótól Iránig szinte minden országra kiterjedt.

Az 1989-es és a 2011-es események remek példával szolgálnak arra vonatkozóan, hogy a változás egy apró, helyi szikrája miként lobbanthatja lángra a látszólag szilárd környező autokráciákat. Mivel a nem demokratikus rendszerek belső működését homály fedi, a kívülrőlők számára gyakorta igen nehéz felbecsülni valódi erejüket. A környező rendszerekben lezajló drámai változások sokszor azt a (valós vagy téves) meggyőződést keltik az aktivistákban és a lakosságban, hogy az általuk korábban legyőzhetetlennek hitt rezsimek valójában meglehetősen sérülékenyek, és arra készítetik az embereket, hogy az utcára vonuljanak.

A közvetlen közelben zajló változások iránymutatással, új stratégiákkal, a mozgósítás új szimbólumaival látják el az egész térség ellenzékét.² Mohamed el-Búazízi elkeseredett tunéziai akciója egész önfelgyújtási hullámot indított el a közeli Algériában, Egyiptomban és Mauritániában. A rendszer válsága tehát olyan országokat is megfertőzött, ahol a lakosság addig nyugodtnak mutatkozott, illetve a tiltakozás feltételei bizonytalanok voltak.

Ugyanakkor a két év eseményeinek összehasonlításából is arra lehet következtetni, hogy ez a terjedés csak részben tekinthető a rendszerváltások motorjának. Az 1989-es európai változások azért lehettek mélyrehatóak és tartósak, mert közben odakint felborult a regionális hatalmi egyensúly, odabent pedig elapadtak az államszocialista rendszer stabilitását biztosító források. Azáltal, hogy Gorbacsov felhagyott a közép- és kelet-európai rezsimek támogatásával, gyökeresen megváltoztak a régió autoriter rendszereinek

túlélési esélyei. Akárcsak a közép- és kelet-európai országok 1989-ben, 2011 óta számos arab autokrata volt kénytelen szembesülni az addig példátlan elégedetlenséggel. Ezzel együtt a legtöbb közülük képes volt fenntartani azokat az elnyomó eszközöket és diplomáciai háttérrel, amelyek addig is biztosították rezsimjük hosszú távú fennmaradását. A nemzetközi politikai színtér tényezői, melyek nemzedékek óta életben tartották ezeket az önkényurakat (például az USA pénzügyi támogatása, vagy az arab–izraeli konfliktus), csupán igen kis mértékben változtak.

Mindent összevetve azonban a 2011-es Közel-Kelet nem azonos az 1989-es Kelet-Európával. A mai arab autokráciáknak nagyobb az esélyük a túlélésre, mint volt anno az államszocialista rendszernek. És valóban, az arab tavasz eddigi ellentmondásos következményei – az autokratikus korlátozások Bahreinben, a durva elnyomás Szíriában, a bizonytalanság Líbiában és Jemenben – jól illusztrálják, hogy más strukturális változások hiányában milyen paradox hatása volt a lázadások elterjedésének. Amíg az autokráciák strukturális támaszai fennmaradnak, a lázadás terjedése önmagában nem valószínű, hogy demokratizálódáshoz vezet.

Már az a mód is, ahogyan a lázadás terjed az arab világban, eleve sokkal jobban kedvez egy másfajta elnyomó rendszer meghonosodásának, mint két évtizeddel ezelőtt Kelet-Európában. 1989-ben a demonstrációk egyértelműen szembeszálltak a keményvonalas elnyomással. Világosan jelezte ezt, ahogyan Nicolae Ceaușescu – az egyetlen kelet-európai diktátort, aki vállaltan visszautasította a reformot – katonai puccsal elmozdították, majd karácsonykor a tévé nyilvánossága előtt kivégezték: világos lecke volt ez minden egypárti rezsim vezetőjének, aki még tétozott, hogy liberalizáljon-e, vagy inkább foggal-körömmel ragaszkodik a hatalmához. Ezek után Julius Nyerere, a tanzániai egypárti rezsim vezére, miután személyesen nézte végig romániai látogatása során az eseményeket, saját országában elindította az áttérést a többpártrendszerre. Az össze-

függést újságírói kérdésre így fogalmazta meg: „Ha látod, hogy a szomszédodat borotválják, jobb, ha benedvesíted a szakálladat. Különben számíthatsz egy durva, száraz borotválásra.”³ Kelet-Európával ellentétben a KKÉA-térseggben mindmáig egy sor olyan autokrata van hatalmon, aki megmutatta, hogy a változást követelő népi akaratot erővel is el lehet nyomni. Ráadásul a bukott egyiptomi elnök, Hoszni Mubarak tárgyalása is csak megtartja abban a hitben a többi önkényurat, hogy ha lazábbra engedik a gyeplőt, az nagyobb eséllyel vezethet „száraz borotváláshoz”, mint ha mindenáron ragaszkodnak az önkényuralomhoz.

Miért buknak el az autokraták?

Ceaușescu példája mindazonáltal azt mutatja, hogy az autokráciák túlélését jóval több tényező határozza meg, mint hogy vezetőik ragaszkodnak-e a hatalmukhoz. Gyakoribb forgatókönyv, hogy az autokraták nem azért mondanak le hatalmukról, mert jónak látják, hanem kulcsfontosságú politikai, gazdasági és katonai szövetségeseik kényszerítik rá őket, miután úgy találják, hogy nincs értelme a rezsimet tovább támogatniuk. Az autokráciák túlélése szempontjából általában nagyobb jelentősége van annak, hogy mennyire áll mellettük az elit, mint annak, hogy hányan tiltakoznak ellenük az utcán. Így például a tunéziai elnököt, Zín el-Ábidín ben Alit néhány ezer főnyi dühös tömeg kényszerítette az ország elhagyására, ám ez a tömeg – bár tunéziai viszonylatban kétségkívül jelentősnek számított – vélhetőleg nem lett volna képes legyűrni a hadsereget és a rendőrséget. Ezzel szemben az iráni iszlám köztársaság vezetői dacolni tudtak a fél éven át tartó, többszázezres tiltakozással is a 2009. júniusi elcsalt választások után. Kétségtelen, hogy a legfontosabb elit támogatását megtartó vezetők akár igen súlyos válságokat is képesek átvészelni. 1989 és 1991 között a belső kohéziót megtartó

államszocialista rezsimiek kibírták a komoly tömegeket megmozgató tiltakozást (Kína) csakúgy, mint a súlyos gazdasági megrázkódtatásokat (Kuba, Észak-Korea).

De mi veszi rá egyes országokban a rezsim mögött álló elitet, hogy a válsággal szembesülve is kitartson, míg másutt azonnal a vészkijáratot keresi? Az autokratikus rendszerek stabilitását kutatók ma leginkább arra kíváncsiak, hogy milyen hozzájárása van az intézményesült elitnek a hatalomhoz és a támogatásokhoz.⁴ Megfigyeléseik szerint azok a rezsimiek, amelyeknek sikerül stabil mechanizmusokkal szabályozniuk a vezetők hozzájárását az anyagi javakhoz – különösen a politikai pártokon keresztül –, nagyobb időperspektívában gondolkodnak, és hosszú távra biztosítják maguknak az elit lojalitását. Ezt a gondolatmenetet követve a szövetségesek addig maradnak hűek a rezsimhez, ameddig az képes fizetni őket.

Ám az államszocialista rezsimiek 1989-es váratlan szétesése, vagy éppen Ben Ali és Hoszni Mubarak közelmúltbeli bukása azt mutatja, hogy még a legkiterjedtebb, legmegalapozottabb támogatásra épülő rezsimiek sem védettek a hirtelen összeomlással és a tömeges átpártolással szemben. Tunéziában és Egyiptomban a magas munkanélküliség és az egekbe szökő élelmiszerárak gerjesztették a tömeges elégedetlenséget, pedig ezek az országok a 2010-es gazdasági növekedés következtében rengeteg tartalékot halmoztak fel, képesek voltak fizetni a rendőrséget és a hadsereget, ráadásul egyáltalán nem csökkentették a vezető civil és katonai tisztviselők juttatását.

Mindez arra enged következtetni, hogy önmagában véve az anyagi ösztönzés meglehetősen gyenge kohéziót nyújt a válságba került autokráciák elitje számára. Ha a válság hatására a rezsim vezetése körül csoportosulók kételkedni kezdenek, hogy a rendszer még egy év múlva is létezni fog, akkor könnyen úgy kalkulálhatnak, hogy többet nyerhetnek és kevesebbet veszítenek, ha az ellenzék oldalára állnak. Amint Steven Levitskyvel kifejtettük, azok a legszi-

lárdabb autoriter rezsimiek, amelyek nem anyagi jellegű kötődésekkel is meg tudják erősíteni támogatási rendszerüket.⁵ Ez a kötődés fokozza az elit ragaszkodását válság idején, és alaposan megnöveli a legfontosabb szövetségesek számára az elpártolás árát. Ilyen, nem anyagi jellegű kötődés lehet például az etnikai vagy ideológiai közösség olyan környezetben, amelyre a mély etnikai vagy ideológiai megosztottság a jellemző.

A legerősebb, legtartósabb kötelékek mégis azok, amelyek fegyveres, forradalmi harcokban kovácsolódtak. Amint arra egy nemzedékkel korábban Samuel P. Huntington rámutatott, a forradalmak „a történelem legeredményesebb testvériségteremtő eszközei”.⁶ Ráadásul a forradalmi harc gyakran hoz létre szoros bajtársi kötelékeket, és a „magasztos célba” vetett hit arra készítheti a vezetőket, hogy akkor is kitartsanak, ha a rendszer meginog, és a támogatások is bizonytalanná válnak.

Végül, és vélhetően ez a legfontosabb elem, a forradalmi harc gyakorta szoros kötődést alakít ki a vezetők és a biztonsági erők között. A forradalmi harcokból kinövő biztonsági erők gyakran mélyen elkötelezettek a rendszer mellett, és elszántan követik az uralkodó ideológiát, ami fegyelmezetté teszi őket. A véres forradalmi harcok során rendszerint olyan vezetői nemzedék kerekedik fölül, mely nem viszolyg az erőszakos elnyomástól.

A korábbi forradalmi harcok emlékezete, illetve azok hiánya döntően meghatározta, melyik államszocialista rezsimiek vészelték át 1989-et, és melyek buktak el. Azokat, amelyek túléltek a hidegháború végét – Kína, Kuba, Laosz, Észak-Korea, Vietnam –, mind a forradalmi harcok veteránjai vezették.⁷ A rezsim túlélése különösen meglepetéskeltető volt Kínában, ahol 1989-ben óriási méreteket öltött a tiltakozás, vagy Kubában és Észak-Koreában, ahol a gazdaság alaposan megroggyant az 1990-es évek elején, amikor elapadt a szovjet támogatás. Ezzel szemben a legtöbb kelet-európai államszocialista rezsim nem elhúzódó, véres harcok eredményeként jött létre – s

habár fenntartotta azokat az intézményesült egypárti struktúrákat, amelyek, úgymond, erősítették az autokrácia stabilitását, mégsem volt képes fennmaradni. Jugoszláviában és a Szovjetunióban, ahol 1989-re már nagyrészt kihalt a forradalmi nemzedék, a vezetők nem tudták fenntartani azt a bajtársi szellemet, amely megakadályozhatta volna a mélyreható változásokat. Pontosan ezt figyelhettük meg Tunézia vagy Egyiptom esetében is, ahol a válság beköszöntekor a rezsimet összetartó erő már lankadóban volt.

A forradalmi harcokban gyökerező iráni rezsim valószínűleg a legszilárdabbnak számít a KKÉA-térségben. Többek között az 1979-es iszlám forradalom és az 1980–1988 közötti iráni–iraki háború öröksége acélozta meg az ideológiailag elkötelezett, hatékony biztonsági erőket – az Iszlám Forradalmi Gárdát vagy annak paramilitáris kiegészítőjét, a Baszidzsot –, amelyekre „az iszlám rezsim belbiztonságának egyik legfontosabb garanciájaként” tekintettek.⁸ Ezeknek a csapatoknak az ütőereje és eltökéltsége megmagyarázhatja, hogy miként volt képes túlélni az iráni rezsim a hosszú éveken át tartó nemzetközi elszigeteltséget, illetve a 2009-es tömeges tiltakozási hullámot, amely legalább akkora volt és olyan tartós, mint amit Egyiptomban tapasztalhatunk, a tunéziai tiltakozásoknál pedig kategóriákkal kiterjedtebb.

A Közel-Kelet több más országában nincsenek ilyesféle forradalmi tradíciók, igaz, ezeken a helyeken más, nem anyagi jellegű amalgám erősítheti válság idején a kohéziót. Bahreinben és Szíriában néhány kisebbség masszívan támogatja a rezsimet: Bahreinben a szunniták java része úgy gondolja, hogy a szunnita monarchia védi meg érdekeit a síita többségtől. Szíriában Bassár el-Aszad elnök fő támasza az a katonai és titkosrendőri szervezet, amelyet alaviták irányítanak, vagyis egy olyan vallási kisebbség tagjai, amelyhez a lakosságnak mindössze egytizede tartozik, csakhogy maga az elnök is alavita. Igaz, a kisebbségi támogatás sem nyújt abszolút garanciát a bukással szemben: a tiltakozások elérhetnek egy pontot, amelyen

túl egy alaposan összekovácsolt hadsereg is tehetetlennek bizonyulhat, vagy olyan súlyosra fordulhat a helyzet, hogy a kisebbségek is hátat fordítanak addigi vezéreiknek. Addig azonban a kisebbségek támogatása olyan összetartó erőt generálhat, mely más rezsimeknél hiányzik.

Másutt, például Líbiában az autokraták családi kapcsolataira építenek. Ezekben az úgynevezett „szultáni” rezsimekben⁹ a vezetők mindenféle atyafisága, fiai, testvérei gyakorolnak ellenőrzést az ország legfontosabb gazdasági erőforrásai és közigazgatása felett. Ezekben az esetekben az autokraták tudatosan meggyengítik az államot, egyrészt úgy, hogy lojalitásuk, és nem kompetenciájuk alapján kiválasztott komáikat helyezik a hatalomba, másrészt pedig kiéhezetik azokat a szektorokat, amelyeket nem közeli szövetségeseik ellenőriznek. Így például Líbiában Moammer Kadhafi alaposan alulfinanszírozta a hadsereget, miközben gondosan ügyelt arra, hogy a legjobban képzett és felfegyverzett milíciákat a fiai irányítsák.¹⁰ Az efféle kötelékek megbízható, bár nem túl széles támogatottságot jelentenek a biztonsági erők köreiben. Tunéziával és Egyiptommal ellentétben, ahol hivatásos katonák távolították el Ben Alit és Mubarakot a hatalomból, Líbiában a hadsereg túl szegény és gyenge volt ahhoz, hogy megbuktassa Kadhafit, aki a milíciák rendíthetetlen támogatásának köszönhetően dacolhatott a nemzetközi elszigeteltséggel és az öt hónapon át tartó NATO-bombázásokkal. Ugyanakkor az állam kizsigerelésének és a cimborákra alapozott hatalomnak is megvannak a maga problémái. Az állam meggyengítésével Kadhafi sérülékennyé tette a rezsimet a társadalmi rend olyan hirtelen összeomlásával szemben, mint amilyennel 2011 elején szembesült, amikor Líbia keleti része egy még kiforratlan ellenzék kezére került. Ezek a gyengeségek – a NATO-bombázásokkal megtámogatva – augusztusban végül térdre kényszerítették a rezsimet.

Miért lehet sikeres a demokratizálódás?

Ám még ha sikerül is az ellenzéknek menesztenie a diktátorokat, a demokrácia megszilárdulására semmiféle garancia nincs. 2011 közepére a Közel-Kelet legtöbb autokratája visszavonulót fűjt, és olyan reformokat ígért be, amelyekről nyolc hónappal korábban még álmodni sem mertek volna. Mubarak bukását követően például a Fegyveres Erők Legfelsőbb Tanácsa (FELT) komoly engedményeket tett, ideértve azt is, hogy az ország korábbi elnökét bíróság elé állították. „A tábornokok – számolt be egy riport – aggódva igyekeznek a tömeg kedvére tenni, hiszen vélhetően attól tartanak, hogy ők lehetnek a következő célpont.”¹¹ Hasonló helyzetben a Szovjetunióban, az 1991 augusztusában elbukott puccskísérletet követően a funkcionáriusok feloszlatták a kommunista pártokat, és biztosították támogatásukról a demokratikus átalakulást szorgalmazókat. Borisz Jelcin orosz elnök a KGB átfogó reformjára tett ígéretet. Csakhogy egy mélyen beágyazódott civil társadalom hiányában a politikai reformokat mozgató társadalmi nyomás középtávon nem bizonyult tartósnak. Nem létezett szervezett liberális ellenzék, így az autokraták az egykori Szovjetunió minden táján egykettőre túltették magukat az átalakulás okozta kezdeti sokkhatáson. Jelcin is gyorsan meggondolta magát, és nem bolygatta a régi KGB számos struktúráját. A sajtószabadságból, vagy a szabad választási versengésből, amit egykor visszafordíthatatlan vívmánynak tekintettek, mára csupán ködös emlék maradt.

Ezt a gyors visszarendeződést megkönnyítette, hogy a legtöbb ember emlékezete meglehetősen rövid távú. Az 1990-es évek elején az egykori Szovjetunió területén a közvélemény megvetette a kommunizmust, amelyet az emberek az üres üzletekkel, a silány árucikkkel és a rémisztően elaggott vezérekkel azonosítottak. Ám néhány évnyi gazdasági hanyatlás és hiperinfláció mindezt a visszajára fordította, és az államszocialista korszakra már egyre inkább

úgy emlékeztek, mint a biztos életpálya, a garantált juttatások és a politikai nagyhatalom világára. Ebből a nosztalgiából vezethető le Vlagyimir Putyin támogatottsága Oroszországban. Moldovában ezek az érzések juttatták ismét hatalomra a kommunista pártot 2011-ben. Lengyelországban és Magyarországon az utódpartok már néhány évvel az államszocializmus bukását követően képesek voltak választásokat nyerni.

Az olyan országokban, mint Tunézia vagy Egyiptom, szinte elkerülhetetlennek látszik, hogy néhány éven, netán még rövidebb időn belül is, a régi rezsimek sokak szemében kedvezőbb színben tűnjenek fel. Kevés esélyt látni arra, hogy az új vezetők nyugodtabb körülmények közepette láthatnak neki az olyan problémák – korupció, infláció, munkanélküliség – megoldásának, amelyek hozzájárultak a tiltakozások kirobbanásához. Mi több, Egyiptomban az átalakulás máris olyan felekezeti feszültségeket és bűnözési hullámot eredményezett, amelyekért a rendszerváltás tehető felelőssé. Az egykori Szovjetunió utódállamai nagy részéhez hasonlóan a demokráciát itt is a káosz szinonimájának fogják tekinteni.

Mindez azonban egy pillanatig sem jelenti azt, hogy a demokratizálódás óhatatlanul kudarcra van ítélve. 1989 óta Kelet-Európa összes állama, de még a Balkán országainak nagy része is keresztülment a demokratizálódási folyamaton. Az utódpartok újjáéledése sem Magyarországon, sem Lengyelországban nem jelentette a demokrácia elhalását. Miből fakad hát ez a különbség?

A posztoszocialista országok tapasztalataira alapozva megállapíthatjuk, hogy mi az, ami *nem* igazán fontos. Először is, az alkotmányos berendezkedés formája nem sokat számít. Számos megfigyelő úgy tartja, hogy az erős törvényhozási hatalommal működő demokráciák túlélése valószínűbb, mint az elnöki berendezkedésű rendszereké.¹² A posztoszocialista gyakorlat ezzel szemben azt mutatja, hogy az erős prezidenciális rendszerek legalább annyira eredményei, mint okai az autoritáriánizmusnak.¹³ Oroszország és Belarusz

azután váltak 1993-ban, illetve 1996-ban „szuperprezidenciális” rezsimékké, hogy az autokraták már erőszakkal feloszlatták parlamentjeiket. Az elnöki hatalom erőssége nagy átlagban egyenesen arányos volt a Nyugat-Európától mért távolsággal: minél messzebb volt az adott ország, annál valószínűbb volt az erős elnöki hatalom és az autokrácia kialakulása a demokrácia és a gyengébb elnök helyett. Végül pedig kevés jel mutat arra, hogy a formális törvényhozás hatalma komoly szerepet kapott volna Kelet-Európa demokratizálásában.¹⁴ Az alkotmányos szabályoknak az egész régióban tájékoztató jelleget tulajdonítottak. Így például mind a szerbiai Slobodan Milosevics, mind a szlovákiai Vladimír Mečiar sokkal nagyobb hatalommal bírt, mint amit országaik törvénye megengedett, és amikor a demokratikus erők megbuktatták őket, annak kevés köze volt a formális törvényhozói hatalomhoz.

Másodszor, a posztszocialista tapasztalatok azt mutatják, hogy kevesebb figyelmet kell fordítanunk az olyan korabeli tényezőknek, mint az átmenet módja. Eleinte sokan úgy vélték, hogy a demokrácia sikerének sarokköve, ha az ellenzék és az állam irányítói ideiglenes „paktumokkal” biztosítják az ország hosszú távú stabilitását. Az efféle paktumok néhányszor valóban fontos szerepet játszottak az egyenletes átalakulás megvalósításában, például Latin-Amerikában 1958-ban, Venezuelában és Kolumbiában. Ám a rendszerváltások tanúsága szerint az átalakulás zűrzavarában kötött paktumoknak a legtöbbször alig volt tényleges hatásuk. A lengyel Szolidaritás például az 1989-es júniusi választásokon lényegében az összes parlamenti mandátumot megszerezte, amitől azon nyomban a kukába lehetett hajítani azt a megállapodást, amely az utódpart számára garantálta volna a törvényhozási többséget. A demokratizálódásra sor került azokban a közép- és kelet-európai országokban is, ahol paktumokkal szabályozták az átalakulást (Magyarországon és Lengyelországban), valamint ott is, ahol nem volt ilyen megegyezés (Csehországban és Romániában).

Két évtized elteltével megállapíthatjuk, hogy Közép- és Kelet-Európában a demokratizálódás jórészt a hosszú távú strukturális tényezőknek köszönhetően bizonyult tartósnak. Mindenekelőtt a gazdasági fejlettség szintje látszik lényegesnek. Az 1990-ben leggazdagabbnak számító tíz posztszocialista ország¹⁵ közül egyedül Oroszország volt az, ahol a demokrácia nem igazán tudott gyökeret verni, amit részben az okoz, hogy Oroszország gazdasága nagymértékben a természeti erőforrásokon alapul, s ezt rendszerint az autoritáriánizmus egyik pillérének tartják. Ám a demokratizálódást leginkább elősegítő tényező a nyugati kötődés erőssége volt. A relatíve fejlett országok, mint Csehország vagy Magyarország az EU-n kívül is képesek voltak demokratizálódni, ugyanakkor Európa más államaiban, például Albániában, Romániában vagy Szerbiában, ahol a hazai viszonyok az alulfejlettség vagy a súlyos etnikai feszültségek miatt nem kedveztek a demokratikus átalakulásnak, az Európai Unió kulcsszerepet játszott.

Összességében, talán Mongólia kivételével, 1989 után csak azokban az országokban alakultak ki szilárd demokráciák, amelyeknek felajánlották a csatlakozást az Európai Unióhoz. Az EU a regionális szövetségek közül egyedülálló abban, hogy a demokráciát hosszú idő óta az uniós tagság előfeltételének tekinti. Az 1990-es években az EU-tagságot a prosperitás szinonimájaként kezelték, és a bővítés „a politikai élet egyik központi témájává vált”.¹⁶ Az olyan országokban, mint Macedónia, Románia vagy Szlovákia, az európai és amerikai szereplők számottevő jelenléte kulcsfontosságú volt az autoriter kísérletek elbátortalanításában, az életképes független média és a demokráciáért kiálló civil szervezetek támogatásában.

A kedvezőtlen környezet

Ezek után felesleges hangsúlyozni, hogy a Közel-Keleten és Észak-Afrikában a külső környezet nemigen kedvez a demokráciának. A térségben nincs jelen az Európai Unióval összevethető szervezet, és a régió kapcsolata a Nyugattal – finoman szólva is – problémás. Ráadásul a radikális iszlám fenyegetése és a nyugati energiaérdekeltségek egyaránt arra készítetik a nyugati szereplőket, hogy pillanatnyilag a nem iszlámista autoriter erőket támogassák. Ezek a tényezők önmagukban még nem jelentenék a demokratikus fejlődés veszét, ám arra utalnak, hogy – Közép- és Kelet-Európával ellentétben – a Közel-Keleten és Észak-Afrikában a demokratizálás szinte teljes egészében az egyes országok demokratikus és antidemokratikus erői belső küzdelmének végkimenetelén múlik.

Tunéziában és Egyiptomban van ok a derűlátásra. A népeséghez viszonyítva Tunéziában találjuk az arab világ legnépesebb középosztályát, és történelmileg legerősebb munkásmozgalmát. Egyiptomban is létezik egy relatíve jól szervezett ellenzék, bár ez a Muszlim Testvériség. A forradalom végrehajtói között mindkét országban számos világi és demokrata érzelmű fiatal találunk, akik sok szempontból emlékeztetnek a 2000-es évek elején lezajlott szerbiai, grúziai és ukrainai „tarka forradalmak” szereplőjéhez.

Mindazonáltal a demokratikus erők mind Tunéziában mind pedig Egyiptomban szembeötlően gyengék. 2011 elején a szekuláris és demokratikus vezetők profitáltak ugyan a status quóval szemben felgyülemlett elkeseredésből, ám soha nem léptek egységre. Elismert szervezeteik sincsenek, amelyek képesek lennének mozgósítani a társadalom mélyebb rétegeit. Számos esetben a vezetők olyan mozgalmakat irányítottak, amelyek alig néhány hónapja, vagy éppen hete léteztek. Ezért az egyiptomi és tunéziai szekuláris ellenzék a választások elhalasztását akarták elérni.

A legaggasztóbb, hogy 2011 közepéig a hatalom az összes ország-

ban az addigi rezsimok utóvédjeinek kezében maradt. Tunéziában az átmeneti kormányt továbbra is a régi hatalom veteránjai dominálták. Egyiptomban a hadsereg megtartotta hatalma nagy részét. Amint Mubarak bukását követően Jason Brownlee megjegyezte: „az ország tábornokai... nem tértek vissza a laktanyákba, nem szüntették meg a szükségállapotot (ami a január 25-i tüntetés szervezőinek legfőbb célja volt), és nem adták át a végrehajtó hatalmat egy civilek vezette ideiglenes bizottságnak”.¹⁷ És valóban, a FELT, bár időnként kétségkívül nyitott volt az ellenzéki kritikára, továbbra is cenzúrázta a médiát és súlyosan korlátozta a tüntetéseket. Az a tény, hogy a demokratikus kilátások a régi autokraták nagylelkűségétől függenek, enyhén szólva is zavarba ejtő.

Ugyanakkor Tunéziában is és Egyiptomban is az iszlám hagyományokban gyökerező társadalmi erők voltak a legszervezettebbek, bár az ő elkötelezettségük a liberális demokrácia iránt erősen kétséges. Tunéziában a nemrég legálissá vált iszlámista szervezet, az al-Nahda párt messze a legjobban szervezett, legkiterjedtebb és legtapasztaltabb politikai erő az országban. Bár az al-Nahda magát a törökországi Igazság és Fejlődés Pártjához hasonló mérsékelt iszlámista mozgalomnak tekinti, sokan attól tartanak, hogy választási győzelmét követően egy nem demokratikus, iszlámista kormány alakulhat.¹⁸ Mások szerint az al-Nahdával szembeni eltökélt szekuláris ellenállás olyan társadalmi polarizációhoz vezethet, amely aláássa egy stabil demokratikus rend alapjait.

Egyiptomban a Muszlim Testvériség, amely kezdetben nem támogatta a januári tüntetéseket, mára a szekuláris fiatalok helyébe állt, és a változások motorjának számít. Igaz ugyan, hogy a kairói Tahrir teret előzőnlő fiatalok tudják használni a Facebookot, de a Testvériségnek minden kerületben és városkában működnek helyi szervezetei. Márciusban vallási felhívásokban igyekeztek rávenni a lakosságot egy olyan népszavazás támogatására, amely mihamarabbi választásokat követelt – és az emberek túlnyomó többsége az új.

demokratikus erők tiltakozása ellenére így is szavazott. Csakhogy maga a Testvériség is megosztott, és mind ez idáig nem szerezte meg a végrehajtó hatalmat.¹⁹ Ugyanakkor domináns szerepe – és az olyan, még radikálisabb iszlámista szervezetek megerősödése, mint a szalafisták – veszélyt jelenthet a demokratikus fejlődésre. Ez különösen akkor élezi ki a helyzetet, ha az iszlámisták szövetségre lépnek a hadsereggel – és sokan tartanak tőle, hogy ez már be is következett.²⁰

És végül a demokratikus kilátások Líbiában a legködösebbek. Itt nem is az jelenti a legnagyobb kihívást, hogy mekkora potenciállal rendelkezik a régi rezsim elitje, vagy hogy a társadalmat mennyire gyengítette meg a negyvenkét évig tartó kvázitotalitáriánus uralom, hanem az, hogy a vezetők miként lesznek képesek *bármiféle* politikai rendet kialakítani, legyen az demokratikus vagy autoriter. Mind 1989-ben, mind pedig 2011-ben a világ meglepetten szembe-sült azzal, hogy számos látszólag szilárd és beágyazódott autoriter rezsim milyen sérülékeny is valójában. Ezek az események azt mutatják, hogy hiába áll fenn hosszú évekig egy-egy autokrácia, nem lehetünk biztosak benne, hogy egy komoly ellenállással szemben is stabil marad. Annak felismeréséhez, hogy mennyire instabil egy autokrácia, azt kell megvizsgálnunk, hogy milyen erők tartják össze az autoriter elitet. Azok a rezsimok, amelyek korábbi forradalmi harcok során alakultak ki, képesek lehetnek túlélni akár a legsúlyosabb gazdasági válságot vagy ellenzéki mozgósítást is, amint azt az 1989-es kínai vagy az 1990-es évek eleji kubai és észak-koreai rezsimok példáján láthattuk. Ezért lehet ma Irán a KKÉA-térség leg-szilárdabb autoriter állama. Ezzel szemben azok a rezsimok, amelyekből hiányzik a nem anyagi jellegű összetartó erő, hajlamosak megrogyni egy komolyabb ellenzéki csapás hatására. Ugyanakkor – amint azt az egykori Szovjetunió esetében is láthattuk – az autokrácia összeomlása a legkevésbé sem garantálhatja a demokrácia sta-

bilizálódását. A régi rezsim prominenseinek átöröklődő befolyása, a demokratikus erők gyengesége, az adott nemzetközi környezet együttesen azt sejtetik, hogy a Közel-Keletet és Észak-Afrikát még hosszú ideig nagy valószínűséggel az autoritáriánizmus valamilyen formája fogja meghatározni.

Konok Péter fordítása

JEGYZETEK

- 1 Marc Morjé Howard: Similarities and Differences between Eastern Europe in 1989 and the Middle East in 2011. <http://themonkeycage.org/blog/2011/05/30/similarities-and-differences-between-eastern-europe-in-1989-and-the-middle-east-in-2011/> – legutóbb letöltés 2013. február 15-én.
- 2 Valerie J. Bunce, Sharon L. Wolchik: Defeating Authoritarian Leaders in Postcommunist Countries. Cambridge University Press, New York, 2011
- 3 Idézi Colleen Lowe Morna: Tanzania: Nyerere's Turnabout. Africa Report, 1990. szeptember–október 24.
- 4 Barbara Geddes: What do we know about democratization after 20 years? Annual Review of Political Science 2 (1999): 115–44; Beatriz Magaloni: Credible Power-Sharing and the Longevity of Authoritarian Rule. Comparative Political Studies 41 (2008. április), 715–4; Bruce Bueno de Mesquita és Alastair Smith: How Tyrants Endure? New York Times, 2011. június 9.
- 5 Steven Levitsky és Lucan A. Way: Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War. Cambridge University Press, New York, 2011.
- 6 Samuel P. Huntington: Political Order in Changing Societies. Yale University Press, New Haven, 1968. 311.
- 7 Albánia kilóg ebből a sorból, hiszen annak ellenére, hogy folyamatosan a fegyveres harc veteránjai vezették, a rezsim 1991-ben, főként az ország elképesztő gyengesége miatt, összeomlott.
- 8 Hossein Aryan: Iran's Basij Force: The Mainstay of Domestic Security. Radio Free Europe/Radio Liberty, 2008. december 7.

- 9 A szultáni rezsimnek klasszikus elemzéséhez és leírásához lásd: H. E. Chehabi és Juan J. Linz (szerk.): *Sultanistic Regimes*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1998.
- 10 Tony Capaccio: Coalition Aircraft Watching Quaddafi Son's Elite Unit, U. S. Commander Says. Bloomberg News, 2011. március 23.
- 11 Richard F. Worth: Egypt's Next Crisis. New York Times, 2011. május 27.
- 12 Ennek az érvelésnek klasszikus példáját Juan J. Linz adta több mint két évtizede: The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy*, 1 (1990. tél), 51–59; lásd még: M. Steven Fish: Stronger Legislatures, Stronger Democracies. *Journal of Democracy* 17 (2006. január), 5–20.
- 13 Gerald M. Easter: Preference for Presidentialism: Postcommunist Regime Change in Russia and the NIS. *World Politics* 49 (1997. január), 184–211.
- 14 Az egy főre eső GDP-ben számolva, a dollár jelenlegi árán. Az adatok a Világbanktól származnak: World Development Indicators, www.worldbank.com. Ezek között olyan országok is vannak, amelyek 1990-ben még nem voltak függetlenek.
- 15 Az egy főre eső GDP-ben számolva, a dollár jelenlegi árán. Az adatok a Világbanktól származnak: World Development Indicators, www.worldbank.com. Ezek között olyan országok is vannak, amelyek 1990-ben még nem voltak függetlenek.
- 16 Jan Zielonka: Introduction: Enlargement and the Study of European Integration. In: Jacques Rupnik és Jan Zielonka (szerk.): *The Road to the European Union*. 1. köt.: *The Czech and Slovak Republics*. Manchester University Press, Manchester, 2003. 1.
- 17 Jason Brownlee: Egypt's Incomplete Revolution: The Challenge of Post-Mubarak Authoritarianism. 2011. július 5. http://www.jadaliyya.com/pages/index/2059/egypts-incomplete-revolution_the-challenge-of-post
- 18 Scott Sayare: Tunisia is Uneasy Over Party of Islamists. New York Times, 2011. május 15.
- 19 Azóta viszont igen: a 2012. június 24-i választásokon a Testvériség fődörszervezeteként működő Szabadság és Igazság Pártja szerzett többséget, és a párt jelöltje, Mohamed Morszi lett az ország új elnöke (*A ford.*).
- 20 Muslim Brotherhood Gains Power in Egypt. United Press International, 25., 2011. március.

MARTIN BÚTORA

OK '98 – az összefogás technológiája

Civil kampány a szabad és tisztességes választásokért Szlovákiában*

Térségünk közelmúltjának egyik legtanulságosabb jelensége a szlovákiai civil kampány, amely Vladimír Mečiar miniszterelnök és fél-autoriter kormánypolitikája ellen szerveződött. Az 1998. szeptemberi választások előtt a civilek közös programot indítottak OK '98 néven (teljes nevén: *Občianska kampaň '98*, azaz állampolgári kampány), azzal a céllal, hogy növeljék az állampolgárok tudatosságát, választási részvételre buzdítsák őket, és független megfigyelők bevonásával biztosítsák a választások tisztaságát. A kampány segített a választók mobilizálásában, és hozzájárult a 84%-os rekordrészvételezhez. Civil szervezetek tucatjai szerveztek képzéseket, kulturális eseményeket, koncerteket, vitafórumokat, jelentettek meg különféle kiadványokat, forgattak videoklipeket és filmeket. Önkéntesek százainak sikerült állampolgárok ezreit mozgósítaniuk országszerte a választáshoz kapcsolódó rendezvényeken.

Az 1998-as választás mérföldkő volt Szlovákia polgárai számára: itt dőlt el, lesz-e beleszólásuk abba, milyen is legyen a hazájuk. A korlátozott demokrácia és elszigetelődés felé vezető, zsákutcában

* Az írás eredeti megjelenésének helye: Foerbig, Joerg–Demeš, Pavol (szerk.): *Reclaiming Democracy*. Civil Society and Electoral Change in Central and Eastern Europe. The German Marshall Fund of the United States–Erste Foundation, Washington D.C., 2007. A szöveget kisebb rövidítéssel közöljük, a kampány konkrét kronológiája külön, a Mellékletben olvasható *A szlovák modell: „Gondolkodom, tehát szavazok. Szavazok, tehát vagyok.” Az OK '98 kampány cím alatt.*

töltött évek után a szlovák szavazók világosan kifejezték szándékukat, hogy a demokratikus alapelveket és a jogállamiságot tiszteletben tartó országban akarnak élni, amely Európa része, nemzetközileg is elismert és reménykedhet a gazdaság fellendülésében. Az OK '98 közreműködésével sikerült elűzni a Mečiar-kormányt, és ez megnyitotta Szlovákia számára az utat a gyors politikai és gazdasági reformok, valamint az ország teljes körű európai integrációja előtt.

Ezek a civil szervezetek azóta is aktívak, tevékenységük pontosan követhető, céljuk a felelős állampolgári magatartás kifejlesztése, a társadalmi sokszínűség megőrzése, az újító eljárások tesztelése, a hatalmon lévők ellenőrzése, a demokratikus kormányzás elősegítése és az ország társadalmi, politikai és gazdasági problémáinak kritikai vizsgálata. Mindeközben a civil szervezetek rendszeresen alkottak tágabb szövetséget és csatlakoztak különféle országos kampányokhoz, mint ahogy 2000-ben is kiálltak a jobb információs szabadságról szóló törvény mellett (több mint 120 szervezet több mint százezer tagja). A politikából való kiábrándulás ellenére a civil szektor nagy része aktív volt a 2002-es választások előtt is, agitáltak az ország euroatlanti integrációs törekvései mellett és felhasználták az OK '98 mozgósítás terén szerzett tapasztalatait.

Tekintélyuralmi csábítások – Szlovákia Vladimír Mečiar alatt

Az 1989-es bársonyos forradalom felébresztette a reményt, hogy a demokrácia, a gazdasági jólét és az euroatlanti integráció kora köszönt be Csehszlovákiában. A demokratikus átmenet megszokott – szabad választással, demokratikus intézményépítéssel és konszolidációval járó – útját azonban megnehezítette az ország kettéválása 1992 végén.¹ Noha a békés szétválást méltán nevezték „bársonyos válásnak”, a polgárok vegyes érzelmekkel fogadták a változást. Kétségek merültek fel a döntés legitimitását illetően, hiszen nem

tartottak az ügyben népszavazást, és szintén kérdéses volt az 1992. júniusi választások győztesének, Vladimír Mečiarnek² a demokrácia iránti elkötelezettsége is. Mindezzel együtt Mečiar egészen 1998 októberéig szinte megszakítás nélkül vezette az országot.

Mečiar nacionalista-populista politikája több más tényezővel összefonódva fékezte Szlovákia fejlődését. Az ország számára a nemzetállam-építés nagy erőfeszítéssel járt. A korábbi közös állam cseh fele rendelkezett az államiság, a demokratikus átmenetek, az etnikai homogenitás történelmi háttérével, amihez 1992-ben még az erősebb gazdaság is hozzájárult, vagyis inkább képes volt leküzdeni a függetlenséggel járó nehézségeket. Az új Szlovák Köztársaságnak viszonylag gyengék voltak a demokratikus hagyományai, a politikai elit viszont a végletekig megosztottá vált, amikor szembe-sülnie kellett a demokrácia és a jogállam kiépítésének feladatával, és döntenie kellett az új társadalmi és kulturális identitást illetően is. A hatékony közigazgatás kiépítése, az új intézmények felállítása (gyakran a semmiből) és a civil társadalom infrastruktúrájának megerősítése volt a cél. Be kellett indítani a piacgazdaságot, amit nehezített Szlovákia megkésett modernizációja, az államszocializmustól átöröklött gazdasági túlszabályozottság, valamint a nehéz-
ipar illetve a fegyvergyártás túlfejlesztése. A pártállam lehetővé tette ugyan az életszínvonal növelését, és biztosította az oktatást és a foglalkoztatást, ugyanakkor a haladást a szabadság korlátozásával, valamint az emberi és polgári jogok megkurtításával együtt képzelte el. A szocialista jóléti államban leélt negyven év sok szlovákkal hitette el, hogy a munkanélküliség drámai emelkedése a szocializmus bukását követően túl magas ár a szabadságért.

Mečiar arra az ígéretre építette népszerűségét és hatalmát, hogy megoldja az ország problémáit, amennyiben az ország megkérdőjelezhetetlen vezetőjeként kormányozhat. Az 1994-es előrehozott választások után létrehozott egy parlamenti szövetséget a radikális jobboldali *Slovenská národná strana* (Szlovák Nemzeti Párt, SNS) és a

reformellenes, szélsőségesen baloldali *Združenie robotikov Slovenska* (Szlovák Munkások Szövetsége, ZRS) részvételével. A tekintélyelvű politika e különleges koktéjla keblére ölelte mind a háború előtti hagyományokból táplálkozó nacionalista populizmust, mind pedig a háború utáni szocialista kollektivizmust. Szlovákia a fél-tekintélyuralmi rendszer felé vette az irányt a „hosszú kések éjszakájával” (1994. november 3–4.), amelynek során a szlovák parlament újonnan megválasztott többsége magához ragadta a kulcsintézmények irányítását a Nemzeti Vagyongazdálkodási Alaptól a Kormányzati Ellenőrzési Hivatalon át az Ügyészségig, minden fontos parlamenti tisztségből kizárva a politikai ellenzékét.

A Szlovákiában kifejlődő „többségi zsarnokságot” mind az Európai Unió, mind az Egyesült Államok erősen kritizálta, de ez nem tántorította el Mečiar szándékától. A nyílt konfrontáció Michal Kováč köztársasági elnökkel, az alkotmány többszöri megsértése, az 1997. májusi közvetlen elnökválasztásról döntő népszavazás megakadályozása, a helyi önkormányzatok hatáskörének korlátozása és a központi hatalom illetékességének növelése, a parlamenti ellenzék kizárása a titkosszolgálatok, a közmédia és a privatizációs folyamat felügyeletéből mind-mind azt a célt szolgálta, hogy aláássák a demokratikus fékek és ellensúlyok rendszerét. Mindennek eredményeként az államigazgatás átpolitizálódott, a kormány nyíltan bekebelezte a közmédiumokat, a magyar kisebbséget marginalizálták, a privatizációs folyamat pedig a klientúraépítés szolgálatába állt. A szervezett bűnözést és a kormányt erős szálak fűzték össze, amire jó példa volt Kováč elnök fiának elrablása, majd a nyomozásban érintett rendőrtiszt meggyilkolása: azóta is él a gyanú, hogy ebben az akcióban a titkosszolgálat is érintett.

Ezt az antidemokratikus kormányzási stílust „mečiarizmusnak” kezdték nevezni,³ s ez nyomta rá a bélyegét a szlovák politikai kultúrára. „A győztes mindent visz” többségi elve, az elzárkózás a konszenzuserősítés elől, a kisebbségi vélemények hanyagolása és a

kritikusok kikiáltása ellenségnek (nemzet- vagy államellenesnek) – ezeket a praktikákat gyakorolta a legfelső hatalomtól a kormányhű helyi zsarnokokig minden potentát. Az emberek féltek, főleg vidéken, a politikai viszály a családokba is beszivárogt, jósomszédi viszonyokat tett tönkre. Szlovákia a „nem-konszolidált demokrácia” korszakába lépett, amelyet *ad hoc* és *ad hominem* hatalomgyakorlás és a szigorú szabályok hiánya jellemezett.⁴ És még ha volt is az országban szavát hallató politikai ellenzék, független média, viszonylag autonóm szakszervezetek, egyetemek és élénk civil társadalom, hogy a független alkotmánybíróságot és a köztársasági elnököt ne is említsük – a Szlovák Köztársaság lemaradt szomszédai mögött, és nem tudta teljesíteni az Európai Unió és a NATO felvételi követelményeit, és már-már trivialitásként kezelték, hogy ki fog maradni a kibővítés első hullámából. Az ország nemzetközileg egyre elszigeteltebb lett, Madeleine Albright amerikai külügyminiszter így jellemezte egy ízben: „Fekete lyuk Európa szívében.”⁵

A kormány tekintélyelvű magatartásának azonban akaratlanul is voltak pozitív következményei. Az állampolgárok nagyobb figyelmet kezdtek szentelni a demokrácia kérdésének. Míg a pártállam bukása utáni átalakulás első éveiben az emberek jobbára az élet-színvonallal, a társadalom instabilitásával, munkanélküliséggel, bűnözéssel és egészségüggyel voltak elfoglalva, a kilencvenes évek második felében a politikai kultúrával, demokráciával és jogállammal kapcsolatos ügyek fontossága nőtt meg. Az emberek nagyobb hangsúlyt kezdtek fektetni a pluralizmusra, a törvények betartására, a konszenzuserősítésre és a kisebbségi jogok tiszteletben tartására. A kritikus értelmiség azon vitázott, hogyan lehetne az államot „újraalapítani” és demokratikus tartalommal megtölteni.⁶ A közvélemény-kutatásokban leírt viselkedésminták természetesen nem garantálják a politikai változást, különösen olyan helyzetekben nem, amikor széles körben elterjedt a tehetetlenség érzése.⁷ A közéleti tehetetlenség növekedése csak akkor ösztönöz politikai változást, ha

az emberek csoportokba szerveződve felvállalnak egy-egy ügyet, és olyan állampolgári tevékenységekbe bocsátkoznak, amelyek kiváltják a változást. A civil társadalomnak pontosan ezzel a kihívással kellett szembenéznie Szlovákiában.

Civil társadalom Szlovákiában 1989 után

Az állampárti rezsim bukásával a civil társadalom gyors fejlődésnek indult. Az új törvényhozás, különösen a szövetségi parlamentben 1990-ben elfogadott Állampolgári Egyesülési Törvény megkönnyítette a civil tevékenység fellendülését. A környezetvédő mozgalom – a szlovákiai változások egyik fő mozgatója – rétegzetté vált. A „zöldellenállás” néhány korábbi aktivistája tovább dolgozott a létező szervezetekben, mások újakat alapítottak, megint mások beléptek a közéletbe és politikusok, köztisztviselők vagy törvényhozók lettek. Azok a diákok, művészek, újságírók, vállalkozók és emberi jogi aktivisták, akik hozzájárultak a bársonyos forradalom sikeréhez, új politikai pártokat alapítottak, új érdekcsoportokat hoztak létre. A korábban elnyomott közösségek, mint például a keresztény gyülekezetek szabadon gyakorolhatták tevékenységüket. A civil társadalom minden szinten virágzott – a helyitől az országosig.⁸ 1991 októberében a civil szervezetek megtartották első országos tanácskozásukat, ami mérföldkőnek számít a szlovákiai civil társadalom történetében: ez teremtette meg a demokratikus kormányzás hagyományát a harmadik szektorban. 1994-ben megalakult a *Grémium tretieho sektora* (Harmadik Szektor Bizottság, G3S), egy 16 tagú, különböző területeken aktív civil szervezetek képviselőiből álló önkéntes érdek-képviselési csoport. A G3S-t az tette egyedülállóvá, hogy lefedte a civil tevékenység minden kulcsfontosságú területét, ami legitimitást és széles körű támogatást biztosított a testület számára. Létrejöttkor a kormány már egyre erősebb nyomást gyakorolt a ci-

vilekre, s az egység nagyban hozzájárult a szlovákiai civil társadalom hatékony érdekvédelméhez.

Időközben olyan nemzetközi szolgáltató civil szervezetek is megjelentek Szlovákiában, melyek képzésekkel, tájékoztatással, jogi tanácsadással, közösségi alapítványok fejlesztésével és szakpolitikai elemzéssel növelték a meglévők kapacitását. Hosszú távú ösztönzőjra szóló pályázatokat írt ki az *Open Society Institute*, a *Civil Society Development Foundation*, amelyet az Európai Unió PHARE-programja tartott fent, az USAID (*United States Agency for International Development*) *Democracy Network* programja és számos más nemzetközi alapítvány. A *Donors' Forum* (Támogatók Fóruma) biztosította a civilek számára a szolgáltatásokat, az elektronikus kommunikációt pedig a *ChangeNet* nevű egyesület ösztönözte azáltal, hogy független internetszervereket bocsátott a civil társadalom rendelkezésére. Számos szervezet vállalt fel demokráciafejlesztéssel kapcsolatos tevékenységeket, például kampánymunkát, képzések megtartását, a megválasztott tisztségviselők számonkérését.

A szlovák civil társadalom jelentősége messze túlmutat a harmadik szektor konvencionális szerepén, azaz nem elszigetelt idealista kísérletek, vagy a „pozitív deviancia szigetei” voltak, mint a pártállami diktatúra éveiben, hanem független állampolgári kezdeményezések, amelyeket a hatóságokkal való összecsapásaik acéloztak meg az 1996-os *Tretí sektor SOS* (Harmadik szektor SOS) kampány során, amikor az alapítványi törvény szigorítása ellen tiltakoztak. Ennek a törvénynek az életbe lépése után a bejegyzett szervezetek száma csökkent ugyan, de erejük összességében növekedett; élet-erős és hatékony „szigetvilágot” építettek ki a reményre és a pozitív fellépésre alapozva. 1998 októberében, az OK '98-kampány előestéjén 14 400 civil szervezetet tartottak nyilván Szlovákiában, köztük 12 000 állampolgári szövetséget, társaságot, egyesületet, mozgalmat, klubot és nemzetközi szervezetet, 422 alapítványt és 161 non-profit kft.-t. Hogy ezek tevékenysége a nyilvánosság számára meny-

nyire volt látható, azt az a körülbelül 25 000 cikk igazolja, amely 1995 és 1997 között ebben a tárgykörben megjelent.

A demokratikus politikai ellenzék szétaprózottságának felszámolása

Időközben a szlovák demokratikus ellenzéki pártok döntő változásokon mentek keresztül, és végül arra a felismerésre jutottak, hogy ha szembe akarnak szállni a hatalmon lévő tekintélyelvű kormánnyal, úgy első lépésként felül kell emelkedniük a köztük lévő ellentéteken, bármennyire is feloldhatatlannak tűnnek is azok az adott pillanatban. A helyzetet az bonyolította, hogy míg egyfelől az ellenzék támogatottsága jóval magasabb volt, mint a kormányzó koalícióé, másfelől viszont a széthúzó politikai ellenzék nem tudta kihasználni népszerűségét, mivel a pártok nem kommunikáltak, nem egyeztették és nem hangolták össze törekvéseiket. 1997 júliusában a *Kresťanskodemokratické hnutie* (Kereszténydemokrata Mozgalom, KDH), a *Demokratická únia* (Demokratikus Unió, DU), *Demokratická Strana* (Demokrata Párt, DS), a *Sociáldemokratická strana Slovenska* (Szlovákia Szociáldemokrata Pártja, SDSS) és a *Strana zelených na Slovensku* (Zöld Párt Szlovákiában, SZS) elnökei aláírtak egy megállapodást, amelyben arra tettek ígéretet, hogy az 1998-as parlamenti választásokon *Slovenská demokratická koalícia* (Szlovák Demokratikus Koalíció, SDK) néven egy blokkban fognak indulni. Az SDK megteremtése azoknak a kisebb pártoknak is esélyt adott, amelyek az 1992-es és 1994-es választásokon nem érték el az 5 százalékos küszöböt.

A közvéleményt az rázta fel, az ellenzéket pedig az készítette tettekre, hogy a kormány sikeresen megghiúsította az 1997. májusi népszavazást a közvetlen elnökválasztásról és Szlovákia NATO-tagságáról.⁹ A közvetlen elnökválasztásról szóló vita 1996 decemberé-

ben kezdődött, amikor az ellenzék képviselői azt állították, hogy a parlament nehezen fog konszenzusra jutni 1998-ban, Kovač elnök hivatali idejének letelte után, amikor az új köztársasági elnököt kell megválasztani. Miután a kormányzó koalíció elutasította, hogy napirendre tűzze az előterjesztés vitáját, az ellenzék aláírásokat kezdett gyűjteni népszavazás megtartásához. Több mint 520 ezer aláírást gyűjtöttek, ami az 5,3 millió lakosú országban kimagasló szám. Egy 1997. márciusi felmérés szerint a válaszadók 57 százaléka szándékozott részt venni a népszavazáson és 76 százaléka állította azt, hogy a közvetlen elnökválasztást támogatja, ami az ellenzék nyilvánvaló sikerét mutatta a közbeszéd befolyásolásában.¹⁰

Ezt követően a parlament elfogadott egy határozatot, amelyben a köztársasági elnököt népszavazás kiírására kérték Szlovákia NATO-tagságáról (annak ellenére, hogy az országot nem hívták meg a szervezetbe). Kovač elnök ekkor úgy döntött, hogy egyben írja ki a két népszavazást. Mečiar kormányzó koalíciója ezt határozottan elenezte, a kormány pedig utasította Gustáv Krajčí belügyminisztert, hogy a szavazócédulákat a közvetlen elnökválasztásról szóló kérdés nélkül nyomtassa újra. Erre válaszul a központi választási bizottság érvénytelennek nyilvánította az eredményt, és eljárást indított, amelynek következményként később bűncselekmény elkövetésével vádolták meg a belügyminisztert. Az ellenzék bojkottra szólított fel, ami 9,8 százalékos részvételt eredményezett.¹¹ Utóhatásként egyre többen kezdtek kételkedni abban, hogy a parlamenti választások vajon szabadok és tisztességesek lesznek-e, a demokratikus ellenzék és a civil társadalom pedig azt kezdte latolgatni, hogyan lehetne biztosítani, hogy szabadok és tisztességesek legyenek. Ez két szempontból is politikai fordulópontot jelentett: lendületet adott a Szlovák Demokratikus Koalíció (SDK) megalakulásához, és elindított egy párbeszédet arról, hogyan tudnák a demokratikus érzelmű állampolgárok elkerülni a tekintélyelvű rendszer kiteljesedését.

Az OK '98 elindítása

Az OK '98 előkészítése során a szlovák civil szervezetek számos korábbi kampány tapasztalataira támaszkodhattak. A független gondolkodás és cselekvés korai és jól ismert példája volt az 1987-es *Bratislava nahlas* (Hangos Pozsony) tanulmány, amelyet környezetvédők, társadalomtudósok és újságírók közösen jegyeztek. A jelentés a környezeti károkról közölt tényeket, és párbeszédre szólított fel az ügy kapcsán. A tanulmányban megfogalmazott kritika politikai értelmezést kapott: az írás számos kulcsszerzőjével szemben indult eljárás, a titkosrendőrség pedig zaklatta őket; ők később a cselekvő állampolgári arcvonalban tűntek fel 1989 novemberében. Említésre méltó példa az 1989 utáni évekből a *Tretí sektor SOS* (Harmadik szektor SOS) kampány, amelyet 1996-ban indított a *Grémium tretieho sektora* az alapítványokat hátrányosan megkülönböztető törvényjavaslat ellen. A kampány annak ellenére hatásos volt, hogy nem sikerült visszavonatni a javaslatot; sok szervezet előlépett az ismeretlenség félhomályából, szövetkezett egymással,¹² és ez polgári engedetlenségre ösztönözte az embereket.¹³ Mečiar 1994 és 1998 közötti kormányzásának időszakát szó szerint „teliszemetelte” a sok tiltakozó gyűlés, petíció, nyílt levél és a kormányzati politikával szembeni ellenállás többi megnyilvánulása. Mindegyik egy-egy titkos demokratikus üzenet, akár az állampolgárok szociális jogainak védelmét, akár közvetlenül a társadalmi önrendelkezést, vagy a demokrácia védelmét érinti.

A tiltakozó akciókra a hatóságok gyakran ugyanúgy reagáltak, mint 1989 előtt, ami nem véletlen: az állampárti rezsimben „társadalomellenesnek” nevezték ezeket a tiltakozásokat, Mečiar alatt pedig „nemzetellenesnek”. A kormánypárti média váltig állította, hogy a civil szektor „külföldi központok felbujtására” működik, a szervezeteket pedig a „kozmodopolitizmus támogatásával” és a „köz-társaság aláaknázásával” vádolta. Az elsinkóft népszavazás kesé-

rű tapasztalata, az EU- és NATO-integráció esetleges elmaradása, a hatalomban lévők arroganciája – mindezen tényezők összessége azt az aggodalmat keltette sok állampolgárban, hogy a jogállami vívmányok ellenére a hatalom meghamisíthatja a választási eredményeket.¹⁴ Az emberek úgy érezték, hogy a bársonyos forradalom öröksége veszélyben forog, eljött a gondolkodás és cselekvés ideje.

1997 nyarára a szlovák civil szervezetek vezetői egyeztetni kezdtek a stratégiáikat arra vonatkozóan, hogyan tudnának nagyobb szerepet vállalni az 1998-ban esedékes parlamenti választásokban. Ennek fontos mérföldköve volt a harmadik szektor éves tanácskozása, amelyet 1997 októberében tartottak Kassán. A „Teszünk a demokráciáért” elnevezésű tanácskozáson elfogadtak egy zárónyilatkozatot, amely támogatta azoknak a civil szervezeteknek a tevékenységét, amelyek a szabad és tisztességes választások megtartását és az állampolgári tudatosság növelését segítik elő. A nyilatkozat továbbá felhívta a figyelmet a választási megfigyelők jelenlétének fontosságára a választási kampány alatt. Később, 1997 novemberében a tanácskozás eredményeit egy nem hivatalos találkozón ismertették meg a *Foundation for a Civil Society*, a *German Marshall Fund of the United States*, a *Charles Stewart Mott Foundation* és több más, demokráciafejlesztést támogató brüsszeli szervezettel, majd december 5-én Bécsben találkoztak bolgár és román civil vezetőkkel, akik a saját hasonló kampányaikban szerzett tapasztalatokról számoltak be.

Az OK '98 kampány vázát 1998 januárjában együtt dolgozta ki a Szlovák Tudományos Információs Ügynökség (*Slovak Academic Information Agency*, SAIA) és a harmadik szektor szolgáltató központja (*Service Center for the Third Sector*, SCTS, a továbbiakban együtt: SAIA-SCTS); 1998. január 20-án az alapító szervezetek bemutatták, megtárgyalták és a szükséges javítások után elfogadták a végleges változatot.¹⁵ A következő három hónapban a civilek és a különböző adományozó szervezetek, így a Szlovák Támogatók Fóruma között folyamatos lett a kapcsolat. Ennek eredményeként 1998. március

3-án több mint ötven civil vezető találkozott Zólyomban, és kiadták az első nyilatkozatot a kampányról. Ebben markánsan bírálták a kormányt, kifejezték „mélységes elégedetlenségüket” a választási törvénnyel, továbbá nyilvánosságra hozták a kampány alapelveit. A nyilatkozat először is deklarálta, hogy átérzik a felelősséget Szlovákia e döntő történelmi pillanatában: „Szlovákia jelenleg fejlődésének kulcsfontosságú szakaszában jár. Az állampolgárok úgy érzik, hogy szavazatuk nem változtatja meg a társadalom fejlődésének menetét. Ezért rendkívül fontos, hogy saját jövőnk érdekében felelősséget vállaljunk a közelgő választásokon.” Másodsor erkölcsileg kiálltak az állampolgári részvétel mellett: „Erkölcsei kötelességünknek tekintjük, hogy hozzájáruljunk annak biztosításához, hogy az állampolgárok részt vegyenek a politika folyamatában és ellenőrizzék a választások menetét.” Harmadszor pedig kifejezte elszántságukat az ellenállásra: „Kijelentjük, hogy abban az esetben, ha bárki megkísérli megzavarni a szlovákiai demokratikus folyamatot, ahhoz az alkotmányos jogunkhoz fordulunk, amely szerint ellenállhatunk ezeknek a kísérleteknek a szakszervezetek, egyházak, helyi önkormányzatok és más demokratikus erők képviselőivel együtt.”¹⁶

A fenti elvi alapokból kiindulva az OK '98 pártatlan kampányt indított el, mely három fő célt tűzött ki maga elé: növelni a választói tudatosságot és az információk mennyiségét az 1998-as parlamenti és helyhatósági választásokra, hogy fokozza a választási részvételt, és erősítse az állampolgárok befolyását a választási törvény előkészítésére, amivel biztosítani lehet az állampolgári felügyeletet a választások lebonyolítása közben.¹⁷ A kampány alapvető funkciója „az volt, hogy tisztázza az állampolgárok számára a felelősségteljes viselkedés, azaz a szavazati jog érvényesítése és a mindenkori egyéni és kollektív problémák megoldása közötti kapcsolatot.”¹⁸ Az 1996-tól 1997-ig tartó Harmadik szektor SOS kampánnyal szemben, amelyet a harmadik szektor „védelmére” alapítottak, az OK '98 pozitív és kezdeményező taktikát választott. Jelezte ezt az OK '98 elneve-

zés is, illetve érzékeltette az optimizmust az a felütés, hogy minden megoldódik, ha az emberek bekapcsolódnak a közéletbe.¹⁹ Ez a kezdeményezés eloszlatta a kishitűséget, ami a választási törvényhez benyújtott kormánypárti módosító javaslatok miatt kezdte felütni a fejét. Jogi szakértők szerint a javaslatok között több alkotmányellenes volt, és ellentmondott a nemzetközi választási szabályoknak is, növelve a választási csalás kockázatát.²⁰ Civilek és tekintélyes közszereplők, szakszervezetek és egyházak tiltakozása ellenére 1998 májusában beiktatták az új törvényt, mely kizárólag az aktuális hatalmat szolgálta.

A választások előtt két hónappal a lakosság mintegy 51 százaléka gondolta úgy, hogy Mečiar újra kormányfő lehet, csak 24 százalék vélte az ellenkezőjét, 25 százalék pedig nem tudta megmondani, mi lesz a választások eredménye. A HZDS majd' minden híve (94 százalék) és az SNS támogatóinak többsége (66 százalék) Mečiar győzelmére számított. Ezzel szemben az ellenzék támogatóinak hite a győzelemben valamivel gyengébb volt még az 1997. őszinél is. Másrészt a szlovák társadalom politikai polarizációja egyre növekvő mértékű társadalmi-kulturális különbségeket tükrözött. Míg a HZDS és az SNS támogatói főként vidéki lakosok voltak, a magasabb végzettséggel rendelkező emberek, fiatalok, diákok, vállalkozók, értelmiségiek és nagyvárosban lakók körében az ellenzék népszerűsége növekedett. Ezek a választók érzékenyek voltak a demokrácia hiányosságaira, kritikusabbak a tekintélyelvű politikusokkal szemben, vonakodtak beletörődni a passzivitásba és a lemondásba, és így jobban felkészültek az ellenzék támogatására. Nyilvánvalóan volt olyan állampolgári cselekvési potenciál, amit mozgósítani lehetett.²¹

Az OK '98 belülről: sokoldalú kommunikáció, sok partner

Az OK '98 kampány számos civil szervezet, önkéntes és támogató tömegtelen munkájának eredménye volt. Szükség volt hozzá a közös stratégia kialakítására és végrehajtására, továbbá hatékony együttműködésre a szlovákiai és külföldi partnerek között. A döntéshozatal több szinten zajlott, ami jelezte a résztvevők változatos összetételét és a kampány decentralizált jellegét.

Országos szinten az OK '98 tizenegy tagú koordinációs tanácsa volt a legfelsőbb döntéshozó szerv. Szerepe kezdetben a stratégiafejlesztés és a kampány iránti érdeklődés felkeltése volt a civilek és az adományozók körében. Később fontosabbá vált a civil szervezetek közötti kommunikáció biztosítása, az ő kezdeményezéseik támogatása, illetve az ő kapcsolatépítésük segítése. Hogy növeljék a koordinációs tanács rugalmasságát, létrehozta egy háromtagú végrehajtó bizottságot.²² A közéleti és sajtókapcsolatok, illetve a politikai képviselőkkel, szakszervezeti vezetőkkel, polgármesterekkel és egyéb csoportosulásokkal folytatott párbeszéd hétköznapi munkájuk fontos részét képezte. A kampány titkárságát Pozsonyban, a Civil Társadalomért Alapítványnál rendezték be. Egyéni projekteket önálló döntéshozatal és végrehajtás során lehetett megszervezni. A projektek függetlensége kezdetben némi nehézséget és feszültséget okozott az egyes partnerek közötti kommunikációban, de a helyzet javult, miután rögzítették a szabályokat. Számos regionális ad hoc csoport és civil szövetség jött létre, amely a helyi igényekhez idomította stratégiáját. Rendszeresen tartottak regionális koordinációs gyűléseket Kassán, Zólyomban és Stomfán.²³

Az ellenzéki politikai pártok koordinációjával is adódtak fennakadások. Ez az OK '98 kampány új természetének tudható be, így az ellenzéki pártoknak beletelt egy kis időbe, hogy megértsék a kölcsönösen összehangolt cselekvésben rejlő potenciált. A kormányzó koalíció pártjaival kommunikálni azonban másként lehetett: ők

gyanakodva kezelték a független állampolgári kezdeményezéseket, gyakran visszautasították a felkérést, hogy nyilvános fórumokon és vitaesteken vegyenek részt, és elleneztek civil megfigyelők részvételét a választásokon. Egyes politikusok és újságírók nyíltan támadták az civil szervezeteket és vezetőiket: azzal vádolták őket, hogy aláássák Szlovákia függetlenségét, vagy kiszolgálják az ország ellenégeit és nem tisztelik a törvényeket. Ezek a támadások többször megismétlődtek az állami tulajdonban lévő médiában (különösen a köztelevízióban).

Az állami média erősödő kormánypárti elfogultsága miatt fontos volt hatékony együttműködést kiépíteni az olyan kereskedelmi médiumokkal, mint a *TV Markiza* vagy a *Radio Twist*, illetve a napilapokkal, mint például a *SME*. Az OK '98 kampány szervezőinek kezdeményező szerepet kellett vállalniuk, és elébe menni a kormány által terjesztett hamis információknak. „Egyáltalán nem volt világos az emberek számára, hogyan lehet kampányunk pártatlan és politikai egyszerre. A társadalomban a szocializmus évei alatt létező sztereotípiák miatt a politikát a pártvezetéssel azonosították. (...) az emberek még soha nem hallottak olyasmiről, hogy civil politika.”²⁴ Az OK '98 kampány számára ez azt jelentette, hogy céljaikat és tetteiket nagyon jól érthető módon kellett közvetíteniük.

Egy olyan léptékű kampány, mint az OK '98, tekintélyes mennyiségű erőforrást és támogatást igényel. A Támogatók Fóruma, a demokráciát és az állampolgári részvételt anyagilag segítő alapítványokból álló informális szövetség hatékony rendszert, rugalmas és egyszerű eljárást dolgozott ki a projektek finanszírozására.²⁵ A *NonProfit* című folyóiratban és az interneten rendszeresen tájékoztattak a civilek tevékenységéről. Azzal együtt is, hogy a kampányban számos önkéntes dolgozott, valamint művészek és szakemberek ajánlották fel kreativitásukat, üzletemberek és egyszerű állampolgárok járultak hozzá kisebb-nagyobb összegekkel, az európai és amerikai magán- és állami szektorból érkező támogatás sorsdöntő volt.²⁶

A nemzetközi kapcsolatok többet jelentettek a kívülről érkező finanszírozásnál, hiszen a politikai ellenzék szervezetei az 1998-as választást megelőzően is kapcsolatban álltak a nyugati demokráciákban működő társintézményekkel: a független médiával, az egyetemekkel, a kulturális és civil szervezetekkel partneri viszonyban álltak. A szlovákiai civil aktivisták körében a „globális civil társadalommal” nem üres szlogen volt: identitásukat ténylegesen a világot behálózó együttműködésekben építették ki. 1998 januárjában tizenegy közép-európai ország elnöke találkozott a kelet-szlovákiai Lőcsén. Mivel a találkozó központi témája a civil társadalom volt, az államfők szlovák civil szervezetek vezetőivel is találkoztak. Négy hónappal később az Európai Unió és az Egyesült Államok ötven, a demokrácia és a civil társadalom területén működő közép- és kelet-európai szervezetnek és személyiségnek adott át díjat. A demokratikus erők támogatásának egyértelmű jeleként három szlovák egyesületet is kitüntettek a „demokratikus értékek és a civil társadalom építésében elért eredményeik elismeréseképpen”, közülük kettő részt vett az OK '98 kampányban is (Az Emberek és a Víz Egyesület és a G3S).

A választást megelőzően az összes demokratikus erő összefogására tett erőfeszítés egyedülálló eszköze a Demokratikus Kerekasztal volt. Ebben az informális platformban az ellenzéki pártok, a szak-szervezetek, a városi és a megyei közgyűlések, az ifjúsági szervezetek és a harmadik szektor képviselői vettek részt azzal a céllal, hogy gondoskodjanak a választások szabad és tisztességes lebonyolításáról, megelőzzék a választási csalást, és biztosítsák a választás után a politikai hatalom zökkenőmentes átadását. A kezdeményezés 1998 júniusában indult, és a választásokig hét találkozót tartottak, amelyeken négy demokratikus ellenzéki párt és négy társadalmi szervezet vett részt: az SDK (Szlovák Demokratikus Koalíció), az MKP (Magyar Koalíció Pártja), az SDE (Demokratikus Baloldal Pártja), az SOP (Polgári Egyetértés Pártja), illetve a KOZ (Szakszervezetek

Konföderációja), a G3S, a Városok és Falvak Szövetsége és a Szlovákiai Ifjúsági Tanács.

Ezzel a politikai párbeszéd új formája jött létre. A Demokratikus Kerekasztal megtestesítette a választás előtti küzdelemben elért legfontosabb eredményt: azt a képességet, hogy szövetségek és független médiumok jöjjenek létre; ráadásul még a fontosabb egyházak képviselői is, noha nem vettek részt közvetlenül a Demokratikus Kerekasztalban, nem hivatalosan csatlakoztak a demokratikus változásért folyó szélesebb társadalmi küzdelemhez. Néhány esetben magától értetődő volt az együttműködés a demokratikus értékrendet valló szereplők között. A Demokratikus Kerekasztal esetében a szövetség a demokráciára törekvő erők nyilvános, jól látható és hatékony szövetségének formáját öltötte. Egyre tisztábban látszott, hogy ez a félig intézményesített csoportosulás, amely összekötötte a pártokat, mint a képviseleti demokrácia szereplőit, és az állampolgári csoportokat, akik a részvételi demokrácia mellett álltak ki, képes arra, hogy védelmébe vegye a választások demokratikus jellegét, és az ellenzék győzelme esetén nem engedi majd, hogy a győzelmet kiragadják a markából.

Második esély a demokráciának: az OK '98 kampány eredményei

Az OK '98 kampány hatására felgerjedt civil politikai aktivitás kulcs-szerepet játszott az állampolgárok informálásában és képzésében, a választások ellenőrzésében és a szavazók mobilizálásában, amellyel 84 százalékos részvételi arányt értek el, ezen belül az első szavazók 80 százaléka jelent meg az urnáknál.²⁷ A választást követő felmérések azt mutatták, hogy az OK '98 kampány felkeltette a választók többségének (70 százalékanak) figyelmét, azok pedig, akik a kampányról véleményt alkottak, többségükben pozitívan nyilatkoztak.²⁸

Az akciók, események, információs anyagok, termékek térbeli szóródása és hatótávolsága lenyűgöző volt. Az országos és regionális nyomtatott és elektronikus média riportok százaival követte a választási küzdelmet, amelyben önkéntesek ezrei vettek részt, és amelynek több mint kétmillió plakát, szórólap, képeslap, matrica, prospektus, kiadvány, toll, ceruza, sapka és póló adott arculatot.

Az emberek támogatták a változást. A *változás* szó lett a választási kampány egyik hívószava, az eredménye pedig az, hogy az új szlovák kormány Mikuláš Dzurinda miniszterelnöksége alatt neki láthatott az ország megújításának; Szlovákiának lehetősége nyílt rá, hogy elfoglalja helyét a demokráciák közösségében. Az új országgyűlésben a korábbi ellenzéki pártok alkotmányozó többségre (150 helyből 93) tettek szert, ami elegendő volt ahhoz, hogy négy év „mečiarizmus” után határozottan nekilássanak a változtatáshoz. Politikai programjaik vagy ideológiai arculatuk sokfélesége és a társadalmi problémák megoldásának különböző megközelítései ellenére elkötelezettek voltak a demokrácia alapelvei iránt és támogatták Szlovákia EU- és NATO-integrációját.

A kampány egyik legszembevetőbb vonása a kreatív szellemiség volt: új technikákat és módszereket alkalmaztak, többek között interaktív televíziós kommunikációt és az MTV stílusát idéző tévéreklámokat. A legfiatalabb szavazók kedvelték az ironikus és szarkasztikus reklámokat, amelyek a tekintélyelvűség korlátoltságából űztek gúnyt. Bizonyos esetekben a kampány majdhogynem „karneváli jelleget” öltött. Ez két lényeges következménnyel járt: egyfelől feltűzelte az emberek közösségi érzését, az „együtt vagyunk” hangulatot, egyfajta családi, kollektív szellemet varázsolt köréjük; másfelől pedig vonzó és friss alternatívát nyújtott a tekintélyuralmi-bürokrata rendszerrel, annak intézményeivel, jelképeivel és tisztségviselőivel szemben. A „jogos tulajdon” érzése kerítette hatalmába az országot. Emberek ezrei, különösen a fiatal emberek számára volt fontos érzelmi tapasztalat a kampány. A kreativitás hasonló falakat

rengetett meg más országokban is, hasonló körülmények között (például Szerbia és Ukrajna), de Szlovákia volt az első, ahol az újíto lendület ennyire fontos szerepet játszott az ország számára döntő fontosságú választáson. A siker további kulcsa, amely szorosan összefügg a fentiekkel, a „győzelem ethosza” volt, amelyet a kampány kifelé mutatott, s ezt állította ellentétbe a gyakran komor általános közhangulattal. Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az állampolgárok legyőzzék a politikai részvétellel és polgári aktivizmussal szembeni viszolygást, amely ott lappang minden tekintélyelvű társadalomban.

Az OK '98 kampány sikeres lett, mert elnyerte az emberek bizalmát, és áthidalta az árkot az elszigetelt egyének passzivitása és a politikai pártok versengése között.²⁹ Még ha a választási törvénynek megfelelően zajlottak is le a választások, s ha mégoly igazságtalan volt is ez a törvény, hittek abban, hogy nem lehet manipulálni az eredményt. Ez a helyi és nemzetközi választási megfigyelők jelenlétének tudható be, és annak, hogy a Szlovák Demokratikus Koalíció aktivistái is számolták a szavazatokat a hivatalos számlálással párhuzamosan.

Az állampolgárok nagyarányú részvétele a politikai életben, az emberekkel zsúfolásig telt városi terek képei és az euforikus pillanatok 1989 novemberét idézték, amikor Csehszlovákiában összeomlott az államszocialista rendszer. Ha azonban a kampányt összehasonlítjuk a bársonyos forradalommal, markáns különbségeket találunk. Először is, 1989-cel szemben, amikor a változás bizonytalanul körvonalazódott, 1998-ban egyetlen, világos és kulcsfontosságú követelést láttunk: Szlovákia lakói több demokráciát akarnak. Másodsor, az 1989-es ellenzék tagjai jórészt ismeretlenek voltak a nyilvánosság előtt. 1998 szeptemberében a szlovák választók döntöttek a változás mellett azzal, hogy olyan politikusokra szavaztak, akiket jól ismert a nyilvánosság a korábbi, nagyközönség előtt zajló vérmes vitákból. Harmadsor, az 1989-es változások meglehetősen

váratlanok voltak, és az állampolgárok hosszú távú, aktív részvétele nélkül következtek be. 1998-ban a Szlovákia lakosságának tudatosan kellett küzdenie a politikai változás eléréséért. Azt, hogy bekövetkezett, főként belülről idézték elő, a szlovák társadalom kezdeményezte, és nagyrészt saját erőforrásai, eszméi és értékei táplálták.

Mindezen fontos különbségek ellenére az 1989. novemberi és az 1998. szeptemberi eseményeket összeköti politikai jelentőségük. Mindkét esetben teljes fordulat következett be az ország politikai irányultságában. Az 1998-as szlovákiai választások nem csupán a politikai spektrum balra- vagy jobbratolódásáról szóltak, hanem a két lehetőség közötti döntésről: a nem demokratikus, félautoriter irány folytatásáról, vagy a visszatérésről 1989 eredeti eszméihez, a demokráciához és a nyitott társadalomhoz, a jogállamhoz és a piacgazdasághoz. Ebben az értelemben az 1998-as választás a „késleltetett” vagy „második” bársonyos forradalmat rajzolta újra, az OK '98 pedig egyike volt a legjelentősebbeknek, akik tettek róla.³⁰

Hosszú távú hatások

A szlovák civil szervezetek a választások után nem tűntek el a közéletből. A civil társadalom fontosnak tartotta, hogy egy ilyen nagyarányú mozgósító akció után elkerülje a jól ismert „kiégettség szindrómát”. A civilek meg akartak őrizni valamennyit a kommunikációs, szervezési és együttműködési mechanizmusokból a nyilvánosság előtt, hogy öröktyákként tovább vigyázhassák a demokratikus kormányzást, és új távlatokat nyissanak a demokrácia minőségi fejlesztése előtt.

Ettől a gondolattól vezérelve a szlovák civil szervezetek 1998. szeptember végén rendkívüli tanácskozást tartottak Stupaván, ahol is arra jutottak, hogy szükség van a közélet további felügyeletére, az állam széles körű decentralizációjára, a helyi önkormányzatok

megerősítésére, és az állampolgári kezdeményezések akaratának érvényesítésére a kormányzásban. 1998 októberében néhány civil egyesület felszólította a korábbi demokratikus politikai ellenzékét, hogy tartsa magát a választás előtt kötött megállapodáshoz, és a Magyar Koalíció Pártját is vegye be az új kormányba. 1998 novemberében több tucat civil szervezet és több száz magánszemély nyílt levelet küldött a kormánynak „Valódi változást akarunk!” címmel, és arra kérték, „ne keverje össze a toleranciát az elvtelenséggel azok megítélésében, akik bűncselekményekért és az ország és a társadalom általános romlásáért felelősek”, továbbá „ne egyszerűen úgy értelmezzék a társadalmi változást, mint a hatalom és a kormányzati tisztségek újraelosztását, hanem úgy, mint alapvető változást a közügyek intézésének módjában”.

Tágabb értelemben és összhangban a „politizálástól a közpolitika felé” irányvonallal számos civil szervezet, szövetség és program tevőlegesen is bekapcsolódott közpolitikai feladatok megoldásába, néhányuk pedig idővel szerkezeti reformok előmozdítójaként is szerepet vállalt. Elemzéseket készítettek, tanulmányokat és kiadványokat jelentettek meg a demokratikus kormányzásról, jogállamról és emberi jogokról, közgazdasági és társadalmi reformokról, a környezetvédelemről, külpolitikáról, korrupcióról, a roma kisebbség problémáiról, nőjogi kérdésekről, oktatásról és számos más, országosan fontos ügyről.

A Szlovákiában 1998 óta végrehajtott sikeres reformok, vagy kezdeti reformkezdemények közül többet is független szakpolitikai intézetekben gondoltak ki vagy vitattak meg, mielőtt azokat a gyakorlati politikában is alkalmazták volna. A „változáscsinálás” során a civil társadalom a médián keresztül gyakorolt befolyást és gyakorolt nyomást a politikai szereplőkre, így védte a közérdeket, így szólít az állampolgárokhoz, és így kezdeményezett jogalkotást. Idővel a szlovák civil társadalom a nemzetközi demokráciaépítésben is szerepet vállalt. Sok az OK '98 kampányban aktív civil szervezet arra

használta a tapasztalatait, hogy Közép- és Kelet-Európa más országaiban támogassa a demokráciáért folyó küzdelmet, és segítséget nyújtott többek között a horvát, szerb, később ukrán aktivistáknak. A szlovák civil szervezetek a fejlesztéstámogatásban is aktivizálódtak, és technikai segítséget nyújtottak a Balkánon, illetve afrikai és ázsiai humanitárius missziókban.

A civil társadalom továbbra is szerepet játszott a szlovák demokrácia erősítésében, s ez gyakran újabb kampányokat eredményezett. 2000-ben a közigazgatás mélyreható reformját és decentralizációját követelő kampány (*Za skutočnú reformu verejnej správy*) kezdődött. A Polgári Kezdeményezés a Jó Információs Törvényért 2000-ben indult „Ami nem titkos, legyen nyilvános” jelszóval, és több mint 120 civil szervezet összesen megközelítően százezer tagja támogatta. Ennek a kampánynak a sikere egy olyan úttörő jelentőségű törvény meghozásához vezetett, amely az állampolgároknak szabad hozzáférést biztosít az információhoz, a köztisztviselőket pedig kötelezi, hogy szolgáltatassák ki az adatokat. 2001-ben a hulladékkezelést szabályozó szigorú törvény elfogadását érték el (*Za dobrý zákon o odpadoch*), illetve a kormányt szembesítették saját felelősségével a faji megkülönböztetés megszüntetése területén (*Rasizmus je aj Tvoj problem*).

A civil társadalom egy része a 2002-es országgyűlési választások előkészületei során ismét a választással kapcsolatos tevékenységre szakosodott. A társadalom általános hangulata azonban akkor már nagyon más volt, mint 1998-ban. A mečiar-i évek félelemérzete és feszültsége elhalványult, ahogy 1998 lelkesedése is, és a be nem teljesült várakozások sokakat szkeptikussá tettek, főként azokat, akik négy évvel ezelőtt támogatták a demokratikus változást. Ez a kiábrándult társadalmi környezet okot adott az aggodalomra, hogy a radikális és nacionalista-populista pártok erős támogatásra tehetnek szert, ami valószínűsíthetően hátráltatná a további demokratikus reformokat és az ország euroatlanti integrációját. 1998-hoz

képest a 2002-es választások civil akciói kidolgozottabbak és kifinomultabbak lettek.³¹ Elsőbbséget élveztek az információs, oktatási és mozgósító beavatkozások, hogy minél magasabb legyen a részvételi arány. A kormányzat teljesítményét eredeti programjával hasonlították össze, megvizsgálták a választás előtt tett ígéretek teljesítését, elemezték a politikai pártok programjait, hogy segítsék a választókat döntésük meghozatalában. Sok állampolgári kezdeményezés egy bizonyos célcsoportot (a fiatalokat, romákat, nőket) célzott meg projektjével, vagy csak bizonyos témákra koncentrált (szociálpolitika, külpolitika, gazdasági reform, vidékfejlesztés).

Két nagyon látványos akciósorozat rendeztek, a „*Nie je nám to jedno*” (Nem vagyunk közömbösek) és a „*Šetri si svoj hlas na september*” (Tartogasd a hangod szeptemberre! – a *hlas* szó szlovákul egyszerre jelent „hangot” és „szavazatot”). A „Nem vagyunk közömbösek” kampány kitalálói, az *Občianske Oko* (Polgári Szem) és a *Hlava '98* (Fej '98) szokatlan taktikával próbálták rábírní az embereket, hogy csatlakozzanak a kezdeményezéshez. Megkérték őket, hogy hagyják az ujjlenyomatukat a választási részvételre buzdító aláírásgyűjtő íven, mellé pedig írjanak személyes vallomást arról, hogy ők „miért nem közömbösek”.³²

Az efféle akciók hatása kiválóan lemérhető azon, mennyire sikerül mobilizálni az először szavazókat. Míg 2002 tavaszán csak az első szavazók 50 százalékának állt szándékában szavazni, a nyár folyamán (a civil kampány ekkor ért a csúcshoz) ez az arány elérte a 70 százalékot. Noha nehéz kimutatni, mennyiben növeli a mozgósítás a részvételi arányt, egészen bizonyosan kevesebben mennek el szavazni, ha az civil szervezetek nem kampányolnak a választások előtt. Az eredmény egyértelmű volt: egy olyan új kormánynak szavaztak bizalmat, mely biztosítja, hogy folytatódik a demokratikus fejlődés, és beviszi Szlovákiát a NATO-ba és az EU-ba.

Konklúzió: az OK '98 kampány védjegyei

Rendkívül fontos, hogy az OK '98 kampányban összeadódott 1989 erőszakmentes örökségének és a korábbi szlovákiai civil kezdeményezéseknek a tapasztalata. Bizonyos mértékben a bejáratott együttműködés, a kölcsönös bizalom és a civil szereplők és szervezetek közötti személyes kapcsolatok érzetét keltette, ami stabil alapot adott az OK '98 levezényléséhez. A demokratikus politikai erők közötti együttműködés volt a másik fontos tényező: létrejött egy szövetség a demokráciáért, amely az ellenzéki politikai pártokat is magába foglalta. Tanulniuk kellett korábbi hibáikból, amelyek az összefogás és az együttműködés hiánya miatt következtek be. Szlovákia demokratikus modernizációjában ez az állampolgári mozgósítás ráadásul az egyik legfrissebb példa a politikai tömbök kiépítésére is. A függetlenné válás után a szlovák társadalomnak különösen nagy szüksége volt arra, hogy politikailag érettebb legyen, és úrrá legyen hagyományos passzivitásán. Az országnak felelősséget kellett vállalnia saját ügyeiért, és azért, hogy értelmes alternatívákat dolgozzon ki – a közösségi elkötelezettséget kellett értéké tennie a „hőbörgéssel” szemben. Az OK '98 kampány az okos állampolgári ellenállás és a pozitív jövőkép összeházasításának eredménye volt.

A szlovák civil szervezetek abban is sikeresek voltak, hogy betörték a közéletbe, amely korábban a tekintélyelvű politikusok hűbérbirtoka volt. A politikai kommunikáció Mečiar idejében a miniszterelnöktől tartott az ellenzék irányába, de ezt a demokráciapárti kampány sikeresen megfordította, és ezzel mozgósította a széles, változást kívánó választóközösséget. Az OK '98 kampány az első szavazókhoz és a magasabb iskolázottságú városi választókhoz szólt, akik gyakran az átlagos részvételi arány alatti számban mentek el szavazni. Ezek a csoportok határozták meg aztán a választások végkimenetelét. A változást váró választókat azért sikerült hiteles hangon megszólítani, mert a „társadalmi kampányokra” szakoso-

dott szakemberek kellően kreatívak voltak, s ebből fakadt a kampány arculatának sajátossága is. Művészek, médiaszakemberek és közéleti civilek lelkesedéssel és a változásba vetett hittel ajánlották fel ismertségüket ahelyett, hogy egy újabb hivatalos megbízást fogadtak volna el.

Nem elhanyagolható segítséget jelentett az is, hogy a hatóságok vonakodtak szélsőséges eszközökhöz folyamodni és/vagy újfent manipulálni a választásokat. Akadtak persze kivételek, de a hatalmon lévő politikai elit nem készült fel arra, hogy erőszakosan avatkozzon be a folyamatokba. A hatalom formálisan elismerte a demokrácia alapelveit, legalábbis nem veszélyeztette a saját nemzetközi legitimitását, és ezzel elegendő levegőhöz juttatta a választókat ahhoz, hogy a választásokon számon tudják rajta kérni viselt dolgait. Szlovákia nemzetközi környezete is meglehetősen kedvező volt. A szomszédok, a visegrádi országok már úton voltak az EU- és a NATO-tagság felé, mindkét szervezet és tagállamai hajlottak arra, hogy Szlovákiát – amennyiben demokratikus kormányzat kerül az élére – maguk közé fogadják. Többben közülük politikai és anyagi támogatást is nyújtottak a demokratizálódáshoz; egyszóval Szlovákiában az EU-tól való függés lényeges szerepet játszott.

Mára végül a szlovák történet példaértékű lehet más országok számára, még ha ez a tény a mai napig sem kapott méltó elismerést a médiában és a „választási forradalmak” tudományos irodalmában.³³ Az OK '98 tapasztalatait 1999-ben felhasználták Horvátországban, alkalmazták 2000-ben Szerbiában is,³⁴ a korábbi OK '98 aktivisták és az ukrán polgári vezetők közötti kommunikáció pedig jól jött 2004-ben Ukrajnában.

A szlovák aktivisták egyetértettek abban, hogy nagyon lelkesítette és motiválta őket az a tény, hogy más országokban korábban szintén zajlottak hasonló mozgósítások.³⁵ De a szlovákiai hozzájuk képest egészen kirívó kampány volt: hozzájárult ahhoz, hogy bekövetkezzen a „politikai földrengés”, az igazi áttörés, ami nem látszott

a kezdetektől fogva szükségszerűnek. Megmutatta, hogy egy életképes társadalom jelentős mértékben befolyásolni tudja a politikai folyamatokat olyan országokban, ahol az uralmon lévők engednek az autoriter politizálás csábításának. Ma, a horvát, szerb, ukrán és grúz kampány után mindez ismerősebben hangzik már, de 1997-ben és 1998-ban nem volt ennyire nyilvánvaló.

A sikeres kampányolás „hazai termék”, amelyet az adott országban belül fejlesztenek ki, és amely nagyon sokban függ a helyi körülményektől, hagyományoktól és kultúrától. Mégis, egyes technológiák átvihetők, ilyenek az állampolgári megfigyelők és a jelöltviták szervezőinek és moderátorainak kiképzése, a médiafigyelés és különösen a fiataloknak szóló „szavazat-előcsalogató” praktikák. Azt is fontos tudni, hogy az emberek képzeletének megragadására szolgáló módszer egyetemes: azért kell biztatni őket a részvételre, mert részt venni jó móka, nem pedig azért, mert kötelesség.³⁶ A szlovák aktivisták fő üzenete az volt, hogy elkötelezett vezetőkre van szükség, olyan emberekre, akik alárendelik magukat a közös célnak, az együttműködésnek és a szolgáltatnak, képesek a fejlődésre, jó viszonyban vannak a sajtóval, a jogi szakértőkkel, a politikusokkal, a szakszervezetekkel, a polgármesterekkel, az egyházakkal és a nemzetközi közösséggel.

A szlovákiai tapasztalat megerősítette, hogy kedvező körülmények között az antiliberalis trend szabad választásokon is megfordítható. 1998 után a populista zsarnokok megtanulták a leckét, és ma már – úgy tűnik – hatékonyabbak lettek az őket felelősségre vonó, szabadságszerető állampolgárokkal szemben. Ennek következtében a mai tekintélyuralmi rendszerek legyőzéséhez új gondolkodásra és új módszerekre van szükség. De még ha új eszközökkel élünk is, hasznos lehet, ha néha egy pillantást vetünk az 1998-as szlovák történetre és folytatására.

Klopfer Judit fordítása

JEGYZETEK

- 1 Lásd Soňa Szomolányi–John A. Gould (szerk.): *Slovakia: Problems of Democratic Consolidation and the Struggle for the Rules of the Game*. Slovak Political Science Association–Friedrich Ebert Stiftung, Bratislava, 1997.
- 2 Győztes pártja neve: *Hnutie za demokratické Slovensko* (Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom, HZDS).
- 3 Lásd Marián Leško: *Mečiar a mečiarizmus. Politik bez škrupúl, politika bez zábran*. VMV, Bratislava, 1996.
- 4 Philippe C. Schmitter: Democratic Dangers and Dilemmas. *Journal of Democracy*, 1994. április. Vol. 5., no. 6., 57–74.
- 5 Lásd Martin Bútora–Grigorij Mesežnikov–Zora Bútorová: Diagnóza, ktora nepusti. In: *Sluby a realita. Slovenska ekonomika 1995–1998*. M.E.S.A. 10., Bratislava, 1998.
- 6 Milan Šútovec: Kam povedú tie diaľnice? *Domino Fórum* 1., Bratislava, 1997.
- 7 A Közügy Intézet (Institute for Public Affairs, Inštitút pre Verejnú Otázku, IVO) által 1997 októberében végzett felmérés szerint a szlovákok 80 százaléka érezte úgy, hogy semmilyen befolyása nincs az ország fejlődésére. Uralkodó volt a kiábrándult társadalmi közhangulat, 1998 júniusában az állampolgárok 55 százaléka válaszolta, hogy fél nyilvános helyen beszélni politikai nézeteiről. Lásd Zora Bútorová: Development of Public Opinion: from Discontent to the Support of Political Change. In: Martin Bútora–Grigorij Mesežnikov–Zora Bútorová–Sharon Fisher (szerk.): *The 1998 Parliamentary Elections and Democratic Rebirth in Slovakia*. Institute of Public Affairs, Bratislava, 1998.
- 8 Az állampolgári egyesületek áttekintéséhez lásd Jozef Machrák–Boris Strečanský–Martin Bútora (szerk.): *Ked ľahostajnosť nie je odpoveď*. Inštitút pre verejnú otázku, Bratislava, 2004.
- 9 Részletekért lásd Grigorij Mesežnikov: Domestic Politics. In: Martin Bútora–Thomas W. Skladony (szerk.): *Slovakia 1996–1997: A Global Report on the State of Society*. Inštitút pre verejnú otázku, Bratislava, 1997. A megakadályozott népszavazás részletes áttekintéséhez és elemzéséhez lásd: Grigorij Mesežnikov–Martin Bútora (szerk.): *Slovenské referendum '97: zrod, priebeh, dôsledky*. Inštitút pre verejnú otázku, Bratislava, 1997.
- 10 Lásd a Közvélemény-kutató Intézet: *Názory. Informačný bulletin*, vol. 8., no. 1. Szlovákia Statisztikai Hivatala, Pozsony, 1997.
- 11 A kerületi ügyész ejtette a vádat és 1997 novemberében, a népszavazás után hét hónappal a kormány megvédte a belügyminiszter ténylegességét.

- 12 Pavol Demeš–David Daniel: Third Sector SOS Campaign. In: *Building Civil Society Worldwide: Strategies for Successful Communication*. CIVICUS Publications, Washington D.C., 1997.
- 13 Jan Surotchak, egy külföldi tapasztalatokkal rendelkező állampolgári aktivista – aki a Szlovákiai Civiltársadalom-Programért Alapítvány vezetője volt – az összeadódó kapacitások tényezőjére a következőképpen hívta fel a figyelmet: „Az 1996-os *Třetí sektor SOS*-kampány (...) nagy mennyiségű erőforrást halmozott fel a szektoron belül. (...) Én személy szerint nem hiszem, hogy az OK '98 ilyen sikeres lett volna, ha nincs ez a tapasztalat (...).” Idézi: Olga Berecká–Natalia Kušnieriková–Dusan Ondrušek: *NGO Campaign for Free and Fair Elections. OK '98 – Lessons Learned*. Partners for Democratic Change, Bratislava, 1999.
- 14 Hogy mennyire kevésbé bíztak az állampolgárok a szabad és egyenlő választások biztosításában, jól jelzi egy, az IVO (Közügy Intézet) által 1998 januárjában végzett felmérés. A válaszadóknak mindössze 41 százaléka gondolta, hogy a választás szabad és egyenlő lesz, 37 százalékuk pedig azt, hogy nem. Mintegy 22 százalékuk nem tudta előre megmondani, hogyan fognak zajlani a választások. Lásd Zora Bútorová: *Development of Public Opinion: from Discontent to the Support of Political Change*. In: Martin Bútorá–Grigorij Mesežnikov–Zora Bútorová–Sharon Fisher (szerk.): *The 1998 Parliamentary Elections and Democratic Rebirth in Slovakia*. Institute of Public Affairs, Bratislava, 1999.
- 15 Az OK '98 Polgári Kampányt tizenegy jól ismert közéleti személyiség kezdeményezte, akik szerepet vállaltak a civil társadalom és a demokráciaépítés területén aktív szlovák civil szervezetekben. Ezt követően létrehozták a kampány koordinációs tanácsát. Tagjai a következők voltak: Andrej Bartosiewicz (Szövetség a Helyi Demokrácia Támogatásáért), Ingrid Baumannová (Civil Társadalomért Alapítvány [NOS]), Daniel Brežina (Gemma '93), Zorá Bútorová (Közügy Intézet), Pavol Demeš (SAIA–SCTS), Hunčík Péter (Márai Sándor Alapítvány), Mihail Kravčík (Az emberek és a víz), Juraj Mesík (Ekopolis–EPCE), Dušan Ondrušek (Partnerek a szlovákiai demokratikus változásért), Braňo Orgonik (Trenčini informális egyesület) és Šarlota Pufferová (Polgárság és Demokrácia Alapítvány, MRG), akik a kampány szóvivői lettek.
- 16 Lásd Pavol Demeš: *OK '98 Campaign of Slovak NGOs for Free and Fair Elections: A Casa Study*. Slovak Academic Information Agency, Bratislava, 1998. október.
- 17 Uo.
- 18 Lásd Olga Berecká–Natalia Kušnieriková–Dušan Ondrušek: *NGO*

- Campaign for Free and Fair Elections. OK '98 – Lessons Learned*. Partners for Democratic Change, Bratislava, 1999, i. m.
- 19 Pavol Demeš szerint, aki részt vett a kampány kidolgozásában, „nem akartuk úgy csinálni, ahogy a Harmadik Szektor SOS esetében tettük, amikor meg akartuk magunkat védeni. Itt inkább a remény és az aktivitás elemeit akartam bevenni. Ha teszünk érte, oké lesz 1998.” A pozitív hangnemet a kampány médiatanácsadója, Hana Hanúsková is fontosnak tartotta: „A kezdetektől fogva pozitív médiakampányt akartunk csinálni. Még az összes negatív támadásra is megpróbáltunk pozitívan válaszolni, pedig nem kevés volt belőlük.” Idézi Olga Berecká–Natalia Kušnieriková–Dušan Ondrušek: *NGO Campaign for Free and Fair Elections. OK '98 – Lessons Learned*. Partners for Democratic Change, Bratislava, 1999, i. m.
 - 20 A[z egyik] kiegészítés megkövetelte, hogy minden pártszövetségben induló párt elérje a szavazatok 5 százalékát ahhoz, hogy bekerüljön a parlamentbe. E kiegészítés fő célpontja kétségtelenül a Szlovák Demokratikus Koalíció (SDK) volt. Problémás kiegészítés volt többek között a választói listák áttekinthetőségét korlátozó szigorítás is, a jogtalan szavazást megakadályozó, nem megfelelő intézkedések, és a nem állami médiumok hozzáféréseinek és közvetítéseinek korlátozása. Lásd *Comments on the Proposed Amendments to the Slovak Republic's Election Law*. Kézirat. Készítette a National Democratic Institute for International Affairs, 1998. április 30.
 - 21 Lásd Zora Bútorová: *Development of Public Opinion: From Discontent to the Support of Political Change*. In: Martin Bútorá–Grigorij Mesežnikov–Zora Bútorová–Sharon Fisher (szerk.): *The 1998 Parliamentary Elections and Democratic Rebirth in Slovakia*. Institute of Public Affairs, Bratislava, 1999, i. m.
 - 22 A végrehajtó bizottság tagjai a következők voltak: Šarlota Pufferová az Állampolgárok és Demokrácia Alapítványtól (szóvivő), Andrej Bartosiewicz a Helyi Demokrácia Támogatásáért Egyesülettől és Pavol Demeš az SAIA–SCTS-től
 - 23 A kampány pontos lefolyásáról és technikai részleteiről pontos leírás olvasható a Mellékletben.
 - 24 Hana Hanúsková, a kampány médiatanácsadója. Idézi: Olga Berecká–Natalia Kušnieriková–Dusan Ondrušek: *NGO Campaign for Free and Fair Elections. OK '98 – Lessons Learned*. Partners for Democratic Change, Bratislava, 1999, i. m.
 - 25 Részt vett a Támogatók Fórumában többek között a Civil Society Development Foundation (CTF), a Nyílt Társadalom Alapítvány

- (Open Society Foundation, OSA), a Foundation for a Civil Society, a German Marshall Fund of the United States, a Jan Hus Educational Foundation, a British Know How Fund, a Fund of Canada, a United States Information Service (USIS) és mások.
- 26 A kampány teljes bekerülési költségét megközelítőleg 30 millió szlovák koronára, vagy akkori árfolyamon 857 ezer amerikai dollárra becsülik; lásd Pavol Demeš: *OK '98 Campaign of Slovak NGO-s for Free and Fair Elections: A Case Study*. Slovak Academic Information Agency, Bratislava, 1998.
 - 27 Egy, a FOCUS ügynökség és a Nemzetközi Republikánus Intézet együttműködésében 1998 novemberében készített felmérés szerint az első szavazók 19 százaléka és az összes szavazó 9 százaléka állította, hogy a civilkampány biztatására vett részt a választáson.
 - 28 Míg a válaszadók 38 százaléka egyes vagy kettes osztályzatot adott a kampánynak, mindössze 8 százaléka osztályozta négyessel vagy ötös-sel (egyes – legjobb, ötös – legrosszabb). Az állampolgároknak csak 11 százaléka értékelte az OK '98 tevékenységét haszontalan, bár ártalmatlan jellegűnek. A kampány jelentőségét legjobban a magas végzettségűek értékelték; lásd Zora Bútorová: Development of Public Opinion: from Discontent to the Support of Political Change. In: Martin Bútorová–Grigorij Mesežnikov–Zora Bútorová–Sharon Fisher (szerk.): *The 1998 Parliamentary Elections and Democratic Rebirth in Slovakia*. Institute of Public Affairs, Bratislava, 1998.
 - 29 Lásd Zora Bútorová–Martin Bútorová: *Mirnovládne organizácie a dobrovoľníctvo na Slovensku očami verejnej mienky*. SPACE–Centrum per analýzu sociálnej politiky, Bratislava, 1996; és Zuzana Fialová: *Neziskový sektor na stránkach slovenskej tlače*. SPACE–Centrum per analýzu sociálnej politiky, Bratislava, 1997.
 - 30 Lásd Martin Bútorová–Zora Bútorová: Slovakia's Democratic Awakening. *Journal of Democracy*. 1998. január, vol. 10., no. 1. 80–95.
 - 31 Peter Novotný–Daniel Forgács–Marián Velšic: Non-Governmental Organizations in the 2002 Elections. In: Grigorij Mesežnikov–Ol'ga Gyárfášová–Miroslav Kollár–Tom Nicholson (szerk.): *Slovak Elections '02. Results, Consequences, Context*. Institute for Public Affairs, Bratislava, 2003.
 - 32 Az aktivisták összesen 12 ezer ujjlenyomatot és több száz személyes valomást gyűjtöttek. A kampány következő fázisa sajtóhirdetésekkkel, rock-koncertekkel, köztisztelőben álló személyiségek nyilvános felhívásaival érte el csúcspontját, illetve 19 tévéreklámmal és egy koncertturnéval, amelyet 14 szlovákiai városba vittek el; lásd Peter Novotný–Daniel For-

- gács–Marián Velšic: Non-Governmental Organizations in the 2002 Elections. In: Grigorij Mesežnikov–Ol'ga Gyárfášová–Miroslav Kollár–Tom Nicholson (szerk.): *Slovak Elections '02. Results, Consequences, Context*. Institute for Public Affairs, Bratislava, 2003, i. m.
- 33 Valerie J. Bunce–Sharon L. Wolchik: Favorable Conditions and Electoral Revolutions. *Journal of Democracy*. 2006. október, vol. 17., no. 4. 5–18.
 - 34 Pavol Demešnek a szerb civil szervezetek 2000-ben átadták a Demokrácia és Civil Társadalom Díjat, amely jól mutatja e tény hangsúlyosságát.
 - 35 „Megmutatta az utat, a fény feltűnt az alagút végén, és azt hiszem, hogy ez a vízió alapvető volt az OK '98 küzdelmében” – erősítette meg Marek Kapusta. „Mert kezdetben csak egy maréknyi ember hitte, hogy lehetséges, és hogy tényleg meg tudunk változtatni dolgokat a tevékenységünkkel, és pont Románia és Bulgária pozitív példája, (...) a pusztai tény, hogy lehetséges, hogy már három országban megcsinálták, az azt hiszem, fantasztikus dolog.” Idézi: Olga Berecká–Natália Kušnieriková–Dusan Ondrušek: *NGO Campaign for Free and Fair Elections. OK '98 – Lessons Learned*. Partners for Democratic Change, Bratislava, 1999, i. m.
 - 36 Jan Surotchak. Idézi: Olga Berecká–Natália Kušnieriková–Dusan Ondrušek: *NGO Campaign for Free and Fair Elections. OK '98 – Lessons Learned*. Partners for Democratic Change, Bratislava, 1999, i. m.

IVAN KRASZTEV

Legközelebb *hol?* Vagy legközelebb *micsoda?**

Közép- és Kelet-Európában a 21. század a választói forradalmakkal köszöntött be. „Buldózerforradalom” vetett véget Slobodan Milosevics bűnöző rezsimjének Szerbiában, „rózsás forradalom” változtatta meg a politikai rendszer színét Grúziában, a „narancsos forradalom” pedig a rablóuralom végét jelentette Kijevben.¹ Mindhárom forradalom erőszakmentes, liberális és Nyugat-párti volt. Úgy tűnt, bekövetkezett 1989 „második eljövetele”.

A tarka forradalmak megihlették a Nyugat képzeletét; azt az ígéretet hordozták, hogy a liberális demokratikus forradalmak olyan országokban is sikeresek lehetnek, amelyek zaklatott történelmi terhet hurcolnak, épphogy túlléptek számos konfliktuson, és ahol az intézmények gyengék és a jövedelmek alacsonyak. Abban az időben a liberális demokratikus forradalom eszméje súlyos vereséget és presztízavesztést szenvedett a Közel-Keleten, Grúzia és Ukrajna pedig visszaadta az egyetemes demokrácia igaz hívőinek életkedvét és megvalósította reményeiket. Grúziára és Ukrajnára úgy tekintettek, mint a demokratikus változás újabb, az egész világot elárasztó hullámának élharcosaira. A Szíria-ellenes libanoni választói forradalom tovább erősítette ezt a képet.

* Az írás eredeti megjelenésének helye: Foerbig, Joerg-Demeš, Pavol (szerk.): *Reclaiming Democracy*. Civil Society and Electoral Change in Central and Eastern Europe. The German Marshall Fund of the United States–Erste Foundation, Washington D.C., 2007; http://www.gmfus.org/doc/ReclaimingDemocracy_web5.pdf – legutóbbi letöltés: 2013. február 5.

A demokrácia harcosai szerint az volt az egyetlen kérdés, hogy Alekszandr Lukasenka még hány hetet húz ki a hatalomban Minszkben, és hogy hol tör ki a következő tarka forradalom. A politikai gondolkodók és aktivisták meg voltak győződve arról, hogy a tarka forradalmak elindítják a demokratikus változást, amely aztán végigsöpör egész Kelet-Európán és Közép-Ázsián. A tarka forradalmak lemásolása volt a jövő sikeres stratégiája.

Akkoriban a tarka forradalmakat az alábbi módokon foglalták elméletbe: *a)* liberális forradalmak; *b)* EU-ihletű forradalmak; *c)* civil forradalmak; és *d)* a demokratikus forradalmak modellje a következő generáció számára. Két évvel az események után mindezen elméletek alapos újrágondolásra szorulnak.

Kiderülhet, hogy a tarka forradalmak természetüknél fogva inkább a latin-amerikai forradalmakkal állnak rokonságban, mintsem Közép- és Kelet-Európa 1989-es liberális forradalmaival. A tarka forradalmak civil társadalomközpontú értelmezéseit mindaddig inkább az ideológiai meggyőződés és az intézményi önérték keveredése motiválja, mintsem azé az erőé, amellyel a civil szféra érintett szereplői valójában rendelkeztek. Továbbá a gondolat, miszerint a tarka forradalmak a demokratikus változás követhető és másolható modelljével szolgálnak, nemcsak helytelen, de veszélyes is lehet, ha szem előtt tartjuk, milyen tapasztalatokkal gazdagodtunk a volt Szovjetunió államaiban a demokráciaépítő és -fejlesztő stratégiák kifejlesztése során.

Azzal, hogy elfogadjuk a tarka forradalmakat, mint a demokratikus változás új paradigmáját, kockáztatjuk, hogy ugyanazt a hibát követjük el, mintha a közép-európai politikai tapasztalatot tekintenénk egyetemesnek. A demokratikus közösség bukása kellett Irakban, a Hamász győzelme Palesztinában és a populista forradalmak sora Latin-Amerikában ahhoz, hogy meglássuk a nyilvánvalót. A hidegháború vége, a Nyugat-barát liberális demokráciák és piacgazdaságok felbukkanása Közép-Európában olyan események,

amelyeket nem lehet egyszerűen reprodukálni olyan régiókban, mint a Közép-Kelet vagy Közép-Ázsia. Ahogy Francis Fukuyama, a „történelem vége” kiábrándult prófétája legutóbbi könyvében megjegyezte: „1989 *annus mirabilis* volt, olyan politikai csoda, amelyet még talán Reagan sem látott előre, aki úgy gondolta, hogy a kommunizmus a 'történelem szemétdombja' felé tart.”²

Olyan hiba ez, amelyet most újra el fogunk követni? Nem lenne bölcsebb inkább hálásnak lenni a szerencsénkért, és eltűnődni a körülmények egyediségén, amikor megpróbáljuk levonni a már lezajlott tarka forradalmak tanulságát ahelyett, hogy egyre növekvő várakozással néznénk az automatikus ismétlődés elébe? Úgy járunk, hogy tovább táncolunk, amikor már elhallgatott a zene?

Ennek az eszmefuttatásnak az a központi állítása, hogy a tarka forradalmak nem eredendően liberális demokratikus forradalmak. Aminek a posztszovjet térségben tanúi voltunk, az nem a demokratikus forradalmak újabb hulláma volt, hanem azoknak a hibrid rendszereknek az összeomlása, amelyek a kilencvenes évek részleges demokratizálódásának romjain épültek ki. Összeomlásuk demokratikus áttörés formájában zajlott Grúziában és Ukrajnában, de Oroszországban és Közép-Ázsiában a tekintélyelvű törekvések konszolidációjához vezetett. Belarusz esetében a forradalmi stratégia elbukása csak az első figyelmeztető jele volt annak, hogy hol húzódik a tarka forradalom – mint a tekintélyelvű rendszerek megtörésének és a demokrácia előmozdításának modellje – határai.

Következésképp az igazi kérdés nem az, hogy hol zajlik majd a következő tarka forradalom, hanem az, hogyan kellene megfogalmazni a demokráciaépítés új, forradalmak utáni stratégiáját Kelet-Európában.

Liberális forradalmak?

A legtöbb politikai elemző észleli, de elmulasztja megfelelően hangsúlyozni, hogy a tarka forradalmak félautoriter, nem pedig egyeduralmi rendszerek elleni felkelések voltak. 1989-ben Budapest és Prága utcáin az emberek szabad, többpárti választásokat, szólásszabadságot és szabad piacgazdaságot követeltek. Tbiliszi és Kijev utcáin mások voltak a jelszavak. Olyan rezsimek ellen tiltakoztak, amelyek demokráciának nevezték magukat, és úgy is néztek ki, mint a demokráciák, de természetükben antidemokratikusak voltak. Olyan rezsimek voltak ezek, amelyekben az állampolgárnak joga volt szavazni, de a kormány fenntartotta magának azt a kiváltságot, hogy a szavazatokat megszámlálja, és az eredményt bejelentse. Az ukrán és grúz polgárok nem totalitárius rendszerek, hanem „demokráciadublőrök” ellen tiltakoztak.³ A csalódás a felülről irányított, posztszocialista demokratizálódásban és a kiábrándulás volt a tiltakozások kirobbanásának fő és alapvető kiváltó oka.

A tarka forradalmaknak több közös vonása van a latin-amerikai populista forradalmakkal, mint Kelet-Európa bársonyos forradalmaival. A tarka forradalmak a változás iránti erős vágyat fejezték ki, de nem feltétlenül a több demokrácia, még kevésbé a több kapitalizmus iránti vágyat. Kijev utcáin az emberek a privatizációs folyamat felülvizsgálatát kérték, nem pedig több privatizációt: nem az 1989-es közép-európai szavazókra emlékeztettek, hanem a mai latin-amerikai populistákra. A korrupció, nem pedig az államszocializmus ellen harcoltak. A demokratikus eszmék csak kis szerepet játszottak a tarka forradalmak támogatóinak mobilizálásában, amelyek győzői inkább tiltakozó, mintsem demokratikus mozgalmként nyerték el a hatalmat. Michel Foucault a következő megjegyzést tette ezzel kapcsolatban: „A fő üzenet az »Elég!« kiáltás volt, amelyet a hivatalban lévő arcába vágtak.”⁴

Meglepő módon, az eurázsiai tarka forradalmak és a latin-amerikai drámai változások nagyrészt észrevétlenek maradtak, vagy figyelmen kívül hagyják őket. A megfigyelőket elvakította a tény, hogy a narancsos forradalmat egy olyan szabadpiacpárti liberális vezette, mint Juscenko, miközben a latin-amerikai választók forradalmát olyan baloldaliak vezették, akik Fidel Castróval szimpatizáltak. Az Ukrajna és Latin-Amerika közötti hasonlóságot az is tompította, hogy míg Ukrajnában az elitellenes retorika orszellenes hangsúlyokat kapott, addig Latin-Amerika USA-ellenes hangsúlyokkal beszéli ezt a nyelvet.

De a fenti, valamint számos más különbségtől eltekintve a tarka forradalmak közelebb állnak latin-amerikai rokonaikhoz, mint közép-európai elődeikhez. Politikai diskurzusuk középpontjában a család, nem pedig a jövő állt. Az ukrán szavazók szembe akartak szállni az elcsalt választás eredményével, következőképpen a narancsos forradalom során bevették Kijev utcáit. Latin-Amerika dühös választópolgárai nem csak a neoliberaisok és politikájuk ellen tiltakoztak, de a család és a kormányzat „hegedűpolitizálása” ellen is. Ahogy az ember a bal kezével fogja a hegedűt, de a jobb kezével játszik rajta, úgy nyertek választást radikális populista programmal a latin-amerikai politikusok, majd a legmérsékeltebb és triviálisabb eszközökkel gyakorolták a hatalmat. Az új politizálás megkülönböztető jegye, hogy a populista többségnek nincs egyértelmű tervezete a társadalom átváltoztatásához. Nem annyira a remény, mint inkább az elárueltság érzete ösztönzi őket. Moralizálnak, nem pedig programot írnak. A politikai és társadalmi változást csak úgy látják lehetségesnek, ha lecserélik a teljes elitet. A hagyományos politikai identitások válságát képviselik. Az új eszmék és a társadalom új víziójának hiánya nyomást gyakorol rájuk, hogy minél több új embert ültessenek hatalmi pozícióba. Az új protesztpolitika csatakiáltása Hugo Chávez választási szlogenje: „Szabaduljatok meg mindtől!”

A tarka forradalmak a bársonyos forradalmaktól eltérően nem a

liberális eszmék győzelmének megtestesülései, hanem a népuralom és a liberális demokrácia képviselési intézményeinek fogalma közötti növekvő feszültség tünetei. Ahogy a latin-amerikai forradalmak, a tarka forradalmak is a nép hatalomtól való megfosztása elleni tiltakozást képviselik, de demokratikus kontextusban. Demokráciát követelő forradalmak voltak, de egyúttal elutasították az elmúlt tíz évben megtapasztalt „mindennapi demokráciát”. A tarka forradalmak populista természete legalább részben magyarázatot ad azokra a nehézségekre, amelyekkel az új vezetők szembesültek, amikor a forradalmat követő időszakot stabilizálni igyekeztek.

Két évvel a kijevi narancsos forradalom és hét évvel a Milosevicset Szerbiából elűző bulldózerforradalom után itt az ideje, hogy szembenézzünk a posztarancsos társadalom valóságával. A médiakörnyezet szabad és eleven, a kormányzat elszámoltathatóbb, mint valaha, a hatalmi funkciók szétválasztása jobban működik, mint korábban, de az eufória, amely a forradalmat kísérte, és a remények, amelyeket keltett, szétfoszlottak. A forradalom hívei körében a közhangulat kétségbeesett, dühös, cinikus és zavart, a forradalom ellenfeleinek körében csalódott és kiábrándult. Az ukránok egyre kevésbé bíznak vezetőikben, ígéreteiket pedig üres frázisként kezelik. Geopolitikai kifejezéssel élve Kijev visszafelé araszol Oroszország befolyási övezetébe, a reformista mozgalom lendülete pedig vánszorgássá lassult.

Ezzel ellentétben Grúzia szilárdan lehorgonyozott Nyugaton, kormánya NATO- és EU-tagságra törekszik. A grúz kormányzat autoriter hajlamai azonban túl nyilvánvalóak ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyjuk őket, némely civil szervezet vezetője pedig azt állítja, hogy az új kormány kevésbé nyitott a kritikára még elődjénél; a „tekintélyelvű rezsimnél” is, amelyet megdöntött. Szerbia a maga részéről kudarcot vallott abban, hogy nacionalista múltját feldolgozza, és noha léteznek versengő politikai szervezetek, az antiliberalizmus erősödőben van.

Mindeközben, a forradalmi gondolkodású demokráciapártolók tarka logikája ellenére Lukasenka Minszkben továbbra is virul, és közben Moszkvában ment végbe a várttal éppen ellentétes irányú hatalomváltás. Ahogy Jean Cocteau egyszer megjegyezte: „Minden forradalom állva kezdődik és ülve végződik.”⁵

A civil forradalom mítosza

Nehéz megérteni, mitől olyan elbűvölőek a forradalmak. Ezt a történetet, ami most bontakozik ki, már számtalanszor láttuk: izgatott tömegek, homályos jelszavak, karizmatikus vezetők villódnak a tévéképernyőn ismerős (melo)drámai forgatókönyv szerint. De a csatlódásra sosem vagyunk felkészülve. És mindig csábító hinni, hogy amit látunk, az egy új típusú forradalom. A tarka forradalmakról úgy hitték, új jelenség, hogy ez a „civil forradalom”. A Wikipedia – az információs társadalom bibliája – ragaszkodik hozzá, hogy a tarka forradalmak „a nem kormányzati szervezetek és különösen a diákszervezetek azon fontos szerepéről ismeretesek, amellyel azok a kreatív, erőszakmentes ellenállást szervezik”.⁶ A civil társadalom eszméje ugyanolyan alapvető volt a tarka forradalmak számára, mint a „harmadik rend” eszméje a francia forradalomnak. A civil szervezetek szerepét ugyanolyan fontosnak tartják a tarka forradalmak esetében, mint a bolsevik pártét az 1917-es orosz forradalomében.

„A civil forradalmak a globalizáció és az információ korának forradalmi. Céltalan e realitás ellen tiltakozni” – írta a Kreml politikai technikus, Szergej Markov. „[...] Mindenkinek, aki részt akar venni a 21. század politikájában, meg kell teremtenie a saját civil-szervezet-hálózatát, és ideológiával, pénzzel és emberekkel fel kell töltenie.”⁷ A civil szervezeteket elméletben az új század politikai változásának főszereplőivé emelték. Fontosabbnak tekintik őket, mint

a politikai pártokat, a szakszervezeteket és a karizmatikus politikai vezetőket. A kérdés azonban az, hogy mennyire jól megalapozott a tarka forradalmak ezen civilszervezet-központú értelmezése.

A civil szervezetekből kiinduló értelmezés megszületése az ideológiai kényelmesség és az intézményi önreklám szerencsés véletlen találkozásának köszönhető. Ha az ember azt szeretné, hogy írjanak róla a történelemkönyvekben, először is gondoskodnia kell róla, hogy valami köze legyen a megírásukhoz – a civil szervezetek vezetői így tettek. Nem csak a tarka forradalmak vezetői voltak, de ami fontosabb, az események legaktívabb értelmezői is. Ők voltak azok, akik folyékonyan beszéltek angolul és a demokrácia nyelvén is. A – Keleten és Nyugaton egyaránt uralkodó – politikaellenes hangulat hozzájárult a civilközpontú értelmezés sikeréhez. A politikai pártokat sajátos érdekek képviselőiként bélyegezték meg, míg ezek a szervezetek a civil társadalom hangján szólaltak meg. És a sors egy különös fordulata folytán, amelyet a történészek oly nagyon kedvelnek, a tarka forradalmak civilszervezet-központú értelmezésének kitűnése a többi közül a demokrácia aktivistái és a Kreml hatalomtechnikusai közötti akaratlan együttműködés végeredménye volt.

A tarka forradalmak civilközpontú értelmezését a nyugati demokráciapárti alapítványok adták el. Számukra a civil szervezetek által játszott kritikus szerep közkeletű elfogadottsága egyben annak a kritikus szerepnek az elfogadása volt, amelyet a demokrácia erősítésében és így a demokratikus változás előidézésében érdekelt ügynökségek és alapítványok játszanak. Más szóval, a nyugati alapítványokat nem tekinthetjük közömbös félnek, amikor a tarka forradalmak értelmezése kerül szóba, s nemkülönben igaz ez a velük kapcsolatban álló szakpolitikai és politikai elemzőintézetekre is.

A tarka forradalmak civil csomagolása ideológiailag is meggyőző volt. A Nyugatról pénzelt civil szervezetek tagjai egyedül voltak nyíltan liberális, demokráciapárti és Nyugat-párti választópolgárok a forradalomban. A civilközpontú értelmezés arról biztosította a

külvilágot, hogy a politikai változás elsődlegesen liberális természetű. Azáltal, hogy a civil szervezetek a demokratikus forradalmak főszereplőivé váltak, feltárult a politikai változás nemzeteken átfutó természete is a tarka forradalmak kontextusában. Nem véletlen, hogy a politikai elemzők sokkal több figyelmet szenteltek azoknak a szerb aktivistáknak, akik Grúziában bukkantak fel, illetve a grúz aktivistáknak, akik Ukrajnában segédkeztek, mint a grúz, illetve az ukrán társadalmakat terhelő szociális egyenlőtlenségnek és etnikai feszültségnek, amelyek már a demokratikus áttörés előtti időszakban is nyilvánvalók voltak. A marketing felülkerekedik a marxizmuson, amikor definiálni kell a forradalom jelentését. Azonban a forradalmi kézikönyv, amely a tarka forradalmak tapasztalataira támaszkodva íródott, arra biztatja a demokrácia építőinek közösségét, hogy ragadja meg a változtatás lehetőségét ott, ahol hiányzik a helyi tudás, és a helyi populáció még nem szervez demokratikus mozgalmakat. A népszerűtlen, félautoriter rendszereken rést üthetnek a „rutinos fickók”: a független médiát, egységes ellenzéket, az emberek mozgósításának művészetében gyakorlott civil szektort és a választási megfigyelőket úgy tartják nyilván, mint a liberális forradalmak sikeréhez elégséges tényezőket. A demokratikus változás új mantrája: „Csakis civilekre van szükségünk.”

A Kreml politikai stratégiái is lelkes szószólói voltak annak a nézetnek, hogy civil forradalmakkal van dolgunk. Ez az interpretáció igazolta azt az állításukat, miszerint az, amit a Nyugat forradalomnak hívott, az valójában a posztszocialista társadalmak háta mögött végrehajtott választói puccs volt, egy titkos akció, melyet a nyugati titkosszolgálatok és az ő civilalapú infrastruktúrájuk tervelt ki. A tarka forradalmak civilközpontú értelmezése tökéletes átfedésben volt a Kreml stratégiáinak szilárd meggyőződésével, miszerint a politikai technológiák előbbre valók, mint a politikai képviselet.

E könyv lapjain az olvasó beható elemzést talál a tarka forradalmak során és a hozzájuk vezető úton minden országban szerepet

játszó civil szervezetek tevékenységéről.⁸ Az esettanulmányok dokumentálják, mit és hogyan csináltak a civilek, továbbá azt, hogy miért volt fontos mindez a forradalmak szempontjából. Hitelesen senki sem tudja megkérdőjelezni, hogy a civil szervezetek kulcsszerepet játszottak abban, hogy hangot adtak a társadalomban keletkezett többféle nézetnek, mozgósították az embereket, különösen a fiatalokat, és nemzetközi együttérzést vívtak ki a Kelet-Európa utcáin vonuló tiltakozóknak. A választások megfigyelésében játszott szerepük szintén kulcsfontosságú volt. Ennek az írásnak nem az a célja, hogy cáfolja ezeket az elemzéseket. Súlyos hiba lenne, ha nem foglalkoznánk a civil szervezetek érdemeivel. Csupán megkérdőjelezném azt a vélekedést, amely szerint a társadalmak megnyitásának főszereplői a civilek. Meggyőződésem, hogy alaposan felülértékelik a civilek érdemeit a demokratikus változások kiharcolásában, és figyelmen kívül hagyják befolyási potenciáljuk korlátait. A civiltársadalom-elképzelés erőltetése téves stratégia, amely könnyen viszályt, hiszen ezzel olyan elvárásokat kelthetünk velük szemben, amelyeknek nem tudnak megfelelni. Ráadásul úgy tűnik, mintha létezne egy közvélekedés, amely szerint a civil szervezetek szerepének fontossága elkerülhetetlenül nőni fog a demokrácia kiépülése során. Ez azonban ellentmond azoknak az egyre nyilvánvalóbb jeleknek, amelyek szerint a demokratikus politizálás civil lendülete múltban van.

Közép- és Kelet-Európa esetében a politikailag aktív civil szervezetek többsége nem tagságalapú. Pénzügyi támogatásuk legnagyobb része általában külföldről érkezik, és sokkal liberálisabbak és Nyugat-barátabbak, mint a környező társadalom. A szerb *Otpor!* és az ukrán *Pora!* kísérlete, hogy a tarka forradalmak elmúltával belépjenek saját országuk politikai életébe, fiaskóval végződött. Ezek a kudarcok mutattak rá a civil szervezetek befolyásának korlátaira. A civilek fontosak voltak, de nem ők voltak a változás főszereplői. Amit a civilszervezet-párti elemzők tudatosan vagy öntudatlanul

alábecsültek, az a nacionalista és populista érzelmek ereje, valamint a politikai vezéregyéniségek központi jelentősége az összes ilyen forradalomban.

Azt az elit- és politikaellenes nyelvet, amely oly nagy népszerűséget szerzett a „hosszú kilencvenes évek” során a civil szervezeteknek, a forradalmak idejére már a populisták beszélték anyanyelvi szinten. Más szóval a populista pártok és a populista ügy diadala teljesen új helyzetbe hozza a civil szektort, hiszen a liberális eszmék nagyon vonzóak voltak az állampárti rezsimek ellen küzdő társadalmak számára, de az elbukott demokratizálás korában a liberális civilek közömbösebbek a populista alternatívánál. A liberálisok intézményi változást ígérnek. A populisták azt ígérnek, bosszút állnak a hivatalban lévő politikai eliten. A civilek segítik az állampolgári részvételt, és társadalmi egyeztetéssel orvosolnák a demokrácia kudarcait, a populisták pedig erős vezetést ígérnek és közvetlen kapcsolatot a vezetők és a nép között.

Tovább bonyolítja a demokráciapárti civil szervezetek helyzetét, hogy a nem-demokratikus erők hajlamosak színlelni a demokratikus retorikát, és ehhez létrehozzák a saját civilszervezeti hálózataikat, amelyeken keresztül a külpolitikai folyamatokat befolyásolni tudják. Az Oroszország által dominált civil hálózatok megteremtése – beleértve a szakpolitikai intézeteket, médiaszervezeteket és fejlesztési központokat – a posztszovjet köztársaságok területén lényeges eleme Oroszország új régiós hatalmi politikájának.

Gondoljuk újra a tarka forradalmakat

A tarka forradalmak a posztszocialista Európa kulcsfontosságú eseményei voltak, de csak egy tágabb perspektívában szemlélt változás részeként értelmezhetők. A „demokratikus forradalmak új hulláma” szószólóinak figyelmét elkerülte, hogy Kelet-Európában

a közös nevező nem a demokratizálódás új hulláma, hanem a kilencvenes évek részleges demokratizálódása után felbukkanó hibrid rezsimek összeomlása volt. A tarka forradalmak vezettek Grúziában és Ukrajnában a hibrid rezsimek megnyitásához, de ugyanennek a folyamatnak a része az oroszországi rendszer, illetve a közép-ázsiai rezsimek antidemokratikus tendenciáinak további konszolidációja is. A moszkvai politikai stratégiák által kitervelt megelőző ellenforradalom a tarka forradalmak örökségének lényeges mozzanata.

A Kreml lényegében egyetértett a demokráciaelméleti gondolkodókkal abban, hogy a hibrid rezsimek szerkezetileg instabilak és összeomlásra vannak ítélve. Moszkva szerint a tarka forradalmak testesítették meg a legnagyobb fenyegetést: a hosszú távú, ellenőrzött népfelkelést. Az Ukrajnában bekövetkezett demokratikus váltás után Putyin „megelőző ellenforradalmat” indított Oroszországban: az a változás, amely a narancsos forradalom hatására az oroszok politikai gondolkodásában bekövetkezett, csak ahhoz a fordulathoz hasonlítható, amelyen az amerikai szemlélet esett át szeptember 11-ét követően. Moszkva azonnali válasza a „narancsos fenyegetésre” az volt, hogy teljes felügyeletet léptetett életbe az orosz média felett. Jelenleg egyetlen élő politikai vitaműsor nincs a főbb orosz televíziós csatornákon.

A Kreml abban is egyetértett a demokráciaelméleti gondolkodók elemzéseivel, hogy a forradalom sikerében döntő szerepet játszott az, hogy repedések mutatkoztak az elit egységén. Ezért aztán Oroszországban a válaszreakció az elit nagyarányú nemzetiesítése volt. Az olaj- és gázipart teljes kormányzati ellenőrzés alá vonták. A Kreml ráadásul egyértelművé tette, hogy nem tolerálja, ha valaki az ellenzékkel flörtöl. A Kreml által elfogadott új, civil szervezeteket szabályozó törvény és a Társadalmi Kamara létrehozása azt a célt szolgálta, hogy visszaállítsák a civil társadalom feletti ellenőrzést. A külföldi „politikai pénz” bevételezése büntethetővé vált. Ennél is fontosabb, hogy Oroszország elutasította, hogy az alapvető emberi

jogok védelmében bárki is beavatkozzon külföldről. Ugyanakkor a Kreml több állami pénzt szánt a hazai harmadik szektornak, és közben egyértelműen megkülönböztette a kívánatos és nem kívánatos szervezeteket, ami véglegesítette az állami kontrollt. Félve az utcai tiltakozások hatásosságától, különösen a diákmozgalmak politikai potenciáljától, a Kreml felhagyott a megosztás politikájával, és maga hozott létre ifjúsági mozgalmakat, melyek hatékonyan támogatják a hatalmat (többek között a *Nasi* és a *Molodaja Gvargyija* nevű szervezeteket). A moszkvai megelőző ellenforradalom a szuverén demokrácia eszméjét szolgálja. Ez a szuverén demokrácia lesz az Oroszországban berendezkedő új rezsim ideológiai támasza.

Az orosz politikai klímaváltozást talán az igazolja a legmeggyőzőbben, hogy a hatalom immár nem riad vissza a rendszerrel radikálisabban szembeforduló csoportok nyílt elnyomásától. Amikor „A másik Oroszország” aktivistáit megverték és letartóztatták, az üzenet félreérthetetlen volt: az erőszakmentes forradalmak ideje lejárt. A Kreml megmutatta, hogy kész erőszakot alkalmazni elleneségeivel szemben. A demokráciát követelő üzbesíztáni lázadások erőszakos elfojtása volt az új trend leglátványosabb nyitánya.

Konklúzió

Ennek az írásnak az volt a fő mondanivalója, hogy a tarka forradalmak – bármennyire meghatározók és inspirálók voltak is –, immár nem tekinthetők a demokratikus áttörés modelljének Közép- és Kelet-Európában. A demokráciaépítés új, posztforradalmi szakaszba lépett a régióban. Így aztán a kérdés nem az, hogy „hol lesz legközelebb?”, hanem hogy „mi lesz legközelebb?”.

A demokrácia továbbfejlődésének fő akadályja az iraki háború és az Amerika-ellenes hangulat erősödése lett. Az amerikai külpolitika a „realizmus” felé mozdul: számukra most inkább az egyes orszá-

gok külpolitikája, nem pedig a belpolitikája a fontos. Dick Cheney híres kelet-európai látogatása, amelynek során az egyik nap élesen kritizálta Oroszország demokráciaellenes hullámát, másnap pedig a még tekintélyelvűbb kazahsztáni rezsim demokratikus vívmányait méltatta, jól példázza ezt az új realitást. A „kettős mérce” vádja már nem csak „vád” az amerikai kormányzattal szemben, ha közelebb-ről szemügyre vesszük az ehhez hasonló konkrét ügyeket. Ezen az alapon ítéld majd meg az amerikai kormány, és ez a megközelítés felkorbácsolja az Amerika-ellenes érzelmeket, ráadásul az USA által támogatott demokráciákat sokkal sebezhetőbbé fogja tenni a kritikával és a rossz nyelvekkel szemben. Ugyanakkor az Amerika-ellenességet a nem demokratikus kormányok cinikus módon arra fogják felhasználni, hogy a demokráciapárti szervezeteket hiteltelenné tegyék. E csoportok pedig egyre kevésbé hajlanak majd arra, hogy anyagi támogatást fogadjanak el külföldről, hiszen félteni fogják társadalmi legitimitásukat.

A kibővült Európai Unió a másik fontos tényező, amely negatívan fogja befolyásolni nem csak a közép- és kelet-európai demokratikus áttörés új hullámának esélyeit, de rontani fogja a forradalom utáni rezsimek konszolidációjának kilátásait is. A tarka forradalmak voltak az Európai Unió „puha hatalmának” legmarkánsabb demonstrációi. A demokratikus áttörés, főleg Ukrajnában különös elmentmondást tárt fel: az Európai Unió forradalmi hatalom, melynek átalakító ereje elégséges ahhoz, hogy nem demokratikus rendszereket döntson meg, miközben tagállamainak többsége a status quo mellett kötelezte el magát. Azonban a tarka forradalmak egyúttal azt is megmutatták, hogy az EU puha ereje, az a képessége, hogy az embereket mobilizálja és hatalommal ruházza fel, hogy hasson a képzeletükre, hogy állampolgári példák révén befolyásolja a változást a nagyobb fizikai erő helyett, nem másból, mint határainak puhaságából fakad. Az EU puha ereje a következő ígértben rejlik: „Ha olyan vagy, mint mi, akkor egy lehetsz közülünk.” Abban a pil-

lanatban, hogy a puha határok megkeményednek, az EU ösztönző képessége hirtelen csökkenni fog.

Megváltozott továbbá az ideológiai környezet is. A kilencvenes évek emberi jogokat, szabad piacot és jogállamot éltető totalitarizmusellenes liberális hangja ma halkulóban van. Közép- és Kelet-Európa társadalmi egyaránt átmenetellenes hangulatban vannak. A nacionalista és populista ideológiák aggasztóan népszerűek lettek a szavazóközönség körében, ugyanakkor a liberalizmust vagy a képviseleti demokráciát érintő komoly támadásokat figyelhetünk meg a régió több országában.

Az intézményi környezet szintén megváltozott. A terrorizmus elleni háború aggodalmat szült a nem kormányzati szereplők megerősödésével kapcsolatban. A civil társadalom külföldi finanszírozása most a világ számos táján ütközik ellenállásba. A populista pártok burjánzása pedig közvetlenül hat a civil szervezetek legitimítására. A populizmus világnézete szerint a társadalom két homogén és kibékíthetetlen csoportra szakadt, a „becsületes népre” és a „korrupt elite”, a politikát a népi akarat direkt kifejeződésének tekinti, a társadalmi változást pedig csak radikális eltváltással képzei el. A sors iróniája, hogy a liberális civil szervezeteket így vagy úgy, de ennek az elitnek a tartozékaként kezelik.

A nyugati támogatással működő civil szektor elveszítette monopóliumát a „civil társadalom” képviselőre. Oroszországban és más államokban már tisztán látszik a markáns kormányzati szándék, hogy a Nyugat-párti civil szervezeteket büntethetővé tegye, ugyanakkor pedig segíteni és anyagilag támogatni akarják a kormánybarát harmadik szektort. A demokráciapárti civil szektornak mind a legitimációja, mind a mozgásteret összezsugorodott.

„Semmi sem tűnik nehezebbnek, mint megérteni egy nagy forradalmat akkor, amikor már vége van”⁹ – írta Stephen Sestanovich. A szerző szerint e megfigyelés különösen igaz a tarka forradalmak legutóbbi európai hullámára. Hamisnak bizonyult az elképzelés,

miszerint a tarka forradalmak a politikai változás olyan modelljeit kínálják, melyek lemásolhatók. A történelmi felfordulás nem a demokratikus forradalmak új hullámát jelezte, hanem a demokratikus politizálás „liberális lendületének” kimerülését. Ez nem jelenti azt, hogy a demokratizálódási elképzelés fölött eljárt volna az idő, vagy hogy az emberek nem mennek ki az utcára, hogy követeljék jogait. Csupán azt sugallja, hogy a nemzetközi szereplők fontossága csökken, és hogy a demokratikus forradalmak új főszereplői valószínűleg nem a liberális eszméket valló és nyugati támogatású civil szervezetek lesznek. A demokratizálódás nem lesz már ugyanaz, ami volt, és itt az ideje, hogy ezzel szembenézzünk.

Klopfer Judit fordítása

JEGYZETEK

- 1 A kirgizisztáni „tulipános forradalom” gyanús módon eltűnt a tarka forradalmak témájával foglalkozó irodalomból.
- 2 Francis Fukuyama: *Amerika válaszában. Demokrácia, hatalom és neokonzervatív örökség*. Ford. Tomori Gábor. Századvég Kiadó, Budapest, 2006. 62. p.
- 3 Ivan Krasztev: Democracy's Doubles. *Journal of Democracy*, 2006. április, vol. 17., no. 2. 52–62.
- 4 Michel Foucault: Transitions from Postcommunism. *Journal of Democracy*, 2005. július, vol. 16., no. 3. 16.
- 5 Jeanne Fuchs: *George Sand: Notorious Woman, Celebrated Writer. The Coast of Utopia*, The Lincoln Center Theatre Review, 2006. ősz. Issue 43.
- 6 Lásd http://en.wikipedia.org/wiki/Color_revolution – legutóbbi letöltés: 2013. január 5.
- 7 Steve Gutterman: Russia wants its NGOs play stronger role in the world affairs. *Associated Press*, 2006. március 13.
- 8 A szerző arra a kötetre utal, amelyben ez az írás először megjelent, de a mondat érvényes arra a könyvre is, amelyet az olvasó épp a kezében tart (a szerk.).
- 9 Stephen Sestanovich: Force, Money, and Pluralism. *Journal of Democracy*, 2004. július, vol. 15., no. 3. 32–42.

TARKA MAGYAR

ALAKOTIMAN
NEM

TÓTH ANDRÁS

LEHET MÁS A POLITIKA: KÍSÉRLET A POLITIKAI TÉR ÚJRAALKOTÁSÁRA¹

Magyarországon már 2006 nyarán elkezdődött az a mély és hosszú gazdasági válság, amely a világ nagy része számára csak 2008 augusztusában robbant ki. A visszaesés ugyanolyan váratlanul és felkészületlenül érte a lakosságot, mint a világ bármely más részén. A 2006-os tavaszi választási kampányban a politikai pártok azon versenyeztek, ki tud többet és szebbet ígérni a választóknak. A kormánypártok áradoztak a pannon puma versenyképességéről, s bővülő jóléttel és fényes jövővel kecsegtették a választókat a kampányban. A rendszerváltás óta soha nem éltek ilyen jól a választók. Nem is véletlen, hogy a rendszerváltás óta először fordult elő, hogy egy kormányt újraválasztottak. Az újra megválasztott kormánypártok azonban hideg vizet zúdítottak az országra: „váratlanul” kiderült, hogy az elmúlt évek növekedésének az eladósodottság növekedése volt az ára. A kormány megszorítócsomagot léptetett érvénybe, aminek következtében megtört a korábbi növekedés, és megkezdődött a gazdasági visszaesés. Az olcsónak hitt hitelek, amelyeket a lakosság, a vállalatok zöme és az állam korábban felvett, egyik napról a másikra nyomasztó adóssággá váltak.

A megtevesztő választási kampány és a gazdasági válság kibontakozása valószínűleg önmagában is elég lett volna, hogy megroppanjon a politikai bizalom a baloldali pártokban. Azonban az

elkeseredést igazi politikai dühvé változtatta Gyurcsány Ferencnek az MSZP zárt frakcióülésén elmondott beszédéről kiszivárogtatott magnófelvétel. A beszédben elhangzott, hogy a választások megnyerése érdekében tudatosan félrevezette a választókat, hazudott a gazdaság valódi helyzetéről. A beszéd nyilvánosságra kerülését követően spontán tüntetéssorozat kezdődött a Parlament előtt. Utcai zavargások, rendőratyakok, kormányellenes tömegtüntetések jelezték: új korszak kezdődött, a rendszerváltás utáni politikai rendszer válságáé. Az ellenzékben levő Fidesz választási csalásról beszélt, a kormány lemondását és új választások kiírását követelte. Sólyom László köztársasági elnök nyilatkozatában kijelentette, hogy az ország kárára lenne, ha minden az eddigi mederben folya tovább, és a kormányfő menesztésére utalt a sorok között.² A parlamenti többséggel rendelkező MSZP és SZDSZ azonban a kormány és a kormányfő megtartása mellett szavazott. A gazdasági és politikai válságra egyik pillanatról a másikra telepedett rá egy mély erkölcsi válság is, amely elsősorban a baloldali-liberális tábort sújtotta. A nyomás ellenére a kormányfő nem volt hajlandó lemondani, hanem nagy ívű reformprogramot hirdetett meg, amelyben – többek között – kórházak bezárását, privatizálását, a társadalombiztosítás felparcellázását versengő magánbiztosítókra és a felsőoktatási tandíj bevezetését irányozta elő. A neoliberális ívű reformprogram, amelynek egyik legfontosabb támogatója a kisebbik koalíciós párt, az SZDSZ volt, tovább gyengítette az MSZP támogatottságát. 2008-ban a reformprogram elbukott a Fidesz által kezdeményezett népszavazáson, majd a kisebbik párt kilépésével a kormánykoalíció is felbomlott. Gyurcsány Ferenc „bársonyos kormányzást” ígérve igyekezett miniszterelnöki székét megőrizni.³ A 2008 őszen Amerikában kirobbant hitelválság első hulláma így kormányfősége alatt érte el az országot. A hitelválság nyomán újabb, mély krízisbe zuhant az ország, s csak egy rendkívüli IMF-hitelnak köszönhetően tudta elkerülni a pénzügyi összeomlást 2008 októberében.

A válság elmélyülése nyomán a kormány rákényszerült egy újabb megszorítócsomagra, amit 2009 elején, kormányfőváltás után Bajnai Gordon vezetésével egy magát szakértőnek valló kormány hajtott végre.

Mély gazdasági, politikai és erkölcsi válság együttes hatására változott meg a baloldali és jobboldali tábor egyensúlyára és versengésére épülő pártrendszer, amely a rendszerváltás után alakult ki. A lakosság nagy része a jobboldal felé fordult. A legnépszerűbb párt a jobboldal vezető ereje, a Fidesz lett, amely kíméletlenül kritizálta a kormány minden megszorító intézkedését, és azt hirdette, hogy a hitelét vesztt, korrupt és rosszul kormányzó párt leváltásával folytatható a 2006 előtti gyors növekedés, sőt még fokozható is, megszorítások nélkül. Előretört a Jobbik is, amelynek radikális, a harmincas éveket idéző antidemokratikus, zsidózó, cigányozó, külföldi tőke- és Európa-ellenes szlogenjeire a választók egyre szélesebb rétegei figyeltek fel. A baloldal támogatottsága viszont elolvadt: az MSZP-é egyre csak süllyedt, az SZDSZ pedig, miután 2008 tavaszán kilépett a kormányból, s belső konfliktusokba bonyolódott, elvesztette támogatottságát.

A válság többet jelentett a bal- és jobboldal közötti egyensúly megbomlásánál. A Jobbik látványos előretörése és az SZDSZ összeomlása jelezte: megroppanóban van a rendszerváltáskor kialakult remény. Az a remény, hogy Magyarország az európai gazdasági térbe integrálódva, nyitott piacgazdaságként utolérheti a nyugati jóléti államokat, s jóléti szociális piacgazdasággá válhat a nyugat-európai modell követésével.

Új időszak kezdődött el a magyar politikai életben. A kiábrándultság, a reménytelenség, a kételkedés s ugyanakkor az útkeresés és az új víziók korszaka. Az újat akarás inspirálta azokat a fiatal értelmiségieket, akik e válságos években az LMP-t megalakítva azt remélték, hogy áthidalhatják az országot megosztó árkokat, újraszabhatják a politikai életet, és új arculatot adhatnak Magyarországnak.

Az itt következő írás célja, hogy bemutassa az LMP útját, és magyarázatot keressen arra, hogy a kezdeti siker ellenére, miért nem lehetett más a politika.

A zöldmozgalom kialakulása a rendszerváltást megelőző hőskortól a Védegylet megalakulásáig (1983–2000)

A pártállami Magyarországon, a represszív politikai rendszer lassú enyhülése nyomán, a nyolcvanas években alakultak meg budapesti és vidéki egyetemeken és főiskolákon az első, akkor még ellenzékinek számító, s ezért féllegálisan működő környezetvédelmi csoportok. Ennek az ellenzéki hőskornak a legfontosabb környezetvédelő szervezete a Duna Kör volt, amely a bős-nagymarosi vízi erőmű tervével szemben lépett fel. Mint az egyik legelső, nyíltan ellenzéki szerveződés, a Duna Kör mindenkit magához vonzott, aki kereste a pártállami rendszerrel szembeni fellépés lehetőségét. A tervezett vízi erőmű elleni tiltakozás a rendszerváltás előtti legfontosabb tiltakozómozgalommá nőtte ki magát, amely először vitt tömegeket az utcára. A mozgalom visszalépésre kényszerítette a pártvezetést, s a pártnak ez az első megingása jelezte a társadalom felé a pártállam meggyengülését.⁴

A tény, hogy a zöldmozgalom a szocialista rendszerben, illetve azzal szemben szerveződött meg, kihatott sok zöldaktivista rendszerváltás utáni politikai nézetére. A '89 után újraszerveződő baloldallal vezető ereje az MSZP lett, amely a szocialista rendszerben egyeduralkodó MSZMP-ből sarjadt ki. Ez magyarázza, hogy szemben a nyugati zöldmozgalmakkal, amelyek jellegzetesen balra húznak, Magyarországon inkább konzervatív (értsd: antiszocialista) értékvilág jellemző a zöldmozgalomra, és sok ökológiai aktivista ellenérzéssel viseltetik napjainkban is az állampárt romjaiból újraser-

veződött baloldallal s annak vezető pártja, az MSZP-vel szemben. Erre a történelemi okokból kialakult ellenszenvre rásegített, hogy az MSZP politikai szövetségre lépett a liberális SZDSZ-szel, amely a pártok közül a lehangosabban állt ki a piacgazdaság mellett, s ennek okán leginkább ideológiai ellentétbe került a környezetromboló gazdasági ésszerűség és piaci érdekek korlátlan érvényesítése ellen fellépő környezetvédő mozgalmakkal.⁵

A Duna Körben többször felmerült a zöldpárttá alakulás gondolata 1988/89 folyamán, azonban az erről folyó beszélgetésekben a pártosodás hívei rendre kisebbségben maradtak. Ennek három fő oka volt. Akit a Duna Körben inkább a rendszer leváltása vonzott, az az új demokratikus pártok valamelyike felé tájékozódott: ki jobbra, az MDF-hez, ki a liberális pártokhoz, az SZDSZ-hez, vagy a Fideszhez. A Duna Kör magvát adó környezetvédők számára az ökológiai egyensúly helyreállítása volt az igazán fontos, s ellenérzéseik voltak a politika világával szemben; ezt érzékelteti az egyik alapító atya, Vargha János szellemes megjegyzése, miszerint „aki hatalmat, pénzt vagy nőt akar szerezni magának a politikában, az ne ide jöjjön”.⁶ Számukra a rendszerváltás végre megteremtette a lehetőséget arra, hogy az ökológiai mozgalom kiléphessen az ellenzéki hőskorból, s végre igazi civil társadalmi és professzionális szakmai mozgalomként kezdhessen el tevékenykedni a környezetvédelem ügyében. Egy kisebb aktivista mag ugyan gondolkozott az önálló politikai fellépésen, de mégis elvetette ennek lehetőségét, kételkedve abban, hogy a hirtelen felduzzadt mozgalom alkalmas platformja lehet-e egy pártalakításnak. A pártalapítás ellen szólt a mozgalom szervezetlensége, a bázisdemokratikus működés, az aktivisták sokszínűsége, az egységes ideológiai irány kidolgozatlansága, s részben ebből fakadóan az aktivisták közötti állandó torzalkodás, és végül, de nem utolsósorban a megváltást keresők és/vagy zsenialitűroket táplálók miatti folyamatos szervezeti konfliktusok. Ezért ők is inkább afelé hajlottak, hogy először a zöldmozgalmat kell kiépí-

teni, a szervezeti kereteket kell megteremteni a pártosodás bizonytalan kalandja helyett.

A vízlépcsőépítés leállításával és a pártosodás megindulásával kiüresedett a Duna Kör. Az aktivisták egy része Lányi András vezetésével még megpróbált elindítani egy pártok feletti mozgalmat abban a reményben, hogy ezzel összefogja a demokratikus pártok ökológiai kérdések iránt érdeklődő aktivistáit, és megmarad közöttük a párbeszéd, de ez a kísérlet az ellenzéki pártok közötti ideológiai ellentétek gyors kiéleződésével rövid időn belül elhalt.⁷

A rendszerváltás után az ökológiai kérdések kikerültek az országos politikai érdeklődés homlokteréből. A közélet nagy kérdése a posztoszocialista krízis kezelése és a piacgazdaság kiépítésének módja lett. Ráadásul, a nagy pártok mindegyike igyekezett megjeleníteni a környezetvédelmet saját politikai programjában, s szerepeltetni jelöltjei között környezetvédőket, ami szintén gyengítette egy lehetséges ökológiai politikai mozgalom bázisát.⁸ Ugyanakkor megkezdődött a zöldmozgalom, mint „normális” társadalmi mozgalom kiépülése és professzionalizálódása a rendszerváltás után.⁹ A zöldszervezetek tevékenységének középpontjában a szakpolitikák befolyásolása állt,¹⁰ s ennek megfelelően a zöldmozgalom gerincét az egymással laza kapcsolatban álló, jórészt lokális jellegű civil szervezetek alkották.¹¹ Ezt a folyamatot elősegítette a környezetvédelmi pályázati és alapítványi pénzforrások megjelenése. A kilencvenes évtizedben gyorsan nőtt a zöld civil szervezetek száma, s számuk az ezredfordulóra meghaladta az ezret.¹² A zöldszervezetek lettek a legnagyobb súlyúak, legszervezettebbek és legaktívabbak az új társadalmi mozgalmakon belül, és jelentős lobbierőt képviseltek az államigazgatáson belül is.¹³ A zöldszervezetek intézményesedését elősegítette, hogy gyorsan kiépült európai kapcsolatrendszerük, mind az európai uniós tagállamokban működő hasonló szervezetekkel, mind a Brüsszelben működő európai szintű szervezetekkel.¹⁴

Az intézményesülő s szakpolitikai kérdésekben fellépő zöldmozgalom mellett egy új irányt kezdeményezett Lányi András. Lányi a zöldmozgalom egyik legismertebb ideológusa s egyik meghatározó értelmiségi véleményvezére lett a kilencvenes évtizedben. Az ELTE-n 1995-ben induló ökopolitikai óráin nevelkedett fel az ökopolitikusoknak az a fiatal generációja, akik között később az LMP alapítóit is megtaláljuk.¹⁵ Lányi kezdte megfogalmazni a társadalompolitikai ökopolitikai gondolatot a kilencvenes évek során, amely hatással volt az LMP ideológiájára is.

A társadalmi ökopolitika programja túllép a természet és a civilizáció között megbomlott egyensúly helyreállításának követelésén. Igazi célja az emberiség természeti és kulturális örökségének megőrzése, emberi közösségek életképességének helyreállítása, a fenntartható gazdálkodás, a szolidaritás és a társadalmi együttlét változatos formáinak tisztelete. Az ökopolitika célja a gazdasági hatalomért folytatott gyilkos versengésnek, a piac farkastörvényeinek korlátozása az egymásra utaltak közös szolidaritása nevében. Az ökológiai politika célja, hogy helyreállítsa a politika eredeti értelmét: a vitát és megegyezői képességet a közjó érdekében. A politikai döntéseket az érintett emberi közösségeken belüli demokratikus eljárásra bízna a személytelen mechanizmusok és távoli központi döntések helyett.¹⁶

Jórészt függetlenül a professzionalizálódó zöldmozgalomtól és a Lányi körül szerveződő ökopolitikai elméletalkotástól számos kísérlet történt egy zöldpárt létrehozására és a parlamentbe juttatására, hol jobboldali (egy esetben szélsőjobboldali), hol pedig baloldali irányultsággal. De egyik kísérlet sem járt sikerrel.¹⁷

A zöldpárti kísérletek bukásának egyik legfontosabb oka az volt, hogy a választási szabályok logikája egy vezető baloldali és egy jobboldali párt által dominált politikai tömb küzdelmének terepévé változtatta a választási versenyt.¹⁸ Az 1994 után megszilárduló párt-

rendszerben a baloldali blokk vezető ereje az MSZP lett, amely az SZDSZ-szel kormányzott koalícióban 1994 és 1998, illetve 2002 és 2010 között. A jobboldali blokk meghatározó pártja a Fidesz lett, amely blokk 1998 és 2002 között kormányzott.

A két tömb között éles versengés bontakozott ki, amit egyre jobban áthatott a kölcsönös előítélet és gyűlölet.¹⁹ Ennek alapja a múlthoz, nevezetesen Trianonhoz, a Horthy-rendszerhez, az 1956-os forradalomhoz és a Kádár-rendszerhez való viszony, ami feloldhatatlan érzelmi ellentéteket generált a két tábor között. Két, egymással nem érintkező, ellenséges nyilvánosságot teremtett a bal- és jobboldal szembenállása.²⁰ A pártok polarizálódásával párhuzamosan bal- és jobboldali táborra szakadt a lakosság politikailag aktív része. Az élet-halál harcra emlékeztető versengésben mind a bal-, mind a jobboldal mértéktelen populista ígérgetésekkel csábította a szavazókat, ami behajszolta az éppen kormányzó politikai pártokat a költségvetési pénzek osztogatásába, felelőtlen, a gazdasági növekedést hitelekkel támogató gazdaságpolitikába.

A pártrendszer blokkosodását, bal- és jobboldal egymással szemben álló táborra hasadását elősegítette a választási szabályrendszer. A választási szabályok ugyanis azt támogatták, hogy a pártok szövetségre lépjenek egymással, és nem kedveztek új párt indításának, a domináns bal- és jobboldali ideológiákhoz képest alternatívát kínáló új nézőpontok megjelenésének. Az egyéni választókerületeket is magába foglaló vegyes választójogi rendszer nagyon magasra húzta fel a bejutási küszöböt – 5 százalék az országos listán. A kopogtatócédula-gyűjtés nyűge pedig még további akadályt jelentett.²¹ Ehhez járult a kampányfinanszírozás egyre növekvő költsége is, ami végleg lehetetlenné tette az új pártok sikeres szereplését a választásokon. A következmény a pártrendszer blokkosodása, a kvázi kétpártrendszer megszilárdulása lett.²²

Lányi 1997-ben sodródott vissza az aktív politikai szerepvállalásba, amikor Horn Gyula, az MSZP–SZDSZ koalíciós kormány mi-

niszterelnöke, újra tárgyalásokat kezdett Szlovákiával a bős–magyarosi vízlépcsőrendszer felépítéséről. Lányi vezetésével 1997-ben megalakult a Duna Charta azzal a céllal, hogy megakadályozza a vízlépcső megvalósítását. Lányi, a tiltakozás hevében, a választási kampány kellős közepén, a két forduló között, a választókhoz fordult, s kérte, hogy aki nem ért egyet a vízművel, az ne szavazzon a baloldali-liberális pártkoalícióra.²³ A vízlépcső felépítése elleni tiltakozás is hozzájárult a Horn-kormány bukásához 1998-ban. Az 1998-ban hatalomra került, Fidesz vezette jobboldali konzervatív koalíciós kormány véglegesen levette a vízlépcső kérdését a magyar politika napirendjéről.

Lányi, aki a Duna Kör ellenzéki hőskorában csatlakozott az ökológiai mozgalomhoz, legalább olyan fontosnak tartotta a vízlépcső elleni küzdelmet, mint a diktatúra lebontását. Sosem békült ki az MSZMP-ből kialakuló MSZP-vel, s nem szerette az SZDSZ doktriner liberalizmusát. Remélte, hogy a Fidesz hatalomra kerülésével nemcsak a vízmű építése áll le, de megtörik a posztszocialista elit fojtogató abroncsa a magyar társadalmon, s újra kezdődhet a rendszerváltáskor elmaradt erkölcsi és politikai megújulás. Lányi azonban csalódott az 1998-ban hatalomra került polgári kormányban. Késérően tapasztalta, hogy a várt jó értelemben vett konzervatív politika helyett a bukott szociálliberális kormányhoz hasonló hataloméhes gyakorlatot vitték tovább, amelyben csak alkalmazottaiknak, ügyfeleiknek és rajongóiknak osztottak lapot, s a legkevésbé sem érdekelték őket az ökopolitika.²⁴

Lányi elkeseredettsége abból fakadt, hogy a rendszerváltás óta eltelt évtizedben három különböző kormány politikája egyaránt kimerült a sodródásban, a szolgai alkalmazkodásban, az önvigasztalásban és a rögtönzésben. Úgy érezte, most, hogy a Fidesz se váltotta be a hozzá fűzött reményeket, itt az ideje, hogy kidolgozzák az ökopolitikai alternatívát, amely kiutat jelenthet a posztszocializmusban megrekedt, utolérési komplexumában környezetromboló ipari

társadalmat építő, mélységesen átpolitizált országnak. A Nagybánya melletti aranybánya zagyvatározó gátjának átszakadása miatt bekövetkezett környezeti katasztrófa, amely elpusztította a Szamos és a Tisza élővilágát, készítette cselekvésre: 2000 márciusában kezdeményezte a Védegylet megalakítását. A Védegylet célja az volt, hogy olyan szervezet, mozgalom legyen, amely kidolgozza az ököpolitika programját, és alulról szerveződve veszi fel a küzdelmet a jobb minőségű élet feltételeinek megvalósításáért.

A Védegylet megalakulásától az első válságig (2000–2006)

Mai szemmel nézve a Védegylet különleges jelentősége az volt, hogy belőle nőtt ki az LMP. Hat tényező tette ezt lehetővé:

Először is, a Védegylet változatos akcióival felhívta magára a média figyelmét, megismertette vezető aktivistáit az ország közvéleményével, s közben jelentősen növelte önkénteseinek számát. A Védegylet első látványos akciója az volt, amikor aktivistái a Roosevelti téri fák megmentéséért a fákhöz láncolták magukat. A Védegylet felkérésére dolgozta ki 2001-ben Sólyom László, az Alkotmánybíróság volt elnöke Nagy Boldizsárral közösen azt a javaslatot, mely a jövő nemzedékek intézményesített védelmét egy külön országgyűlési biztosra (ombudsmanra) bízta volna. A Védegylet 2000 és 2006 között, a leendő országgyűlési biztos működését mintegy szimulálva, maga látta el a környezetvédelmi panaszok és problémák összesítését az országban. A Védegylet által felállított Jövő Nemzedékek Képvisellete (JÓNEK) minden évben kiadott egy kötetet. Az új intézmény gondolatának társadalmi elfogadottsága egyre nőtt, s 2007-ben törvény született a jövő nemzedékek országgyűlési biztos intézményének létrehozásáról.²⁵ 2003-ban a Védegylet csatlakozott a Zengőre tervezett radarállomás elleni tiltakozó akcióhoz. Ugyanabban az évben kampányt indítottak a budapesti zöldterületek vé-

delmére, majd a rakpartok tervezett kiszélesítése ellen. 2004-ben támogatták az akkori kormány agrárpolitikája ellen fellépő agrárszervezetek tiltakozó mozgalmát. 2005-ben a Védegylet Sólyom Lászlót javasolta köztársasági elnöknek. A Védegylet a Fidesz és az SZDSZ egy részének támogatásával elérte, hogy az Országgyűlés Sólyom Lászlót válassza meg elnöknek. A 2005 februárjában indított „Sólyom For President” kampány sikere országos politikai szereplővé avatta a zöldmozgalmat. Lányi a nagy kampányok sikerei alapján jutott arra a következtetésre, hogy a helyzet megérett egy ökopárt megalapítására.²⁶

Másodszorban, az akciók és kampányok erősítették a szervezet belső kohézióját és kapcsolatrendszerét. A Zengőre tervezett NATO radarállomás elleni tiltakozóhullám olyan széles körű összefogást és összetartozás-érzést keltett a résztvevő szervezetek és aktivisták között, amelyet az egyik résztvevő a vérszerződéshez hasonlított.²⁷ Egy másik megfigyelő értékelése szerint a Zengő-kampány jelentősége az volt, hogy abban egymásra talált a NATO ellen fellépő globalizációkritikus, antiimperialista nézeteket valló békemozgalom és a Mecsek természeti környezetéért aggódó zöldmozgalom, amivel kitágult a Védegylet hatóköre.²⁸ Az agrárszervezetek tiltakozó akciójának támogatásával a szervezet a vidéki kapcsolatait erősítette meg.

Harmadszorban, a Védegylet találkozáspontja lett az ökológiai mozgalom Lányi által képviselt idősebb nemzedékének és a fiatalabb generációknak. A fiatal aktivisták egyik csoportja az ökológiai civil mozgalmából és Lányi tanítványi köréből érkezett. A másik köre olyanokból állt, akik a Védegylet különböző akciói során csatlakoztak a Védegyletnek, vagy szereztek tudomást a Védegyletről és léptek be. Különösen fontosnak bizonyult a későbbi pártalakulás szempontjából, hogy a Védegyletben kapcsolódott össze az ökológiai mozgalmak politikusabb vonala a kilencvenes évek második felében megjelenő globalizációkritikus mozgalom aktivistáival.²⁹ A globalizációkritikus mozgalmából érkezettek révén a Védegylet felé tájékozódtak azok a

kifejezetten baloldali indíttatású, liberális emberjogi felfogást valló fiatalok, akiknek felfogása hasonlított a nyugati zöldpártok újbaloldali ideológiájához.³⁰ Ezek a fiatalok magukévá tették az ökológiai nézőpontot is. Sok baloldali érzelmű fiatal számára a fenntartható fejlődésről szóló ökopolitikai nyelvezet jelentett megváltást, amivel a kornak megfelelően kifejezheték baloldali érzelmeiket anélkül, hogy a létező szocializmus idején lejárattott, avítt baloldali nyelvezetet kelljen használniuk. A baloldali érzelmű fiatalok azonban nem osztották az idősebb zöldmozgalom-alapító környezetvédők baloldaltól ódzkodó, inkább a konzervatív jobboldal felé húzó nézeteit, de ugyanúgy távolságtartással éltek a tradicionális baloldal s főleg annak vezetőereje, az MSZP-vel szemben. De megtalálták a Védegyletet azok az emberjogi liberális nézeteket valló fiatal értelmiségiek is, akik eltávolodtak az SZDSZ-től, és új politikai otthont kerestek, új cselekvési teret anélkül, hogy csatlakozniuk kellene valamelyik nagy politikai táborhoz.³¹ A Védegylet új, szélesebb profilja kulcsfontosságú lesz az LMP megalakulása szempontjából, ugyanakkor forrása is a következő évek belső konfliktusainak.

Negyedsorban, a Védegylet szellemi műhelyként működött, ott folyt a társadalompolitikai ökológia programjának kidolgozása. Vezető értelmiségiek, neves kutatók közreműködésével készültek el az egyes területeket – a külpolitikától az oktatásig szinte mindent – tárgyaló közpolitikai kiadványok, rendeztek konferenciákat, nyilvános tanácskozásokat és vitaesteket vidéki egyetemeken.³²

Ötödsorban, a Védegyletnek kifejezetten ambíciója volt, hogy egyaránt szót értsen a hagyományos világnézeti besorolás szerint magukat jobboldali vagy baloldali elkötelezettségűnek valló emberekkel. Az ökopolitika céljai, mint Lányi annyiszor hangoztatta,³³ egyaránt összeegyeztethetők a liberális, baloldali és konzervatív (jobboldali) elvekkel. Az értékszintézisre való törekvésnek köszönhető, hogy a Védegylet sokszínű lett, s csatlakoztak hozzá magukat inkább konzervatívnak gondolók, mint Ángyán József, baloldaliak, mint Schif-

fer András, vagy az SZDSZ-től eltávolodott Rauschenberger Péter. Ugyanakkor, később, amikor kiéleződtek a politikai konfliktusok, kiderült, hogy ez az értékszintézis bizonyos fokig felületes volt, s bal- és jobboldali törésvonalak mentén váltak szét a védegyletesek.

Hatodszorban, a Védegylet kísérleti terepe volt a bázisdemokrata működésnek, az önkéntes demokratikus társulásnak s az önálló kezdeményezésen alapuló cselekvésnek, a konszenzuális döntéshozatalra törekvő szavazási rendnek. A bázisdemokratikus működés egyszerre jelentett vonzerőt a fiatalabbak számára, és tette lehetővé a sokszínű mozgalom működését.

Az ökopolitikai programot felvállaló Védegyletben nagyon korán, már 2001-ben felmerült a párttá alakulás kérdése, hiszen a többség számára a „politikát csinálunk a környezetvédelemből” célkitűzésből logikusan következett, hogy előbb-utóbb erre sor fog kerülni. Annak, hogy akkor ez a kérdés lekerült a napirendről, két oka volt. Az egyik az, hogy a környezetvédő mozgalomban résztvevő aktivisták ódzkodtak a nyílt politikai szerepvállalástól, ami veszélyeztette volna intézményesült lobbipozícióikat a civil társadalom világában. A másik pedig az, hogy többen azt gondolták, a pártpolitizálást nem lehet összeegyeztetni a Védegylet mozgalmi és tudományos jellegével.³⁴

A baloldali-liberális pártkoalíció 2002-es választási győzelme után ismét előtérbe került az önálló ökopolitikai fellépés kérdése. Jávor Benedek, aki a Védegylet egyik szóvivője volt, egy 2003-ban megjelent írásában még nem tartotta aktuálisnak politikai párt alapítását, s inkább négy-öt év múlva megvalósítandó célkitűzésként fogalmazta meg a pártosodást.³⁵ A Védegylet szervezőbizottságának tagjaként Schiffer András még 2004-ben is a távlati elképzelések közé sorolta a kérdést. Akkor még úgy vélte: ahogy sűrűsödnek az ökopolitikai konfliktusok, úgy nő majd azok táborja, akiknek zsigeri szinten lesz elege az irracionális kétpárti hisztériából, abból, hogy két zárt politikai tömb – ahogy ő nevezi: a technokraták és a ve-

zélrelven működő populisták – harcában merül ki a politikai élet, és ennek meghaladására előbb-utóbb kialakulhat egy politikai platform, amely elfogadja ideológiájának az ökopolitikát és a radikális demokráciát.³⁶

2004 telén vetődik fel ismét komolyan a pártalakítás kérdése a Védegyleten belül. Lányi érezte úgy, hogy megérett az idő a pártalapításra, mert egyre nő azok száma, akik támogatnának egy olyan új politikai programot, amely túlmutatna a rendszerváltáskor kialakult politikai kereteken. A belső vitában azok győztek megint, akik szerint még nem aktuális a párttá alakulás, de nyitva maradt egy kiskapu azzal, hogy esetleg a Védegylet – megőrizve civil jellegét –, támogatna egy zöldpártot. 2004 végén sor kerül egy informális találkozóra az SZDSZ-ben éppen háttérbe szorult Fodor Gábor és a Védegylet kulcsaktivistái – Lányi András, Schiffer András és Rauschenberger Péter – között, hogy esetleg Fodor Gábor részvételével alakulhatna egy új ökológiai, baloldali és emberjogi liberális értékeket valló párt. De a Lányi és Fodor közötti szemléletbeli eltérés eleve kivitelezhetetlenné tette ezt a koncepciót. Még felmerült, hogy esetleg Fodor közreműködésével alakulhatna egy baloldali jellegű zöldpárt, de Fodor inkább az SZDSZ-ben maradt.³⁷

A Sólyom László elnökké választásáért 2005 februárjában indított kampány sikere új helyzetet teremtett. Ennek során nagy hangsúlyt kapott a pártérdekek fölé emelkedő politika igénye, s maga a hangvétel is jelezte: új politikai irányvonal formálódik, amely szembefordul a rendszerváltás után kialakult berendezkedéssel, s annak radikális demokrata megújítását követeli. A kampányt elindító felhívás szinte apokaliptikus képet festett az ország állapotáról. Eszerint a jogbiztonság veszélyben forog, az országot széthullás és morális összeomlás fenyegeti, a képviseleti demokrácia díszletei között a politikai osztály és a klientúra-burzoázia vívja magánháborút a közvagyonért, példát mutatva harácsolásból, törvényszegésből. A kampány hangulatát mindennél jobban szemlélteti, hogy a beje-

lentéskor Schiffer és Jávor háta mögött szivárványszínű betűkkel írt „lehet más a politika” jelmondat volt olvasgató egy molinón. Mind a jelmondatot, mind a szivárványszínű zászlót a globalizációellenes nyugati újbaloldali mozgalmaktól kölcsönözték a kampány szervezői.

Lányi a Sólyom-kampány közben tapogatózó megbeszélésekbe kezdett egy lehetséges pártalapításról a vidéki és fővárosi ökológiai és környezetvédő szervezetekkel, illetve különböző mérsékelt jobboldali körökkel, köztük a Professzorok Batthyány Körével is. Számára elfogadhatatlan volt, ahogy könyvében fogalmazott, a kényszeregett egyenlő távolságtartás a bal- és jobboldaltól, amit egy Karátson Gábortól származó frappáns megfogalmazással tett világossá: „Mind a párttól végtelenül távol állunk – de nem egyenlő távol.”³⁸ 2005 tavaszán Lányi próbálkozásai a jobboldalon szakadáshoz vezettek: az alapító sértődötten kilépett, s teljes erővel megkezdte az Élőlánc Magyarországért ökopolitikai párt szervezését, függetlenül a Védegylettől.³⁹

Lányi a későbbiekben többször keserűen beszélt azokról a védegyletesekről, az LMP későbbi megalakítóiról, akik kezdetben támogatták a politikai fellépést, majd mégis cserbenhagyták, s ezzel meghiúsították a civil összefogást.⁴⁰

Az Élőlánc Magyarországért ökopolitikai párt 2005 októberében alakult meg, s küldetése szerint fel akarta hívni a figyelmet a globalizáció társadalmunkra és környezetünkre gyakorolt katasztrofális hatásaira, környezetünk megóvásának fontosságára. Az Élőláncot az a szándék vezérelte, hogy felülemelkedjen a tisztán pártpolitikai érdekeken, s be tudja bizonyítani: van más út, másfajta politizálás, amely „lentről” indul és rászorul az emberek támogatására, s amely a civil társadalom összefogására épül.⁴¹

Az Élőlánc nem ért el számottevő sikert a 2006-os választáson. Mindössze négy egyéni jelöltet tudott indítani, s területi listát sem tudott felállítani.⁴² Az Élőlánc kudarcát mi sem mutatja jobban.

mint hogy a párhuzamosan induló Zöldek Pártja kilenc jelöltig és három területi listáig jutott.⁴³ A kudarc legfőbb oka Lányi szerint az volt, hogy a 2006-os választás volt az utolsó olyan alkalom, amikor a gátlástalan bal- és jobboldali populista ígéretési hullám elnyomott minden józan hangot. Emellett nem volt pénze a pártnak, és a nagy pártok, illetve a befolyásuk alatt levő média ellenségesen viszonyult az Élőlánchoz.⁴⁴ Külső megfigyelők szerint a sikertelenséghez valószínűleg hozzájárult Lányi antipolitikus, a „szavazatvadászatot” lefitymáló hozzáállása is.⁴⁵ Az ökopárt fiaskóját egyes hazai szerzők társadalomszerkezeti okokból is értelmezték, s olyan tényezőkre vezették vissza, mint például az urbanizáció alacsony foka, a művelt, jól kereső posztmaterális értékkel rendelkező városi középosztály alacsony aránya, a választási rendszer nagy pártokat, a bal- és jobboldal tömbösödését elősegítő szabályai.⁴⁶ De bármi idézte is elő a bukást, a választásokat követően az Élőlánc megszűnt.

A válságkorszak kezdetétől az LMP sikeréig (2006–2010)

A 2006-os választások után gazdasági, politikai és erkölcsi válság tört ki az országban. A 2006 és 2009 közötti években a politikai baloldal gyakorlatilag összeomlott, és ezzel megszűnt a „halálos rezesz” – ahogy Jávor Benedek jellemezte a magyar pártrendszert még 2003-ban –, amely lehetetlenné tette egy új párt fellépését.⁴⁷ Az MSZP elsorvadásával és az SZDSZ feloszlásával kinyílt a politikai tér az új jelentkezők számára. Azzal pedig, hogy a magyarországi válság összekapcsolódott a globalizált világ gazdaság egészének, a kapitalizmusnak a válságával, új értelmet nyert a védegyletesek által vallott globalizációkritikus, alternatív ökológiai világszemlélet.

De nemcsak a politikai tér nyílt ki. A sokrétű válság egyúttal aktivizálta a Védegyletben azokat, akik korábban ódzkodtak a nyílt politikai fellépéstől. Éppen az erkölcsi és politikai válság, a globalizált

világgazdaságba beágyazott gazdasági modell válsága tette számukra sürgető belső késztetéssé azt, hogy előrukkoljanak az ökológiai alternatívával. Számukra az ökológia egy új megoldási javaslatot jelentett a rendszerváltás elrontott projektjének újrakezdésére, a demokratikus rend helyreállítására, s a válságba jutott rendszer helyett egy más típusú, szolidárisabb, a szegényeket és az elesetteket jobban felkaroló politikai alternatíva megjelenítésére. A magyar és a globális válság egybeesése, ahogy Elek István fogalmazott, a korábbiaknál sokkal szembeötlőbbé tette, hogy a lokális, regionális, nemzeti, európai és globális problémákra a hagyományos eszmekörök keretein belül maradván nem adhatók kielégítő válaszok.⁴⁸ A jövődöntő párt szervezőiben a válság hatására megerősödött az a nézet, hogy a létező pártok kivétel nélkül mind kompromittálódtak és elfáradtak, és az egymással folytatott – a leggyakrabban teljesen öncélú és hamis – küzdelmen kívül semmi valós kivezető utat nem tudnak mutatni a társadalomnak. A technokrata (értsd: MSZP), illetve populista (értsd: Fidesz) kínálattal szemben fel kell és lehet állítani egy harmadik erőt, egy ökopolitikai, globalizációkritikus és radikális demokrata alternatívát. Ez lehetne a harmadik, szellemi értelemben se baloldalinak, se jobboldalinak nem nevezhető oldal politikája, aminek a megvalósítására megalakították az LMP-t.⁴⁹ Ennek célja nem a politikai baloldal és jobboldal kibékítése, hanem az, hogy a konzervatív, baloldali és liberális értékek szintézise által teremtsen egy valóságos politikai alternatívát. A liberális joguralom és az emberi méltóság tisztelete összeegyeztethető azzal a baloldali attitűddel, amely a kiszolgáltatottakat, a gyengéket védi a társadalmi szolidaritás nevében. A konzervatív attitűd a politikaformálás módjára vonatkozik, ami az eredeti Burke-i gondolat ökológiai átértelmezésében olyan kormányzati politikát képzel el, amely a fenntarthatóság érdekében óvatosan és alázattal, vagyis konzervatíván akar csak hozzájárulni a nagy társadalmi alrendszerekhez.⁵⁰

Az LMP megalakulása

A 2006. őszi drámai események hatására a Védegyletben maradtak újra aktivizálódtak. Schiffer éles hangú interjúban ítélte el az SZDSZ taktikázását, az MSZP-vel kötött rossz alkuit és erkölcsi mélyrepülését, kiemelve, hogy pont az a párt teszi ezt, amely morális magaslatról ítélkezett eddig a politikai életről. Schiffer ebben az interjúban aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy az erkölcsileg bukott politikai szereplők magukkal rántják a mélybe az emberjogi liberalizmust, ami megnyitja a Fidesz vezette jobboldali ellenzék előtt a lehetőségét annak, hogy amennyiben hatalomra jut, ugyanazokkal az elítélendő eszközökkel éljen, mint az akkori kormánypártok – az MSZP és az SZDSZ.⁵¹

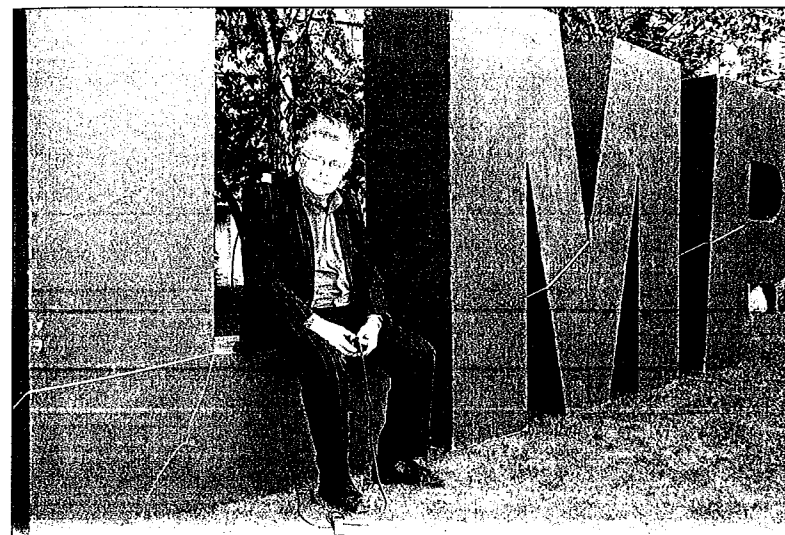
Egyre többször merült fel a Védegyleten belüli beszélgetésekben, hogy itt az ideje megszervezni egy új pártot.⁵² 2007 nyarán egy szűkebb körű megbeszélésen a Védegylet véleményformáló aktivistái – köztük Schiffer András és Jávor Benedek – úgy döntöttek, hogy őszi tisztázni kell a pártalapítás kérdését. Megegyezték, hogy még az év őszén szerveznek egy hétvégi megbeszélést egy vidéki panzióban úgy 15-20 fő részvételével, ahol megvitatják, van-e értelme és realitása a pártalapításnak.

A 2007. őszi megbeszélésen a résztvevők a pártalapítás mellett döntöttek. Már az induláskor a legnagyobb, sőt a visszaemlékezők szerint az egyetlen igazi vitakérdés az volt, hogy a bal-jobb palettán milyen helyet foglaljon el a megalakítandó párt. Az egyik koncepciót Schiffer András képviselte. Az ő álláspontja szerint az új pártnak egyesíteni kell az alkotmányos bal- és az alkotmányos jobboldalt, mindkét irányban nyitottnak kell lennie, s önálló erőként, a két egymásnak feszülő párttömbhöz képest középen állva kell megfogalmaznia a jogállami és egyben környezetvédő alternatívát. A másik alternatívát Rauschenberger Péter képviselte, aki szerint a szervezendő pártnak nem a bal- és jobboldal házon belüli kiegye-

zését kell megvalósítania, hanem egyértelműen baloldali jelleget kell felvennie, s arra kell törekednie, hogy a széteső és erkölcsileg bukott MSZP mellett/helyett végre legyen egy alkotmányos értékeket felvállaló baloldali párt.⁵³ A pártalapításban kulcsszerepet játszó aktivisták egyhangúan a schifferi pozíciót támogatták. Ebben szerepet játszott a nyugati zöldpártok hasonló táborok közötti önpozicionálása, s annak a feladatnak a tetszetőssége, hogy megvalósítsák a zöld-értékeken keresztül a jobb- és a baloldal szintézisét,⁵⁴ alternatívát kínálva mind a „technokrata” és „ábaloldali” MSZP-vel mind a „vezérelvű populistá” Fidesszel szemben.⁵⁵

A szervezők azt tűzték ki célul, hogy 2008 folyamán megteremtsek a pártalakuláshoz szükséges logisztikai, infrastrukturális, anyagi feltételeket, és feltérképezzék, hogy kik lennének partnerek a pártalapításban.⁵⁶

Daniel Cohn-Bendit az LMP-nél 2008 májusában (Kaszics Bálint felvétele)

A párt alakításnak további lendületet adott az is, hogy Sólyom László köztársasági elnök 2007 decemberében interjút adott, s ebben nyíltan kiállt amellett, hogy megérett az idő egy olyan zöldpárt létrehozására, amely képes túllépni a politikai táborokon. Sólyom az interjúban olyan zöldpárt megalakítását vizionálta, amely felvállalja a baloldali és a jobboldali értékeket, és ugyanakkor szociális gondolkodású.⁵⁷

A pártalapítás előkészítésére a szervezők 2008 márciusában létrehozták az Ökopolitikai Műhely Alapítványt.⁵⁸ Az alapítvány mellett kialakult egy 150 tagú, környezetvédőkből, szociális és jogvédő civil szervezetek képviselőiből verbuválódott társaság, akik „Szimpalakör” néven futó informális szervezetben készítették elő a pártalapítást.⁵⁹ Ebben a körben forrta ki magát a nyugat-európai zöldpártokhoz és mozgalmakhoz hasonló elvek alapján működő szervezet ideológiája, amely a környezetvédelem és fenntarthatóság céljai mellett fontosnak tartja a demokrácia minőségének javítását, a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklését, a kultúrák és hagyományok sokszínűségének megőrzését, az emberi és demokratikus jogok védelmét.⁶⁰

A pártalapítás előkészítéseként az Ökopolitikai Műhely 2008 márciusától kéthetenként vitaklubot szervezett az ELTE Bibó Szakkollégiuma és a Corvinus Egyetem Társadalomelméleti Kollégiuma támogatásával. A vitasorozaton olyan kérdéseket vitattak meg, mint:

- a harmadik erő lehetőségei a mai pártpolitikában;
- hol rontottuk el?; a demokrácián innen és túl – van-e a polgári demokráciának alternatívája?;
- vannak-e a posztmodern demokráciának jellegzetesen új mozzanatai?;
- kizsákmányolás és szabad piac – a globális kapitalizmus természetrajza;

- ami nem a GDP – boldogságfogalmak a fogyasztói társadalomban és azon túl;
- se nem jobb, se nem bal, hanem...?;
- a hagyományos politikai kategóriák értelm(etlenség)éről.⁶¹

A vitaesteket minden alkalommal más-más egyetemen rendezték meg, és neves értelmiségiek részvételével zajlottak le. A vitaestek nyújtottak lehetőséget a jövőbeli párt ideológiai arculatának kialakítására és egyben potenciális aktivisták, tagok és támogatók toborzására az újbaldali, zöldideológiára leginkább fogékony egyetemi ifjúság és értelmiségi középosztály köréből.

2008 elején felállt a www.lehetmasapolitka.blog.hu honlap, amely az egyik legfontosabb nyilvános vitafóruma lett a szerveződő pártnak. Erre rendszeresen felkerültek olyan írások, amelyek részben azzal foglalkoztak, hogy milyen esélyei lehetnek egy új pártnak, illetve milyen ideológiát, stratégiát kellene kiala-

LMP-estek, 2008. november (Kaszics Bálint felvétele)

kítania egy új politikai erőnek. A feltett írások kapcsán élénk online vita zajlott. A 2008. március 7-én feltett, „Kell-e nekünk más politika?” című írás például azt taglalta, hogy a választók közel egyharmada elégedetlen a nagy pártokkal, új szereplőre vár, és egynegyede szavazna egy új pártra. A választók körében végzett felmérés eredményei szerint a válaszadók nagy többsége olyan irányultságú pártot látna szívesen, amely a „környezetvédelem, zöldértékek” és a „kisebbségi jogok védelme” mellett állna ki.⁶² A négy nappal később feltett „Kell nekik más politika?” című írás a véleményirányító értelmiségiek álláspontját foglalta össze arról, hogy milyennek kellene lennie az új pártnak. Első helyen szerepelt Sólyom László – már idézett – 2007. december végi interjúja. Az ismertetett álláspontok közül különösen fontos volt Elek István véleménye, aki maga is a pártot szervezők kulcsfigurái közé tartozott, és egyben a mérsékelt jobboldali csatlakozók egyik meghatározó véleményformálója is volt. Elek azt az álláspontot képviselte, hogy hiba lenne, ha az új párt kizárólag a „szegényeket, a létminimum alatt és akörül élő milliós tömegeket képviselné, és azzal sem értett egyet, hogy ha csak ökopárt lenne, bezárná magát egy szubkulturalitás zárványba, amely nem képes a valódi kihívásokat megválaszolni”. Elek egy olyan párt mellett érvelt, amely meg akarja fékezni az elszabadult gazdasági racionalitást, s amely képes szintézist teremteni azzal, hogy összegyűjti a liberális, szociális, konzervatív és zöld rendszerbíráló erőket, s amely harmóniát tud teremteni ezen erők érték-szempontjai között. Ez olyan párt lenne, amely liberálisabb akar lenni, mint a mai, magát liberálisnak nevező SZDSZ, szociálisabb, mint a mai, szociáldemokratának profilírozott MSZP és konzervatívabb, mint a mai, konzervatívként emlegetett Fidesz, valamint türelmesebb, normálisabb a békeesség szellemét terjeszteni igyekvő MDF-nél. Egy olyan párt, amely mindezek okán – és mert kénytelen bajainkra gyökeres megoldást, terápiát keresni – radikálisabb lenne, mint az összes létező szélsőbal- és szélsőjobbpart.⁶³

A blogon megjelent írások mellett álltak ki, hogy az új pártnak nem szabad lehorgonyoznia magát az elavult, menthetetlenül modernista ideológiák mellé. Ehelyett egy új és nagy mesternarratívát kell kidolgozniuk, az ökopolitikai narratívát, amely képes lehet megteremteni a szintézist a baloldali és a jobboldali ideológiák között.⁶⁴

A *posztmodern demokrácia* című írás szerint Magyarországon meg kell ismételni 1968 példáját, mivel a klasszikus, modern képviselési demokrácia intézményei elfáradtak, frissítésre van szükségük. Egy új, posztmodern demokráciaeszmére van szükség, amely nem kérdőjelezi meg a reprezentatív demokrácia legitimitását, sőt, éppen annak növelését célozza. Ennek fő eszköze a tényleges társadalmi-állampolgári részvétel támogatása, az érintettek bevonása a döntési folyamatokba. Ez nem valami rossz emlékű, avíttas korporativizmust jelent, hanem a speciális szakértelmek és helyi tudások beengedését a hatalommal átszőtt politikai diskurzusba. Így a posztmodern demokrácia biztosítja a döntésekben való részvételt, és megteremti ennek feltételeit is: az információhoz jutás lehetőségét és a részvételre képesítést.⁶⁵ Az új típusú demokratikus intézményrendszer felvázolását gondolta végig a 2008. április elején megjelent *Lehet más a demokrácia!* című írás, amely a harmadik Köztársaság intézményrendszerének demokratikus megújítására szólított fel. A cikk ugyanakkor azt is kijelenti, hogy megújításra van szükség, és nem „új rendszerváltásra”, mivel a '89-es jogállami forradalom alapértékei, a köztársaság alkotmányos értékrendje továbbra is igazodási pontként szolgál minden demokrata számára. Az írás szerint a rendszerváltás demokratikus alapértékeit ma három oldalról fenyegeti veszély. A tekintélyelvű populizmus felől, amely teret enged a polgárok egyenjogúságát tagadó nézeteknek, a technokrata gőg felől, amely elvitatja az állampolgárok tevékeny és kompetens részvételhez való jogát. És végül a profitelvű gazdasági hatalom felől, amely közvetve vagy közvetlenül politikai befolyást vásárol, és kivonja magát a társadalmi ellenőrzés alól. A cikk a megújítás

legfontosabb alapelveinek a következőket jelölte ki: 1) részvétel és a közvetlen demokrácia intézményeinek megerősítése és biztosítása; 2) a pártfinanszírozás rendezése; 3) olyan választójogi rendszer kialakítása, amely nyitottabb és lehetőséget ad kisebb pártok bejutására a parlamentbe; 4) átláthatóság, az aktanyilvánosság és az információszabadság biztosítása; 5) elszámoltathatóság és a fékek és ellensúlyok rendszerének erősítése a kormány túlhatalmának gyengítése érdekében; 6) önkormányzat és önrendelkezés biztosítása a szubszidiaritás elve alapján.⁶⁶

A vitaesteken felszólalók közül többen is erősítették a reményt a szervezőkben, hogy érdemes belevágni a pártalakításba. Így például Tölgyessy Péter – a rendszerváltó alkotmányos berendezkedés egyik atyja, aki az egyik legelismertebb politikai kommentátor lett, miután kiszállt a nagypolitikából – azt bizonygatta, hogy Magyarországnak ötven hiteles emberre lenne szüksége, akikről a választók is elhiszik, hogy nem a pénzért vagy a hírnévért szállnának ringbe. Tölgyessy még hozzátette, hogy ez az ötven ember a civil szférában található, s nekik kellene felvállalni a politika megújítását, mert azokról, akik a parlamentben ülnek, nem hiszik el az emberek, hogy a pénzen, hírnévszerzésen és a hatalom szeretetén kívül bármi más motiválná őket. Tölgyessy szerint csak akkor lehet a korrupt, képmutató, kártékony politikai „elit” helyén létrehozni a demokratikus társadalom valódi képviselői rendszerét, ha ezek a romlatlan, új szereplők felépnek, és személyes példájuk irányt szab a többi résztvevőnek is.⁶⁷

Miközben folyt az ideológiaépítés, más írások arra keresték a választ, mi és hogyan romlott el az elmúlt húsz évben, aminek nyomán vadkapitalizmus és technokrata elitek uralma alakult ki.⁶⁸ A kritika fő célpontjai a szocialista és liberális politikusok és véleményvezérek voltak.⁶⁹ Közben a Védegylet akciókat szervezett a kormány megszorító intézkedései ellen.

Ahogy haladt előre a rendezvénysorozat, úgy növekedett a résztvevők száma. A 2008. április közepi rendezvényen, amit az ELTE

Bölcsészkar nagyelőadótermében rendeztek meg, annyian voltak, hogy egy gombostűt sem lehetett volna leejteni. A tömeges érdeklődés reményt keltett a szervezőkben, hogy ezúttal tényleg meghaladják azt az állapotot, amit Lányi András egy keserű bonmot-val úgy jellemzett: „az ökológiai mozgalom kudarcról kudarcra halad a végső győzelem felé”. Nem véletlen, hogy az erről a vitanapról szóló tudósítás a „Kudarcról kudarcra a végső győzelem felé?” címet kapta.⁷⁰ Ahogy nőtt az érdeklődés, úgy nőtt a potenciális érdeklődőket információval ellátó eszközök száma. 2008. április elején elindult az *Ökopol* hírlevél, amely elektronikus formában látta el információval mindazokat, akik feliratkoztak a levelezőlistára.

A szervezők közötti munkamegosztás értelmében, a kulcsszereplők közül Rauschenberger Péter írta és szerkesztette az alakuló párt programját, míg Schiffer András feladata lett a hálózatépítés. Schiffer járta a vidéki rockfesztiválokat és zöldszervezeteket, és kereste azokat, akikre a jövőbeni pártot rá lehet építeni. Egy aktivista találó megfogalmazásában: az LMP vidéki szervezetei Schiffer kockás füzetéből nőttek ki.

A nyilvános internetes fórumok mellett élénk eszmecsere folyt számos párhuzamosan működő, zárt internetes levelezőlistán a szervezkedésben résztvevő kulcsaktivisták és szimpatizánsok egyre bővülő körében.

Nemcsak politikai és makrogazdasági kérdésekről folyt a vita, hanem környezetvédelmi, művészeti és gyakorlati gazdasági problémákról is. A Sirály kávézóban vitaestet rendeztek a szemétből készült műalkotásokról, a Tudatos Vásárlók Egyesülete a méltányos kereskedelemről adott elő. Eközben a Védegylet a hagyományos környezetvédelmi aktivizmust sem adta fel: a Greenpeace Magyarország Egyesülettel, a Magyar Természetvédők Szövetségével, a Környezeti Tanácsadó Irodák Hálózatával, a Levegő Munkacsoporttal és az Energia Klubbal közösen lépett fel a mohi atomerőmű bővítése ellen.

LMP-kitelepülés, 2008. október (Kaszics Bólint felvétele)

2008. április közepére megerősödött a szervezőkben a hit, hogy érdemes kilépni a nyilvánosság elé, s megszervezni az ökopártot. Az *Ökopolitikai Hírlevél* második számában hitet is tettek a szervezők amellett, hogy „a kudarcok sora megtörhető, és a zöld-mozgalom, valamint a civilek jelentős sikereket érhetnek el. Megérett az idő a cselekvésre, és ezt a társadalom és a civil szféra egyaránt érzi. Van tér, lehetőség, szándék és fogadókészség is. A feladatunk csupán az, hogy mozgásba hozzuk az első golyót.”⁷¹

A vitasorozat utolsó alkalmával, 2008 májusában, amelynek a klasszikus zöldszlogen, a „nem jobbra, nem balra, hanem előre” volt a címe, nyíltan napirendre került a harmadik erő megszervezésének kérdése. A vita felvezetője szerint a 19. században kialakult modern ideológiák – a liberalizmus, a szociáldemokrácia és a konzervativizmus – a 21. században már nem állják meg a helyüket. Nem képesek érvényes válaszokat adni az elmúlt évtizedekben fel-

merülő problémákra: a Föld túlhasználatára, a globálisan és helyben is növekvő egyenlőtlenségekre, a helyi közösségek, kultúrák visszaszorulására és a környezet drámai romlására. Magyarországon különösen kevés értelme van a klasszikus jobb-bal felosztásnak. A szerepek a gazdaság- és sokszor a társadalompolitikai témákban jobb és bal között gyakran felcserélődnek, és ráadásul mindent felülírnak a hatalmi politika megfontolásai. Ezért a technokrata (értsd: MSZP) és a populista (értsd Fidesz) kínálattal szemben eljőhet az ideje egy ökopolitikai, globalizációkritikus és radikális demokrata alternatíva megjelenésének a magyar közéletben.⁷² A vitasorozat lezárulta után Schiffer egy interjúban kifejtette, hogy nem hagyományos, szűk értelemben vett zöldpárt megalapításán gondolkoznak, hanem egy olyan átfogó politikai ideológiát képviselő párton, amely választ képes adni arra, hogyan lehet kialakítani az igazságosság alapján álló együttélési rendszert a fenntartható fejlődés keretein belül. Schiffer olyan univerzalisztikus politikai ideológiát vázolt fel, amely szerinte azért számíthat sikerre, mert mögötte egy átfogó társadalomkritikai narratíva és a narratívát hordozó társadalmi mozgalom áll. Az interjúban Schiffer annak a reményének adott hangot, hogy a közvélemény-kutatók rendre 30 százalék körülire taksálják a beazonosíthatatlan, fiktív „harmadik erő” potenciális szimpatizánsáborát. Ebből kiindulva azt sem tartotta elképzelhetetlennek, hogy egy új szereplő egyenrangú tud lenni az MSZP-vel és a Fidésszel.⁷³

2008 kora őszén született meg a döntés, hogy megalakítják az új ökopártot.⁷⁴ Október 8-án a szervezők bejelentették, hogy pártot fognak alapítani, s még aznap megnyílt a lehetmas.hu honlap, melyen olvasható volt a programnyilatkozat.⁷⁵ A szervezők terve az volt, hogy a pártalakítási szándék bejelentésével növeljék a potenciális aktivistahálózatot és támogatást kérjenek a jövőbeli párt céljaival egyetértőktől.⁷⁶

Az új párt 2009 februárjában alakult meg a bírósági bejegyzéssel. Az LMP azzal a szándékkal alakult, hogy „több mint zöld” párt

legyen. A gazdasági fenntarthatóság mellett ugyanakkor az alapítók azt is vallották, hogy az ember és természet közti viszony fenntarthatósága alapvetően összefügg a társadalmon belüli viszonyok fenntarthatóságával, valamint a társadalmon belüli kizsákmányolás visszaszorításával. Megalakulását követően a párt az interneten keresztül kért támogatótól adományokat a költségek fedezésére. Tíz nap alatt egymillió forint feletti összeget gyűjtöttek össze ezzel az újszerű kampánnyal. Az LMP első célja az volt, hogy sikert érjen el a 2009-es Európa parlamenti választásokon. A frissen alakult párt – tanulva az Obama-stáb módszereiből – internetes kampánnyal készült a választásra. Az LMP szóvivője többször külön kiemelte, hogy az adakozásra épülő kampány különösen fontos számukra, mert még a látszatát is el akarják kerülni a nagy pártok korrupciógyanús praktikáinak.

Az LMP 75 000 szavazatot ért el. A párt vezetői ezt úgy kommentálták, hogy a 2,65%-os eredmény valószínűsítheti azt, hogy egy év múlva sikeresek lesznek a soron következő parlamenti választásokon.⁷⁷

Az LMP tagsága viszonylag gyorsan elérte a 400 fős szintet, itt azonban gyakorlatilag stabilizálódott. Schiffer András elemzése szerint a párt négyszáz fős tagsága három nagy csoportból állt össze. Vannak liberálisok, akik különböző időpontokban kiábrándultak az SZDSZ-ből, de korábban sem a neoliberais gazdaságpolitika vonzotta őket, hanem az emberi jogok és a magánszféra védelme. Vannak, akik számára a baloldaliság nem a pártállami utóvédekhez való egzisztenciális és kulturális közelséget jelenti, hanem a társadalmi, globális igazságosságot. És vannak közösségelvű konzervatívok, akik viszolyognak a populistá retorikától, és fontosnak tartják a demokratikus intézmények védelmét, a helyi közösségek önrendelkezési szabadságát, valamint a természeti és kulturális örökség megővését.

A tagság sokszínű, sokrétegű összetétele akkor még azt a reményt keltette a szervezőkben, hogy tényleg meg tudják valósítani az anyyira remélt és vágyott értékszintézist a baloldali, liberális és konser-

Az LMP első kongresszusa után, 2009. szeptember 20. (Kaszics Bólint felvétele)

vatív kultúrkörök között, s ezzel meghaladhatják a magyar politikai életet mételyező megosztottságot. Az ökopolitikába, mint átfogó univerzalisztikus ideológiába mindenki belelátta azt a világnézetet, amiben feloldódhatnak a hagyományos ideológiai különbségek.⁷⁸

A 2010-es választásokra való felkészülés jelentette a következő nagy feladatot. A főleg budapesti és vidéki egyetemi városokban élő alacsony létszámú aktivistákra támaszkodó pártnak nem kis gondot okozott jelöltet találni a választókerületekben és összeszedni a kopogtatócédulákat. Sokakat meg is lepett, hogy a párt végül képes volt mindenütt területi és országos listát is felállítani.⁷⁹ Az országos lista után a párt országos kampányát megkönnyítette, hogy a média hirtelen hangot váltott, s érdeklődéssel fordult a párt felé, amit az sem zavart meg, hogy a párt kulcsaktivistái közül nem emelkedett ki egy karizmatikus vezető sem. Az LMP kapta meg a legkisebb rossznak tartott párt kitüntető pozícióját, ami a negatív hangvételű, vádaskodó kampányban előnyt jelenthetett a számára. A párt neve pedig maga is mágnesként hathatott a politikából kiábrándult sza-

vazókra. Az MDF–SZDSZ potenciális kiesésével, ami egyre nyilvánvalóbb lett a választások előtti hetekben, különösen megnövekedett az LMP ázsiója azok között a korábban liberális szavazók között, akik egyébként sem rendelkeztek mély elkötelezettséggel.⁸⁰ A 2010-es választásokon az LMP a szavazatok 7,5%-át, 384 ezer szavazatot kapott, ami 16 országgyűlési képviselői helyet jelentett. Sikerült a csoda: az alig egyéves múltra visszatekintő zöldpárt bejutott a parlamentbe.

Két pogány között: a félellenzéki szereptől az új ellenállás meghirdetéséig (2010. április 14.–2011. december 23.)

A 2010-es választási eredmények megmutatták, hogy milyen mértékben borult fel a jobb- és baloldali tömbök közötti egyensúly, mely az elmúlt ciklusokban a választási eredményeket jellemezte. Négy párt jutott be a parlamentbe. A Fidesz megszerezte a mandátumok több mint kétharmadát, 262 képviselői helyet. Az MSZP közel 170 fős frakciója 59 fősre zsugorodott. A harmadik legnagyobb frakciója, 47 képviselővel, a radikális jobboldali pártnak, a Jobbiknak lett. Az LMP 16 fős frakcióra lett jogosult. A liberális SZDSZ–MDF pártszövetség viszont nem érte el a parlamenti küszöböt, s ezzel a rendszerváltás korai szakaszának két legfontosabb pártja kiesett a parlamentből.⁸¹

A választások utáni első hetekben a politikai elemzők az MSZP sorsát illetően voltak a leginkább borulátók. Többekben felmerült, hogy a párt hitelessége akkora csorbát szenvedett, és olyan szinten generációs párttá vált, hogy a dinamikus és fiatalos Jobbik és LMP további előnyre tehet szert az MSZP kárára.

Tölgyessy Péter azt sem tartotta lehetetlennel, hogy az LMP veheti át a vezető szerepet a baloldalon az MSZP helyett.⁸²

Osztolykán Ágnes LMP-képviselő láncra verve, 2011. december 23. (Kaszics Bálint felvétele)

Ebben a helyzetben az LMP-n belül is újra felmerült a kérdés, hogy nem kellene-e feladni a bal- és jobboldali értékek szintetizálását, s nem kellene-e ehelyett átprofilozni a pártot, s megcélózni a megroppant MSZP helyét a pártrendszerben – valahogy úgy, ahogy a Fidesz 1993 után jobbra tolódott, s 1998-ra a jobboldal vezető ereje lett. Ennek a váltásnak a lehetősége benne volt az LMP-ben, hiszen társadalompolitikai tekintetben a baloldalhoz sorolták magukat.⁸³ Sőt, magukat tartották az igazi baloldallnak. Az MSZP-t viszont álbaldali pártnak tekintették, a komprádor burzsoázia neoliberais pártjának, amely szociálpolitikai programokat is megvalósít azért, hogy fenntartsa hatalmát.⁸⁴ Ezt a javaslatot azonban újra elvetették, mert az értékszintézist fontosabbnak tartotta az LMP-s aktivisták nagy része. A baloldali tér elfoglalásának kudarcához az is hozzájárult, hogy az LMP-sek nem voltak hajlandók azokat a politikai és személyi alkukat megkötni, amelyeket a Fidesz megkötött a kilencvenes években annak érdekében, hogy elfogadtassa magát jobboldali pártként. Jellemző eset, hogy 2010 őszén az LMP egyik

szervezete konferenciát és kerekasztal-beszélgetést szervezett a szakszervezetek helyzetéről annak reményében, hogy sikerül szorosabbra fűzni a szakszervezetek és az LMP viszonyát. Az MSZP-től eltávolodott szakszervezetek a legmagasabb szinten képviselték magukat. Az LMP képviseletében felszólaló Schiffer András azonban előadásában élesen kritizálta a szakszervezetek bürokratikus működését, simulékonyságát, állást foglalt amellett, hogy a szakszervezeteket alulról kell megújítani, beleértve a szakszervezeti vezérkart is.⁸⁵ Az érdekképviselők vezetői leforrázva hallgatták Schiffert, majd az előadás után meglepve konstataáltak, hogy együttműködési felajánlás helyett lelki fröccsben részesítette őket a munka világának realitásait felületesen ismerő vezető politikus.⁸⁶ Ez az ambivalens viszony a szakszervezetek és az LMP között két év múlva hozzájárult az LMP népszavazási kampányának bukásához. A népszavazási kampányt akkor sem előzte meg stratégiai szövetségépítés a szakszervezetekkel, s ennek megfelelő támogatást kapott az LMP az aláírásgyűjtésben.

További két tényező is hozzájárult ahhoz, hogy az LMP nem vált baloldali nagy párttá. Először is, az LMP helyzetét meghatározta, hogy szemben állt mindkét nagy politikai párttal, de különösen az MSZP-vel, hiszen az LMP eredendően az MSZP-vel szemben alakult meg. Az LMP a Fideszhez hasonlóan vallotta, hogy a választásokon megdőlt a posztoszocialista oligarchia uralma, és véget kell vetni az elmúlt húsz év elhibázott, neoliberális gazdaság- és társadalompolitikájának.⁸⁷ Ezt az érzést hűen kifejezték Schiffer András első mondatai a 2010-es választások első fordulójának éjszakáján: „Bekövetkezett a csoda. Új generáció lép a parlamentbe, amely be fogja bizonyítani, hogy a politika nem eleve romlott és tisztességtelen. A kilátástalanság évtizedei után az LMP a remény pártja lesz.”⁸⁸ Több megfigyelő szerint ez félelmen alapuló helyzetbe hozta az LMP-t az Orbán-kormány hatalomgyakorlásának első szakaszában, s emiatt a választók nem tudták hova sorolni a pártot, ugyanakkor ez a

felemás szerep gátolta azt is, hogy az LMP elfoglalhassa a baloldali térfelet a meggyengült MSZP-től.⁸⁹

Másodsorban, az LMP elzárkózott a baloldali populizmustól, amikor azt a stratégiát választotta, hogy szakszerű és komoly javaslatokkal fogja bebizonyítani az országnak: hogy érdemes rájuk szavazni, hiszen konstruktív ellenzéki szerepük egyben hozzájárulhat az ország jobbá tételéhez, ami kis frakciója ellenére is komoly tekintélyt és súlyt adhat az LMP-nek a jövőben.

A frakció vezetőjének Schiffer Andrást választották meg, akinek kulcsszerepe volt a párt létrejöttében, s aki már ekkor közvetítő szerepet töltött be a párt budapesti értelmiségi baloldali és a vidéki konzervatívabb csoportjai között.

Az LMP frakciója tehát arra készült, hogy normális kormányzati ciklus következik, amelynek során szakpolitikai javaslataikkal, felelős ellenzéki pártként szolgálhatják az ország javát.⁹⁰ A képv

Rendőrok intézkedést foganatosítanak a leláncolt képviselővel szemben, 2011. december 23.

selőcsoport összetétele mutatta, hogy LMP konstruktív ellenzéknek képzelte el magát: a frakcióban elsősorban azok a budapesti baloldali és emberjogi-liberális értékeket képviselő értelmiségi fiatalok kaptak helyet, akiket a szakpolitikai vitákban be lehetett vetni. Az LMP a megfontolt értelmiségiként, szakértői stílusban megszólaló szervezet képét közvetítette a választók felé, miközben a kormányfő felé a nép nyelvén beszélő, határozottan és férfiasan megszólaló egyéniség látszatát keltette.⁹¹ A két eltérő hangvétel kontrasztja azt az érzetet ébresztette később a megfigyelőkben és a választókban, hogy az LMP nem elég kemény ellenzéke a célja felé erélyesen törő, minden gátat felrúgó Fidesznek.⁹² De a választás utáni első hetekben az LMP vezetősége még annak a biztosításában látta feladatát, hogy az új hatalom ne kövesse el ugyanazokat a bűnöket, amelyeket az éppen leváltott szocialista kormány elkövetett.⁹³ Schiffer András remélte, hogy az LMP nem lesz biodíszlet a Fidesz kétharmados többsége mellett sem, s be is jelentette azon nyomban: az LMP első dolga lesz benyújtani a választási programjában megígért antikorrupciós csomagot, és új pártfinanszírozási javaslatot tenni a politikai élet átláthatóságának biztosítása érdekében.⁹⁴

Csak hogy Magyarország 2010 utáni története nem úgy alakult, ahogy az LMP vezetése elképzelte a Fidesz választási kampányban küldött üzenetei alapján.⁹⁵ A választásokat kétharmados többséggel megnyerő Fidesz utólagosan fülkeforradalommal nyilvánította a választásokat, s belefogott az ország szinte teljes körű átépítésébe. Az LMP legfontosabb kritikáit a kibontakozó fülkeforradalommal szemben az alábbiakban lehet összefoglalni:⁹⁶

- 1) A Fidesz személyi jövedelemadó- és szociálpolitikai reformja a felső középosztályt támogatja adócsökkentéssel és szociálpolitikai juttatásokkal, s épp a rászorulóktól, a szegényektől vesz el, illetve növeli jövedelmeik adóterhét, és ezzel csökkenti munkavállalási lehetőségeiket. Az LMP

szerint a munkát terhelő munkáltatói járulék összegét kellett volna csökkenteni annak érdekében, hogy olcsóbb legyen a munkahelyteremtés.

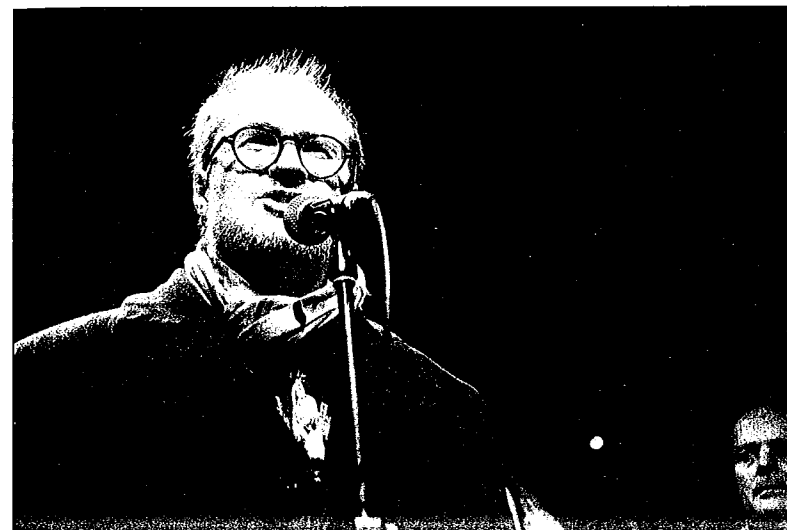
- 2) A Fidesz felső középosztályt támogató adócsökkentési programja csökkenti az állam adóbevételeit, ami a gazdasági válság miatt óhatatlanul meg fogja hiúsítani a kormány által tervezett állami adósságcsökkentési programot. Ráadásul a hiányzó adóbevételek meghíúsítják azoknak a Fidesz által is tervezett nagy programoknak az elindítását, amelyek segíthették volna anticiklikus jelleggel a munkahelyteremtést.
- 3) A Fidesz adóátcsoportosítási programja elsősorban a magyar kis- és középvállalkozókat sújtja, akik egyébként is tőkehiányban szenvednek, és versenyhátrányban vannak a betelepült multinacionális vállalatokkal szemben.
- 4) A magyar kis- és középvállalatokra rátett adóteher-növekedés a legnagyobb gátja a munkahelyteremtésnek.
- 5) Az oktatás visszavágásával a Fidesz növeli a leszakadás esélyét és a társadalom kettészakadását. Az oktatásból való forráselvonás helyett az oktatást kellett volna támogatnia a kormánynak, annak érdekében, hogy növelje az esélyeit a fiatal munkaerőpiacra lépő generációknak.
- 6) Az új Alaptörvény, az Alkotmánybíróság jogainak korlátozása, a fékek és ellensúlyok szerepét betöltő intézmények felszámolása vagy meggyengítése, a bírósági reformok, a visszamenőleges jogalkotás külön-külön, de együtt különösen aláássák a jogállamot, a kiszámíthatóságot, a jogbiztonságot és gyengítik a demokratikus berendezkedést.
- 7) A választójogi rendszer reformja a Fidesz újráválasztását szolgálja, hátrányba hozza az ellenzéki pártokat, kényszerkoalíció kötésére készíti őket, és emiatt fenyegeti a demokratikus rendszer legitimitását.

Ahogy haladt előre az ország egyoldalú, a Fidesz elképzeléseit tükröző átépítése, úgy vált egyre élesebbé az LMP hangja. Az Alkotmánybíróság jogkörének korlátozása, majd az Alaptörvény egyoldalú szövegezése miatt az LMP már nem tartotta elégségesnek a parlamenti szembenállást, hanem mindkét alkalommal utcai tiltakozással is fellépett a jogállam leépítése ellen. Az LMP 2011 májusában, tiltakozásul a munka törvénykönyve módosítása ellen, népszavazást kezdeményezett tizenhat kérdésben azzal a céllal, hogy megakadályozza a munkaerő-piaci sokterápiát, miután módosító javaslatait figyelmen kívül hagyta a parlamenti többség.⁹⁷

Miközben az LMP egyre inkább kilépett az utcára a parlamenti politizálás köréből, társadalmi támogatottságát alig tudta növelni, tagsága 7-800 fő körül stagnált, a párt tüntetéseire alig tudott pár száz embernél többet mozgósítani. Az időközben felfutott Milla és a Szolidaritás civil társadalmi mozgalmak viszont képesek voltak komoly tömegeket megmozgatni. Számos LMP-s politikus magánemberként vett részt ezeken a tüntetéseken. 2011 nyarára az LMP felismerte, hogy a Fidesz törvénykezési hulláma olyan jogszabályi környezetet teremtett, amely gyakorlatilag kilátástalanná teszi a következő kormány működését, hacsak az nem tud kétharmados parlamenti többséget szerezni magának. Tekintettel az ellenzéki pártokat megosztó ellentétekre ugyanakkor elképzelhetetlennek tartotta, hogy a három ellenzéki párt, az MSZP, az LMP és a Jobbik képes legyen együtt indulni a választásokon nagy értékrendbeli ellentétek miatt. A külön-külön induló pártok egyike sem tűnt elég erősnek, hogy elsőprő győzelmet arathasson. A potenciális alkotmányos válság megoldására Karácsony Gergely egyszeri, általuk technikainak nevezett, választási koalíció felállítására tett javaslatot a három ellenzéki párt között a 2014-es választásokra. Ennek az volt a lényege, hogy a három párt megegyezik arról, melyek azok a törvények, amelyeket minimálisan módosítani kell ahhoz, hogy az ország kormányozható legyen. A megállapodás alapján együtt indulnak a választásokon, de

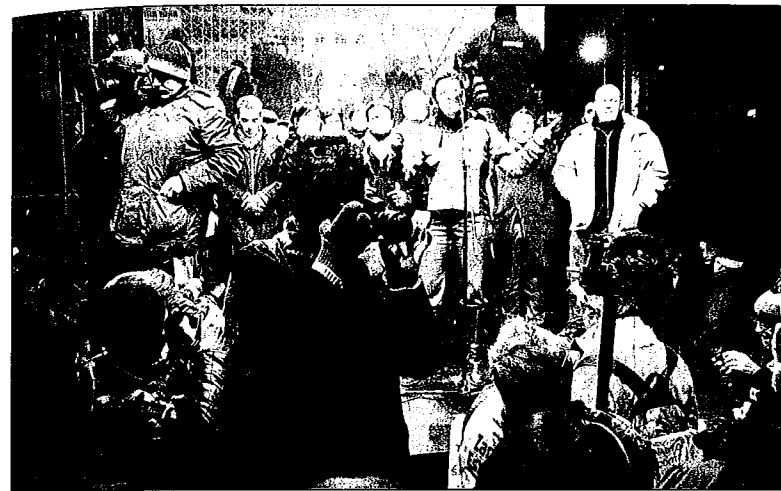
mandátumot csak arra a nagyon rövid, technikailag szükséges időre kérnek, amíg a választások után felálló, s remélhetőleg legalább 2/3-os többséggel rendelkező koalíció kiiktatja azokat a jogszabályokat, amelyek gátolják az egyszerű többséggel való kormányzást. Ezután azonnal felosztatják a parlamentet, s az új választásokon már minden párt egyedül vagy szíve szerint választott koalíciós partnerrel indulhat, s nem kell kényszerkoalícióra lépnie csak azért, hogy kormányozni tudjon.⁹⁸ S bár a javaslatot Schiffer is támogatta,⁹⁹ a sajtóban azonban olyan negatív visszhangot kapott a radikális Jobbik bevonására tett javaslat, ami leblokkolt bármilyen további előrehaladást.¹⁰⁰ Az LMP történetének következő fordulópontja 2011. november végéhez kötődik. Ekkor a Fidesz egy házszabály-módosító javaslatot nyújtott be. Schiffer András drámai hangú sajtóértekezleten tiltakozott a módosítás ellen, amely szerinte bábszínházzá fokozza le

Rauschenberger Péter beszél az „új ellenállás” tüntetésen. A kép jobb alsó sarkában Kukorelli Endre író, volt politikus, 2011. december 23. (Kaszics Bálint felvétele)

a parlament szerepét és kiüresíti a jogállamot. A sajtótájékoztatón sérelmezte, hogy azzal a céllal alakították meg az LMP parlamenti frakcióját, hogy értelmes vitákban képviselhessék választóik érdekeit. De a Fidesz fittyet hány mindenre, s a kormánypárti mamelukok mindent megszavaznak csak azért, hogy Döbrögiként uralkodhassanak. Végezetül bejelentette: ha a Fidesz tiltakozásuk ellenére elfogadja a házszabály-módosítást, azt hadüzenetnek tekintik, s ez esetben az LMP megszakít minden együttműködést.¹⁰¹ A helyzet drámaiságát jelezte, hogy ezt a sajtóértekezletet az LMP az MSZP-vel együtt tartotta meg, s közösen tiltakoztak a tervezett házszabály-módosítás ellen. Ezzel párhuzamosan tárgyalások kezdődtek az LMP és az Orbán-kormány antidemokratikusnak tartott politikája ellen fellépő újonnan alakult civil szervezetek, a Milla és a Szolidaritás között 2011 őszén. A közeledést az új szervezetek felé megkönnyítette, hogy a Milla és a Szolidaritás több vezéregyénisége is ugyanahhoz a társasági-baráti szférához tartozott, mint az LMP-sek egy része. Így az informális kapcsolatok is megkönnyítették az együttműködést.¹⁰²

A Fidesz nem törődött az ellenzéki pártok tiltakozásával. Válaszképpen, 2012. december 23-án a tiltakozó LMP-s képviselők a Parlament épületét körülvevő parkoló bejárataihoz láncolták magukat. Félnapos huzavona után a rendőrség erővel elvágta a láncokat és a tiltakozókat egy rövid időre előállította. Estére az LMP nagygyűlést hirdetett a Parlament épülete elé. A párt választmánya a nagygyűlésre meghívta a Szolidaritást is. Mire a nagygyűlés megkezdődött, a rendőrség szabadlábra helyezte az előállított képviselőket. A tüntetésre több ezer ember ment el. A nagygyűlés csúcspontján az LMP meghirdette az „Új ellenállást” – utcai tiltakozó akciók sorozatát a Fidesz antidemokratikus lépései ellen. A felszólalók közül a legnagyobb ovációt Kaufer Virág képviselő hozzászólása kapta: lendületes, sodró hangvétellű beszéde azt sugallta, végre az LMP-nek van egy néptribuni szerepre alkalmas politikusa, aki az Új ellenállás arca lehet.

Az emelvényen Kaufer Virág, mögötte a frakció még együtt, 2011. december 23. (Kaszics Bálint felvétele)

Az LMP válságától a pártszakadásig (2011. december 23. – 2013. február 17.)

Az Új ellenállást meghirdető december 23-i nagygyűlésen a Szolidaritás nevében a szervezet egyik társelnöke, Székely Tamás szólt fel, aki minden előzetes egyeztetés nélkül bejelentette a nagygyűlésen, hogy a Szolidaritás ellenzéki kerekasztalt kezdeményez, amelyre meghív minden ellenzéki civil szervezetet és pártot egy közös kormányváltó program kidolgozására.¹⁰³

Székely Tamás bejelentése úgy érte az LMP-t, mint derült égből a villámcsapás. A párt vezetői eddig rövid időre szóló technikai kényszerkoalícióval kalkuláltak, illetve legalább az LMP és az MSZP közötti együttműködésre arra az időre, amíg módosítják az ország kormányzhatóságát biztosító jogszabályokat. Schiffer koncepciója

az volt, hogy a tárgyalásokon csak a pártok vegyenek részt, s esetleg olyan új pártok, amelyeknek van mérhető támogatottságuk.¹⁰⁴ Ehhez képest a Szolidaritás javaslata egy ellenzéki kerekasztal felállításáról igazi, széles körű választási koalíció felállítását vetítette előre. A javaslat elhangzása után azonnal megjelentek a találgatások a médiában, hogy vajon a Gyurcsány Ferenc vezette DK, a Jobbik, az MSZP közül mely pártok csatlakozhatnak a kerekasztalhoz, s egyre nőtt az önjelölt, ismeretlen támogatású és programú civil szervezetek száma is, akik helyet foglaltak volna a kerekasztal körül. A baloldali és liberális véleményvezérek a média egy részével együtt azonnal az összefogás gondolata és a kerekasztal ötlete mellé álltak. 2012. január elején a Szolidaritás kezdeményezésére sor került még egy nagy, kormányellenes tüntetésre az Opera előtt, amelyen már több tízezer vettek részt. A nagygyűlés sikere szintén az összefogás-párti hangulatot erősítette.

Az LMP frakcióját és a pártot megosztatta a váratlan felhívás.¹⁰⁵ Stratégiai döntést az LMP 2012. januári kongresszusa hozott a kérdésről, amely nemet mondott a Szolidaritás kerekasztal-kezdeményezésére. A kongresszus ugyanakkor úgy döntött, hogy az LMP kezdeményezze az együttműködést egy ennél szűkebb körben – azoknak a szervezeteknek a körében, amelyek nemcsak az Orbán-kormánnyal állnak szemben, hanem a kétharmados többséghez vezető út kritikáját is napirenden akarják tartani (értsd: kritikusak az MSZP-vel szemben). Schiffer András javaslatára a kongresszus arról is döntött, hogy a párt semmiképpen nem működik együtt az MSZP-vel a 2014-es választásokon. A kerekasztalon való részvétel kérdése ugyanakkor az LMP stratégiai problémájának a lényegébe vágott, hiszen az LMP a bal- és jobboldali értékszintézisre alapozta ethoszát. A kerekasztalon való részvétel azonban egyet jelentett az MSZP-vel való potenciális politikai szövetség lehetőségének elfogadásával, vagyis az elmúlt 20 év tagadásával, s abban az MSZP felelősségére épülő ethosz felmondásával.

A stratégiai vita kirobbanása ráadásul a lehető legrosszabbkor élte ki a belső ellentéteket. A 2010 áprilisa óta eltelt másfél év alatt sok feszültség halmozódott fel a frakcióban és a pártban. A választások előtt frissen alakult, a védegyletes korszakból kialakulatlan szervezeti struktúrát öröklő párt működtetésére a bázisdemokrácia alkalmatlannak bizonyult. A kaotikus és ugyanakkor sok egyeztetéssel járó működési modell, ami akár megfelelő is lehet egy kis civil szervezetnek, befuccsolt, mikor egy mindennapi gyors kihívásokra megfelelni kényszerülő politikai párt belső rendjét kellett szabályoznia. Az ebből fakadó konfliktusok nagy pszichikai terhet jelentettek. Ráadásul a pártszerű működés, a váratlan szituációk sorozata, a folyamatos válaszadási kényszer önmagában is megterhelte a személyes viszonyokat, és felnagyította az egyes személyek között eddig csak stílusjegyekben megmutatkozó különbségeket, és folyamatos hatásköri, szakmai és hatalmi konfliktusokhoz vezetett. Talán mindezt túlélte volna a párt, ha nem érez mindegyik képviselő mérhetetlen csalódottságot és elkeseredettséget amiatt, hogy nem úgy alakult a ciklus, ahogy szerették volna. Szakmai munkavégzés és az ország sorsának jobbra fordításának öröme helyett folyamatos sikertelenség, mellőzöttség, eredménytelenség érzése rontotta a hangulatot.¹⁰⁶

A kiélezett személyi ellentétek végül felrobbantották a frakció működését biztosító egyensúlyt. Először Kaufer Virág mondott le képviselői mandátumáról 2012. január közepén, mert úgy érezte, nem tud tovább dolgozni a feszült hangulatban. Ezzel az LMP elvesztette egyik legtehetségesebb potenciális néppribunját az Új ellenállás kampányához. Scheiring Gábor is bejelentette, hogy a lemondáson gondolkodik. Ő ugyan végül a maradás mellett döntött, de ország-világ előtt világossá vált, hogy belső törésvonalak keletkeztek az LMP-ben. A helyzetet végül az oldotta meg ideiglenesen, hogy Schiffer András váratlanul lemondott frakcióvezetői tisztségéről, és Jávor Benedek vette át a helyét. Mire a belső válság

megoldódott, a Szolidaritás kezdeményezése elvesztette jelentőségét. Ugyanis az MSZP se csatlakozott a kezdeményezéshez. Ezután a csak civil szervezeteket összefogó kerekasztal-tárgyalás indult el nagy nehezen, amely szép csendben csörgedezett, majd elhalt.

A belső válság azonban csak látszólag oldódott meg. A párton belül a személyes ellentétek tovább éleződtek, ami összefonódott a szövetségi politikáról folytatott vitával. Kikkel, hogyan fogjon össze az LMP a 2014-es választásokon? Mi a fontosabb: a Fidesz leváltása, vagy az MSZP-től való távolságtartás fenntartása? A programalapú összefogás, esetleg közös kormányban való együttműködés kiterjedjen-e az MSZP-re, esetleg a DK-ra? Azokra a pártokra, melyekkel szemben megalakult az LMP, amelyeket felelősnek tartott az elmúlt 20 év hibáiért és a gazdasági válságért. Különösen nagy ellenérzést keltett Gyurcsány Ferenc személye, akivel a legtöbb LMP-s számára hazug választási kampánya és botrányos őszi beszéde miatt az együttműködés elképzelhetetlennek tűnt. Az LMP most szorult csak igazán két pogány közé.

Az Új ellenállás megkezdése, majd a pártnak kirobbant vezetési válság miatt az LMP elcsúszott a népszavazási kampány elindításával. Csak 2012 márciusában indul el az aláírásgyűjtés a szociális piacgazdaságért, a Nemzeti Cinizmus Rendszere, a kaszárnnyakapitalizmus rendszere ellen.¹⁰⁷ A csúszás miatt nagyon kevés idő maradt az aláírások összegyűjtésére. Az is nehezítette a hatékony kampányt, hogy az Alkotmánybíróság végül csak négy, talán kevéssé hűségű kérdést engedélyezett az LMP által feltett tizenhatból. Elmaradt a tényleges egyeztetés a nagy konföderációkkal, akik végül csak szóban támogatták a kampányt, egyedül a Szolidaritás vett részt aktívan az aláírásgyűjtésben. Minden erőfeszítés ellenére nem sikerült összegyűjteni a népszavazás elrendeléséhez szükséges aláírásokat. Ezzel elhalt az Új ellenállás mozgalom is, amelyet a népszavazási kampányra akart felfűzni a párt.

2012 nyarán új kitörési útvonal kezdett felsejleni. A Milla és a

Szolidaritás vezetőivel folytatott tárgyalásokon egyre inkább kibontakozott egy lehetséges együttműködés, amelyhez csatlakozott volna egy frissen alakult kis baloldali párt, a 4K is. Az együttműködést támogatta néhány kisebb közös rendezvény, akció is. 2012 nyarán megjelent egy tanulmány a Milla egyik aktivistája tollából: azt vetette fel, hogy ez a négy szervezet alakítsa meg az „Új Pólust”, amely a demokratikus rend visszaállítása érdekében esetleg valamilyen kompromisszumos megállapodásra juthat az MSZP-vel, feltéve, ha az MSZP hajlandó önkorlátozást tanúsítani.¹⁰⁸

2012 késő nyarán azonban újabb fordulat következett be, ami megghiúsította az Új Pólus létrejöttét. Bajnai Gordon, a 2009–2010 közötti technokrata jellegű kormány miniszterelnöke informális tárgyalásokat kezdett a Milla és a Szolidaritás vezetőivel egy másik szövetség létrehozására. Ennek eredményeképpen, 2012. október 23-án, egy több tízezres tüntetésen bejelentették, hogy az ellenzéki erők összefogására Bajnai Gordon alapítványa, a Haza és Haladás, a Milla és a Szolidaritás együtt létrehozzák az Együtt 2014 mozgalmat, és kezdeményeznek egy kerekasztalt a közös választási program kidolgozására. Az LMP egyedül maradt.

Megalakulása után az Együtt 2014 rögtön felkérte az LMP-t a csatlakozásra. A meghívás ismét kirobbantotta a vitát a szövetségi politikáról. A vita tárgya ezúttal az Együtt 2014 meghatározó személyisége, Bajnai Gordon lett. Sok LMP-s szemében ugyanis ő volt a neoliberális megszorító kormányzás megtestesítője és az MSZP-hez közeli gazdasági elit megtestesítője. Az Együtt 2014 felkérése lehetetlenné tette a belső ellentétek elmismásolását. A frakció többségét alkotó budapesti értelmiségi szárny, akik a baloldali emberjogi liberális értékeket képviselték a párton belül, amellet foglalt állást, hogy az LMP kezdjen tárgyalásokat az Együtt 2014-gyel, amelynek eredményeként akár a közös választási lista felállítása is elképzelhető. Álláspontjuk az volt, hogy a legfontosabb az Orbán-kormány leváltása, és ez elképzelhetetlen az összefogás nélkül. Ráadásul, ép-

pen az Együtt 2014-gyel való együttműködés akadályozhatja meg az MSZP-Fidesz kétpárti rendszer kialakulását.¹⁰⁹ Velük szemben Schiffer András és főleg az LMP konzervatív szárnyához tartozók azt az álláspontot képviselték, hogy Bajnai Gordon elfogadhatatlan neoliberais politikus, és az elmúlt 20 év legrosszabb gyakorlatának megtestesítője. Szerintük az LMP-nek nem lenne szabad belépnie az Együtt 2014-be, mert akkor programjának lényegét adná fel. Schiffer azzal érvelt, hogy az LMP-nek egyedül kell készülnie a választásokra, amíg a helyzet nem változik. A helyzet változásán azt értette, hogy Bajnai Gordonnak el kell határolódnia múltjától, és ki kell nyilvánítania, hogy nem fog neoliberais gazdaságpolitikát folytatni. Ugyanakkor Schiffer továbbra sem zárta ki, hogy az MSZP-vel tárgyaljon egy olyan szövetségi megállapodásról, amely a korábban felvetett technikai koalíció javaslat alapján áll.¹¹⁰ Schiffer pozícióját erősítette a párton belül, hogy 2012 folyamán végiglátogatta a konzervatívabb vidéki szervezeteket, akiket maga mellé állított. Ennek köszönhetően az LMP 2012. novemberi kongresszusa Schiffer álláspontját támogatta. Másnap Jávor Benedek lemondott frakcióvezetői tisztségéről. A következő hónapokban tovább távolodtak az álláspontok, ami végül a párt szakadásához vezetett. 2013. február 18-án az LMP-ből kilépők megalakították a Párbeszéd Magyarországért baloldali ökológiai pártot.

Lehet vagy nem lehet más a politikai tér?

Egy maréknyi bátor és vállalkozó szellemű fiatal szövetkezett a világ és Magyarország megváltására 2008 nyarán.¹¹¹ Túl kívántak lépni e mai kocsmán, a politikai hazugság világán, az egymásnak feszülő jobb- és baloldali fenekedésen, a gyűlölet kultúráján,¹¹² s egyben a háttérben, a korrupciós hálózatokban egymással pacsizó megkövesedett elitek alkuin.¹¹³ Egy új, igazibb, méltányosabb baloldali tár-

sadalom- és gazdaságpolitikát akartak, amely különbözik az általuk ábaloldalainak tartott MSZP neoliberais elemekkel kevert osztogató politikájától, a multik térfoglalását segítő politikától, s valódi szolidaritást teremt a középosztály és az elesettek között egy fenntartható gazdaságban.¹¹⁴ Abban hittek, hogy az ökológiai világkép egyesítheti a baloldali társadalompolitikát, az alapvető emberi jogokat védő liberális demokratikus jogállam koncepciót, az antiszocialista és antipopulista konzervativizmust. Abban hittek, hogy újraformálhatják a rendszerváltás után kialakult s válságba jutott politikai és gazdasági rendszert. Ugyanaz a válság, amely politikai cselekvésre ösztönözte őket, egyben lehetővé tette, hogy – szinte a semmiből indulva – átugorhassák a választójogi rendszer akadályait, s csodával határos módon bejussanak a parlamentbe.

Sikerüket elősegítette, hogy már rendelkeztek egy meglevő ideológiai és szervezeti háttérrel, amit a Védegylet, a zöldmozgalom és a különböző újbaloldali mozgalmak biztosítottak.

Ügyességük, az internet eszközeinek innovatív használata, a zöldökológiai ideológia vonzereje s a sokszínű értékszintézis liberálisokat, mérsékelt bal- és jobboldaliakat vonzó ereje kellett ahhoz, hogy a lehetőségből valóság legyen, s alig egy év alatt eljussanak a pártalapításig, az új párt egy év alatt elégséges támogatót szerezhessen a parlamentbe jutáshoz, s ezzel olyan eredményt érjenek el, amit eddig egyetlen ökológiai elkötelezettségű szerveződésnek sem sikerült Magyarországon.

Alig két és fél évvel később, az LMP kettészakadása másnapján könnyű kimondani, hogy fiatalság bolondság, s könnyű felsorolni az okokat, amik elvezettek a pártszakadásig: milyen mértékben bizonyult egyre alkalmatlanabbnak a bázisdemokratikus működés a napi politikai szerepvállaláshoz, hogyan szakadt városi és vidéki szárnyra a párt, hogyan éleződtek ki a politikai viták, és legvégül hogyan hatalmasodtak el a személyi ellentétek. A feszültségek és konfliktusok egyre kibogozhatatlanabb módon keveredtek össze és

tették lehetetlenné az együtt maradást. S talán még az az analógia is egyszerű magyarázatot ad a történetekre, hogy a frissen parlament-be jutott pártok legtöbbje itthon is és külföldön is átesett hasonló válságon.

Mégsem olyan egyszerű. Az LMP akár sikert sikerre is halmozhatott volna. Hiszen 2010 után az MSZP-től és a Fidesztől a szavazók nagyon jelentős hányada eltávolodott anélkül, hogy bármelyik más pártot választotta volna. Szakszerű, lelkiismeretes parlamenti munkájuk vonzóbb lehetett volna az értelmiségi középosztály szakpolitikai kérdésekre nyitottabb rétegeinek is. Következtes elhatárolódásuk az MSZP-től és az SZDSZ-től, azok politikájától és egyben határozott fellépésük a jogállam védelmében akár vonzhatta volna a Fidesztől eltávolodó mérsékelt konzervatív szavazók rétegét. Következtes kiállásuk a munka törvénykönyve módosítása ellen és a szociálpolitikai kérdésekben akár vonzhatta volna a baloldali érzelmű, de az MSZP-től idegenkedő szavazókat. Az LMP által szervezett utcai demonstrációkra tömegek mehettek volna, s népszavazási kezdeményezésüket sokkal többen is aláírhatták volna. Mégsem tudták áttörni a közönyt és az érdektelenséget.

Talán azért, mert a párt túlságosan is értelmiségi stílusa idegen volt a szavazók nagy részének. Talán a kelleténél nagyobb hangsúlyt kaptak a jogállamot védő üzenetek, amelyek keveseket vonzottak. Talán azért, mert a párt törekvése az értékszintézisre és a sokszínűség a politika iránt kevésbé érdeklődők számára úgy jelentkezett, mint kontúrtalan, bizonytalan identitású üzenetek bonyolult keveréke. Mindez igaz, de a választók apatikusságára, politikától való elfordulására nem ad teljesen magyarázatot.

Új politikai kultúrát akartak, s emiatt nem tettek meg mindent, hogy kapcsolatot építsenek ki a hagyományos baloldal olyan fontos intézményeivel, mint a szakszervezetek. De nem sikerült a kapcsolatépítés az LMP-hez sok tekintetben hasonló újbaloldali gyökerű Millával sem, és az Orbán-kormány intézkedései elleni szakszerve-

zeti tiltakozómozgalomból kinövő Szolidaritással sem. Egyedül maradtak, elszigetelődve a hagyományos jobboldaltól, a hagyományos baloldaltól, az Orbán-kormány ellen szerveződő civil mozgalmaktól. Biztos az LMP-sek is követtek el hibákat, de a potenciális szövetségesek opportunisták, szűk szervezeti érdekeket követő politikája is hozzájárult a sikertelenséghez.

Talán az ökopolitikai ideológia sajátos jellege volt az, ami megakadályozta, hogy igazi nagy párt lehessenek. Ennek az ideológiának sajátja, hogy akik időt és energiát fektetnek megértésébe, azok világmagyarázó, univerzalisztikus eszmerendszernek tekintik, amire rá lehet fűzni egy komplett világméretű és egy koherens magatartásmódot.¹¹⁵ De a hétköznapi embernek nem adja meg ezt a világmagyarázatot, hiszen aki nem akar sok energiát befektetni az ideológiába, az egyszerűen és könnyen megérthető politikai világmagyarázatot keres, ami reményei szerint jobb, biztosabb és könnyebb életet biztosít neki. Talán az is hiányzott, hogy nem emelkedett ki egy igazi karizmatikus vezető, aki képes lett volna ezt az új típusú környezetvédő ideológiát népszerűbb formában is kidolgozni, s meggyőzni a lakosság egy nagyobb hányadát, hogy ez a helyes út.

Az, hogy az LMP megmaradt a maga korlátozott hatókörű ideológiai kalodájában, önmagában nem baj, hiszen egy kisebb közösségekben is lehet értelmesen és hasznosan élni és cselekedni. S az se feltétlenül baj, ha egy párt nem használ fel minden eszközt csak azért, hogy hatalomra jusson; a német zöldek esete épp azt példázza, hogy hosszú évtizedek alatt akár jelentősebb támogatottságot is el lehet így érni.

Az LMP igazi tragédiáját az okozta, hogy a politikai hatalmat birtokló Fidesz, kihasználva különleges felhatalmazását forradalmi lendülettel nekilátott, hogy felszámolja a liberális demokrácia modelljét, aláassa a jogállamot, a kiszámíthatóságot és a jogbiztonságot. Az LMP két pogány közé került: baloldalon a volt állampártból kinőtt MSZP, a másik oldalon az egyre radikalizálódó, jobboldali

Fidesz. Igazi döntéskényszert az okozott, hogy a kormánypárt, látva szavazótáborának elolvadását, úgy módosította a választójogi törvényt, hogy az praktikusán lehetetlen választás elé állította az LMP-t: vagy összefog a hagyományos baloldal erőivel a kormányváltásért, vagy vállalja, hogy megőrzi függetlenségét, de ezzel nagy valószínűséggel megfosztja a Fidesz-ellenes erőket a kormányváltás s különösképpen a nagy kétharmados győzelem esélyétől. A döntés súlya egymás ellen fordította azokat, akik nemrég még önfeledten együtt örültek a sikernek.

Azok, akik az Orbán-kormány leváltása érdekében és az alkotmányos jogállam helyreállításáért akár a régi baloldal erőivel is hajlandók együttműködni, a Párbeszéd Magyarországiért Pártban folytatják útjukat. Azok, akik számára a két nagy párttól való független alternatíva fenntartása a fontos, az LMP-ben maradtak.

JEGYZETEK

- 1 A tanulmány alapja az LMP-ről szóló médiahírek és elemzések áttekintése, valamint az LMP több vezető politikusával és aktivistájával 2012 során készült interjúk. Köszönettel tartozom az MTA TK Politikai Viselkedés Osztálya kutatóinak, akik bírálataikkal nagyon sok segítséget adtak a tanulmány végleges változatának elkészítéséhez. Külön köszönöm A. Gergely András, Bartha Attila, Boda Zsolt, Csigó Péter, Csizmadia Ervin, Erős Gábor, Kiss Balázs, Krasztev Péter, Papp Zsófia, Szabó Andrea, Tölgyessy Péter tanácsait. Különösen hálás vagyok Rauschenberger Péternek, aki a tanulmány második változatát részletes kommentárokkal látta el.
- 2 Lásd: Sólyom: „Gyurcsány erkölcsi válságot okozott”, RTL Klub, 2006. 09. 18. <http://www.rtlklub.hu/hirek/belfold/cikk/36229>. Legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 3 „Gyurcsány elmondja, mit ért bársonyos reformok alatt”, Világgazdaság, 2008. 4. 15. http://www.vg.hu/kozelet/vg_online/kozelet_-_belfold/080415_gyurcsany.blog_218155. Legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.

- 4 Illés Zoltán–Medgyesi Balázs: „A környezet- és természetvédelmi mozgalmak szerepe a rendszerváltásban.” In: *Janus-arcú rendszerváltozás. Tanulmányok*. Szerk.: Schmidt Mária és Tóth György László. Kairosz Kiadó, Budapest, 1998. 136–157.
- 5 Lányi András (2009) *Porcelán az elefántboltban*, Heti Válasz Kiadó.
- 6 Idézi: Lányi, András (é. n.) http://greenr.blog.hu/tags/1%C3%A1nyi_andr%C3%A1s. Legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 7 Lányi, 2009, ibid.
- 8 Rigó Gergely (é.n.): „Zöld pártok Magyarországon A rendszerváltás előtti mozgalmak, a rendszerváltás és a jelenlegi nehézségek” http://www.publikon.hu/application/essay/209_1.pdf – legutóbbi letöltés 2013. 03. 17.
- 9 Albert József (1993): „Környezeti konfliktus vállalat és lakosság között a rendszerváltás időszakában.” *Környezet és Fejlődés*, IV. évf. 5. szám 29–34.
- 10 Fonyó Attila–Tomay Kyra (2007): „A magyarországi zöldszervezetek a politikai döntéshozatalban” Némedi Dénes–Szabari Vera (szerk.): *KÖ-TŐ-JELEK* 2006. 2007, 155–183.o.
- 11 Rigó. é. n., ibid.
- 12 Nonprofit szervezetek Magyarországon (2002) A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői, 2002.
- 13 Kiss Balázs–Boda Zsolt (2005): *Politika az interneten*, Századvég Kiadó.
- 14 Ferenc Zoltán–Szabó Andrea (1999): *Intézményrendszer és társadalmi részvétel a környezetvédelemben*. (Magyar környezeti mozgalmak a „brüszszeli színen”.) Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Zöld belépő sorozat 85.
- 15 Interjú Kaufer Virággal.
- 16 Lányi, 2009, ibid.
- 17 Hajdú Gábor–Szegedi Gábor (2006): „Lehet más a pártrendszer? Az ökopolitika pártosodása előtt álló akadályok Magyarországon.” *Politikatudományi Szemle*, 2006/1. 117–139. o.
- 18 Soós Gábor (2012): „Kétblokk rendszer Magyarországon.” In: Boda Zsolt–Körösenyi András (szerk.) *Ván irány? Trendek a magyar politikában*, Új Mandátum.
- 19 Körösenyi András (2012): „A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltathatóságra”, In: Boda Zsolt–Körösenyi András (szerk.): *Ván irány? Trendek a magyar politikában*, Új Mandátum.
- 20 Lányi, 2009, ibid.
- 21 Szoboszlai György (1999): „Választáspolitikai dilemmák és a magyar választási rendszer strukturális jellemzői.” In: Dezső Márta–Kukorelli István (szerk.): *Választástudományi tanulmányok*. Országos Választási Iroda, Budapest, 73–105.

- 22 Szarvas László–Tóth Csaba (2003): „Pártok és pártrendszerek”. In: Gallai Sándor–Török Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Budapest: Aula Kiadó, 397–432. o.
- 23 Lányi nyilatkozatának egyik következménye az lett, hogy liberális ismerősei, akik egyébként támogatták a vízlépcső elleni harcot, elfordultak tőle, mert fellépésével a jobboldal választási győzelmét segítette elő (Lányi, 2009, ibid.).
- 24 Lányi, 2009, ibid.: 122–125. o.
- 25 Fülöp, Sándor (2009): Beszámoló 2000–2009, Jövő Nemzedékének Országgyűlési Biztosa, http://beszamolo.jno.hu/?&menu=1_attekintes&doc=1_attekintes&p=0 – legutóbbi letöltés 2013. 03. 17.
- 26 Lányi András (2005): „Zöldek, ökopolitika, pártalapítás.” *Népszabadság*, 2005. november 23., 15.
- 27 Vay Márton (szerk.) (2005): *Zengő – Ökológia, politika és társadalmi mozgalom*.
- 28 Mikecz Dániel (2013): „Új pártok, változó mozgalmak”. In: Boda Zsolt–Körösényi András (szerk.) *Van irány? Trendek a magyar politikában*, Új Mandátum.
- 29 Csonka András (2003): Védegylet, Ökotáj, 31–32. sz. 2003. 146–150. o. <http://epa.oszk.hu/00000/00005/00021/ot31-18.htm> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17., Mikecz, 2013, ibid.
- 30 Scheiring Gábor, például, a globalizációkritikus mozgalmon keresztül jutott el a Védegyletig. A baloldali nézeteket valló Scheiring 1999 óta tagja volt az Attac nemzetközi levelezőhálózatának. Mikor értesült a magyar Attac megalakulásáról, először oda akart csatlakozni. De az alakuló gyűlésen azzal szembesült, hogy idős, kommunista hitűket megtartó nyugdíjasokra, a Kádár János Baráti Társaságra épült ez a szerveződési kísérlet. Ezután került a Védegyletbe. Amikor először belépett a Védegylet helyiségébe, éppen szervezőbizottsági ülés volt. Lányi tornacipőben és farmerben ült a földön, körülötte jórészt szakállas fiatal értelmiségiek. Schering rögtön megérezte, hogy végre megtalálta azt a politikai közösséget, amit keresett (Interjú Scheiring Gáborral).
- 31 Interjú Rauschenberger Péterrel.
- 32 Csonka, 2003, ibid.
- 33 Lásd például: Lányi, 2009, ibid.
- 34 Lányi, 2009, ibid.
- 35 Jávör Benedek (2003): „Zöldek a sasfészekben – Az ökológiai mozgalom politikai képviseletéről.” *Magyar Narancs*. XV. évf. 27. sz., 42–43
- 36 Schiffer András (2004): „És jött néhány pacák mindenféle bazsarózsák miatt”. Interjú Schiffer András jogással, a Védegylet szervezőbizottságának tagjával. <http://index.hu/belfold/schiffer1001/> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.

- 37 Lányi, 2009, ibid. és Interjú Rauschenberger Péterrel.
- 38 Lányi, 2009, ibid. 118.
- 39 Lányi, 2009, ibid.
- 40 Lányi, én. ibid.
- 41 Ökopolitikával a változásért (2009) <http://www.mixonline.hu/Cikk.aspx?id=35572> – legutóbbi letöltés 2013. 03. 17.
- 42 Választás (2006a) ÉLŐLÁNC MAGYARORSZÁGÉRT által állított nyilvántartásba vett jelöltek és listák, http://www.valasztas.hu/parval2006/hu/06/6_0.html – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 43 Választás (2006b) ZÖLDEK PÁRTJA által állított nyilvántartásba vett jelöltek és listák, http://www.valasztas.hu/parval2006/hu/06/6_0.html – legutóbbi letöltés 2013. 03. 17.
- 44 Lányi, 2009, ibid.
- 45 Rigó, é.n., ibid.
- 46 Hajdú–Szegedi, 2006, ibid., Paár Ádám (2011) „Lehet-e zöld(ebb) a Lehet Más a Politika?”, Méltányosság Politikaelemző Központ, <http://www.meltanyossag.hu/files/meltany/imce/doc/pd-zoldlmp1-110118.pdf> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 47 Jávör, 2003, ibid.
- 48 Interjú Elek Istvánnal
- 49 Bodoky Tamás (2008a): „A parlamentbe készül a harmadik erő”, 2008. 07. 01. <http://index.hu/belfold/okopol3791/> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 50 Interjú Rauschenberger Péterrel
- 51 Nagy László és Zsolt Melinda (2006): „Az SZDSZ mélypontjait nehéz rangsorolni. Interjú Schiffer Andrásal”, 2006. 11.24. <http://index.hu/belfold/schiffer9848/s> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 52 Interjú Rauschenberger Péterrel és Scheiring Gáborral.
- 53 Interjú Rauschenberger Péterrel
- 54 Interjú Rauschenberger Péterrel és Elek Istvánnal.
- 55 Bodoky Tamás (2008b): „A politikai piacot fel kell szabadítani”, Interjú Schiffer Andrásal, 2008. 06. 18 <http://index.hu/belfold/schiffer9008/> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 56 Bodoky, 2008a, ibid.
- 57 Bodoky Tamás és Kárpáti Márton (2007): „Még nem adtam fel.” Interjú Sólyom Lászlóval, 2007. 12. 04. <http://index.hu/belfold/solyom8713/> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 58 Ökopolitikai Műhely (2008): Alapító nyilatkozat, <http://okopolmuhely.hu/rolunk/alapito-nyilatkozat/> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 59 Interjú Rauschenberger Péterrel.
- 60 Bodoky, 2008b, ibid.

- 61 Lehetmás (2008a) http://lehetmasapolitika.blog.hu/2008/03/05/a_vita-sorozat_programja – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 62 Lehetmás (2008b) http://lehetmasapolitika.blog.hu/2008/03/07/kell-nekunk_mas_politika#more370296 – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 63 Lehetmás (2008c) http://lehetmasapolitika.blog.hu/2008/03/11/kell-nekik_mas_politika – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 64 Lehetmás (2008d) <http://lehetmasapolitika.blog.hu/2008/03/20/soft-power> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 65 Lehetmás (2008e) http://lehetmasapolitika.blog.hu/2008/03/24/hol-rontottuk_el – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 66 Lehetmás (2008i) http://lehetmasapolitika.blog.hu/2008/04/08/lehetmas_a_demokracia – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 67 Lehetmás (2008g) http://lehetmasapolitika.blog.hu/2008/04/02/otven-hiteles_ember – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 68 Lehetmás, 2008e, ibid.
- 69 Lehetmás (2008f) http://lehetmasapolitika.blog.hu/2008/03/25/title_25198 – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 70 Lehetmás (2008j) http://lehetmasapolitika.blog.hu/2008/04/22/okopol-hirlevel_2 – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17. – http://lehetmasapolitika.blog.hu/2008/04/10/kudarrol_kudarca_a_vegso_gyozelem_fele – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 71 Lehetmás 2008j ibid.
- 72 Lehetmás 2008k http://lehetmasapolitika.blog.hu/2008/05/30/se_nemjobb_se_nem_bal_hanem – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 73 Bodoky 2008b, ibid.
- 74 Lehetmás 2008m http://lehetmasapolitika.blog.hu/2008/10/05/a_zaszlobontas_forgatokonyve – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 75 Lehetmás 2008n <http://lehetmasapolitika.blog.hu/2008/10/09/programvita#more705718> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 76 Interjú Rauschenberger Péterrel.
- 77 Interjú Rauschenberger Péterrel.
- 78 Interjú Elek Istvánnal, Scheiring Gáborral és Rauschenberger Péterrel
- 79 Később folyamatosan megjelentek a médiában találgatások, hogy talán a Fidesz segíthette a frissen induló LMP-t, hogy indulni tudjon, s ezzel szavazatokat raboljon a balliberális oldalról.
- 80 Kéri László (2010) „Választási küzdelem verseny nélkül. Szempontok a 2010-es választási kampány politikai szociológiai leírásához.” *Politika-tudományi Szemle* XIX/4. 25–50. pp.

- 81 Választás (2010) Országgyűlési választások 2010 http://www.valasztas.hu/hu/onkval2010/455/455_0.html – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 82 Tölgyessy (2010a): A választási eredményekről. Interjú Tölgyessy Péterrel <http://www.youtube.com/watch?v=4PVkxsDyHXs> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 83 Rauschenberger (2013) Kőszeg Ferenc és Rauschenberger Péter az LMP kettészakadása után kialakult helyzetről beszélget. Klubrádió, Szabad a pálya, 2013. 02. 03. <http://beszelo.c3.hu/hangoscikk/a-klubradio-szabad-a-palya-c-musoranak-2013-februar-3-i-adasa> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 84 Schiffer András (2010a) Schiffer András előadása az Ökopolitikai nyári egyetemen, 2010. <http://www.youtube.com/watch?v=5b2D8TPemI8> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 85 Lásd szintén: Scheiring Gábor (2012) http://scheiringgabor.blog.hu/2012/05/31/vervoros_csutortok_az_albaloldal_atka_2_resz – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 86 A szerző személyes megfigyelése, aki előadást tartott ezen a rendezvényen a szakszervezetek helyzetéről a szervezők felkérésére.
- 87 Schiffer András (2010b) <http://www.youtube.com/watch?v=4rqYufEeam4> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 88 Schiffer András (2010c) <http://www.168ora.hu/itthon/valasztasok-lmp-schiffer-andras-bozoki-andras-rona-peter-kukorelly-53775.html> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 89 Tölgyessy (2010b) <http://www.mrl-kossuth.hu/hirek/legfrissebb-hirek/tolgyessy-megtort-a-jobbik-es-az-lmp-lendulete.html> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 90 Jávor Benedek (2013): Felszólalás a Párbeszéd Magyarországért Párt alapító kongresszusát követő sajtótájékoztatón, Budapest, 2013. 02. 18. http://javorbenedek.blog.hu/2013/02/18/_a_gondolat_szabadsaga_megadja_a_lehetoseget_hogy_regi_tevedesek_helyebe_uj_igazsagok_lepjenek_tegnap – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 91 A férfias megszólalás fontosságáról lásd: G. Fodor Gábor (2012) http://gfg.blog.hu/2012/10/09/ferfiassag_651 – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 92 A stílusbeli különbség leírása során támaszkodtam Tölgyessy (2010b, ibid) elemzésére.
- 93 Schiffer András (2010e) <http://www.youtube.com/watch?v=4rqYufEeam4> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 94 Schiffer András (2010f) <http://www.youtube.com/watch?v=2wdfih3qP74> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.

- 95 Jávör, 2013. *ibid.*
- 96 A felsorolást az alábbiak alapján állítottam össze: Schiffer András (2011a) Előadása a 2011 ökopolitikai nyári egyetemen <http://www.youtube.com/watch?v=2ZzPiJ2en0A>, Jávör (2013, *ibid.*) és Karácsony Gergely (2013) http://atv.hu/cikk/20130111_karacsony_gergely – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 97 Schiffer András (2011b) <http://www.youtube.com/watch?v=oCeyKDhtY6I> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 98 Karácsony, 2013; *ibid.*
- 99 Schiffer András (2011c) <http://www.youtube.com/watch?v=g9dtaqQfbpI> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 100 ATV(2011a) <http://www.youtube.com/watch?v=UYtfYOC0lvA> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 101 Schiffer András (2010d) <http://www.youtube.com/watch?v=JesyjVRD1qw> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 102 Interjú Rauschenberger Péterrel.
- 103 Schiffer András (2011e) http://www.youtube.com/watch?v=QxXgg_OWzE – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 104 Schiffer András (2011f) http://www.youtube.com/watch?v=QxXgg_OWzE – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 105 ATV (2011b) <http://www.youtube.com/watch?v=-r0IJORHMNg> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 106 A belső zavarokra vonatkozó források: Schiffer András (2011g) <http://www.youtube.com/watch?v=FlfWSyZFxyQ> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17. és interjú Boda Zsolttal és Kaufer Virággal.
- 107 Schiffer András (2011h) <http://www.youtube.com/watch?v=xpyxQnjN-xI> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 108 Csígyó Péter (2012) Túl balon és jobbon: a radikális demokratikus megújulás pólusa a közvéleményben. http://nemtetszikarendszer.blog.hu/2012/07/16/csigo_peter_tul_balon_es_jobbon_a_radikalisdemokratikus_megujulas_polusa_a_kozvelemenben_i_resz – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 109 Interjú Rauschenberger Péterrel.
- 110 Schiffer András (2011i) <http://www.youtube.com/watch?v=aDz9YCyNIiU> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.

- 111 Világmegváltásra szövetkezést Mile Lajos használta egy vele készült rádióinterjúban, Mile Lajos (2012) 2012. december 2-án Mile Lajos, a Lehet Más a Politika parlamenti képviselője beszélt az LMP politikájáról, a párt sajátos helyzetéről, amely az Együtt 2014 Mozgalom létrejötte és szövetségkeresése nyomán, illetve az LMP elmúlt heti kongresszusának döntése alapján jött létre. Műsorvezető: Mink András és Révész Sándor, Klubrádió.
- 112 Ezt a kifejezést Kukorelly Endre használta. Kukorelly Endre (2012) Dől a gyűlölet, *Magyar Narancs*, 07. 20.
- 113 Az egymással pacsizó elitek kifejezést Vágó Gábortól vettem át.
- 114 Schiffer András, 2011a.
- 115 Interjú Scheiring Gáborral és Elek Istvánnal.

VÁRI GYÖRGY A Szolidaritás útja

Egy konkrét törvényi változtatás, a rendvédelmi dolgozók nyugdíj-kedvezményeinek védelmében, a 2010-es kormányváltás után hónapokkal megindul szervezetkedésből, *single-issue* mozgalmából – súlyos szervezeti és világnézeti konfliktusok árán – alakult a szociális és szabadságjogokért általában fellépő civil ellenzéki mozgalmá a Szolidaritás, ugyanazt az utat járva be sokkal gyorsabban, amelyen a sajtószabadság ügyének védelmére létrejött, a napokban formálisan is egyesületté váló Milla is végigment.

Előzetes összefoglaló

A rendvédelmisek által szervezett szokatlanul erőteljes tiltakozáshullám ágyazott meg két szakszervezeti vezető, egy tűzoltó és egy katona, Árok Kornél és Kónya Péter villámgyorsan felfutó országos médiakarrierjének. Az ő kettősük vált a születendő mozgalom „emblémájává”. Hozzájuk csatlakozott a magánnyugdíjpénztárak einstandolásakor több tízezer, kizárólag a kormányzati zsarolás miatt az állami nyugdíjrendszerbe visszalépő dolgozó jogfenntartó nyilatkozatát, majd a kormányzatával vetekedő számú nemzeti konzultációs kérdőívet újrahasznosításra begyűjtő Székely Tamás, a Magyar Vegyipari, Energiaipari és Rokon Szakmákban Dolgozók Szakszervezeti Szövetségének vezetője. A rendvédelmisek érdekképviselője

már ezen a ponton a Magyarországon régóta gyenge, megosztott és súlyos hitelességi krízissel küzdő munkavállalói érdekképviselő alternatív útjainak keresésévé bővült. Kicsivel később, egy három napon keresztül tartó tüntetéssorozat, a „D-day” végén jelentette be Kónya a Szolidaritás-mozgalom létrehozását. Ez a szervezet már túlment a szakszervezeti kereteken, negyedik vezetője Székely Sándor egykori millás szervező, az Egymillióan a Magyar Demokráciáért (EMD) egyesület egyik irányítója lett. Kónyáék először léptek át a „párttabun”, egyre többször beszélnek pártalapításról (a mozgalom fenntartásával párhuzamosan), és megalakulásuk óta, a közhangulattól függően hol több, hol kevesebb sikerrel keresik az együttműködést a parlamenti pártokkal is. A másik nagy karriert befutott civil szerveződéshez, a Millához fűződő viszonyuk számos ok miatt változó, de gyökereik mélyen benyúlnak a klasszikus (és Magyarországon kétségbeejtően gyenge), tehát elsősorban nem politikai, hanem társadalmi tevékenységet végző civil szférába, amelyet a Fidesz-kormány a legkiszolgáltatottabb társadalmi csoportok, az *underclass* elleni koncentrált támadása szintén „átpolitizált”. A Szolidaritás nem utolsósorban az ő politikai érdekképviselőtüket vállalta fel. Részt vettek a Börtön helyett lakhatást mozgalom december eleji virrasztási akciójában is, amely a hajléktalanság kriminalizálása ellen tiltakozott,¹ az Alaptörvény és a munka törvénykönyve mellett a köznevelési törvény tervezete ellen felszólaló petíciójukat a Hálózat a Tanszabadságért nevű, a köz- és a felsőoktatás központosító, esélymegvonó karakterű átalakítása ellen tiltakozó szakmai szervezet fogadóóráinak helyszínén is alá lehetett írni. A Gyermekétkeztetési Alapítvánnyal közösen osztottak ételt az Éholtás-akció keretében az ország legszegényebb településein,² és aktivistáik ott voltak az MTVA Kunigunda utcai épülete előtti, a Televíziósok és Filmkészítők Független Szakszervezetének vezetői, Nagy Navarro Balázs és Szávuly Aranka által elindított éhségstrájk résztvevői között is.³ Szávuly – feltehetően szakszervezeti vezetőként – egyike a

mozgalom alapítóinak, bár valódi szerepe nincs és nem is igen volt a szervezet életében.

Céljaik között hangsúlyosan szerepel a szociális emancipációra irányuló törekvések mellett a jogbiztonság helyreállítása; ebben nem különböznek a parlamenten kívüli ellenzék többi szereplőjétől (és az LMP-től sem). Az ilyen szervezetek alapvetésében annyi közös ugyanis bizonyosan van, hogy a demokratikus alapjogok elleni támadások mellett a szociális jogok felszámolásának kísérletét tartják leginkább elfogadhatatlannak a Fidesz-kormány politikájában. Progresszív adórendszert, erős munkavállalói jogosultságokat, magasabb béreket követelnek, baloldalinak ennek ellenére sem tekintik magukat, mert túl akarnak lépni az országot „megosztó” ideoló-

Hangulati elem
(Szolidaritás-archívum)

giai háborún – ezt is tekinthetjük az új társadalmi mozgalmak közös jellemzőjének (természetesen a Jobbik kivételével). Céljuk – szintén a többiekhez hasonlóan – az állampolgári aktivitás növelése, a részvételi demokrácia erősítése, a képviseleti rendszer folyamatos „kiegészítése” közvetlen demokratikus elemekkel, ezért is vettek részt aktivistáik az LMP végül kudarcba fulladt szociális népszavazási kezdeményezésében is.⁴

A politikai passzivitást a vezetők és az általunk megkérdezett aktivisták is a politikai osztály alkalmatlanságával, felelőtlenségével és korruptségével magyarázzák: „Elsődleges feladatunknak tekintjük, hogy a kiábrándult választókat magunk köré gyűjtsük, hogy értelmes és reális gondolatokkal segíthessük állampolgári, választói öntudatra ébredésüket” – olvasható önmeghatározásukban.

A Szolidaritás története: kerékcseré menet közben.

A kezdetektől a Bohócforradalomig

„Tizenhárom éven keresztül voltam a Fegyveres és Rendvédelmi Dolgozók Érdekvédelmi Szervezetének (FRDÉSZ) elnöke. Ez egy afféle minikonföderáció, hét tagszervezete van: rendőrök, tűzoltók, börtönőrök, katonák, nemzetbiztonságiak, vám- és pénzügyőrség, polgári védelem. A tűzoltók tagszervezete a Hivatásos Tűzoltók Független Szakszervezete, Kornél már itteni elnökké választása előtt is benne volt az elnökségben, úgyhogy körülbelül 7-8 éve ismerhetjük egymást. Az ismeretség akkor vált szorosabbá, amikor elnökké választották úgy két és fél, három évvel ezelőtt, onnantól szinte napi kapcsolatban voltunk. ...Amikor világossá vált, hogy a Fidesz mindenképpen el akarja venni a rendvédelmi dolgozók szolgálati nyugdíjjogosultságát, és ez ráadásul nem csak a jövőben felszerelőkre vonatkozik

majd, hanem a jelenlegi állományra is, akik egész idáig abban a hiszemben dolgoztak méltatlan bérért és méltatlan körülmények között, hogy cserében legalább ez jár nekik, nem maradt más választásom, mint a lehetőség szerinti legerőteljesebb konfrontáció bevállalása. Csakhogy az FRDÉSZ-en belüli szakszervezetek sorra kihátráltak a küzdelem mögül – nyilván kormányzati nyomásra. Ez az érdek-képviselési munka paródiáját bemutató abszurdításokig is elment, mint például a Honvéd Szakszervezetnek a honvédelmi miniszterrel közösen jegyzett közleménye, amelyben együtt határolódtak el⁵ a legnagyobb szabású, legátütőbb és a legtöbb reményt adó tömegdemonstrációnktól, a Bohócforradalomtól. Kornél volt az egyetlen az FRDÉSZ elnökségében, aki nem határolódott el tőlem és nem is ijedt meg, szóval, aki mellém állt. Így váltunk harcostársakká.”

(Kónya Péter)

A hónapokkal később megalakuló Szolidaritás arcai olyan rendvédelmi szakszervezeti vezetők voltak tehát, akik azzal szereztek országos ismertséget és gyűjtöttek hitelességi tőkét, hogy nem hagyták magára az állományt akkor, amikor feletteseik (az országos rendőrfőkapitány, a megyei kapitányok, a tábornoki kar) és a hivatásos érdekvédők szó nélkül vették tudomásul szerzett jogaik (szolgálati nyugdíjjogosultságuk) elvételét. Azzal, hogy 2011. június 16-án megcsinálták a Bohócforradalmat, hogy komolyan vették érdekvédelmi megbízatásukat, egyúttal döntő lépést is tettek a velejéig korrumpálódott intézményes érdekvédelemből kivezető úton. Alig pár hónap múlva ugyanis épp az érdekvédelmi vezetői feladatait komolyan vevő Ároknak és Kónyának kellett leszerelnie a tűzoltóságtól illetve a katonaságtól, és távozniuk szakszervezeti vezetői tisztségükből.

A Szolidaritás elsődleges bázisát ezért értelemszerűen elsősorban azok jelentették, akiket a bohócforradalmárok képviseltek, másodsorban pedig a konföderációs szisztéma feletti-melletti érdekérvényesítés szervezeti keretétől szolgáló, akkortájt megalakuló „Akcióegységhez” csatlakozó szakszervezetek tagsága. Ez a kezdeményezés elsősorban a leendő Szolidaritás harmadik társelnöke, Székely Tamás erőfeszítéseinek köszönhetően született meg, és a Szolidaritás megalakulásával lényegében szét is esett, mivel Kónyáék, mint maguk is beszámolnak róla, annak ellenére sem egyeztették előzetesen a résztvevő szakszervezeti funkcionáriusokkal a mozgalom zászlóbontását, hogy azt épp az általuk szervezett tüntetésen jelentették be 2011. október elsején. Azt, hogy „kész helyzet elé állították”⁶ a résztvevő civil és szakszervezeti vezetőket, Kónya utólag azzal magyarázza, hogy azok aligha támogatták volna az érdekvédelmi tevékenység további kiterjesztését a direkt „politizálás” irányába. Helyzetértékelését igazolni látszott, hogy már a fentebb idézett honvéd szakszervezeti elhatárolódás is „politikai hátsó szándékokkal” vádolta meg a bohócforradalmárokat és Kónya ellen is azért indítottak fegyelmet pár héttel leszerelése előtt, mert a Magyar Nemzetnek adott interjújában állítólag kilátásba helyezte, hogy politikai tevékenységet fog folytatni, és ezzel megsértette a szolgálati törvényt.⁷

Az intézményes szakszervezeti háttország meggyengülésével egy időben csatlakozott Árokékhöz az akkor már egy több tízezres tömegtüntetés megszervezésével az Orbán-kurzus első számú utcai ellenzékévé váló Millából kiváló, a kiinduló bázishoz képest markánsan más hátterű, civil (itt úgy értem: nem egyenruhás) csoport, az Egymillióan a Demokráciáért (EMD). Székely Sándor, a későbbi negyedik társelnök az ő képviselőikben kapott mikrofont a Bohócforradalom napján, amikor Árok, Kónya és híveik a Milla komoly utcai „riválisává” váltak. Székelyt (és társait) beszámolója szerint épp Kónyáék akcióképessége, határozottsága és céltudatossága fogta meg.

Az EMD érkezése

A közép fokú végzettségű, akkor épp kisvállalkozóként dolgozó Székely Sándor 2010 végén, a médiatörvény elfogadásakor úgy látta, hogy a Fidesz-uralom aránylag hosszú, „korszaknyi” méretű lesz, ezért be kell benne rendezkedni és megteremteni a „szabadság kis köreit”. Ő – mivel koncertszervezői múltja miatt leginkább ebben volt otthon – a ’80-as évek undergroundjára emlékeztető zenei ellenkultúra megteremtésében szeretett volna közreműködni.

„Az év végén ICE-T egyik számának lejátszása kapcsán vizsgálatot indított a Médiahatóság, és egy koncertszervező barátommal kitaláltuk, hogy hozzuk el ICE-T-t Magyarországra. Úgy képzel-tük, a Milla kreatívjait érdekelné az ötlet, 2011 januárjában meg is kerestük Juhász Pétert, tetszett neki az ötlet, még Gerendai Károllyal is felvettük a kapcsolatot az ügyben. Ez annyiban maradt, de ’Juhi’ (Juhász Péter – a szerk.) felvetette, hogy menjünk el a legközelebbi millás megbeszélésre.”

Később Székely, mint meséli, a megmozdulások színpadmestere lett, de egyre kevésbé tetszettek neki a számára természetlennek tűnő viták arról, hogy a március 15-i első nagy rendezvényen ki szólalhat fel és ki nem. A tüntetés után úgy érezte, ekkora tömeggel már kellene kezdeni valamit, nem maradhatnak platform és informális szerveződés, „Facebook-csoport”, muszáj saját álláspontot, álláspontokat kialakítani és formálisan is szervezetté válni. Juhász Péterék azonban ragaszkodtak a platformjelleg megőrzéséhez, ezért Székelyék először a Millán belül kezdtek szervezkedésbe, majd a májusban megalakult Egymillióan a Demokráciáért Egyesület (benne olyan tekintélyes humán értelmiségiekkel, mint Boris János és Krasztev Péter) levált a Milláról, és tagjai kapcsolatba léptek az Árok–Kónya kettőssel.

Ez a jórészt értelmiségiekből álló csoport eleinte kicsit bizalmatlan volt a rendvédelmisekkel szemben, részben éppen amiatt, ami vonzotta is őket. A határozottság, az erő és az erőszak közötti határsávot nem látták elég biztosan kirajzolódni. Az első, április eleji rendvédelmi tüntetés agresszivitása (elsősorban a tűzcsapok – az esemény médiareprezentációját meghatározó – kinyitogatása), valamint a makacs pletykák (illetve az empirikus vizsgálatok) a szintén az Orbán-kurzus ellenzékéhez tartozó szélsőjobboldal kimagasló népszerűségéről az egyenruhás testületekben, így esetleg Árok és Kónya hívei közt is. Ezt a bizalmatlanságot tovább erősíthette Szima Judit rendőr szakszervezeti vezető esete is, aki ebben a minőségében szerepelt 2009-ben a Jobbik EP-listájának 4. helyén, épp csak lecsúszva arról, hogy a szélsőjobboldali párt európai parlamenti képviselője lehessen. Ráadásul épp ezekben a hetekben vették őrizetbe hűtlen kezelés gyanújával, és sokakban felmerült az eljárás esetleges koncepciójára, amely a feltételezések szerint arra irányult volna, hogy Szimát „kikapcsolja” az érdekvédelmi küzdelemből. Székely mindezek miatt úgy emlékszik, kicsit még bizonytalankodott is, kiálljon-e szónokolni a több tízezer fős „bohócforradalmár” tömeg elé, annak ellenére, hogy a „kreatív kapacitást” jórészt már ők adták az akkor még szintén EMD-s Torsa Mátyással együtt a Bohócforradalomhoz. „Később viszont a magyar balliberális véleménycsoport egyes tagjai mintha a saját eszméi ’népi’ bázisát pillantotta volna meg bennünk, Kónya lett egy időre a szalonképes, értelmiségi-kompatibilis néptribun” – fogalmaz egy szolidaritásos forrásunk.

Mire tehát a mozgalom előtörténetének első szakasza lezárult a június közepén lezajló Bohócforradalommal, megkezdődött a leválás a hagyományos szakszervezeti érdekvégyesítési-kijárási módszerekről és intézményrendszerrel, valamint megjelent egy, az eredeti bázistól élesen különböző csoport a még csak formálódó mozgalom szervezésében-vezetésében.

Az átmenet második szakasza: a D-daytól az Árok-ügyig

Amíg a „balliberális” oldalon a Jobbikhoz fűződő feltételezett kapcsolatuk miatt voltak óvatosságok Kónyáékkal, addig a kormányzati propaganda is megpróbálta – más oldalról – elszigetelni a rendvédelem ügyét:

„A Fidesz megosztásra építő politikájának első támadása 2010 őszén a rendvédelmi dolgozók ellen irányult, ami azért volt különösen meglepő, mert ellenzékben folyamatosan egyeztetettünk például Lázár Jánossal a szolgálati nyugdíjrendszer megváltoztatásáról is. Egyetértettünk abban, hogy az a rendszer nem tudta a pályán tartani a rendvédelmi dolgozókat, arra motiválta őket, hogy minél előbb kikerüljenek belőle – sok értékes, tapasztalt középkorú kádert veszítettünk el emiatt. Ha nem így, ilyen durván, minden mérlegelés, kompenzáció és tárgyalás nélkül csinálják, készek lettünk volna együtt dolgozni velük. Viszont annyira nem akartak velünk tárgyalni, hogy – bár tudtuk, hogy készülnek a tervek a minisztériumokban a nyugdíjrendszerről, az életpályamodellről, a szolgálati törvény megváltoztatásáról –, a részletekről semmit nem lehetett tudni, az információk le voltak tiltva. Nemhogy egyeztetni, de tájékozódni sem lehetett. Ettől még, persze, eljutottak hozzánk a hírek, ezért tudtuk megszervezni az utcai ellenállást. A kormány válaszul lejáratozó kampányba kezdett, minket neveztek talán először ingyenélőnek, rajtunk próbálták ki először élesben a jogfosztásra kijelölt csoportokat egymással szembefordító taktikájukat. Mi voltunk az első társadalmi csoport, akiket bűnbakká tettek, szembe akartak fordítani a többséggel, hogy mindenki lelkesen tapsoljon a másik jogfosztásának. A Kádár-huszározás volt a lejáratás másik propaganda-panelje. Akkor még eredményes is volt az elszigetelés – máshogy is alakulhatott volna, ha már akkor sikerül egy szélesebb körű

összefogást létrehoznunk –, legalább azokkal, akiket a szolgálati nyugdíjjogosultságok kérdése szintén érintett – bányászok, művészek stb. Ők maguk se fogták fel időben, hogy az ő nyugdíj-kedvezményük sincs biztonságban.”

(Kónya Péter)

A Bohócforradalom és a 2011. szeptember 29-én kezdődő D-day közti három-három és fél hónap a tüntetéssorozat bázisát adó Akcióegység megszervezésével telt el, a „kiesett” szakszervezeti bázis pótlásának kísérletével és más hagyományos civil szervezetek megkeresésével-bevonásával, vagyis a kormányzat „elszigetelő-megosztó” kampányára adandó válasz keresésével. Továbbá – alighanem ez a kevésbé lényeges – a „konkurens” Millával folytatott huzakodással, illetve együttműködési kísérletekkel, amelyek az „utca” tér- és időbeli felosztását szolgálták. (Így alakult ki végül a „ti erre, mi arra” modus vivendi, vagyis hogy a Szolidaritás október elején vonul utcára, a Milla pedig „lefoglalja” március 15. után az októberi nemzeti ünnepet, 23-át is.)

Az új szakszervezeti háttország legfontosabb figurája a későbbi negyedik társelnök, Székely Tamás volt, a VDSZ (Magyar Vegyipari, Energiaipari és Rokon Szakmákban Dolgozók Szakszervezeti Szövetsége) elnöke. Székely már régóta sürget „generációváltást” a szakszervezeti mozgalomban. Ez egyrészt a vezetők és szervezetek kiszabadulását jelenti a nagy pártok politikai klientúrájából (az MSZP utódpartiságából adódó előnyét, elsősorban Gaskó István Liga-konföderációjának segítségével, ezen a területen is ledolgozta alternatív kliens-háttországot építő, roppant eredményes erőfeszítései során a Fidesz), másrészt éppen a politizáló szakszervezeti tevékenységet, a legszűkebb értelemben vett bürokratikus-kijáró érdekvédelem meghaladását. Árok és Kónya valamint Székely Tamás tapasztalatai a szakszervezeti mozgalom pártpolitikai eszköz-tételét tekintve közösek voltak. Kónya a 2000-es évek közepén

három-három és fél éven keresztül volt a Liga társelnöke az egyre nyíltabban Orbán Viktor hatalmi törekvései mellé álló Gaskó István mellett, válásuk csúnya volt, a Liga kizárta tagjai közül a Gaskó személyével szemben egyre kritikusabb FRDÉSZ-t. Az eljárás törvénytelenységét első fokú, nem jogerős bírósági ítélet is kimondta, az ügy folytatódik. (Kónya azzal magyarázza az FRDÉSZ csatlakozását a Ligához, hogy az MSZP-SZDSZ-kormányok idején Gaskó erős, határozott és a hatalom által nem befolyásolható szakszervezeti vezetőnek tűnt, később azonban már úgy látta, hogy csak a pillanat volt megtévesztő.) Miközben az FRDÉSZ tagszervezetei a „politizálástól” visszariadva hagyták cserben a Bohócforradalmat, a Székely Tamás által szervezett Állandó Ágazati Szakszervezeti Fórum (az Akcióegység elődje) támogatásáról biztosította.⁸ A Fórum előző év novemberében jött létre 16 szakszervezet részvételével, amelyek úgy látták, hogy „eljár az idő egyik-másik szakszervezeti konföderáció fölött”, és hogy a felülről irányított konföderációs szisztéma működés módjának alternatívájaként „alulról kezdeményezve kell kierőszakolni az egységes fellépést”. Kónya – és rajta keresztül valamelyest Árok is – ismerte Székelyt a szakszervezeti mozgalomból, ráadásul a kordedvezmények elvételének ügye össze is kapcsolta a vegyipari és a rendvédelmi dolgozókat – a VDSZ régen szeretné ugyanis kivívni a kordedvezményes nyugdíjjogosultságot az ágazat azon munkavállalói számára, akik különlegesen megterhelő, az egészségre fokozottan veszélyes munkakörben dolgoznak. Mindezen közös törekvések szinte magától értetődő módon hozták össze Székely Tamást a bohócforradalmárokkal. A VDSZ már a tűzcsapnyitogató, áprilisi megmozduláshoz is csatlakozott, és a Bohócforradalomban is részt vett, bár nem túl nagy számban, „csak jelképesen”, ahogy Székely fogalmaz. Az Állandó Ágazati Egyeztető Fórum vált az Akcióegység szakszervezeti bázisává, a Szolidaritás pedig – noha már régen nem pusztán szakszervezeti tömörülés – máig is céljai közt tartja számon az érdekvédelem generáció- és szemléletváltását:

„Az új munka törvénykönyvét is szakmai alapon kritizálják, mintha a munkavállalói jogok felszámolása nem politikai döntés volna. Már az egykulcsos adó bevezetésétől kezdve és azután egyre inkább világossá vált, jóval a munka törvénykönyve előtt is, hogy ez a kormány a szociális rombolás kormánya, és akit érdekelnek a munkavállalók jogai, az nem akarhat mást, csak elzavarni őket.”

(Székely Tamás, *Szolidaritás-társelnök*)

A Szolidaritás intenzív kapcsolatban van más „új generációs” szakszervezeti vezetőkkel is. Ilyen például a Bölcsődei Dolgozók Demokratikus Szakszervezetének (BDDSZ) elnöke, Szűcs Viktória. Ő beszélt a Szolidaritás Orbán Viktor éértékelőjére felelő 2012-es országértékelő konferenciáján márciusban a munkavállalók helyzetének 2011-es alakulásáról – a miniszterelnök álláspontjához képest lényegesen kevésbé derűs perspektívákat vázolván.⁹ A Közgűjteményi és Közművelődési Dolgozók Szakszervezetével szintén jó viszonyt ápolnak Kónyáék, a két szervezet 2012 nyarán közösen tiltakozott a megyei múzeumi rendszer szétverése ellen, amelynek eredményeképpen számos kisebb múzeum, kiállítóhely finanszírozása, működése válhat bizonytalanná. Ennek az akciónak a keretében közösen népszerűsítették a veszélybe került intézményeket.¹⁰

Az Akcióegység által levezényelt D-day október elsejei záróeseményének egész dramaturgiája a „rendvédelmis” érdekvédő csoport „kinyitását” célozta, minél szélesebb társadalmi szövetség létrehozására, az elszigetelő kampány hatástalanítására irányultak a beszédek.

„Az első felszólaló, Székely Tamás szakszervezeti vezető akkor aratta talán a legnagyobb sikert, amikor félreérthetetlenül Gaskó Istvánról emlékezett meg... nagyjából oda lyukadván ki, hogy immár minden hitelét elvesztette, mindegy tehát, itt van-e vagy

sincs. A tömegben amúgy szép számmal lobogtak Liga-zászlók: a tagok tehát eljöttek, nem zavartatták magukat vezetőjük, Gaskó István álláspontjától. Ez volt az első utalás az egységre, először a dolgozókéra. A többi felszólalás folyamatosan szélesítette ezt az egységet. Az egyik nyugdíjas szervezet képviselője arról beszélt, hogy ők nem csak maguk miatt, de a még aktívak, a gyerekeik és unokáik érdekében is jöttek, hiszen a nagyszülők elsősorban már értük aggódnak. Ez – minden túlzás nélkül – megindító válasz volt azokra a kísérletekre, amelyek kor, végzettség, vagyoni helyzet alapján akarják szembeállítani egymással a haza lakóit, új és új bűnbakok kijelölésével” – tudósított e sorok írója az eseményről.¹¹

A másik oldalról, a huszonévesek, az „unokák” irányából:

„a Hallgatói Hálózatot képviselő Polgár Dóra teremtette meg felelős beszédével a generációk közti folytonosságot. A mobilitási esélyeket a 'nemzeti középosztály' kinevelését módszeresen felszámoló köz- és felsőoktatást sokan küldték már el a francba, de ilyen üdítő és okos határozottsággal talán még senki. Árok Kornél szót emelt a hajléktalanokért is, akiket szintén a most születő erőnek kell képviselnie; őket, a legelesettebbeket is vállalta, akik jobbára már kívül vannak – más, széles társadalmi csoportokkal együtt – a bémunka világán, a hagyományos szakszervezetek látókörén. Továbbá a szociális jogok követelését általában is kiterjesztették a jogbiztonságra: a 'liberális' és a 'szociális' követelések összeértek.”¹²

Kónya Péter záróbeszéde pedig ezt a folyamatosan kiszélesedő egységet fogta keretbe és nevezte meg, amikor bejelentette a Magyar Szolidaritás Mozgalom megalakulását. A társelnökök Árok, Kónya, Székely Sándor és Székely Tamás lettek.

A mozgalom elindul: Kónya Péter, Árok Kornél, Székely Sándor, Székely Tamás, 2011. október 1. (Tordai Márton, Orpheush's Photo felvétele)

Az utak elválnak

Ezt követően két-három hónapon belül lezárult az intézményes szakszervezeti világból való kiűzetés folyamata (ezen a ponton érdemes még egyszer hangsúlyozni, hogy Árok és Kónya mindig is némiképp „idegen testek”, bizonytalan státusú lázadók voltak ezen a világon belül – elég csak visszautalni a Ligá-ból való kiakolbólitásukra). November elején Kónya interjút adott a Magyar Nemzetnek, ezért indult meg ellene a fentebb már említett eljárás.

amelynek végén a Honvédelmi Minisztérium „feddésben” részesítette, mivel álláspontjuk szerint azzal, hogy a cikkben politikai véleményt nyilvánított, megsértette az őt katonaként kötelező szolgálati törvényt. Az ügy Kónya szerint megmutatta, hogy az egyenruhás szakszervezetek vezetőit nem csak a szakszervezetek általános magyarországi helyzete és vezetőik ebből következő szerepfelfogása korlátozza munkájuk érdemi ellátásában, hanem ez az alapjogaikat is parttalanul, az indokolhatónál jóval nagyobb mértékben szűkítő jogértelmezés is, ezért annak ellenére is bíróságon támadta meg a minisztérium döntését, hogy december elején leszerelt a katonaságtól és lemondott az FRDÉSZ vezetéséről, távozott a testületből és a szakszervezeti mozgalomból is. Távozását éppen a hivatalos érdekvédelem további, teljes törvényi ellehetetlenítésével indokolta:

„A szakszervezeti tisztségviselők a most körvonalazódó jogszabályi környezetben nem fognak tudni dolgozni, a rendvédelmi-ek pláne nem. A rendvédelmi törvények jelenleg tárgyalt módosításai egyszerűen megtiltanák az állomány tagjainak, köztük természetesen a szakszervezeti vezetőknek is, hogy bírálják a kormány vagy a miniszterek egyes döntéseit. Amennyiben ezt nem tartják be, elveszíthetik az állásukat.”¹³

Kónya később ennél is tovább ment: „Az esküm szerint az állampolgárok jogait kell védenem katonaként, a formálódó, a jogállam leépítésével kialakuló államberendezésben nem maradhattam volna hű ehhez az eskühöz” – nyilatkozta e sorok írójának.

Árok Kornél egy hónappal később, már 2012 elején hozott hasonló döntést, hasonló kényszerek hatására, illetve, mint nem sokkal később kiderült, azért is, hogy ráléphessen egy másik karrierútra, pártpolitikussá válhasson, amit – értelemszerűen és érthetően – nem tesz lehetővé a törvényi környezet a rendvédelmi dolgozók számára. Árok ugyanis már ekkor elkezdte szorgalmazni a Szolidari-

tás párttá válását vagy legalábbis „a mozgalom pártjának” megalapítását, élesen szembekerülve mindhárom másik társelnökkel. Székely Tamás, a szakszervezeti tisztségét egyedül megőrző Szolidaritás-vezető ellenezte az ötletet a legélesebben, úgy is, mint a domináns magyar pártokhoz erős informális kapcsolatokat kiépítő szakszervezeti stratégiák hangos kritikusa. A többiek elsősorban az időzítést kifogásolták, úgy gondolták, hogy először meg kéne teremteni a párt mozgalmi beágyazottságát és ezen keresztüli nyomásgyakorló, a politikai pártokat befolyásoló erejét – az erre tett leglátványosabb kísérlet a Demokratikus Ellenzéki Kerekasztal (Deka) meghirdetése volt, igaz, a kezdeményezés ebben a tekintetben egyértelműen kudarcot vallott, nem sikerült a „demokratikus ellenzéki” pártokat tárgyalóasztalhoz ültetniük. Épp a Deka meghirdetése volt a leg-erősebb érv Árok ötletével szemben, hiszen furcsán veszi ki magát, ha az eseményt meghirdető, annak keretet adó mozgalom épp az egyeztetések idején jelenti be egy párt, vagyis az általa egy asztalhoz ültetni kívánt erők politikai riválisának megszervezését. Ráadásul a Szolidaritás a képvisleti rendszer megújítására, a pártokban csatlódottak mozgósítására és a részvételi demokrácia megerősítésére törekedett, továbbá klasszikus civil szervezeti, társadalmi célokat is maga elé tűzött, ez mind a párttá szerveződés és egy a mozgalom mellett működő párt azonnali, nagy energiákat felemésztő megszervezése ellen szólt. A január 28-án tartott koordinátori értekezleten (a szervezeti felépítés városi/falusi, megyei és végül régiós szintet különböztet meg az országos elnökség alatt, az egyes kisebb és nagyobb szervezeti egységek élén koordinátorok/kapcsolattartók állnak) az elnökség és mintegy 80 kinevezett koordinátor jelenlétében arról állapodtak meg, hogy szeptember elejéig, ameddig kiderül, eredményesen megszervezhető-e a Deka, jegelik a pártalapítás kérdését. Árok azonban pár hét múlva a Klubrádióban mégis beszélt pártpolitikusi ambícióiról, ezt követően pedig – a megállapodás megszegésére hivatkozva – leváltották társelnöki pozíciójából.

A megállapodás értelmezésével kapcsolatos vitáknál (Árok szerint csak a párt beüzemelésével kapcsolatos tevékenység átmeneti halasztásáról állapodtak meg, a lehetőség nyilvános felvetését azonban semmi sem tiltotta) lényegesebbnek tűnnek a mélyebben fekvő ellentétek, továbbá a szakítás szervezeti és a mozgalom „szimbolikus tőkéjét” apasztó következményei.

A „válás” után pár nappal, február 22-én Árok Kornél lakóhelyén, Kaposváron tartott régiós gyűlést a Szolidaritás, amelyen a mozgalom vezetői közül Árokon kívül jelen volt még Székely Sándor és Székely Tamás is. Az Árok-ügyről szóló vitában elhangzó érvek és vádak világossá tették, hogy a pártalapítás kérdésénél többről van szó. Árok helybéli és Kaposvárra utazó, főként északnyugat-magyarországi hívei – nagy többségükben nyugdíjas rendvédelmi dolgozók

Dühös magyarok – röplap

DÜHÖS MAGYAROK!!

**Zavar a rendszer?
Tegyéll ellene!**

Június 7-én 14:30-kor
Zalaegerszegen a Dísz téren.

Hozd magaddal
a konzultációs ívet!

VIVA LA RESISTANCE

Szolidaritás

és a mozgalom koordinátorai, középvezetői – elsősorban Székely Sándort és az EMD-t támadták: a rendvédelmis mozgalmi „mag” kiszorításaként élték meg a két Székely társelnökségét (akikről sokan még több hónappal a Szolidaritás megalakulása után is úgy hittek, testvérek), különösen most, Árok leváltása után. Úgy látták, az EMD-nek nincs aktív tagsága, a mozgalmon belüli tömegbázis és mozgósítóképesség nélkül birtokol vezető pozíciót. Ennek kapcsán a belső demokrácia hiányát vetették a jelen lévő vezetők szemére, hogy sem ők, sem az általuk (valamint Árok által) kinevezett koordinátorok nem választások révén kerültek vezető pozíciókba. Ebből szervesen következett a mozgalom plebejusságának elárulása, az „elitizmus” vádja és szorosan a nyomában a főváros-vidék ellentét. Az Árok-párti kaposvári aktivisták azzal vádolták a társelnököket, hogy nem kapnak tőlük információkat „a végeken”, nem látnak bele, mi történik a vezetésben, a vezetők pedig „ott fenn, Pesten” nem sejtik, mennyien fordulnak majd el a Szolidaritástól Árok kiválása miatt. A civil szakszervezeteknek a Szolidaritással szimpatizáló vezetőit is azért kritizálták, mert szerintük lényegében nem csinálnak semmit, ezt a kritikát elsősorban értelemszerűen Székely Tamásnak címezték. „A passzivitás” vádja és a pártalapítás szándéka össze is kapcsolódott, a civil ellenállást Árok hívei haszontalannak, erőtlennek ítélték, mivel „a választásokon pártok indulnak, változtatni csak úgy lehet, ha bemegyünk a pályára és nem a széléről kiabálunk be”, ahogy az egyik aktivista fogalmazott.¹⁴ Árok bizalmatlansága nem volt viszonzatlan, a Szolidaritás értelmiségi holdudvara valóban kevésbé bízott benne, kevésbé tartotta tehetséges vezetőjelöltnek, mint Kónyát. Ezt a bizalmatlanságot csak fokozta, mikor utólag kiderült, hogy Árok a Jobbiktól kapott parlamenti belépőt, tehát volt valamilyen mértékű – ha feltehetően nem is túl intenzív – kapcsolata a szélsőjobb oldali párttal.

Az Árok-szárny kiválása átmeneti szervezeti krízist okozott a Szolidaritásban, annak ellenére, hogy a maradók szerint meglepő-

en kevesen, mindössze 80-90-en távoztak az akkor már több ezer csatlakozó közül, ugyanakkor ezek jelentős része Árokhoz kötődő középvezető volt. Az egyik budapesti aktivista beszámolója szerint:

„Kornél aktívabb volt a többi vezetőnél a napi, facebookos kapcsolattartásban és a Facebook az egymástól távol lakó emberek kapcsolattartásában, a szervezésben és az információátadásban is kulcsfontosságú. Sokakkal épített ki közvetlen kapcsolatot, sokan szerették, ez téveszthette meg, ezért hihette, hogy megy utána a szervezet.”

Így is tartósan meggyengült szervezetileg három megyei jogú város, Kaposvár, Nyíregyháza és Sopron (az itteni csatlakozókat jobbára szintén Árok „szervezte be”) – tudjuk meg Székely Tamástól. Ugyanakkor az, hogy a három város nagy távolságra van egymástól, jelzi, hogy teljes megyék, pláne régiók korántsem „néptelenedtek el”, még Északnyugat-Magyarországon sem, amelyek kiürülésével Árok követői fenyegettek. A középvezetői szinteken viszont erősen megéreződött a szakadás, számos Árokhoz kötődő koordinátor választotta az Árokot később elnökévé is választó, a Szövetség az Egységes Magyarországért pártot (SZEM).

Helyi erők

Ennél is sokkal komolyabb károkat okozott a mozgalomnak az Árok és Kónya közös fellépésével nyert szimbolikus tőke elvesztése, amelynek megfelelő „befektetése” esetén Magyarország egyik legismertebb és legbefolyásosabb politikai elemzője, a mindig roppant óvatos Török Gábor is nagy jövőt jósolt a Szolidaritásnak. „Árok Kornél és Kónya Péter neve mára valóban politikai jelentőséget kapott, ők ugyanis azt tudják, amit az ellenzék egyetlen vezetője

sem: egy végletesen politikaellenes, minden öltönyösben csalódott világban hiteles képviselői sokaknak, akik elutasítják a kormány politikáját” – írta még a mozgalom megalakulásának napján.¹⁵ A szakadás könnyen kelthette azt a benyomást a közvéleményben, hogy szimpla hatalmi harcról, kizsorítósdírról van szó, vagyis a Szolidaritás viselkedését tekintve rövid idő alatt csatlakozott az aktuális politikai osztályhoz ahelyett, hogy az alternatívájává vált volna. Sérülhetett továbbá az egyesítőimázs is, hiszen kérdéses, hogyan tudna az ezernyi értékrendbeli és érdekkülönbségtől szabdaltnak ellenzék egységének megteremtésében kulcsszerepet játszani egy olyan mozgalom, amelynek két emblematikus vezetőjéből egy már a megalakulás után alig 4-5 hónappal távozik.

A Szolidaritás márciusi 10-i rendezvényén (a Milla ismét 15-én tüntetett) érezni lehetett a lendületvesztést, kevesebben voltak, mint a Bohócforradalmon vagy akár a D-dayt záró, zászlóbontó tüntetésen. A Szolidaritás az ezt követő hónapokban lényegesen ritkábban bukkant fel a hírekben, elsősorban a szervezeti regenerálódásra és megújulásra valamint a helyi érdekű ügyekre, helyi demonstrációkra koncentrált. A csatlakozók létszáma addigra 8000 körül járt, és nemhogy megye nem volt olyan, ahol ne lettek volna szervezeteik (a Dél-Alföldön Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyében különösen erősek), de 2012 nyarára már a 10 000 fő alatti településeken is megvetették a lábukat. Van szervezetük például Pötrétén, Medgyesegyházán és Öcsödön is. „A Szolidaritás olyanokhoz jut el, akikhez mi nem, főképp az alsó középosztályhoz. Több tagszervezete van, mint amennyi tagja az LMP-nek, szervezeti ereje versenyképes a nagy pártokéval” – nyilatkozta Karácsony Gergely politológus, LMP-képviselő 2012 nyarának végén a 168 Órában.¹⁶

Az Árok-szárny és mások¹⁷ által is a mozgalom szemére vetett belső democráciadeficit (ez a vád értelemszerűen különösen súlyosan érint egy önképe szerint radikális demokrata szervezetet) legalább részleges leküzdése is megtörtént, a szervezet tervezett, nemsokára

Félpályás útlezárással fogadják Orbán Viktort, Kecskemét mellett 2012. március. (Szolidaritás-archívum)

esedékes átalakítása után a koordinátorokat nem kinevezik már, hanem választják, az elnökség pedig kibővült négy, a tagság által delegált koordinátorral. Ezt a folyamatot lassította, hogy a Szolidaritást mindeddig nem sikerült az eljáró bíróság formai jellegű kifogásai miatt egyesületként bejegyeztetni, jogi személyisége jelenleg származtatott, a VDSZ szakszervezete, de reményeik szerint nemsokára elhárulnak az akadályok egyesületté válásuk elől. Új elnökséget és társelnököket csak a jelenlegiek mandátumának lejárta után, négy év múlva választanak.

A Szolidaritás helyi politikában történő fellépésének három látványos esetben támadt országos médiavisszhangja: a kormányba távozó Lázár János polgármester „búcsúztatójának”, a zuglói polgármester, Papcsák Ferenc és a mögötte álló Fidesz-KDNP-s testületi többség elleni tüntetésnek illetve a Jobbik által szervezett or-

szágjárás, a „Magyar élet menete”¹⁸ veszprémi állomásán szervezett tiltakozó akciónak, a félpályás útlezárásnak a város bekötőútjain. Az utóbbi kettő esetében létrejött a szervezet által lényegében születése pillanatától szorgalmazott összefogás a demokratikus ellenzéki pártok, és ami talán még fontosabb, a helyi civil szervezetek között, vagyis sikerült erősíteni helyi közösségek valódi, nem pusztán formális önkormányzatát, igényt teremteni és módot adni számukra, hogy beleszólhassanak a helyi ügyekbe. A zuglói önkormányzat számtalan, a korrupció gyanúját felvető, pazarló döntése (a közétkeztetéstől egyes önkormányzati tulajdonú telkek bérbeadásán és az indokolatlannak tűnő önkormányzati megbízásokon keresztül a Vagyonkezelő működésének nyilvánosságra került anomáliáig), a közterheknek a választási ígéretekkel nyíltan szembemenő növelése párhuzamosan a közszolgáltatások színvonalának leépítésével (iskolák kiéheztetése, elismert és eredményes vezetők önkényes leváltása, szakrendelő tervezett bezárása) szinte kikényszerítette helyi ellenzékének összefogását. A tüntetés szervezésében részt vett a Szolidaritás mellett a DK, az LMP és az MSZP helyi szervezete is valamint a képviselőtestületben is jelen lévő Zuglóiak Érdek-képviselői Egyesülete. A tüntetésen felszólalt a Szolidaritással jó viszonyt ápoló Tétényi Éva,¹⁹ a másik legbotrányosabb életű magyar települési önkormányzat, Esztergom független polgármestere is (aki a fideszes képviselő-testületi többséggel harcolva a hatalommal szembeni „civil ellenállás” egyfajta ikonjává is vált), és arról beszélt, hogy a kisközösségek életét megváltoztatva lehet elérni az országos politika megváltoztatását, ahogy az összefogás legjobb iskolája is a helyi ügyek kezelését célzó együttműködés lehet. Ennek volt újabb példája a nyíltan cigányellenes Jobbik-tüntetés elleni, a helyi pártokkal, egyesületekkel és egyházakkal, elsősorban a Hit Gyülekezetével közös fellépés Veszprémben, amely aránylag komoly, a jobbikos tüntetésre érkezők létszámát jóval meghaladó tömeget tudott mozgósítani.

Stratégiák

A Szolidaritás is születésétől fogva abból a csapdából próbál kijönni, amelyből a többi „új politikai mozgalom” és a 2009-ben, civil hálózatok bázisán alakult LMP is. Ezek a szervezetek mind a rendszerváltás „kisiklásával” magyarázzák a Fidesz 2010-es győzelmét és a nyomában járó autoriter fordulatot. Helyzetelemzésük vázlata szerint a politikai osztály önzővé és kontrollálatlanná vált, a médiarendszer nem tudta ellátni ellenőrző funkcióját, mert jórészt pártközeli üzleti körök befolyása alá került, éppen úgy, ahogy a pártfinanszírozás, a politikai döntéshozatal, a törvényalkotás pedig ezeknek a köröknek a foglyává vált. Vagyis a politikai osztály ténykedése informálissá és átláthatatlanná lett, súlyosan sértve, részben pusztá fikcióvá téve a népszuverenitást.

A létező szocializmus „teljes foglalkoztatása”, a „kapukon belüli munkanélküliség” felszámolása egész régiókat tett legalább közép-távon, immár több generáció életét meghatározóan teljesen esélytelenné, és ezt a hátrányt a közoktatás szinte egyáltalán nem tudta mérsékelni (a liberális oktatáspolitikai nem teljesen eredménytelen erőfeszítései ellenére sem). Ezekben a régiókban a piacgazdasági átállás következményei az etnikai feszültségeket is felszították a cigány és nem cigány lakosok között. Az „esélytelenek” de facto kiszorultak a politikai közösségből is, vagyis a népszuverenitás érvényesülését ez a folyamat is problematikussá tette. Továbbá a nagy pártok fontos stratégiájává vált (legkivált az ezredforduló után), hogy közpolitikai alternatívák bemutatása helyett családtörténeti és rétegsérelmek felelevenítésével kössék magukhoz és – főleg – hangolják a másik nagy párt ellen választóikat, identitásháborúk terepévé változtatva a politikai szférát. A két nagy párt híveinek pártkötődése identitáskérdéssé vált, a másik tömörüléstől önazonosságukat féltették. Noha ez a fejlemény elsősorban a Fidesz stratégiai döntéseinek eredménye, az MSZP átvette ezt a harcmodort, és ők is úgy láttat-

Tüntetés, 2012. március 10. (Tordai Márton, Orphensh's Photo felvétele)

ták, hogy a másik választás elfogadhatatlan. Abban közősek voltak a két párt érdekei, hogy az általuk (természetesen megelőző történeti adottságokra építve) berendezett szimbolikus tér átértelmezését megakadályozzák, hogy azt sugallják, nincs harmadik lehetőség, aki nem velünk, az az ellenséggel van – a haza ellensége (Fidesz) vagy a demokrácia ellensége (MSZP).

Az új mozgalmak (LMP, Szolidaritás, Milla, 4KI, Hallgatói Hálózat) mindannyian lényegében emek a három fejleménynek a tá-

gadásából indultak ki politikai elképzeléseikben. (Az elit- és establishmentellenes, korrupcióellenes dühben messzemenően osztozott a Jobbik is, és ezt roppant eredményesen kapcsolta össze a második probléma, a „szegénység” problémájának etnicizálásával, a „spontán” létrejövő etnikai konfliktusok mesterséges továbbvitásával és az ideológiai háború egészen végletes, mára már a legnyíltabb rasszizmus propagálásáig is elmenő továbbradikalizálásával.)

Az aktuális helyzet azonban, amelyben „betelt a pohár”, amely tehát életre hívta (az előbb alakult LMP-t kivéve) az új társadalmi mozgalmakat, nagyon megnehezítette, hogy fenntartsák ezt a rendszerkritikai alapállást. A Fidesz ugyanis a részben formálissá vált demokratikus intézményrendszert szinte akadály nélkül lebonthatta, és a fentebb vázoltnál is sokkal kritikusabb állapotokat teremtett. Ez, hogy mindezt lényegében akadály nélkül tehette meg, sokak szerint éppen nem független attól, hogy a népszuverenitás részben formálissá vált (a nép nem védte meg saját uralmát, egyszerűen azért, mert nem érezte a sajátjának), ugyanakkor az új helyzetben a rendszer kritikusan egy platformon találták magukat az establishment ellenzéki részével, és a szociális és szabadságjogok együttes szűkítése egyre sürgetőbbé tette, hogy összefogjanak. Ezen a krízisen a Szolidaritás esett át legelőször, jóformán az első pillanattól világossá téve, hogy akár az MSZP-vel és a DK-val is hajlandó összefogni a Fidesz leváltása érdekében, amelyet első számú prioritásnak tekint. Kónya Péter ez év márciusában azt nyilatkozta, hogy az összefogás

„elkerülhetetlen, de sokat segítene realizálásában, ha az elmúlt húsz év azon alakítói, akik részt vesznek ebben az összefogásban, kiállnának a választók elé, és szembenéznének ténykedésük mélyen problémás vonatkozásaival, sőt megkockáztatom: ha egyértelműsért bocsánatot kérnének.”²⁰

Szolidaritás-vonulás a Lánchídtól az Erzsébet hídig, 2012. október 23. (Szolidaritás-archívum)

Ugyanakkor 2012 nyarán felmerült, hogy az LMP-vel, a Millával és a 4K!-val „új pólust” alkotnak, az új mozgalmak egyszerre jelennek meg az MSZP és a Fidesz alternatívájaként, hogy megfelelő tömeg-támogatottsághoz jutva kellő súllyal tudják érdekeiket érvényesíteni az MSZP-vel folytatandó, elkerülhetetlennek tűnő tárgyalások idején. A nem különösebben kiforrott koncepció jövőjét Bajnai Gordon közelmúltbéli, ismételt feltűnése tette különösen bizonytalan-ná, de legalábbis felvetette markáns átalakulásának lehetőségét. Az establishmentellenes mozgalmakat Bajnai személye erőteljesen megosztja. Az „informális demokrácia”, a korrupció kritikája Bajnait valamelyest megcélozhatja, területfejlesztési miniszteri működése kapcsolatba hozható sokat vitatott beruházásokkal, közvetlen érintettsége ugyanakkor nem mutatható ki semmilyen korrupciós botrányban. Miniszterelnökként, amennyire erejéből telt (az MSZP-frakció nélkül nem tudott volna kormányozni), fellépett az infor-

mális, korrupt hatalmi döntések, például a „frekvenciamutyi” ellen: a választások előtt nem sokkal ugyanis az MSZP és a Fidesz ORTT-delegáltjai „leosztottak” egymás érdekeltségi körébe tartozó vállalkozásoknak egy-egy rádiófrekvenciát.²¹ Gazdaságpolitikája azonban piacosító-liberalizáló, egyensúlyi szemléletű volt, vagyis távol állt az Új Pólus mozgalmainak és pártjainak baloldaliabb elképzeléseitől és ez máig sem változott. A jobb-bal háború lezárását azonban épp olyan hévvel szorgalmazta, mint az új mozgalmak. Ennek hangsúlyos jele volt, hogy utolsó miniszterelnökként tartott parlamenti beszédében Orbán Viktort is és Mesterházy Attilát, az ellenzék miniszterelnök-jelöltjét mind hazafinak, mind pedig demokratának nevezte. Bajnai tehát aránylag atipikus establishmentfigura, ezért lehet elfogadható a Szolidaritás számára (is). A mozgalom vezetőivel Bajnai jó kapcsolatban van, és úgy tapasztaltuk (mind beszélgetésekben, mind azon a szegedi fórumon, amelyen Bajnai volt a Szolidaritás vendége), hogy a tagság körében is népszerű. Feltehető, hogy a 2012. október 23-i tüntetést megelőző, a Milla és a Szolidaritás közti szokásos, „térfoglaló-helyosztó” egyeztetések – amelyek eredményeképpen ezúttal csatlakozott a Szolidaritás a Milla tüntetéséhez – nem függetlenek attól, hogy végül Bajnai Gordon is színpadra léphetett az eseményen, amelyen pártlogóknak, zászlóknak nem lehetett helyük és pártpolitikusok nem szólalhattak fel. (Még az LMP-vel vagy a Millával sokáig együtt mozgó 4KI-val sem tettek kivételt.) A tüntetés nagy bejelentése, hogy közös mozgalmat alapít Bajnai, a Milla és a Szolidaritás Együtt 2014 néven, szintén az Új Pólus-koncepció kimúlását vagy radikális átalakulását igazolja.

A Bajnai integrálóképességeibe vetett bizalom azonban elsősorban a technokrátiába, a gazdasági szakemberbe vetett bizalom, aki az ideológia uralmát a kompetencia uralmával váltaná fel, ha ismét hatalomra jutna. Vagyis egyfajta „arisztokratikus” legitimációról van szó, a választópolgárok döntő többsége számára megszerezhetetlen és ezért nagyjából felülbírálhatatlan tudás igazolja Bajnai vezetői

Szolidaritás-vonulás a Lánchídon, 2012. október 23. (Szolidaritás-archívum)

igényeit. Ez nehezen fér össze a Szolidaritás radikális demokrata elképzeléseivel, a tagság ugyanakkor – a beszélgetések tanúsága szerint – nem érzékeli ezt a dilemmát, inkább megnyugtatta őket, ha az ideológiai szekértáborharcokat a szakértelem váltja fel. Egyszerre beszélnek a részvétel, az állampolgári tudatosság és felelősségvállalás fontosságáról, és ők maguk valóban tevékeny és szorgalmas politikai aktivisták, ugyanakkor az ideális politikai állapotot technikai problémák megfelelő kezelésekként értik sokan közülük, ami elsősorban nem az állampolgárok, hanem szakemberek feladata, akiknek ők legfeljebb igényes megrendelői. „Vigyen oda a busz, ahová menni akarok, érjen oda időben, ennyi, legyen működő állam és államigazgatás, ideológiákról meg, ez után a húsz év után hallani sem akarok” – mondta egyik beszélgetőpartnerünk, Andrea. A szakértelem primátusának némelyikük szerint korlátoznia kell a bázisdemokratikus törekvéseket is. Ezek nem válhatnak parttalanná:

Kónya Péter (Fekete Hajnal felvétele)

„Amikor az LMP felvetette, hogy legyen Paksról népszavazás, megijedtem. Bőzse néni nem látja át 30-40 éves távlatában az energiapolitikát. Nem szakpolitikákról, hanem az ország orientációját alapvetően meghatározó, általános ügyekben kell szerintem népszavazást tartani, amelyen például az EU-csatlakozás volt.”

(András, Szolidaritás-aktivista)

A Szolidaritás nem csak ebben a tekintetben „konszolidálódott” a megalakulása óta eltelt egy évben, de gazdaságpolitikai javaslatai sem mentek túl a klasszikus szakszervezeti követeléseken, a „bérharcon” és a bérharc minél jobb lehetőségeinek törvényi biztosításán, a munkavállalók nagymértékű jogfosztását szolgáló, munka törvénykönyve radikális megváltoztatásán, valamint a progresszív adózás visszaállításának az egész ellenzék által egységesen támogatott tervén. Ezenkívül az *underclass* (rokkantnyugdíjasok, munkanélküliek, hajléktalanok) módszeres üldözésének leállítását követelik, és minden alkalmat megragadnak irántuk érzett szolidaritásuk kifejezésére. Társadalmi tevékenységük is jórészt az ő életkörülményeik

jobbá tételét célozza: András a Szolidaritásban szerzett legnagyobb közösségi élményeként számol például be a Népszigeten fekvő hajléktalanszálló kifestéséről. Ebben a részvétben azonban még a liberálisok is osztoznak, bár aligha van még egy politikai szervezet, amely ilyen aktívan lépne fel a legkiszolgáltatottabbak védelmében. Összességében a Szolidaritás ma balközép szervezetnek látszik, amelytől mind az LMP, mind a 4K! balra helyezkedik el a magyar politikai térképen.

A Szolidaritás tehát fennállásának egy éve alatt sok komoly átalakuláson ment keresztül szervezeti és politikai értelemben vala-

Szolidaritás-tiltakozás az Alkotmány negyedik módosítása ellen, 2013. március 11. (Szolidaritás-archívum)

mint bázisának összetételét tekintve is. Szervezetileg ugyanakkor roppantul megerősödött, az, hogy beágyazottsága szinte megközelíti a nagy pártokét, és hogy messze nem szűkül támogatói köre kizárólagosan a nagyvárosi, fiatal értelmiségre (sőt talán még ma sem innen rekrutálódnak tagjai elsősorban), egészen kivételessé teszi az „új politikai mozgalmak” között. A teljes ellenzékét a közeljövőben bizonyosan lefoglaló „összefogás”-dilemmáról ők már döntöttek, a kérdés számukra az maradt, hogy szervezettségükön kívül mivel, milyen új politikai ajánlatokkal tudnak/szeretnének hozzájárulni ehhez a reménybeli szövetséghez. Kérdés lehet továbbá középtávon az is, hogy milyen viszonyt alakít ki egymással a Szolidaritás pártja (ha valóban megalakul) és a mozgalom. Hogyan tudnak új lendületet véve újra médiaképessé válni, telik-e majd tőlük a jövőben a Bohócforradalomhoz hasonló ötletekre. Eddigi legnagyobb teljesítményük bizonyára az, hogy aktivizálni tudták a csalódott, leszakadó alsó középosztály egy részét, megakadályozták, hogy ők is kihulljanak a politikai közösségből. Ez pedig nemcsak eredmény, de esély és ezért felelősség is – és messze többről van már szó, mint pusztán az Orbán-kormány valóban feltétlenül szükséges bukájáról.

JEGYZETEK

- 1 <http://magyarnarancs.hu/belpol/hogyan-hasznaljunk-kozteret-77672> – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 2 http://nol.hu/belfold/chsegmenet_utan_eholtas – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 3 http://www.szolidaritassz.hu/kozlemenyek_felhivasok/sajtokozlemenye_2011_december_27/ – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 4 <http://nepszavazas2012.hu/a-magyar-szolidaritassz-mozgalom-tamogatja-a-nepszavazasi-kezdemenyezeset/#.UHLhe65N0rQ> – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 5 <http://htfsz.hu/hirarchivum/125-hirek-2011-junius/1063-hosz-hm-sajtokozlemenye> – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 6 Ezt az „előre menekülő” stratégiát sok más bejelentésükénél is alkalmazták, például az LMP első leláncolás akciója után, tavaly december 23-án délután az LMP által összehívott tüntetés színpadáról hirdették meg a Demokratikus Ellenzéki Kerekasztalt (Deka), amely ötletet legelsőnek épp az LMP utasította el. A velük szemben megfogalmazott sztenderd bírálatok visszatérő eleme ennek az „önfejűségnek” a kárhoztatása, lásd például: <http://nol.hu/velemenye/20121009-szolidaritassz-es-ezt-igy-hogy> – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 7 http://hvg.hu/itthon/20121112_Konya_pert_nyert – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 8 <http://www.vd.hu/hirekszaksszervezet/az-allando-agazati-szaksszervezeti-forum-kozlemenye-9101.html> – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 9 <http://www.szakszervezetek.hu/hirek/6814-a-munkavallalok-koeruelmenyei-rendkivueli-mertekben-romlottak> – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 10 <http://www.kkdsz.hu/index.php?workspace=reszletes&id=929> – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 11 http://magyarnarancs.hu/belpol/kormanyellenes_tuntetes_kartarsak_es_polgartarsak-77047 – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 12 Uo.
- 13 <http://magyarnarancs.hu/belpol/most-az-utak-elvalnak-77701> – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 14 A gyűlésről részletesen tudósít ez az írás: <http://magyarnarancs.hu/belpol/fogy-a-remeny-78919> – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 15 http://torokgaborelemezb.blog.hu/2011/10/01/400_peldaok – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.

- 16 <http://www.168ora.hu/itthon/szolidaritas-milla-valasztas-karacsony-gergely-lmp-101296.html> – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 17 <http://muon.hu/12-szam/602-merjunk-demokratik-lenni-gondolatok-a-szolidaritasrol> – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 18 Az elnevezés a magyar holokausztra emlékező „Élet menete” rendezvényre utal, és azzal, hogy saját rendezvényét a Jobbik Magyar élet menetének nevezi, egyúttal azt is jelzi, hogy a holokausztra emlékező rendezvény nem magyar, vagyis a nemzeti összetartozás „vérségi” jellege mellett foglal állást.
- 19 A március eleji „civil országértékelőn”, ahol a szakszervezetek helyzetéről Szűcs Viktória szólt, az önkormányzatok problémáiról Tétényi Éva számolt be.
- 20 <http://magyarnarancs.hu/belpol/mi-is-ringbe-szallunk-79075> – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.
- 21 <http://www.kemma.hu/orszag-vilag/velemenytobbparti-frekvencia-mutyi-266327> – legutóbbi letöltés: 2013. március 24.

PETŐCZ GYÖRGY

Milla: őrkutya vagy vadászkutya?¹

A pillanat

2010 késő ősze és decembere volt a magyar politikai életben a rendszerváltás utáni bő két évtized legdermesztőbb időszaka. A tavaszi választások során a parlamenti helyek több mint kétharmadát megszerző Fidesz–KDNP hatalmas gőzzel és talán önmaga számára is meglepő rögtönzésekkel állt neki a hatalom átvételének. A győztesek teljes eufóriával kezdték meg, a korábbi (1998–2002-es) kormányzati tapasztalataik fő tanulságát levonva, a legyőzöttek teljes és nyomtalan *eltakarítását*. Valószínűleg nem előre kidolgozott tervekkel érkeztek, hanem a központi okosságot és a hívek spontán módon felmerülő, helyi, sőt egyéni ötleteit összehangolva hagyták, hogy rugalmasan alakuljon a hatalom átvétele és a törvényhozás, a rendszer, a közbeszéd, a szimbolikus környezet, a vezetők akarata és ugyanakkor az aktív támogató rétegek igénye és karaktere szerint. A Nemzeti Együttműködés Rendszere minden területre kiterjedt: a forradalmi retorikától a köztisztviselők tömeges és indoklás nélküli elbocsájtásán, a közmédia teljes politikai megtisztításán, a szakmai pozíciók párthívekkel való feltöltésén, a visszamenőleges hatályú törvénykezésen, az Alkotmánybíróság függetlenségének és jogkörének korlátozásán, az államelnöki pozíció kontrollszerepének semlegesítésén át, az új világrend teóriájával alátámasztott sajátos –

a Nyugattól eltávolító – magyar út meghirdetéséig, és a mindent eluraló nemzeti, visszanéző, rehabilitációs frazeológiáig.

A másik oldalon voltak azok, akik a választásokat elvesztették. De azok is, akik apolitikusak voltak ugyan, mégis bekerültek a henger alá. És voltak, akik menet közben érezték meg, hogy a nemzetbe hajló, hatalomközpontú beszéd és politika nem az ő gusztusuk szerint való. Ők is nagyon sokan voltak, és tehetetlenül nézték a kétharmad tudatában és jelszavával terjeszkedő, minden korlátot lebontó térfoglalást. A rendszerváltás óta nem volt ilyen *megosztott* az elit és a középosztály: azokra, akikre számít a hatalom, akiknek lehetnek kilátásaik, lehet keresnivalójuk az új rendszerben, és azokra, akiket múltjuk, korábbi pozíciójuk, politikai beállítottságuk, kulturális imázsuk, esetleg etnikai hovatartozásuk vagy egyszerűen életkoruk miatt el akartak távolítani, akiknek nem volt már helyük, és sok jóra a közeli jövőben sem számíthattak. A térfoglalók és eltávolítandók között felépülő falak súlyos egzisztenciális gondokat és félelmeket is szültek, miközben a kirekesztettség is régóta nem tapasztalt lélektani helyzetet teremtett. Kiegészülve a megfigyeltség, a gyanakvás, az öncenzúra eluralkodó hangulatával.

Mindehhez társult az *abszurditás* érzete. 2010 decemberében Magyarország az Európai Unió elnökségére készült. Eközben pedig nem volt nap, hogy Budapest ne szolgáltatott volna újabb és újabb hírt a demokráciát óvó korlátok lebontásáról, vagy annak szándékáról, a nemzetközi pénzügyi intézményekkel szembeni harciasságról, a készülő alkotmány zavarba ejtő – múltat idéző, sőt, ahhoz visszanyúló – részleteiről. S végül és mindennek betetőzéseként, a média-törvény elfogadásáról. A sajtószabadság vélt vagy valós korlátozása alapvető szimbolikus értéket (1848, 1989) sértett, ráadásul ekkor már a média maradt a hatalom majdhogynem egyetlen külső korlátja (az elnöki poszt semlegesítése, az Alkotmánybíróság korlátozása, a bíróságok függetlensége elleni támadások és az IMF-fel való szakítás után). Sőt, az elektronikus közmédia teljes, és a nyomtatott

sajtó jelentős mértékű átvétele után az új média maradt a szólásszabadság gyakorlásának legfőbb csatornája. S a médiatörvény ezt is fenyegetni látszott (a kiegyensúlyozottság követelménye, a regisztráció kötelezettsége, súlyos büntetések bevezetése).

A helyzet teljesen *valószerűtlennek* is tűnt, főként, hogy az ellenzékbe szorult MSZP a korábbi nyolc év semmittevése után minden tekintélyét elvesztette, az LMP pedig nem tudott túllépni a két nagy párt közötti egyensúly kialakításának meglehetősen belterjes szempontján. (A szélsőjobb pedig haszonélvezője volt a kormánypárt szemet hunyó cinkosságának.) Azok, akik mindettől egzisztenciájukban és/vagy állampolgári létükben szenvedtek, politikai értelemben eszköztelenek maradtak. Sőt, a belátható időn belüli változás minden reménye nélkül. A kétharmados hatalommal szemben a magyar társadalom egymás után fogadta el a csapásokat és korlátozásokat, anélkül, hogy maguk az érdekeltek felszólaltak vagy fellázdak volna. Rossz érzését mindenki egyedül, magában élte át vagy fojtotta el, anélkül, hogy politikai erőkre, vagy a társadalom civil ellenállásába vetett reményeire hagyatkozhatott volna.

Ilyen hangulatban jelent meg a színen az *Egy millióan a magyar sajtószabadságért* nevet viselő Facebook csoport, vagyis a Milla. „Két órával azután jelentkeztem be, hogy feltették. Addigra 200-an lájkolták. Én is véletlenül botlottam bele. Amikor jött az egész média bizbasz, rájöttem, hogy én is tehetek róla. A magyarok mindig arra várnak, hogy valaki megoldja a problémákat.

De senki nem fogja megoldani. Ezért jelentkeztem be a Millába”, mondja Laki László kulturális vállalkozó, az egyik leendő szervező, sokak akkori attitűdjét megfogalmazva.

Milla-tüntetés, 2012. október 23. (Kaszics Bálint felvétele)

Tüntetésről tüntetésre (2010 decemberétől 2012 szeptemberéig)

Az *Egymillióan a magyar sajtószabadságért* Facebook-oldalt 2010. december 21-én hozta létre Juhász Péter kommunikációs szakember és civil aktivista, közvetlenül azután, hogy az Országgyűlés előző éjjel megszavazta a médiatörvényt, s azután, hogy aznap reggel Mong Attila, a Magyar Rádió műsorvezető újságírója tiltakozásképpen egyperces csönddel reagált a törvény elfogadására. Ezek megrázó események voltak, a rendszerváltás óta eltelt huszonkét év egyik legdrámaibb napja. Az új Facebook-oldal első bejegyzése Gavra Gábornak a *Hírszerzőtől* átvett cikke volt:

„Természetesen nem ismerjük el a Médiatanácsot a hazai sajtó felügyeleti szerveként. Attól ugyanis, hogy a törvényesen megvá-

lasztott parlamenti többség hadat üzen mindazon értékeknek (a magántulajdontól a szólásszabadságig), amelyeknek tiszteletben tartására fölesküdt, Magyarország elmúlt húsz éve még a miénk marad. Ezen a húsz éven nem sok mindent lehet szeretni – nekünk is nehezen ment az elmúlt években. De azt nem lehet elvenni ezektől az évtizedektől, hogy Magyarország ezernyi nyavalyájával együtt szabad ország volt, és mi továbbra is így, szabadon és ehhez a szabad Magyarországhoz hűségesen szeretjük.”

A történet Juhász Péter elmondásában:

„Egy barátom, egy lány a Tilos Rádiónak és a TASZ-nak² is írt egy levelet, hogy valaki bejelentett egy tüntetést sajtószabadság témában a médiatörvény elfogadásának napjára. A Facebookon én is bejelentkeztem, hogy megyek. Öt nappal a tüntetés előtt viszont le akarták mondani, mert nem volt megszervezve. Ekkor jutott el hozzám ez az egy szál srác, Szeles Andris, egy 22 éves fiú, aki nagy lelkesen azt gondolta, hogy elindít valamit. Szerda este ült nálam, hogy jövő hétfőn lenne a tüntetés. Kérdeztem, hogy mi lesz a program, hol van a sajtóanyag, megvan-e a rendőrségi bejegyzés, és mondta, hogy még nincs semmi. Hányan vagytok? Én egyedül, felelte. Elindított a Facebookon egy ötletet. Ez remek, mondtam. Én azért küzdök, hogy ne járassuk le a civil világot, és már ezer ember jelezte a részvételi szándékát. Nem lehet megtenni, hogy lemondjuk. Vállaltam, hogy mögénk rakok egy tüntetést. A technikai része nem nagy ügy. Diktáltam, hogy a rendőrségre menj be te, írd meg a sajtóanyagot, én meg küldöm hozzá a sajtólistát stb.. Felhívtam az egyetemistákat – akiket meg én ismertem, mert az előző két tüntetésen ott voltak, a Társadalomelméleti és a Rajk kollégiumból –, hogy álljanak be a Szeles mögé. Lement a tüntetés, voltak vagy 1500-an a Szabadság téren.” Majd ezután egy nappal, december 21-én

létrehoztam ezt az oldalt. Nem is a téma érdekelt elsősorban. Egy kommunikációs csatornát akartam csinálni. Azt mondtam a barátaimnak, hogy ha húszezer ember lesz, boldog leszek, mert akkor sikerült létrehozni egy csoportot, a demokratikus értékek mellett elkötelezett emberek csoportját, akik egy kattintással elérhetők. A második napra harmincezren voltunk. Akut üggy volt, ráadásul karácsony előtt, amikor mindenki otthon ült.”

A bejelentkezők száma azóta százezer körül tetőzött.

A Milla honlapján olvasható szöveg szerint a csoport azért jött létre, hogy „a sajtószabadságért és a szabad sajtót korlátozó *médiatörvény* ellen küzdjön, illetve nyilvánosságot biztosítson a *szabadságjogokért és esélyegyenlőségért* harcoló szervezetek, aktivisták számára. A Facebook-oldal körül kialakult egy aktív, jogtudatos polgárokból álló csoport, amely először január 14-én, majd 27-én tízezres, március 15-én, majd október 23-án pedig több tízezres tömegdemonstrációkat szervezett a jogállam mellett, a kiépülő tekintélyelvű rendszer ellen. A Milla a mindenkori hatalomtól és pártoktól függetlenül működik.” Azóta a szöveg – ha frissítenék – a 2012. március 15-i, minden korábbinál nagyobb megmozdulást is említhetné.

A Milla történetét alapvetően a tüntetések és az ott elhangzott szónoklatok jelentik. A 2011. január 14-i Kossuth téri tüntetés spontaneitásával és a megjelentek számával döbbsített meg mindenkit. Ez volt a magyar politikai történet első interneten toborzott megmozdulása, és egyben az Orbán-kormány elleni tüntetések hosszú sorának kezdete. A téma a korlátozónak ítélt médiatörvény elítélése volt, egy általánosabb tendencia, az egyéb demokráciakorlátozó intézkedések összefüggésében. Az indulatok mélységét és a tüntetés sikerét jelzi, hogy két hét múlva, január 27-én újabb hasonló – és hasonlóan sikeres – megmozdulásra került sor. A beszédek a „Ne hagyjuk!” és a „Magunknak kell kezünkbe venni a sorsunkat!” jelmondatok uralták.

„Két hete azt énekeltük itt együtt, hogy 'Miért hagytuk, hogy így legyen?' A dalt szeretem, de ha nem akarjuk ezt énekelni 5-10 vagy 20 év múlva is hasonló környezetben, akkor a recept nagyon egyszerű: **NE HAGYJUK, HOGY ÚGY LEGYEN!** El a kezekkel a szólásszabadságtól, éljen a demokrácia, éljen a szabad sajtó!”, mondta Dénes Balázs, a TASZ elnöke.

Csákányi Eszter és Kulka János, a mindenkori műsorvezetők
(Csoszó Gabriella felvétele <http://freedoc-gabriellacsoszo.blogspot.hu/>)

Bodó Balázs médiakutató beszélt a tüntetések lehetőségeihez képest legkomplexebb, ugyanakkor az akkori hangulatot és mondani valót nagyon jól jellemző módon:

„Az igazat megvallva én örülök a mostani médiatörvénynek. Örülök neki, mert elkezdődött végre a beszélgetés arról, hogy

mire is való a média, hogyan is működik az internet korában, milyen állapotban van a magyar sajtó, és hogyan lehetne a negyedik hatalmi ágat jobbra tenni. Őszintén szólva örülök a magánnyugdíjpénztárak államosításának is, mert így nem csak a magántulajdonról kell mindannyiunknak elgondolkodnunk, de arról is, hogy érdemes-e az államra bízni a jövőbeni jólétünket. Végre az is kiderül, hogy mire tartjuk az Alkotmánybíróságot, és hogy milyen intézményeket tartunk a köztársaság számára létfontosságúnak. ...A minap olvastam, hogy soha még ennyi orvos nem akart külföldön dolgozni. A saját közgazdász egyetem-i évfolyamomból is, aki tehette már külföldön dolgozik, tanít, kutat. De elmennek a kis kényszervállalkozások, szlovák rendszámmal furikáznak az autók, és elmennek a multik is. Arra döbbsentem rá, hogy a baráti beszélgetések hetek óta másról sem szólnak, mint hogy el innen. Mennek, mert a fal leomlott, és nincs semmi, ami arra tudná kényszeríteni őket, hogy itt maradjanak... Én nem akarok elmenni. De nincs értelme úgy itt maradni, ahogy eddig voltunk itt. Nincs értelme kis kompromisszumokkal, ügyeskedve, túlélve, lavírozva, megalkudva, gyáván vagy hitevesztetten itt maradni. Őszintén szólva hálás vagyok azért, ami most velünk történik, mert végre felébredt bennem is a harci kedv, az állampolgári öntudat. ... Hogy egy lángoló tekintetű harcos fiatalembert idézzek 89 tavaszáról, Nagy Imre koporsója előtt: 'Senki sem biheti, hogy a pártállam magától fog megváltozni.' Nem tudom, hogy ami most van, pártállam-e. De abban biztos vagyok, hogy a köztársaság sorsa most rajtunk áll."

Az áttörést 2011. március 15-e jelentette. Szalai Szabó István összefoglalójában:

„A Millában átment végül a gondolat, hogy legyen egy nagyobb tüntetés. Őszintén szólva, nem is nagyon volt más ötletünk, mint

hogy ezt a tüntetődöt kellene folytatni. A március 15-ét tulajdonképpen hárman szerveztük. Sokan segítettek persze. Torsa Matyi jó plakátot csinált, és jöttek más kreatív emberek. A felkért előadók és zenészek jelentős része nem vállalta. Nagy volt a félelem. Michnik tolmácsa előző este lemondta a szereplést. Volt egy éjszakánk, hogy szerezzünk egy lengyel tolmácsot. Nem arról volt tehát szó, hogy csinálunk egy rendezvényt, amilyent szeretnénk, hanem csinálunk egyet, ami összejön. Szuper, hogy Csákányi és Kulka elvállalta. A szöveget leginkább Peer Krisztián írta az előző napokban. Euforikus helyzet volt. Álltunk a hídnál, és nagyon izgultunk. Reggel elég sokan voltak Orbán beszédén. S egyszer csak elkezdtek jönni az emberek. Tele lett a tér. Jöttek, jöttek, mi meg bögtünk. Lehet, hogy nagyokat nem tudtunk mondani, bár többen jól beszéltek, de igazi siker volt, hogy ennyien el mertek jönni."

Szalai Szabó tökéletesen jellemezte a helyzetet. A beszédek valóban inkább csak a hatalom tevékenységével szemben érzett értetlenséget és rossszallást fejezték ki. „Párbeszédet!”, kiáltotta Schilling Árpád, „Nem diktatúrát, hanem vitát akarunk!”, mondta Szeles András, és „Ne engedjük '89-ből!”, figyelmeztetett Lángh Júlia. A márciusi napsütésben megtartott tüntetés azonban az összegyűlteknél nagy száma miatt igazi esemény volt. Megmutatta, hogy a kormányzati érvelések és propaganda mégsem mindenkit győz meg, a hatalomátvétel és félelemkeltés nem mindenható, sőt, váratlanul sokan vannak a tiltakozásukat személyes megjelenésükkel is vállalók. Vagyis felcsillant a remény, hogy a teljhatalom csak látszat, a hatalom megteremti az ellenzékét, a kormánynak lehetnek korlátai.

A márciusi tüntetés a szimbólumoktól addig és később is tartózkodó Milla számára szimbólumot is teremtett: a Szabad sajtó útját, mint helyszínt. Itt zajlott a következő tüntetés is, október 23-án. Hasonlóan sokan jelentek meg, mint az előzőn. A rendezvény fő

jelszavát egy pár héttel korábban bemutatott rap-sikerszám címe adta: „Nem tetszik a rendszer!” Ezen a tüntetésen határozottabb, átfogóbb és keményebb volt az időközben kialakulttá váló kormányzati rendszer és stílus kritikája. A dal stílust meghatározó és az eseményt összetartó-szervező geg volt. S a korábbiakhoz képest újdonság volt Dénes Balázs tulajdonképpen zárszónak is tekinthető mondata: „Ha nem tetszik a rendszer, akkor itt az ideje, hogy elkezdjünk beszélni arról, mit szeretnénk.”

2012. március 15-én már nem a Milláé volt az egyetlen ellenzéki tüntetés. A Szolidaritás ezúttal már külön lépett fel, az ellenzéki összefogás jelszavával, ami a Milla számára új helyzetet jelzett és ígért a jövőre nézve. A konkurencia hatása azonban a tüntetésen egyáltalán nem érezte hatását. Többen jelentek meg, mint valaha, s a beszédek zavartalan és kényelmes folytonosságban követték az előzményeket, a korábbi tüntetések tartalmait. Nagy Navarro Balázs a tisztességes közmédiáról és a kiállítás egyéni példamutatásának lehetőségeiről beszélt; Majtényi László az Elveszett alkotmányt idézte; Parti Nagy Lajos a Teljhatalom Zrt.-t jellemezte; Molnár Péter új Médiatanács létrehozásának szükségességét vetette fel a törvényben foglalt helyett, amelyik „gátolja azt, hogy szabadon megvitathassuk a közügyeket”; Jónás Marianna a kirekesztés ellen szólalt fel; Simándi Szelim pedig a meglévő pártok hiteltelenségét emlegette, mindegyiktől egyenlő távolságtartással. Ezt kiegészítve a nemzeti minimum gondolatát ismertette, mintegy Dénes Balázs október 23-i felszólítására reagálva. A sajtószabadság garantálását, a valós népképviselőt biztosító választási törvényt, a független igazságszolgáltatást, az átlátható és demokratikus jogalkotást, a közpénzek átlátható és ellenőrizhető felhasználását, a társadalmi szolidaritást és az Európai Unió alapértékei mellett kiállást nevezte meg bármely politikai párt támogatásának („aki a szavazatainkra ácsingózik”).

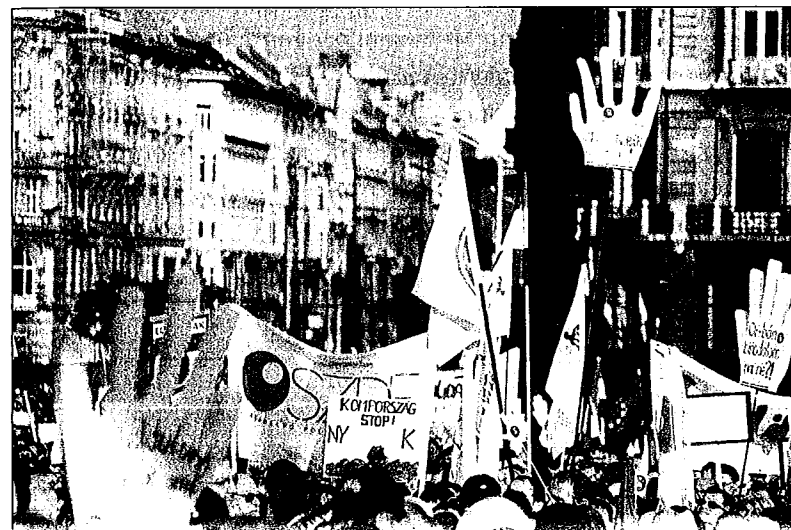
Kritika, önkritika és tovább

A tüntetések sikere és a Millával szemben megnyilvánuló várakozások a belső kritikát is életre hívták. A „civil” és a politika sokak számára fokozatosan ellentmondásba került egymással. Különösen, hogy a létező, de a múlt részének (MSZP, DK) vagy tehetetlennek (LMP) tekintett parlamenti ellenzék mellett a Milla volt az egyetlen komolyan vehető politikai szerveződés. Sőt, maga az új ígérete. Egy több tízezres tömegeket utcára szólítani képes csoport „civilisége” legalábbis magyarázatot igényel. A politikai szerepvállalás gondolatát hosszú ideig radikálisan elutasító Millának tehát számolnia kellett a belső törésekkel és szakadásokkal.

A 2011. márciusi tüntetés volt a vízválasztó. „Utána úgy képzeltem, hogy nagyon sokan vagyunk, és érdemes lenne a továbblépés-

Tüntetés, 2012. október 23.

(Csoszó Gabriella felvétele <http://freadoc-gabriellacsoszó.blogspot.hu/>)

hez szűkebb körben összehívni a különböző álláspontokat képviselő embereket és végiggondolni a teendőket. Kezdeményezésemre egy hat-nyolc fős társaság össze is ült, de nem nagyon sikerült”, mondja Szalai Szabó, aki egy időre ki is szállt az aktív munkából.

„Lehet, hogy a meggyőződéses civil utálja a politikusokat és a politikát. Azóta azonban kiderült, hogy ez nem járható út. Márciusban még a dolgok elején jártunk. Nagy lelkesedéssel, jó tüntetés volt. Március 15. fölépítette a Milla hitelét, de a szövegek nem a civilekről, hanem a médiáról szóltak. A média pedig politika. Erre a hitelre október 23-án sokan odamentek. A *Nem tetszik a rendszer* jó mondat, de az emberek jelentős része már többet várt. Az idei márciusi megmozdulás pedig már nevetség tárgyává vált.” (*Dávid János*)

„A közmegegyezés az volt, hogy nincs pártpolitika, amit nagyon káros jelenségnek tartok. Mert aki valamiféle civil, morális felsőbbrendűségi álláspontot hirdet, az nem akar részt venni a politikában, nem akar választásokon való részvétel által politikai változásokat létrehozni. Mi viszont azt gondoljuk, hogy a választásokon alapuló demokrácia jó dolog. ...Tévednek, akik azt hiszik, hogy egy nagy tüntetés önmagában változásokat tud elérni. A hatalom nem így működik. Ettől a választásokon még nem lehet beikszelni senki mást, csak azokat, akik eddig is ott voltak. A tiltakozás fontos dolog, csak ne az energiákat levezető szelepként működjön. Egyelőre nem gondolom, hogy a Milla szelep lenne, vagyis negatív tényező, de akár még lehet is.” (*Salha Omár, a 4K! egyik vezetője*)

2011. márciusi 15. után a Milla aktivistáinak rendszeres találkozóin kezdett kialakulni egy csoportosulás, sokan a legaktívabbak közül, akik számára „a tüntetés megmutatta, hogy van itt fogadókészség, forradalmi helyzet. és gyertünk!” (*Dávid János*). „Szerintem lényeg-

telen, hogy mennyi embert visz ki a Milla az utcára, egyébként mindig ugyanazt az 50 ezret viszi ki, ha nem ad cselekvési irányt, ha nem mond nekik semmit”, teszi hozzá az előzőkhöz Bódi Bea kommunikációs szakember. S „mi nem civil ellensúlyt akarunk, hanem kormányváltást”, radikalizálja az álláspontot Krasztev Péter kultúrantropológus, és 2011 áprilisában Dávid, Bódi, Krasztev, Székely Sándor és 25 társuk valóban meg is alakították a *Civil Kontroll – Egymillióan a Demokráciáért Egyesületet*, amelyik később levált a Millától, és aktív tényező lett a *Szolidaritás* létrehozásában.

A továbblépés és a jövő kérdése nem csak a távozókat foglalkoztatta.

„Eljutottunk a határokig, amit az ember még civil tiltakozásként megfogalmazhat. Most mintha arra lenne szükség, hogy továbblépjünk, és megfogalmazzuk, hogy mi tetszik, és mi az, amit elvárunk. És ez már nem állampolgári alapaktivitás. A szakértői anyagok készítése túlmeleg a platánfák megvédésén.⁴ Most úgy tűnik, hogy a dolgok kettéválnak. Létrejött a Millamédia, ami a platform gondolatát viszi tovább, és elkezdődik az együttműködés mindenkivel, akivel el lehet kezdeni gondolkodni valami változáson és egy mozgalom építésén.” (*Takács Bori közgazdász*)
„Kényszerpályán vagyunk. Közeleg az idő, hogy belekényszerülhetünk abba a helyzetbe, hogy politizálni kell, amit egyelőre nem nagyon akarunk.” (*Laki László*)

Az ellenzéki összefogásról folytatott gondolkodás és a belső viták 2011 végétől élénkültek meg. Ebben főként a millás összejöveteleken kialakult szűk értelmiségi csoport (Bodó Balázs, Csígyó Péter szociológus, Juhász Péter, Molnár Péter szólásszabadság-kutató, Rényi András művészettörténész, Takács Bori) vettek részt. A www.nemtetszikarendszer.blog.hu-n 2012. január 8-án elindult *A támogatás ára* elnevezésű fórum is. Ennek egy nappal később jelentkező,

első szerzői bejegyzése – s egyben a fórum elindítóinak szándékát tükröző állásfoglalása – Csigó Péter *Nincs demokratikus ellenzék* című, remekbe szabott stratégiai írása volt.

A cikk az MSZP-re, a DK-ra, az LMP-re, most alakult vagy alakuló pártokra és a civil szervezetekre kiterjedő *azonnali* demokratikus összefogást élesen elvetette. Egyrészt kijelentette, hogy az első kettő elutasíthatósága a lakosság nagy rétegében olyan erős, hogy az összefogás nem növelné, hanem esetleg még csökkentené is az elérhető szavazók számát. Ők is részei és felelősei a pártok régóta tartó és a Fidesz uralmában kulminálódó demokráciapusztító rendszerének. Másrészt az írás minden összefogás előfeltételének az új politikai alanyok megerősödését, a civil program megfogalmazását tartotta.

„Ma nem az ellenzéki koalíciózás idejét éljük, hanem a program-építést. Ennek lehetőségét csírájában fojthatja el a demokratikus ellenzéki összefogás hamis gondolata, mégpedig két okból. Egyrészt azért, mert hamisan sugallja, hogy a demokratikus ellenzék 2014-ben győzhet – ez a koalíció, ha győz is, a szocialista utódpartok jelenléte miatt nem lesz 'demokratikus'. Másrészt pedig azért, mert lehetetlenné tesz egy programalkotás szempontjából alapvető különbségtételt: a Fidesz-ellenes koalíció és az establishmentellenes demokratikus civil összefogás között. A demokratikus civil mozgalomnak ma nem egy, hanem két programot kell megalkotnia...”

Az első program egy „technikai” ellenzéki pártkoalícióé, amelyik leválthatja a Fideszt. A programalkotás másik, a fentitől elkülönített szintjének pedig

„azzal kell foglalkoznia, hogy egy szabad választásokat és demokratikus politizálást lehetővé tevő – jelenleg nem létező – rendszerben a civil mozgalmából kinövő politikai pártok milyen

programot képviselnének. ... A fideszes-szocialista establishment általános elutasítása értelmetlen, ha nincs felkínálható civil alternatíva. Ennek az alternatívának már nem az Orbán-kormány által felfüggesztett demokráciáról kell szólnia, hanem egy működő demokráciában felteendő alapvető kérdésekről: munkavállalói jogokról, a hazai kis- és középvállalkozások helyzetéről, a szegénységben élők sorsáról, az oligarchia és a korrupció felszámolásáról, a globális piacon való versenyképességünkéről, ennek oktatási, egészségügyi és humán tőke feltételeiről, a nemzeti szuverenitásról, egyszóval a minden tagot egyenértékű állampolgárként elismerő politikai közösség újrateremtéséről, vagyis: a Negyedik Köztársaságról, és annak helyéről a kapitalista demokráciák globális versenyében.”⁵

E gondolatok jegyében kezdeményezte Csigó és szervezte meg a *Hallgatói Hálózat* és a *Védegylet* közreműködésével a *Lebontott demokrácia, kormányozhatatlan ország* című konferenciát. (2012. március 2.) Elmondása szerint

„A konferencia alaphipotézise az volt, hogy az Orbán-kormány nem törést jelent a magyar demokrácia történetében, hanem csak logikus – egy kétharmados közegben megvalósított – felnagytítása azoknak az alapfolyamatoknak, amelyek az első Orbán-kormány óta egyre súlyosabban velünk vannak, folytatódtak a szocialisták nyolc éve alatt, és az elmúlt két évben még rosszabbá váltak. ...A konferencia hozzászólói megerősítették, hogy a médiapolitikában, a gazdaságban, a civil kontroll területén, a jogszabály-előkészítésben, az államigazgatás politikai átszervezésében, a választási rendszerben és sok más területen a politikai elit tulajdonképpen egységes politikai osztályként viselkedett, és a demokrácia kisiklása részben ezzel magyarázható.”

Közben érkeztek az írások a *Minimum+* programjához, vagyis annak a minimumnak a megfogalmazásához, amit a Milla a támogatás feltételeként szab bármely szóba jöhető politikai partnernek és pártnak. Majd 2012 júliusában ismét Csígyó jelentkezett egy háromrészes tanulmánnyal (*Túl balon és jobbon: a radikális demokratikus megújulás pólusa a közvéleményben*). Az írás egyszerű gondolatot vetett fel, adatokkal alátámasztva, jó pillanatban, és hatása óriási volt. Állítása szerint

„a magyar társadalom internetező felében a politikai tér hárompólusúvá vált: megjelent egy nagyméretű választói tömeg, amely ideológiai értékválasztásait tekintve egyaránt elkülönül a Fidesz és a Jobbik hívei alkotta »nemzeti jobboldali« pólustól, és az MSZP-s–DK-s szavazókból álló 'szocialista baloldali' pólustól. ...az új pólus tábora az európai, zöld, polgári és liberális értékekkel azonosul.” (Csígyó Péter: *Mit akarnak a politikailag bizonytalan internetezők? 6 tézis.*)

Ezzel a cikkel a Millában mindig is uralkodó diffúz érzés, a korábbi politikai elittel szemben érzett ellenszenv és Fidesz-, MSZP- és DK-ellenesség politikai értelmezést és perspektívát kapott. Már az augusztusi bodajki ökopolitikai nyári egyetem záró plenáris ülésének vitatémája is e tanulmány volt, és a résztvevők bejelentették, hogy a Milla, a 4KI, az LMP és a Szolidaritás akár hajlandók lennének az abban felvázolt 3. pólus létrehozására. (Az erről szóló híradások persze túlzóak voltak, a bejelentés valóban csak a pillanatnyi lelkesedést tükrözte, minden előkészítés és az adott szervezeteken belül történő előzetes megvitatás nélkül.)

Az átgondolt és konkrét politikai szerepvállalás jegyében született meg Molnár Péter kezdeményezése is a Médiatanács összetételének alkotmánybíróági vizsgálatára. Az akció során a Molnár által az ombudsman számára megfogalmazott levelet, ami az

Molnár Péter és Nagy Navarro Balázs a Milla-tüntetésen (Csoszó Gabriella felvétele <http://freedoc-gabriellacsoszo.blogspot.hu/>)

ombudsman eljárását kérte az ügy érdekében, még sokan elküldték, saját névvel, címmel és aláírással.⁶ Vagyis a kampány a civil eszközöket és aktivitást a jogi fellépéssel kombinálta. S ugyancsak Molnár révén vesz részt a Milla egy nemzetközi civil akcióban, kihasználva, hogy legalább hét ország egymillió uniós polgárának aláírása elegendő egy konkrét jogalkotási folyamat felvetésére és megindítására. Egy olasz civil szervezet indította el a médián belüli tulajdonosi koncentráció megakadályozását célzó kezdeményezést, amihez a Milla (s Magyarországról még a MET⁷, a TASZ, a Mérték Műhely és a délkelet-európai minőségi újságírás központ is) kapcsolódott. Sőt, az akciót Molnár javaslatára kiterjesztették a politikai hatalomkoncentráció kizárására. Az ilyen akciók még a civil kontroll eszmekörén belül maradtak ugyan, de nagyon is konkrét, pártpolitikai összefüggések miatt ki is mutattak onnan. A javaslatokkal együtt a Milla

óhatatlanul a „civil politizálás” útjára lépett. Kérdés, hogy értjük-e, mi az.

A szervezet

A Millát Juhász Péter hozta létre, hogy valóra váltsa saját törekvéseit. Ezt a szervezet megértéséhez tudni kell. Ilyen értelemben a Milla története már jóval a Milla előtt indult.

„Maga a Milla egy Facebook-oldalból jött létre, jó pillanatban, jó témával. De az én szempontomból másképpen kezdődött. Én nem az *Egymillióan a magyar sajtószabadságért* oldalt akartam megcsinálni, ebben a konkrét témában, hanem évek óta a civil társadalmat próbálom élénkebbé tenni.”

Tíz évvel ezelőtt megalapította a Kendermag Egyesületet a marihuána legalizálásáért, ami tulajdonképpen egy PR-egyesület volt a téma közéleti megismertetése érdekében. E tevékenység során nagyon széles ismeretségi kört szerzett magának, amit a Tilos Rádió – egy másik civil kezdeményezés – kurátoraként és műsorvezetőjeként még tovább terjeszthetett. A TASZ roma-programjában dolgozott terepmunkásként, ami szintén a civil érdekérvényesítést szolgálja, és mellette még számos más civil szervezetben vett részt. Vagyis hivatásos civil aktivistává vált.

„Három-négy évvel ezelőtt elkezdtünk Szalai Szabó Istvánnal és másokkal gondolkodni, hogyan lehetne a civil életben aktív szereplőket valami módon együttműködésre, közös ügyek vállalására összefogni. Szóba került egy civil ház, ahol sok szervezet együtt lehetne, informális kapcsolatok alakulnának ki, megismernék egymást. De elakadtunk, mert nem találtuk meg a

közös ügyeket. Végigjártam egy csomó szervezetet, és kiderült, hogy nagyon fontos a kommunikáció. Sokan nagyon jó munkát végeznek, de az emberek nem tudnak róluk, egymásról sem tudnak, és kicsi az aktivistabázisuk. Elkezdtem egyszemélyes civil házként működni. Az elmúlt öt évben megszámlálhatatlan megkeresés ért. Én azokat az ügyeket kerestem, amelyek együttműködés alapjaivá válhatnak. Ez a mostani Facebook-oldal sem az első ilyen volt. Próbáltam specifikus ügyekre csoportokat indítani. A Margit-híd felújításának kezdetekor olyan csoportot szerveztem, amelyik azt figyelte, hogyan kerülhet a duplájába a tervezettnél. Próbáltam tematikus kommunikációs csatornákat felépíteni.”

Juhászt a civil szektor tevékenységeinek szerteágazó lehetőségei közül főként a politika alulról jövő, állampolgári ellenőrzése érdekelte.

„Ez az, ami hiányzik a magyar demokráciából. A jogvédelem, a *watchdog* szervezetek, vagyis az őrkutya, amelyik jelez, ha túllépi az alkotmányos, jogi kereteket. A TASZ-ban a romaprogram nem *watchdog* tevékenység, de a szólásszabadság-program, a drogjogi program, a betegjogi program mind a jogszabályokat figyel, és túllépés esetén szólunk, hogy állj!”

A Magyarországon hiányzó vagy nagyon gyenge civil társadalmi érdekképviselő létrehozása vagy megerősítése mások számára is fontos gondolat volt. Akadtak, akik egy-egy szakmán belül figyeltek fel a szolidaritás teljes hiányára, ami az Orbán-kormány első fél évében megvalósított hirtelen és tömeges elbocsájtások idején különösen aktuális problémává vált. Kiderült, hogy a hatalom mindenkivel egyénekként bánhat, és adott esetben bánhat *el*, mert nincs összefogás, nincs szolidaritás, nincs szakmára kiterjedő önvédelem. Volt, akit a magyarországi sajtó és általában a média *watchdog*-szerepének elmaradása izgatott, és ezt szerette volna civil úton, civil kezdemé-

nyezéssel és figyelemmel helyettesíteni. Másokat valóban a média-törvény elleni tiltakozás, vagy az alkotmányos korlátok általános meggyengítése készítetett a Facebook-csoport lájkolására, vagy a hetente meghirdetett aktivistatalálkozókra való részvételre. A kezdet tehát mindenképpen ez volt: tiltakozás a hatalom túlkapásai és túltengése ellen.

Juhász Péter
(Csoszó Gabriella felvétele
<http://freedoc-gabriellacsoszo.blogspot.hu/>)

A legkülönbözőbb emberek érkeztek, a sikeres események után megnövekedett hullámokban, sokan kezdettől megmaradtak, ugyanakkor még a korai hangadók közül is rengetegen lemorzsolódtak. Az interjúalanyok közül mindenki egyedül, saját egyéni elhatározásából ment el egy Milla-összejövetelre, ahol szinte alig látott ismerős arcot, alapvetően idegen társaságba csöppent. Senkinek nem volt az az

érzése, még a későbbi hangos kilépők között sem, hogy a Millát egy összetartó, céltudatos csoport hozta volna létre. Főként a húszas vagy harmincas korosztályok tagjai jelentek meg, egyetemisták, fiatal értelmiségiek, vagy sodródó, marginális egzisztenciák, akik – ha máshonnan ismerték is egymást – ide külön-külön jöttek. Sokak számára egy-egy ilyen gyűlésen derült ki, hogy Juhász a Facebook-csoport *admin*-ja, akivel pedig régi barátságban voltak, vagy jól ismerték egymást.

A hangadók csoportja természetesen mindig megvolt, állandóan változott és újjáalakult, a csoportdinamika sajátos törvényei, az egyéni képességek, karizma, akarat és kitartás szerint. Azoknak, akik a Millában jövőt láttak és eszközt saját céljaik megvalósítására, nagyon türelmesnek és áldozatkésznek kellett lenniük. A bázis-demokrata alapsajátosság miatt a heti, vagy akár hetente többszöri összejövetel gyakran végtelenségig elnyúltak, rengeteg színvonalatlan hozzászólást kellett végighallgatni olyan vitákban, amiket többnyire az emóciók és kevésbé a logikus és racionális érvelés vezetett. A Milla döntéseit a mindenkori jelenlévők szavazásai határozták meg. Az összejöveteleket vagy Juhász Péter, vagy az alkalmanként konszenzussal megszavazott moderátor vezette. Minden interjúalany kiemeli vitakészségét, a viták moderálásában mutatott tehetségét, és azt, hogy a szavazásokat többnyire sikerrel tudta saját véleményének megfelelően irányítani. Volt, aki ezt különös manipulációs tehetségnek, míg mások csak taktikai felkészültségnek tudták be. Meg annak, hogy minden ülésre láthatóan felkészült, pontosan tudta, milyen témát akar terítéken látni és mit akar elérni.

Juhász fő gondja azonban nem az volt, hogy minden szavazásból győztesen kerüljön ki. Ennél jobban foglalkoztatta a civil jelleg megőrzése, és az, hogy a más szervezetek által esetleg provokatív vagy diverzáns szándékkal küldött személyeket kiszűrjék. Komoly segítséget jelentett számára a Facebook-csoport *admin* szerepköre.

s a körülötte kiválasztódott értelmiségiek csoportja, akik kitartóan jártak az ülésekre, osztották és támogatták törekvéseit.

Az események szaporodásával a belső strukturálódás igénye is felmerült. Bárki felvethetett akcióterveket, projekteket, és amennyiben a jelenlévők e kezdeményezést elfogadták, munkacsoportot hoztak létre. Ilyen munkacsoportok szervezték a tüntetéseket, foglalkoztak az alternatív köztársasági elnök megválasztásával, a tüntetéseken elhangzó beszédek előzetes kontrolljával, a médiaszabadsággal kapcsolatos akciókkal stb. 2011 márciusában létrehoztak egy stratégiai csoportot. Van egy vétőcsoport is, ami valójában egy biztonsági szelep, hogy ha a gyűlésen jelenlévők elfogadnak valamit, ez a hétfős testület eldöntheti, hogy a Milla nem adja hozzá a nevét. Pl., ha beülnek egy párt emberei, és megszavaznak valamit, akkor ezt a döntést ez a testület visszavonhatja. S van még egy sürgős helyzetekben operatív módon dönteni képes, ötfős csoport is. Ezenkívül minden bázisdemokrata módon, az önkéntességre alapozva működik.

A Milla eddig egyetlen, a professzionalizálódás felé mutató leágazása a 2012 nyarának végén indult *Millamédia* közösségi hírportál, ahol még a főszerkesztő és az állandó szerkesztők fizetése is felmerül. A Millának azonban egyelőre nincsenek stabil forrásai, megbízható pénzügyi támogatói. A csoport ilyen értelemben is teljesen függetlennek mondható. A tüntetések fedezetének és a Milla összejöveteleit szolgáló helyiség bérleti díjának előteremtése is adományokból, egyéni befizetésekből és alapítványi pénzekből történt, illetve történhet. Az első tüntetések költségeit teljes egészében a szervező-bejelentő személyes számlaszámára történő átutalások és a helyi kalapozásokból befolyt összegek fedezték.

A helyzet fogságában

A Milla politikai sikere (a több tízezres tüntetések) és a politikától való tartózkodása; a csoport politikai szerepvállalása érdekében tapasztalható külső nyomás és a civil szervezeti jelleg melletti konok kitarás: mindez valóban komoly feszültséget jelent, és felveti a Millában megnyilvánuló kollektív cselekvés fenntarthatóságát, sőt, értelmezhetőségét. A tüntetések résztvevőinek nagy része az antidemokratikus irányt vett Orbán-kormány megbuktatását kívánja, és ehhez az ellenzéki erők összefogását várják, mégpedig sürgősen, hiszen közelednek a 2014-es választások. A kritikusok szerint a Milla az előzetes szövetségek elutasításával késlelteti és gyengíti az összefogást, és elvesztegeti a társadalmi tiltakozás energiáit. A Milla hangadóinak válasza erre az, hogy a csoportnak nem csak az Orbán-kormányból, hanem az elmúlt két évtizedben

Tüntetés, 2012. október 23. (Kaszics Bálint felvétele)

kialakult politikai elitből, gyakorlatból és stílusból is elege van, és létrejöttével ezt az elégedetlenséget jeleníti meg. A továbblépésnél óvatosan kell eljárniuk, mondják, nehogy eredeti célkitűzéseiket a rövid távú célok érdekében szem elől té vesszék.

Az álláspont jobb megértését segítheti, ha felvázoljuk a Milla-csoport, mint szociológiai jelenség különös természetét. A civil társadalmi szervezetek és mozgalmak mindenképpen a liberális demokratikus rendszerek intézményi mechanizmusainak valamiféle diszfunkcióját vagy hiányosságát akarják korrigálni. Ennek az intézményrendszernek három szintje: 1. a GDP létrehozását irányító tulajdonosok és menedzserek (és a kormány és közigazgatás), amelyek legitimitását a gazdaság és jólét növekedése alapozza meg; 2. az újraelosztás *welfare*-elven működő rendszere, ahol a tőke és a munka önkorlátozását és megállapodását a növekvő gazdaságban megvalósítható pozitív összegű játék teszi lehetővé; 3. a politikai demokrácia képviseleti rendszere a pártokon és a parlamenten keresztül.⁸

A civil szervezetek tehát e struktúra és a változó valóság és igények között támadt szakadékok áthidalására jöttek létre. A szervezetek második világháború után kialakult „régii modellje” a felvázolt intézményi struktúra második szintjéhez kapcsolódott. A civil szervezetek egy-egy jól körülírt és körülírható társadalmi réteg vagy csoport részérdekeit fogalmazták meg azért, hogy ezeket az érdekeket megfogalmazva bekapcsolják őket is az érdeklarmonizáció *welfare* rendszerébe. Tipikus példái ennek a szakszervezetek, vagy a szegények érdekében működő karitatív szervezetek. Ezek bizonyos csoportok inkluzivitását, a rendszerbe való beemelését akarták elérni.

A hatvanas évek végétől kialakult „új modell” a fejlett kapitalista társadalmak jelensége volt. E korszak jellemző civil szervezetei a struktúra első pontjához kapcsolódtak, amennyiben a fogyasztáson és növekedésen túlmutató új értékek és célok jegyében jöttek lét-

re. A csoportérdekek helyett egy-egy téma (környezet, feminizmus, béke, „no-global”), vagy identitás (szexuális orientáció, földrajzi régió, kultúra, történelmi és kulturális örökség, „életvilág” stb.) köré szerveződnek. Tevékenységükön belül gyakran kap különös hangsúlyt a jogvédelem. E szervezetek nem inkluzivitásra, nem a hivatalos struktúrába való becsatornázódásra, hanem az önigazgatásra törekednek, és az állammal szemben nem kompromisszumokat keresnek, hanem az igen vagy nem alternatívájában fogalmaznak.

A Milla az ún. „régii” és „új” modellekhez képest a civil szerveződések egy harmadik típusát képviseli, amennyiben az általunk felvázolt hármas struktúra harmadik elemével kapcsolatos diszkrepanciára reagál. A parlamentáris demokráciák mindenütt küzdelem terét képezik az intézményrendszert eredeti elveitől eltéríteni akaró erők és a visszatérés és kiigazítás erői között. Egyes hatalmi ágak túlsúlyba kerülése, a populista csábítás, a pártlogikák mentén kialakuló torzulások és az egyéni és politikai korrupció jelenségei mindenütt jelentkeznek. A kérdés az, hogy milyen erők az ellenerők – vagyis a hatalmi ágak megosztásának beágyazottsága, a média, a közvélemény fórumai, a demokrácia hagyományai, az egyéni és társadalmi moralitás normái –, amelyek a folyamatos visszatérés, restauráció és szükséges intézményi alkalmazkodás felé hatnak. Az újonnan demokratizálódott kelet-európai országokban ezek az ellenerők gyengék. Magyarországon a kezdeti négy-öt év hektikus változásait követő, máig terjedő stabilizációs időszak a hatalomra kerülő politikai pártok berendezkedését és elterpeszkedését hozta. Széles körökben elterjedő érzet szerint mind súlyosabb mértéket öltött a korrupció, és a hatalmi, illetve pártérdekek háttérbe szorították a közösség szempontjait. Csökkent tehát a társadalom képviselete, és erre a másfél évtizede halmozódó tapasztalatra és érzetre reagált létrejöttével és eddigi működésével a Milla. Nem bizonyos gazdasági csoportérdekek becsatornázására vagy posztmaterialista identitások és életvilágok önkormányzó megélésére irányuló törekvés hozta

létre, hanem a rendszerváltás elveihez való visszatérésnek, a politika és a társadalom között mutatkozó szakadás felszámolásának, vagyis a képviseleti és kontrollrendszer megerősítésének a szándéka.

Tüntetés, 2012. október 23. (Csaszó Gabriella felvétele <http://freedoc-gabriellacsaszó.blogspot.hu/>)

A 2011 telén a Facebookon létrejött, majd tüntetések sorozatában megjelenő Milla születése és története nyilvánvalóan nem független a belgrádi, ukrán vagy tbiliszi tüntetések emlékétől, az arab tavasz Facebookon meghirdetett és időben is sokkal közelebbi lázadásától, és az Egyesült Államokon és Nyugat-Európán 2011 őszén végigsöpörő *Occupy* mozgalmak példájától. Valamennyi említett mozgalom alapeszméje a társadalom spontán, vagyis nem az elit vagy egy szervezett élcsapat által szervezett bejelentkezése volt. A résztvevőket egyik esetben sem kidolgozott ideológia vagy tudatos jövőkép vezette. A részvétel szabadsága, a szervezet hiánya és az emócióktól

vezérelt eszmei zűrzavar a jelenség természetéhez tartoztak, és bizonyos mértékig ezek adták vonzerejét.

A Milla létrejöttekor és utána még hosszú ideig osztozott ezekben a sajátosságokban, vagyis az *érzelem* által vezérelt részvételben, a Facebookon elinduló spontán mobilizációban, a szervezet, az irányítás és az átgondolt célrendszer hiányában. Sőt, ezek – nem kevés feszültséget okozva – mindmáig részben fennmaradtak. Egyébként viszont lényegében különbözik az említett – és részben elődként tekinthető – példáktól. Az *Occupy* mozgalmaktól jelentős mértékben elválasztja az, hogy nem egy intézményi és policy-reformokkal kezelhető jelenség és igazságtalanság (az anyagi javaknak és a válságok terheinek egyenlőtlen elosztása) ügyében, vagy egy – mégoly széles – társadalmi csoport romló gazdasági helyzetére való figyelemfelkeltés szándékával lépett fel.⁹ A Milla is konkrét téma, a médiatörvény kapcsán született meg, de felvetése jóval absztraktabb és általánosabb volt – a politikai osztály és a társadalom elkülönülésére, az önkényesség múltat idéző veszélyére, a magyarországi demokrácia funkcionális zavaraira reagált.

Ugyanakkor a körülmények (a szakirodalom kifejezésével élve: „*opportunity structure*”) a Millát a tarka forradalmaktól és az arab tavasztól is elkülönítették. Mégiscsak demokratikus viszonyok között, és nem egy nyilvánvaló diktatúra ellen lépett fel, olyan helyzetben, amikor a demokrácia romló minősége még nem volt mindenki számára észrevehető, érzékelhető vagy fontos jelenség. Vagyis, a tarka példáktól eltérően, nem volt forradalmi helyzet. (Ezt az aktivisták összefüveteleinek hangadói is hamar észrevették, és gyorsan fel is hagytak kezdeti romantikus elképzelésükkel, a folyamatos tüntetéssel, egészen a médiatörvény visszavonásának kikényszerítéséig.)

A Milla-jelenség belső ellentmondásai nem feltétlenül a tisztánlátás hiányából vagy személyi problémákból, hanem a születés imént felvázolt körülményeinek ellentmondásosságából fakadnak. Pontosabban, a körülményekből kielégítően levezethetők. Egy-

részt – Rényi András fogalmazásában –, „a Milla a rendszer hibája. Ha lenne sajtó, civil társadalom, demokrácia, akkor nem lenne rá szükség.” Vagyis, a Milla más őrktűk hallgatása miatt, az ő helyettesítésükre jött létre. Ebből a *kényszerszerepből* azonban kezdettől fogva folyamatos *értelmezési problémák* következtek. A „Mi a Milla?” kérdése állandóan jelen van csoporton kívül. „Nem tudom, mi a kapcsolat az emberek között”, mondja Salha Omár, a 4K! egyik vezetője saját, Millával kapcsolatos tapasztalatairól, s a zavar lényegére is rámutat:

„Van, aki utálja Orbán Viktort, van, aki liberális politikát szeretne követni, van, aki az emberi jogokért aggódik, van, aki csak szeret közösségben politizálni, vagy a sajtószabadságot félti. Mindenkinek megvan az egyéni motivációja, s ezek néha találkoznak, néha nem. Ha jól értem, a Milla egy platform, egy Facebook-oldal, ahol felelős civil állampolgárok civil aktivitását szeretnék generálni, jelentsen ez bármit.”

De a Milla mibenléte csoporton belül sem teljesen tisztázott. A nagyon általánosan megfogalmazott szerepből fakadó diffúz belső várakozások és tartalmak lehetnek az okai annak, hogy a megkérdezettek szerint a csoporton belül az elhatárolódásokról sok szó esett, miközben az identitás kérdése viszonylag ritkán volt vita tárgya. A csoport egyben tartásának szempontja nem kedvezne az ilyen vitáknak.

Másrészt nyilvánvaló ellentmondás, hogy

„a Milla civil mozgalomként politikai mozgalom: a civilek politikai mozgalma. Normális helyzetben a politika a pártok dolga, és a civil szervezeteknek nem dolguk a politizálás. Ha politizálni akarnak, azt a pártok közvetítésével teszik. Most viszont nem létező párt vagy pártok helyett jött létre a Milla, miközben nem

akar párttá válni, és ne is váljon azzá, mert a civileknek ne legyen pártjuk.” (Rényi András)

Mások, az ellenzéki oldalon jelentkező politikai versenytársak képmutatással vagy határozatlansággal vádolják a Millát, mondván, hogy nyilvánvalóan politizál, miközben civilnek mondja magát, és nem hajlandó párttá válni, egy Orbán-kormány megdöntését célzó, minden demokratikus erőre kiterjedő szövetségen dolgozni. Ez az álláspont azonban nem számol a Milla születésének alapeszméivel és a csoport létokával. Nem veszi figyelembe, hogy a Milla nem az Orbán-kormány elleni harag, hanem az elmúlt húsz év folyamatos torzulásai okozta felháborodás következménye. Létében a képvisleti demokrácia parlamenten és pártokon keresztül megvalósuló konkrét – magyarországi – működése feletti kiábrándultságot tükrözi. Nehéz lenne elvárni tőle, hogy a két évtizedért felelőssé tett és kritizált pártok bármelyikével összefogjon, vagy akár maga is párttá váljon.

De, és egyúttal harmadrészt, megközelíthetjük mindezt a *társadalom* oldaláról. A Milla létrejöttével a politikai képvisleti rendszer és a társadalom között érzékelt és tágulónak látott szakadékra reagált. A csoportot létrehozó generációk előzetes politikai élménye a demokrácia leple alatt folytatott pártalkuk, a korrupció, a *l'art pour l'art* ellenzékiesség és a társadalmi jó szempontjai iránt mutatott szisztematikus nemtörődömség volt. A Milla a társadalom *jegyében*, és a társadalmi jó fogalmának létezését állítva lépett fel, anélkül, hogy a társadalom *nevében* akart volna eljárni, vagy terveket dédelgetett volna a társadalmi jó általa történő megfogalmazására. Természetesen *politizált*, amikor a képvisleti rendszer hiányosságaira, és a jelenlegi kormány alatt felgyorsult torzulási folyamatra rámutatott. *S nem politizál*, amikor elutasítja a javaslatlételt, a politikai programok és a választóknak szóló ajánlatok megfogalmazását. A *társadalom* fogalmi létezésének jegyében megszületett Milla esetében a

párttá alakulás nem döntés kérdése: *nem válhat* párttá, hiszen abban a pillanatban feladná a társadalom általánosságát, csoportérdekek és konkrét álláspontok képviselőjére szűkülne, vagyis szembekerülne önmagával. (A *de facto* kiválasztódott vezetői-hangadói csoport természetesen alakíthatna pártot – bár ilyen törekvések egyelőre nem mutatkoznak –, akár a Milla-nevet is megtarthatnák, de az már egészen más jellegű szervezet lenne, messze a civilség és az őrkutya gondolatától.)

Negyedszer, ismét Rényit hallgatva:

„azért kanászodott így el a politikai elit, az elmúlt huszonkét év teljes elijét ideértve, mert nem volt a társadalom elég éber, gyenge volt a civil kontroll, az emberek közömbösek vagy gyávák voltak. Ennek kulturális és történeti okai vannak, és a liberális demokráciának egy csomó kulturális feltétele van, aminek sajnos hiányát látjuk ebben az országban.”

E mondatok egy további ellentmondásra mutatnak rá, arra, hogy szükség van az elitváltásra, miközben mindannyian érezzük, hogy nemigen létezik alternatív elit, amelyik iránt komoly reményeket táplálhatnánk. Ez a felismerés is az óvatosságot és kívárást sugallja a Millába gyűlt aktivistáknak.

Üzenet („framing”)

Az elmondottakkal egy időben és a helyzet ellentmondásait újabb ellentmondással tetézve, a Milla saját sikerének áldozatává is vált. A csoport többször egymás után tízezreket vitt ki az utcára, és ezek a tüntetések a kormány elleni tiltakozás eddig legjelentősebb mozgulásai és gyűjtőhelyei lettek. A mobilizációs képesség megmutatkozásával párhuzamosan növekedett a csoport felelőssége, és

fokozódtak a feléje forduló várakozások. Sokan szeretnék, ha – a korábbi metaforánál maradván – az őrkutya vadászkutyává válna. E cikk megírásának idején éppen ennél a kérdésnél tartunk: vajon meddig tudnak elmenni a millások, és mennyire lesznek hatékonyak a tartalmak és eszmei keretek kialakításában?

A csoport létrejöttének apropóját, láttuk, a médiatörvény elleni tiltakozás, a szólás- és sajtószabadság védelme adta. Vagyis, a nehezen megszerzett szabadság védelmével kezdődött. A *ne engedjünk '89-ből!* gondolata mindvégig alapvető pillére volt a Milla hivatkozási rendszerének és gondolkodásának, annyira, hogy a történelmi viszonyítási pontot '89 jelentette.

Ezt követte a történelmi lehetőség elengedésének megállapítása, az elrontott húsz év, és a pártok átfogó – valamennyi pártra kiterjedő – kritikája. Az *itt az idő, hogy saját kezünkbe vegyük a sorsunkat!* felszólítása egyrészt a civil társadalomhoz fordul, onnan reméli az erőt

Tüntetés, 2012. október 23. (Csaszó Gabriella felvétele <http://freedoc-gabriellacsaszó.blogspot.hu/>)

és inputot a politikai rendszer megújítására. Másrészt tapasztalható egyfajta generációs tudatosság is, az újra és újra megvívott szabadság élményének vágyával.

A Milla a pártokkal szemben a társadalomhoz apellál az elvesztegetett remények visszaszerzéséért, a rendszer korrekciójáért. Ennek a pártellenességnek nagyon lényeges sajátossága, hogy megáll a konkrét politikai pártok bírálataánál. Vagyis, a Milla kifelé vállalt nyilatkozatai soha nem tartalmazzák a képviselési demokrácia feladását vagy meghaladását. A tartalom mindig megmarad a racionális érvelés és nyelvezet keretei közt, a mondatok soha nem repülnek el a pátosz, a homályos metaforák és populista hangulatok felé.

Ez a politikai racionalitás jelenik meg a *nemzeti minimum* kialakításának programjában. A rendszerváltást követő időszak történeti áttekintésének egyik tanulsága, hogy a demokrácia és hatalom-megosztás intézményei nem képesek megakadályozni a rendszer korrupcióját, ha hiányzik az erős és általánosan elfogadott morális bázis és a közösség egésze számára érthető és osztható – a vitáknak nyelvezetet adó – politikai fogalomtár. A *támogatás ára* című vitaindító szerzői a szabadság, a jogok és a szolidaritás elvei mellett ide tartozónak tartották az ügynöklistán nyilvánosságra hozatalát, vagyis a múlt tisztázását, a pártfinanszírozás rendszerének átalakítását, a közmédia anyagi és politikai függetlenségének biztosítását és az Európai Unió melletti egyértelmű elkötelezettséget is.

A Milla üzenetrendszerének fontos hordozója a csoport más szempontból talán legnagyobb tehertétele, a bázisdemokrata szervezeti elv is. Ezt elfogadva és fenntartva a Milla bizonyos fontos tagadásokat vállal, az ideológiákat, a vezért és az értelmiségi jelleget is elutasítva. A csoport fő szervezési eszköze, a Facebook, és az azon megvalósított kommunikáció eleve lehetetlenné teszi átfogó gondolatrendszerek, elmélyített elmefuttatások, ideológiák kialakítását és tárgyalását. A közösségi tartalom rövid bejegyzésekből épül, s a nagy ideológiák a bal- és jobboldali megosztottsággal együtt a

múlt leszerpelt tartozékainak tűnnek. A Facebookon zajló, rövid mondatokból álló társalgás az amúgy nagyon különböző személyiségek megjelenését is kiegyenlíti, egy szintre hozza. De a Milla bázisdemokrata jellege és annak értékéért tételezése és tudatos fenntartása is a vezérelv, az irányt adó vezető szerepe ellen hat. Juhász még a folyamatokat tudatosan irányítani és mederben tartani akaró, gyakran manipulatív tevékenysége és az admin-jogokból fakadó kiemelt helyzete sem emeli a vezér vagy akár a megkülönböztetett vezető rangjára. A hierarchiát nélkülöző rugalmas önszerveződés a Milla eszmei horizontjának fontos eleme és legsajátosabb üzenete. Pontosan azt fejezi ki, amit a csoport hirdet: nem programot, hanem platformot nyújt, ahol a demokrácia morális és politikai minimumát elfogadó csoportok, pártok és egyének megjelenhetnek, találkozhatnak és összefoghatnak egymással.

A Milla általános kereteket nyújtó platform-mivolta (tartózkodása a párttal alakulástól) teljes összhangban van a képviselt tartalmak formális/intézményes jellegével, a jogvédő nyelvezettel, azaz, hogy a szabadságjogok és esélyegyenlőség vannak a figyelem középpontjában. A Facebook-csoport, láttuk, azért jött létre, hogy „nyilvánosságot biztosítson a szabadságjogokért és esélyegyenlőségért harcoló szervezetek, aktivisták számára”. Erre reagálnak a csoport jobb- és baloldali ellenzői vagy riválisai. A „látszólag párt nélkül maradt, liberális-humanista városi ellenzék” bázisának¹⁰ nevezik a csoportot, vagy a liberális – „hatodik kerületi”¹¹ – értelmiség jogvédő aktivizmusának tartják. Az ilyen megjegyzések ki nem mondott utalásaik révén a kilencvenes években létrejött jogvédő civil szervezetekkel hozzák összefüggésbe a Millát, amelyek általában nyugati (sokszor amerikai) mintára, nyugati szakértelmet és forrásokat felhasználva telepedtek meg Magyarországon, többnyire budapesti székhellyel, és egy-egy szűk, nyelveket beszélő, a nyugatiak által könnyen elérhető értelmiségi csoportra támaszkodtak, amelyek ráadásul politikailag is nagyon elkötelezettek voltak a baloldali

li és liberális politikai erők iránt. A jogvédelem eszméjét és a civil szervezetek által elért nagyon komoly eredményeket ez a szervezeti és szociológiai háttér sajnos könnyű célponttá tette a jobboldal számára. De nem csak a jobboldalról érkeztek kritikák. Visszának mutatkozott a tanító, „megmondó” stílus, az elitizmus és a gyakran megmutatkozó oportunizmus is, hiszen sokszor a civil szervezetek körül csoportosuló értelmiségiek kivételezett helyzetéből és klikkesedéséből fakadó torzulások is nyilvánvalóvá váltak. A „jogvédő biznisz” ironikus kifejezése nem csak a jobboldal frazeológiájához tartozott, és mindennek leginkább a jogvédelem eszméje látta kárát.

Tüntetés, 2013. október 23.

A TASZ megalakulásával és működésével jó példáját nyújtotta a fenti kritikákban megjelenő kép ellentétének. A Milla pedig eszmei eredetében és személyi kapcsolódásain keresztül is sok szállal kötődik

a TASZ tevékenységéhez és az ott felgyülemlett tapasztalatokhoz. Mindenesetre, a kilencvenes évek magyarországi NGO-modellje¹² egyáltalán nem illeszthető a Millára. Létrejöttében sem a külföldi példa, sem a külföldről hozott szakértelem vagy pénz nem játszott szerepet. A Facebook sem tekinthető ilyennek. Már csak azért sem, mert a Milla teljes története nem szorítkozik a Facebookon közzétett bejegyzésekre és mozgósításra, hanem a szociális média lehetőségeit a deliberációra alkalmasabb személyes csoportműködés (az aktivisták rendszeres összefüvetéi) közegével kombinálja. A felvilágosító szellemiségű és stílusú jogvédelem – jogpapolás – sem jellemző a csoportra, a hangsúly ehelyett a civil öntudat és kezdeményezés felkeltésén, a civil önkifejezésen és öntevékenységen van. Ezzel párhuzamosan, teljesen hiányzik minden elitizmus vagy értelmiségi küldetéstudat, élcsapatszemplélet, sőt, néha már-már a szélsőségekig fokozott elitellenességgel találkozunk. Egy alapos szociológiai felmérés valószínűleg azt is kiderítené, hogy a Millában aktív fiatal értelmiségiek nagy része képzettségét, szakmai múltját és politikai beállítottságát tekintve is nagyon különbözik a nyolcvanas-kilencvenes években hangadó humán – leggyakrabban kutatóintézeti állásban dolgozó – liberális értelmiségitől. Kutatók helyett inkább kommunikációs szakembereket, médiával vagy kultúrával foglalkozó vállalkozókat és jogászokat találunk. A gyakorlatiasabb háttér nem csak a szervezésben mutatkozik meg, de a szerepfelfogáson, az önkifejezés praktikusabb nyelvezetén, az ideológiákkal szembeni tartózkodásban is.

Hogyan tovább?

„Ki a Milla és mi a feladata? Szövetség a kormány ellen? Szövetség az MSZP és a Fidesz ellen? Szövetség az összes politikai párt ellen, mert civil kontrollt kell gyakorolnia? Ezek különböző és egy-

mást kizáró definíciók, és más és más következményekkel járnak. Ha a Fidesz ellen irányul, akkor össze lehet fogni az MSZP-vel. Ha a fideszes–emeszpés politikai osztály ellen, akkor össze lehet fogni az LMP-vel, a harmadik esetben pedig senkivel, és megmaradunk szépen, tisztán, szűziesen. Ezek a definíciók egyszerre megvannak a Millában.”

Ezt Csígyó Péter mondja 2012 nyarán, amikor a Milla kicsit leültni látszik, és nagyon felerősödött vele szemben a kormányt leváltani akarók türelmetlensége.

„Én azzal a szándékkal léptem be, azt próbálom képviselni, hogy megjelent egy új pólus a magyar politikában. Az a kétosztatú politikai tér tehát, ami az elmúlt húsz évben zavartalanul fennállt, bár néha változó szereplőkkel, és ez a bal-jobb ingamozgás, ahol a középső tömegek hol ide, hol oda csapódtak, megszűnik, és létrejön egy új pólus a két régi pólussal szemben. Az LMP és a 4K! is ezen gondolkodik, meg nagyjából a Szolidaritás is.”

Csígyó, láttuk, kettős stratégia – program – kidolgozását javasolja. Egy rövidebb távút az Orbán-kormány megbuktatására, és egy hosszabb távra szólót, ami az elmúlt húsz év politikai gyakorlatának felváltását célozza. S úgy tűnik, hogy véleménye a Millában elfogadásra talált. Ma már Juhász Péter és mások is a kormány megbuktatásáról beszélnek, mint ami egyértelmű feltétele a további előrehaladásnak. Ennek érdekében vajon kikkel lehet és kikkel nem szabad szövetséget kötni? Egy-egy nagy tüntetés előtt és a választásokra való felkészülés finisének közeledtével ez a legtöbb indulatot kiváltó kérdés. De a választásokra gondolva már kényszerűen számításba jön a politikai ellenfél is. Sikerül-e kialakítani azt a gondolatmenetet és meghatározni azokat a hangsúlyokat, amik alkalmasak lehetnek a győzelemhez szükséges szavazói bázis meghódítására?

Juhász Péter, Bajnai Gordon és Kónya Péter 2012. október 23-án bejelentik az Együtt 2014 megalakulását (Csoszó Gabriella felvétele <http://freedoc-gabriellacsoszo.blogspot.hu/>)

A feladat nagyon érdekes, mert a Fidesz és a Milla nem ugyanazon törésvonalak mentén alakítja ki mondanivalóit és szólítja meg a választókat. Nem arról van tehát szó, hogy a kormány jobboldali, az ellenzék pedig baloldali politikát javasol költségvetési kérdésekben, vagy az egyik egyházbarát, a másik viszont szigorúan liberális törvényeket szeretne az oktatáspolitikában. Vagyis, a két fél nem a politika törésvonalainak egyik és másik oldaláról vitatkozik, hanem egymásról merőben különböző dichotómiákban látják a világot és fogalmazzák meg önmagukat. A Fidesz–KDNP a bal és jobb, a világ és mi, a liberalizmus kontra rend és hagyományok, a nemzetépítő középosztály versus nem középosztály, nem nemzetépítők stb. *ellentéteiben* fogalmaz. Ezen a nyelven a harmadik pólus nem tud versenybe szállni. A kérdés az, hogy sikerül-e átterelni a hangsúlyt és érdeklődést alternatív mondanókra, a jogállamiság, az

esélyegyenlőségek, az európai szerepvállalás stb. témáira. A Milla Facebook-oldala és a nemrég megindult *Millamédia* írásai inkább a feladat nehézségeit bizonyítják. Egyelőre nehezen alakul mind a mondanivaló, mind a stílus. A húsz évvel ezelőtti *Magyar Narancssal* és a körülötte kialakult pezsgéssel, szellemességgel és távlatossággal összehasonlítva tragikusan más korszakot élünk.

JEGYZETEK

- 1 Az írást 2012. szeptember 25-én zártam. Elkészültéhez segítségemre voltak: Bodó Bea, Csigó Péter, Dávid János, Juhász Péter, Kerényi Szabina, Krasztev Péter, Laki László, Molnár Péter, Rényi András, Salha Omár, Szalai Szabó István, Takács Bori. Szíveességüket ezúttal is köszönöm.
- 2 TASZ: Társaság a Szabadságjogokért
- 3 Egy másik szereplő, Molnár Péter elmondásában: „Az egész a médiatörvény elleni tiltakozással indult. Először 2010 decemberében diákok szerveztek a Szabadság térre egy tüntetést. Szeles András, aki később a Milla szervezőcsoportjába is bekerült, kitalált valamit. Juhász Péter segített nekik a szervezésben. Nyilván közös ismerősök révén találkoztak. Én pedig a mondanivaló kitalálásában segítettem nekik. Volt a Gödör egyik hátsó helyiségében egy megbeszélés. A diákokon kívül Juhász és én voltunk ott. Juhász a tüntetésekkel kapcsolatos tapasztalatát hozta, hogy ha provokátor jön, mit kell csinálni, meg hasonlók. A tüntetés elejére azt találták ki, ami szellemes volt, hogy egy kórus felállt, és mindenki mondott valamit. A Gödörben azt is átnéztük, hogy szakmailag pontos legyen az, ami elhangzik.”
- 4 Utalás Molnár Péter ötletére, amikor az alternatív köztársasági elnök „személyére” egy platánfát javasolt.
- 5 http://nemtetszikarendszer.blog.hu/2012/01/09/nincs_demokratikus_ellenzek – legutóbbi letöltés: 2013. február 15.
- 6 www.elsopont.blog.hu – legutóbbi letöltés: 2013. február 15.
- 7 Magyarországi Európa Társaság
- 8 Lásd ehhez Claus Offe: „New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics” In: *Social Movements* Vol. 52, No. 4, (WINTER 1985), pp. 817–868.
- 9 Erről lásd Gerő Márton és Lucan Way írását ebben a kötetben (a szerk.).
- 10 Borbás Barnabás: „Variációk millióra – Ellenzéki Facebook-csoportok és a függetlenség” *Heti Válasz*, 2012. 03. 27.

- 11 A Millát kritizálók körében elterjedt formula. Jelentése csak sejthető: talán a Milla „belvárosi”, a régi SZDSZ-hez közeli jellegét sugallja.
- 12 A kilencvenes évek magyarországi folyamatairól lásd: Kerényi Szabina–Szabó Máté: „Transnational Influences on Patterns of Mobilisation Within Environmental Movements in Hungary” In: *Environmental Politics*, Vol. 15, No. 5, 803–820, November 2006

GERŐ MÁRTON

El kéne foglalni valamit...

Az Occupy Wall Street és a magyarországi hallgatói mozgalmak

Az új társadalmi mozgalmak 2010 utolsó negyedében kerültek a közélet és a nyilvánosság érdeklődésének homlokterébe, és azt sem lenne túlzás kijelenteni, hogy az ellenzéki politikában messze jobban teljesítenek, mint a parlamenti pártok. Az ellenzéki mozgalmak ellensúlyozására is százezres, egyesek szerint több százezres tömegek vonultak az utcára, ráadásul rendszeresen és jól szervezeten. Némely mozgalom már 2011-ben zászlót bontott, de a mozgalmak éve tagadhatatlanul 2012 lett – az év január 2-án az Operaház előtti tüntetéssel indult, és a diákmozgalmak mindenkit meglepő, a kormányt legalább szimbolikus meghátrálásra kényszerítő megmozdulásaival ért véget.

Ráadásul nemcsak a magyar, hanem – a megszokotthoz képest – a nemzetközi sajtó is sokat foglalkozott velünk. A belső szemlélőnek is úgy tűnhet, hogy valami megmozdult, a civil kultúra hiányával küzdő magyar társadalom végre öntudatra ébred, az állampolgárok pedig gyakorolni kezdik jogaikat. Aki közelebbről figyeli a történeteket, annak könnyen az a benyomása támadhat, hogy itt valami velejéig magyar dolog zajlik, hiszen az ügyek elsősorban belpolitikai jellegűek, a mozgósítás és megmozdulás okai pedig egyre szorosabban kötődnek mindennapi életünk problémáihoz. De vajon valóban erről van-e szó? Tényleg egyedi, magyar jelenséggel állunk-e szemben, vagy akadnak olyan nemzetközi tendenciák, amelyek közé be lehet illeszteni a magyar mozgalmakat, vagy léteznek olyan közös

nyűgök, melyek hasonló mozgolódásra készítik a hazai és a külföldi polgárokat?

Míg nálunk 2012, a világ más részein 2011 tekinthető a mozgalmak évének. A Time Magazin az arab tavasz, a görög és spanyol Felháborodottak és az Occupy Wall Street tüntetőit választotta meg a 2011-es év emberének.¹ Ebben az írásban nem szándékozom teljes és részletes körképet készíteni minden érintett szerveződésről, csak megpróbálom bemutatni azt a vonalat, amelyhez részben a magyar társadalmi mozgalmak is kapcsolódnak. Ezek a „tintapaca-mozgalmak”² nem kötődnek politikai párthoz, céljaik pedig túlmutatnak egy-egy kurzus leváltásán, hálózatosan szerveződnek, és rendszerint a fiatalság a fő mozgatóerejük.

Az itt következőkben tehát az elmúlt két év jelentős mozgalmait igyekszem bemutatni – a spanyol Felháborodottakat, az Occupy Wall Streetet és a hazai diákmozgalmakat –, kitérek arra, milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel a kiváltó okokban, céljaikban és alkalmazott eszközeikben. Elsősorban az online elérhető sajtóanyagokra, blogokra, beszámolókra támaszkodtam, a magyar esetben pedig ehhez adódott a személyes tapasztalat³ és néhány személyes interjú.

A nemzetközi színtér

2010. december 17-én a tunéziai Sidi Bou Said városkában Mohamed el-Búazízi⁴ utcai árus felgyújtotta magát, miután megelégtelt a helyi rendőrök folyamatos zaklatását. El-Búazízi akciója nyomán tört ki a jázmin forradalom, amely 2011 januárjában a tunéziai diktátor trónfosztását eredményezte.⁵ A tunéziai forradalom elindította az arab tavaszként ismert hullámot, amely Egyiptomban Hoszni Mubarak, Líbiában Moammer Kadhafi megdöntéséhez vezetett és

jelentős tüntetésekkel, zavargásokkal járt Bahreinben, Jemenben, Marokkóban és Szíriában is.⁶ A Közel-Kelet és Észak-Afrika után fél évvel az arab világon kívül is megjelentek új mozgalmak: előbb az izraeli Társadalmi Igazságosság mozgalom, majd a spanyol és görög Felháborodottak borították fel a politikai status quót, végül 2011 szeptemberében újtárra indult és szimbolikussá vált az Occupy Wall Street.

A SPANYOL „FELHÁBORODOTTAK”, AZAZ A M15 RÖVID TÖRTÉNETE⁷

Néhány spanyol 2011 márciusában Valódi Demokráciát Most! néven csoportot hozott létre, amely egy héttel az önkormányzati választások előtt tüntetésre hívta az embereket, hogy nyilvánvalóvá tegye a spanyol politikusok számára, melyek az állampolgárokat nyomasztó problémák: a magas munkanélküliség, a nemzetközi pénzügyi szervezetek által erőltetett megszorítások, amelyeket elsősorban az oktatás, a szociális ellátás, a kultúra és az egészségügy rovására teljesítenek.⁸ Mindez azért zavarta különösen a spanyolokat, mert eközben a válságért felelősnek tartott bankokat közpénzből támogatták.⁹ A mozgósításban közvetlenül is részt vett több szerveződés, például az Anonymous.¹⁰ A május 15-i tüntetés nyomán kialakult és annak kezdő napjáról M15-nek elnevezett mozgalomhoz pedig rengeteg szervezet csatlakozott.¹¹

Már a május 15-i (vasárnapi) demonstráció méretei is felülmúlták a szervezők várakozásait. Spanyolország-szerre hatvanezeren vonultak az utcára, majd körülbelül húszezer tüntető (a becslések 15 és 25 ezer fő között mozognak) egy négyórás gyűlés végén úgy döntött, hogy elfoglalja Madrid központi terét, a Puerta del Sol-t.¹² A következő napokban hasonló táborok jöttek létre Spanyolország-szerre.¹³ James Denselow, a Londoni King's College Közel-Kelet-szakértője szerint a tüntetőket a közel-keleti események is inspirálták.

A közel-keleti események hatását a tüntetők nyilatkozatai is megerősítik:

„A téren kialakult helyzet az egyiptomi Tahrir térre emlékeztet. A testvéreik vagyunk. Testvérek. Ugyanazok a problémáink” – nyilatkozta egy Escol nevű tüntető a Voice of Americának.¹⁴

A tereket elfoglaló fiatalok összegyűltek és beszélni kezdtek problémáikról, a spanyol demokrácia kérdéseiről és a pénzügyi rendszernek a politikai rendszerre gyakorolt hatásairól. Olyan világhírű egyetemi oktatók és tudósok tartottak előadásokat, mint Manuel Castells, de a tüntetők egymást is tanították, beszélgetéseket kezdeményeztek és vezettek.¹⁵

A madridi, majd az országos választási bizottság döntése arra kötelezte a tüntetőket, hogy péntek éjfélig hagyják el a teret, mondván, hogy megzavarnák a vasárnapi, május 22-i választások rendjét. Ezt azonban a tüntetők nem tartották be.¹⁶ A rendőrség körülbelül két héttel ezután kezdte meg a terek kiürítését, több esetben erőszakos eszközökkel.¹⁷

A Valódi Demokráciát Most! 2012. május 24-én tette közzé a *Manifestót*, amelyet a tüntetők vitattak meg, majd fogadtak el, és amely általános, a politikai berendezkedéssel kapcsolatos célokat fogalmaz meg. A *Manifesto* bírálja mind a szocialista, mind a konzervatív pártot (utóbbi nyerte meg a 22-i választásokat).¹⁸

A spanyolok 84%-a támogatta a mozgalmat¹⁹, amely a május-júniusi tüntetések után visszavonult a lokális közösségek szervezéséhez azzal, hogy 2011. október 15-re új, globális demonstrációt hirdetett: jön a világforradalom!²⁰

A világforradalom sikerét azonban jelentősen befolyásolta a közel-keleti és spanyolországi mozgalmakra egyaránt példaként tekintő és végül szimbolikussá váló Occupy Wall Street színre lépése.

AZ OCCUPY RÖVID TÖRTÉNETE

Kedves Amerikaiak, most, július 4-én álmodjatok a nagyvállalatok uralma elleni felkelésről.

(Az Adbusters tweetje 2011. július 4-én)

Az antiglobalizációs mozgalmak után a Tahrir téri tüntetők és a Spanyol Felháborodottak új taktikát dolgoztak ki: „beszélgetünk egymással különböző összejöveteleken és tanácskozunk a virtuális térben. Megállapodunk egyetlen követelésben, amely megmozgatja a fantáziánkat és amely, ha elérjük, továbbvezet bennünket a radikális demokrácia irányába ... ezután kimegyünk, birtokba veszünk egy rendkívüli szimbolikus jelentőséggel bíró teret, és vállalva a kockázatot, letesszük oda a seggünket, hogy végre történjen valami... Itt az idő, hogy bevessük ezt a stratégiát a demokrácia legfőbb megrontója, a Wall Street, Amerika pénzügyi Gomorája ellen.”

Legalábbis így szólt az Adbusters Média Alapítvány által 2011. július 13-án közzétett felhívás, amelyben húszezer amerikait hívott szeptember 17-re a Wall Streetre, hogy sátrakkal és barikádokkal foglalják el a helyszínt. A demonstráció fő követelése az volt, hogy rábírja az Egyesült Államok elnökét, hozzon létre elnöki bizottságot, amely kidolgozza, hogyan lehet véget vetni a korrupciónak és általában a Wall Street politikára gyakorolt túlzott befolyásának. A szervezők másik célja egy rendszerkritikus tömegmozgalom útjára indítása volt.

Ez esetben is csatlakoztak néhányan a felhíváshoz: augusztus másodikán egy kis, főleg anarchistákból álló csoport hirdetett általános gyűlést (General Assembly) a Wall Street Bikájánál. A demonstráción összesen hatvanan jelentek meg, köztük olyanok is, akik fontos szerepet játszanak majd a szeptemberi eseményekben. A tüntetők között volt David Graeber antropológus, akinek a Time Magazin cikke szerint kulcsszerepe lehetett abban, hogy a hagyo-

mányos, klasszikus baloldali követeléseket megfogalmazó tüntetés helyett (például a szociális kiadások növelése) helyett az Adbusters szándékainak megfelelő demonstrációvá alakult a szeptemberi esemény: hosszú távú térfoglalás, „tüntetőfal” felállítása és a szokásosnál általánosabb kritikák megfogalmazása.²¹ Augusztus 24-én az Anonymous is csatlakozott a felhíváshoz.²²

Szeptember 17-én a területfoglalás céljaként megjelölt One Chase Manhattan Plazán összesen körülbelül ezer-kétezer ember jelent meg.²³ Főként fiatalok, egyetemi hallgatók, de voltak közöttük idősebbek, elismert értelmiségiek, munkások egyaránt. A várható akció hírére a rendőrség lezárta az eredetileg elfoglalni tervezett teret, így a tüntetők a Zuccotti Parkba vonultak át.²⁴ Körülbelül százán a parkban töltötték az éjszakát. Az első nap tehát nem igazolta az Adbusters várakozásait. A jelenlévők száma azonban napról napra nőtt, élelmiszersátrakat, konyhát kellett felállítani. Novemberben már napi háromezer adag ételt osztottak ki, több százán aludtak minden éjszaka a parkban. Felállt az első Occupy Könyvtár (körülbelül 4500 kötetet gyűjtött össze), és egy önkéntes egészségügyi csapat biztosította az egészségügyi ellátást.²⁵ Nem csak a Zuccotti Parkban demonstrálók létszáma nőtt, de hasonló táborok jöttek létre szerte az Egyesült Államokban és Európában. Az Occupy Directory szerint 2012 végéig majdnem 1500 ilyen csoport verődött össze.²⁶ Az adatbázisban szerepelnek olyan csoportok is, amelyek már szeptember 17-e előtt léteztek, a legkorábbi dátum 2010 végére esik, míg sokan május 15-e körül adtak magukról hírt. Ez jól jelzi, hogy az M15 által elindított hullámnak, amely szeptemberre lecsengett, a Wall Street-i akció újabb, a korábbinál is nagyobb lökést adott, és az egész nemzetközi mozgalom szimbólumává vált.

Persze, a létszám növekedésével a problémák is szaporodtak. A Zuccotti Parkban feltűnő turisták és ingyenebédre ácsingózók miatt különböző rendszabályokat kellett bevezetni. Emellett a rendőrséggel sem volt mindig felhőtlen a kapcsolat: 2011 végéig

az Occupy Arrest mintegy ötezer-hétszázkilencven letartóztatást regisztrált.²⁷ A rendőrök több helyen erőszakot is alkalmaztak a tüntetőkkel szemben.²⁸ Az esetek közül néhány hatalmas felháborodást váltott ki, és jól ismert üggyé vált. A rendőri beavatkozásról készült videók pillanatok alatt elterjedtek az interneten, így a mozgalom megfékezésére szolgáló rendőri erőszak tulajdonképpen hozzásegítette az Occupy mozgalmat ahhoz, hogy igazán ismertté váljon.

SOKAN VAGYUNK, MI VAGYUNK A 99%, AVAGY AZ IDEOLÓGIA?²⁹

Az Occupy önmeghatározása szerint az emberek 99%-ának érdekeit képviseli, a tömeg hangját juttatja el a politikusokhoz, amely eddig kizárólag a gazdaságot uraló és politikát korrumpáló gazdasági elit, az 1% hangját hallotta meg. A kifejezés egy, a Wall Street-i akciót támogató, 2011 augusztusában elindult blogról származik, ahol hétköznapi emberek számolnak be arról, hogyan érintette őket a gazdasági válság.³⁰ A blog hatalmas siker lett, a kifejezés pedig gyorsan elterjedt. A jelmondat arra utal, hogy míg a lakosság 99%-ának csökkent vagy stagnált a bevétele és az életszínvonala az elmúlt években, addig a felső 1% a válság éveit is gyarapodott. Úgy tűnik, hogy valóban erről van szó: az amerikai fizetések jóval kisebb mértékben nőttek, mint a gazdaság egésze 1989 és 2010 között, és a háztartások vagyona 2005 és 2010 között átlagosan 35%-kal csökkent.³¹ Ezzel szemben a leggazdagabb 1% részesedése az összvagyonból a '80-as évek eleje óta körülbelül ugyanannyi, 33-38% közötti. Ráadásul a 2007-es 34,6%-ról 2010-re 35,6 %-ra növekedett. A pénzügyi vagyon még ennél is nagyobb mértékben koncentrálódik, a top 1 százalék az összvagyon több mint 40 százaléka felett rendelkezik.³²

A résztvevőkre vonatkozó első kutatások szerint azonban a mozgalmárok – ha nem is jövedelmi viszonyaikban – nagyon is külön-

bőznek a 99%-tól. Elsősorban magasan iskolázott fiatalok, de még ennél is fontosabb, hogy a mozgalom résztvevőit az amerikai átlagnál sokkal aktívabb politikai és civil részvétel jellemzi az Occupytől függetlenül is. Különösen a szakszervezetekhez, politikai pártokhoz és szociális szervezetekhez fűződő kapcsolataik erősebbek.³³ A kezdeti időszakban pedig nagy számban vettek részt médiamunkások, művészek és persze egyetemi hallgatók. Egy korai kutatás azonban arra is rámutatott, hogy a sztereotípiákkal szemben a tömeg nem csak egyetemi hallgatókból és munkanélküliekből áll (mindössze negyede tanult a tüntetések ideje alatt), körülbelül a felének van állása, harmada pedig 35 évnél idősebb.³⁴

MI TÖRTÉNT A MOZGALOMMAL?

A Zuccotti Park kiürítését november 15-én kezdte meg a rendőrség, és a többi városban (például Oaklandben és Portlandben) létrejött táborok felszámolására is sor került november első heteiben.³⁵ A kiürítési akciókat az Amerikai Legfelsőbb Bíróság döntésére hivatkozva vitték végbe, mivel az kimondta, hogy a tüntetőknek nem volt joguk sátrat verni a parkban.³⁶ 2011. november 17-re, épp a megalakulása után két hónapra az Occupy Wall Street nemzetközi akciónapot hirdetett, amire a tüntetők mind Amerikában, mind Európában újra megmozdultak. Az Occupy és a Los Indignados kölcsönös szolidaritási akciókat tartott, nyilatkozatokat adott ki, a két mozgalom tulajdonképpen globálisan egybeforrt. Azóta a nagy közös akciók kevésbé jellemzők – legfeljebb a mozgalom indulásának évfordulóin –, azonban a helyi csoportok aktívak, helyi ügyeket képviselnek. A mozgalom nyomán online könyvtárak, újságok, könyvek, útmutatók, kommunikációs felületek jöttek létre.³⁷ A New York-i Occupy Csoport „99% deklarációs munkacsoportja” Philadelphiába hívott össze nemzeti találkozót 2012. július 4-re, amit meg is tartottak.³⁸

Röviden szólva: a mozgalom által életre hívott hálózat működik, és annak egy-egy pontján mindig történik valami.

A magyarországi Occupy-szerű mozgalmak

Az Occupy Wall Street, illetve a Los Indignados magyarországi transzformációi tulajdonképpen két-három csoportban öltöttek testet, melyek aztán idővel átfedésbe kerültek egymással. Az egyik, a Valódi Demokráciát Most! – Occupy Hungary kifejezetten az M15 magyarországi „oldalhajításaként” jött létre, a másik pedig a Hallgatói Hálózat, amely ha származástörténetében nem is, de eszközeiben annál közelebb áll a globális mozgalmakhoz. Egy harmadik, végül nem intézményesülő kezdeményezés lett az Occupy Budapest, amelyhez egyetlen akció, a 2012. februári Stop ACTA! szervezése kapcsolódik.³⁹ Emellett Magyarországon is megjelent az Anonymous, amely bekapcsolódott a nemzetközi akciókba, de néhány hazai akciót is végrehajtott.

A spanyol események a magyar médiában nem váltottak ki jelentősebb visszhangot, néhány szálon azonban közvetlenül is éreztették hatásukat. Május 21-én rendeztek egy szimpátiatüntetést, amelyről csupán a Kettős Mércé nevű blog adott tájékoztatást.⁴⁰ Ugyanez a blog hirdette meg a demonstrációt a május 29-i összeurópai szolidaritási akcióra, valamint június folyamán néhány kisebb eseményre.⁴¹ A tüntetések nem kaptak nagy nyilvánosságot, és állandó szerveződés sem alakult ki a résztvevőkből, így szép lassan elfogytak az érdeklődők is. 2011 novemberében a Város Mindenkié (egy hajléktalanok érdekvédelmével foglalkozó szervezet) elfoglalta Kocsis Máté józsefvárosi polgármester irodáját. Ez a foglalás ugyanakkor legalább annyira mintázta a '60-as évek Amerikájának „sit-injeit”, mint az Occupy stratégiáját.⁴²

A szétszórt reakciónál termékenyebbnek bizonyult a közösség-

fejlesztőkön keresztül elindult próbálkozás, akik a nyár folyamán kezdtek bele az október 15-re meghirdetett világforradalom budapesti megszervezésébe. Ezek a szakemberek komoly civil társadalmi tapasztalattal rendelkeztek, a hozzájuk csatlakozó és később is aktív tagok rendszerint már a nyár előtt keresték a csatlakozási lehetőséget az új mozgalmakhoz vagy a spanyol események hatására, vagy a hazai ellenzéki mozgalmak akcióin felbuzdulva. A kezdeti találkozók ugyan kis létszámban zajlottak, de az Occupy szeptember 17-i akciója nyomán nagyobb lett a mozgás a szervezet körül, és egy-egy szervezői találkozón már 20-30 érdeklődő is megjelent. A szervezet a spanyolok és amerikaiak által megadott tematika szerint haladt: elsősorban a neoliberális gazdasági rendszer, a politika és a pénz összefonódásának megváltoztatását, valamint az állampolgárok aktivizálását tűzte ki célul. Amint az egyik beszédben el is hangzott:

„Mondjuk ki végre: A társadalmi fogyasztó bűnrészes a kialakult helyzetben. Felelős – akár a nagyvállalat, a bankár vagy a politikus. Vállaljunk konfliktust akár a legszűkebb környezetünkkel is. Indítsunk forradalmat életformánkkal.”⁴³

Az eseményre vitairattal készültek, amelyben öt téma szerepelt: Az állam szerepének, a demokrácia kereteinek, az alapvető emberi és szociális jogok biztosításának, a fenntartható fejlődésnek és a gazdaság átalakításának kérdései. A vitairatot a Felháborodottaktól átvett fórummódszerrel, az Emberek Tanácsával a helyszínen összegyűlt tüntetőkkel közösen beszéltek át.

A következő, november 11-i Bankcenter előtti szimbolikus térfoglalás nagy médiavisszhangot váltott ki a résztvevők viszonylag alacsony száma ellenére. Az akcióról tudósított a magyar média majdnem minden jelentősebb orgánuma. Tevékenységükben ezután szünet következett, majd legközelebb az M15 egyéves évfordulójára szervezett globális demonstrációhoz csatlakoztak egy buda-

pesti felvonulással 2012. május 12-én, ahol a fő téma már a képvisleti demokrácia gyengélkedése volt.⁴⁴

Az Occupy Hungary – Valódi Demokráciát Most! által képviselt elveket és értékeket jól adja vissza a honlapjukon közzétett felhívás néhány sora:

Tiltakozunk a megszorító politikák ellen, amelyek a végtelen sokaságra hárítják át a gazdasági és politikai elit által gerjesztett válság terheit! A megszorítások nem megoldják, hanem tovább mélyítik a válságot. Egy valódi demokrácia megteremtésének módját keressük, és alternatívákat fogalmazunk meg a fennálló rendszer helyett. Számunkra most itt Magyarországon is elérkezett az ideje annak, hogy csatlakozzunk ehhez a politikai pártoktól és erőszaktól, gyűlölettől, kirekesztéstől mentes, globális tiltakozási hullámhoz!⁴⁵

Az országos – voltaképpen Budapesten működő – szervezet mellett Pécsen jött létre aktív Occupy-csoport, előbbittől függetlenül, az első STOP ACTA! tüntetés szervezésére.⁴⁶ Amellett, hogy csatlakoztak a nemzetközi és budapesti akciókhoz, önálló eseményeket is szerveztek.

Később, 2012 második felében az Occupy Pécs már a felsőoktatási kérdésekhez kapcsolódó eseményeket szervezett, és az Occupy Magyarország tagjai közül többen is a hallgatói hálózatban találták magukat.

A hallgatók

Amit ma diák- vagy hallgatói mozgalomként emlegetnek, több szereplőből áll össze. A kép egyelőre – fiatal mozgalmak esetében megszokott módon – rendkívül képlékeny és diffúz, hiszen e szereplők többsége kevésbé intézményesült, jelenleg alakul, kapcsolódik be a szervezésbe vagy alakul át. Kétségtelen, hogy a legismertebb szereplő a Hallgatói Hálózat, amely sok, leginkább területi alapon szerveződő sejtől áll. Ezek közül a budapesti a központi, de aktív a pécsi, debreceni, szegedi, miskolci, győri, szombathelyi és kecskeméti sejt is. 2013 januárjában alakult meg a Művészeti Iskolák diákjaiból a Művészeti Hallgatók Hálózata (MuHaHa), és önálló szervezetként a Középiskolások Hálózata (KiHa).⁴⁷ A sejtek autonóm módon, önállóan működnek, ugyanakkor a sokféle közös kommunikációs felület, a személyes kapcsolatok és átfedések, valamint a gyakori találkozások biztosítják a hálózati koordinációt. Szegeden létrejött egy külön szerveződés, a Miérthallgatók csoportja is, amely szintén együttműködik a hálózattal. A hallgatói szervezetek közül a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája (HÖÖK) az egyedüli intézményesült szereplő.⁴⁸ A HaHa létrejöttében jelentős szerepet játszott a HÖÖK-kal szembeni elégedetlenség is: sokan úgy érezték, a hivatalos érdekképviselő nem tölti be a szerepét, nem elég határozott és kemény, nehezen vonzza be a hallgatókat és teszi magáévá a hallgatói véleményeket. Mindenesetre a kezdeti szembenállás és konfliktusok után a két szervezet szoros együttműködésre lépett egymással. Úgy tűnik, a szerepek megoszlanak: a HaHa elsősorban a hallgatói fórumokat és akciókat szervezi, a HÖÖK inkább tárgyal, bár a Hallgatói Hálózat is arra törekszik, hogy jelen legyen a minisztériumi tárgyalóasztalnál. Ezen változtathat az Országos Felsőoktatási Egyeztető Fórum megalakulása, amelynek a HÖÖK-on és a Hahá-n kívül tagja a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete, a Felsőoktatási Dolgozók Szakszervezete, az Oktatói Hálózat és a Ma-

Fórum a BTK-n – 2012. február (Kiss Kelemen felvétele)

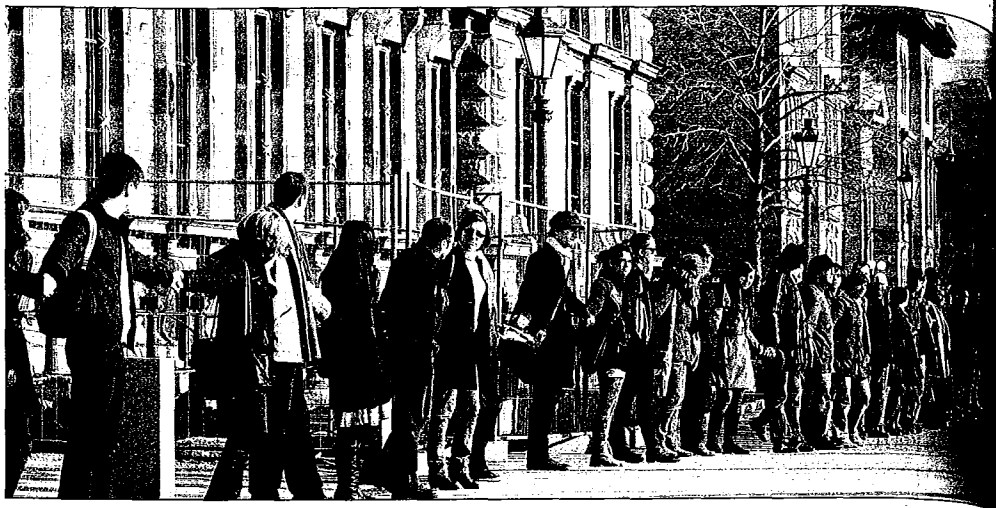
gyar Rectori Konferencia is.⁴⁹ A fórum résztvevői azt akarják elérni, hogy a kormány közösen, együtt tárgyaljon velük.

A jelenlegi Hallgatói Hálózat előzményét egy 2006-ban alakult szerveződésben találjuk: az akkori hálózat egyetemi fórumot tervezett az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Dezső Tamás, a kar dékánja nem engedélyezte a gyűlést, és az ELTE több karán is rendkívüli szünetet rendeltek el, hogy elejét vegyék a túlságosan szélsőségesnek tartott hallgatók bejutásának.⁵⁰ Az ELTE Egyetemi Hallgatói Önkormányzat elhatárolódott a kezdeményezéstől, a hálózat pedig rövidesen teljesen inaktívvá vált.

A hálózat zömében új tagokkal éledt újjá 2011-ben, amikor kiszivárgott a kormány felsőoktatási koncepciója: ebben drasztikus forráselvonásokról és az állam által fenntartott felsőoktatási intézmények számának jelentős csökkentéséről volt szó. Többek között felröppent a Budapesti Corvinus Egyetem megszüntetésének híre is.⁵¹ A hallgatók ekkor megpróbálkoztak egy demonstráció, illetve egy

előadásokkal és beszélgetésekkel egybekötött éjszakai fórum szervezésével a Corvinuson, ám a virrasztást az egyetemi vezetők reakciója miatt végül le kellett fűjni.⁵² Ezután a Hallgatói Hálózat csak kisebb akciókat hajtott végre.

2011 decemberében az Országgyűlés elfogadta az új felsőoktatási törvényt, amely széles körű felhatalmazást adott a kormánynak arra, hogy a felsőoktatás rendszerének működését rendeletekkel szabályozza.⁵³ A jogszabály a korábbi, államilag finanszírozott és költségtérítési státusz helyett ösztöndíjas (ez az államilag finanszírozottnak felel meg), részösztöndíjas (a tanulmányokat 50%-ban finanszírozza az állam) és önköltséges státuszokat határozott meg. Arról azonban, hogy melyik szakon, melyik intézményben hányan tanulhatnak az egyes státuszokban a kormány – sőt ezek elosztásáról a miniszterelnök személyesen – döntött, és drasztikusan csökkentette a finanszírozott helyek számát: 2012 szeptemberétől a korábbi 53 500 helyett 33 927 hallgató képzésének költségeit állja teljes mértékben (ebbe nem tartozik bele a kollégiumi díj, útiköltség, tankönyvek ára) az állam, emellett pedig 15 500 részösztöndíjas helyet hoztak létre. A keretszámcsökkentés különösen kedvezőtlenül érintette a közgazdasági és jogi karokat. A rendelet röviddel a felvételi jelentkezések beadásának határideje előtt született, elbizonytalanítva ezzel az érettségiző évfolyamokat, hiábavalóvá téve az elmúlt években a felvételi sikerébe fektetett munkát. Ám talán még ennél is nagyobb ellenállást váltott ki a hallgatói szerződésről szóló rendelet. Eszerint az ösztöndíjas és részösztöndíjas helyeken tanuló hallgatóknak szerződésben kell vállalniuk, hogy a végzés utáni húsz évben legalább kétszer annyi évig dolgoznak Magyarországon, mint ameddig finanszírozott tanulmányaik tartottak. Mindeközben az állam semmiféle kötelezettséget nem vállal a végzettségnek megfelelő munkahelyek megteremtésére. A Fidesz-kormány ezzel próbálta kezelni az egyre növekvő és egyes szakmákban komoly szakemberhiányt előidéző elvándorlást.

Hallgatók élő lánc a Corvinus Egyetem körül – 2012. február 28. (Kiss Kelemen felvétele)

Az első, jelentős médiafigyelmet kiprovokáló akcióra 2012. január 20-án került sor: a HaHa tagjai az Educatio Oktatási Szakkiállításán az Oktatási Hivatal vezetőjének beszéde alatt felálltak, és egy rövid performance-szal fejezték ki elégedetlenségüket. A performance mindössze abból állt, hogy a következő sorokat elolvasta valaki, a többiek pedig kórusban utána mondták:⁵⁴

*„Én egy gimnazista vagyok! Hiába tanultam, hiába küzdöttem!
Én egy tanár vagyok! Lehet, hogy el fogom veszíteni az állásom!
Én egy egyetemista vagyok! Nekem még nem kellett a röghöz kötés
és az eladósodás között választanom!
Egyre kevesebben vagyunk, akik így élhetnek.
A kormány elveszi a következő generációk jövőjét!
Olyan törvényt hoztak, amiről senkit nem kérdeztek meg!
Se a szakembereket, se a tanárokat!*

*Se a diákokat, se a családjaikat!
Pedig az ő jövőjükről van szó.
A törvényeik miatt több száz ember nem tudja, mi vár rá,
és mind a kukába dobhatják az elmúlt évek kemény munkáját
és az álmaikat.
Elvették a jövőbe vetett hitüket!
Félnek közgazdászokat és szociológusokat képezni, mert kiderülne,
hogy a politikájuk egy csőd!
Félnek jogászokat oktatni, mert azok számon kérnék a jogállam
leépítését!
Miért támogatnak kevesebb mérnököt, amikor azt mondják, szükség
van rájuk?
Aki most egyetemre megy, nem tudja, jut-e neki hely,
ha jut, nem tudja, hány ezret kell majd fizetnie!
Ha támogatják, nem tudja, hány évig kötik majd röghöz!
Tönkremennek az egyetemek, mielőtt az odajárók végezhetnének!
Szakemberek tömegének szűnik majd meg az állása!
Miért a jövő generációt büntetik a saját hibáikért?
Miért kényszerítik a fiatalokat elhagyni a hazájukat?
Mit követtek el a jövő tehetségei, hogy elveszik az álmaikat?
Mi jobb felsőoktatást szeretnénk, de a kormány elrontja azt is, ami van!
Nem hagyhatjuk, hogy lerombolják a jövőnket!
Nem hagyhatjuk, hogy tönkretegyék az egyetemeinket!
Mert az egyetem a miénk!
És az utánunk jövőké!
Februárban folytatjuk!”*

A szövegből ugyanaz a kilátástalanság és felháborodás érzékelhető, ami a spanyol fiatalokat mozgathatta. A kormány lépése az utolsó lehetőségét is elvette annak, hogy az érettségiző diákok biztos perspektívát lássanak maguk előtt. A szövegben megjelenik a későbbi követelések csírája: a hallgatói szerződés eltörlése, a kiszámítható,

biztonságot és esélyegyenlőséget teremtő intézkedések iránti elvárások és a minőségi felsőoktatás megteremtésének igénye. A hallgatók szakítanak a korábbi udvarias, finomkodó nyelvezettel: kertelés nélkül csődnek nevezik a kormány politikáját, és azt állítják, hogy a kormány fél. Ez a nyelvezet a későbbiekben csak még pimaszabbá és még lényegre törőbbé válik.

2012. február 15-én tartották meg „Az utolsó nyílt nap” című demonstrációjukat a felsőoktatási törvény, a keretszámok csökkentése és a kormány által önköltségesnek nevezett tandíjak bevezetése, illetve a hallgatói szerződés ellen.⁵⁵ A hivatalos demonstráció az ELTE Lágymányosi Campusától a Fővám térig tartott, ezután azonban a hallgatók egy része bevette magát az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar (ÁJK) épületébe. Az egyetemen tartózkodó több száz hallgató fórumot tartott, amelyen megvitatták a tüntetés által is felvetett kérdéseket, majd elfogadott egy 10 pontos listát a követeléseikkel. Az ELTE Hallgatói Önkormányzata ekkor még elhatárolódott az akciótól és a HaHá-tól.⁵⁶

A hallgatók a felsőoktatás átfogó reformját, a hallgatói szerződés eltörlését, az esélyegyenlőség megteremtését követelik 10 pontban.⁵⁷

A nagy médiafigyelem övezte akciót követően számos helyi Hallgatói Hálózat-sejt jött létre és megalakult az Oktatói Hálózat (OHA) is.⁵⁸ Az új HaHa-sejteket azonban ekkor még nem sikerült önálló akciókra bírni, és csupán néhány maradt fenn hosszabb távon.

A februári tüntetést követő fél évben igazán nagy akcióra nem került sor, ugyanakkor a hallgatóknak fontos szerep jutott Schmitt Pál köztársasági elnök leváltásában is. A köztársasági elnök kisdoktori értekezéséről a HVG nyilvánosságra hozta, hogy az nagyrészt idézőjel nélkül átvett szövegeken alapszik. A Hallgatói Hálózat elfoglalta a Semmelweis Orvostudományi Egyetem rektorának irodáját, hogy nyomást gyakoroljon a kisdoktori fokozatot 1992-ben kiadó, az akkori Testnevelési Főiskolát ma már magában foglaló in-

HaHa-tiltakozás, 2012. december 12. (Kaszics Bálint felvétele)

tézményre a cím visszavonása érdekében, miután egy vizsgálóbizottság megállapította a nagyfokú szövegegyezést, de Schmitt Pál felelősségét megpróbálta eltusolni az ügyben.⁵⁹

2012 novemberében a Lágymányosi Érdek-képviselői Közösség (LÉK), az ELTE Lágymányosi Campusán működő hallgatói csoport – amely a HaHa létrejötte előtt alakult, majd annak egyik sejtjévé vált – tagjai megnézték a *Blokád* című filmet. Ez a film a zágrábi egyetem bölcsészkarának 2009-es elfoglalásáról szól. A hallgatók a horvát kormány intézkedései ellen, az ingyenes felsőoktatásért szervezték akciójukat, és harmincöt napra átvették a bölcsészkar irányítását. Az órák helyett azonban mindenki számára nyitott gyűléseket, fórumokat tartottak, ahol megpróbálták tisztázni követeléseiket.⁶⁰ A chanimano nevű blogger a következőket jegyezte fel a film utáni lelkesültségről: „a következő LÉK-fórum témáit a kukába dobva másról sem akartunk beszélni, csak arról, hogyan kellene felépíte-

nünk ezt a fajta ellenállást”.⁶¹ A LÉK-esek lefordították a zágrábi egyetemisták kézikönyvét, és a következő hetek a sztrájk megszervezésével teltek.⁶² A kormány azonban megint közbeszólt. Az egy évvel korábbinál is jelentősebb felsőoktatási megszorításokat jelentettek be: 10 480-ra csökkentették az ösztöndíjas helyek számát. Ezzel szemben 46 330 részösztöndíjas (50%-ban finanszírozott) hely lett volna, miközben a 2012-es felvételi után alig 5500-an éltek ezzel a lehetőséggel.⁶³ A döntést a korábbihoz hasonlóan decemberben, néhány hónappal a felvételi jelentkezések leadási határideje előtt hozta a kormány.

A Hallgatói Hálózat így újra működésbe lépett, Hallgatói Fórumot hívtak össze Budapesten és Szegeden december 10-e délutánjára.⁶⁴ Az akció alaphangját az adta meg, hogy délelőtt három oktató és körülbelül negyven hallgató elfoglalta a szegedi kormányablakot, és sikerült elérniük, hogy a kormányhivatal vezetője átvegye petíciójukat.⁶⁵

A délutáni fórumok aztán elfogadták a 6 pontba szedett követeléseket, ami nagy vonalakban a korábbi 10 pont összefogottabb verziójának tekinthető.⁶⁶

A 6 pont:

1. Követeljük a köz- és felsőoktatás átfogó reformját!
2. A keretszámokat állítsák vissza legalább a 2011-es szintre!
3. Állítsák le a forráskivonást, kompenzálják az elvonásokat!
4. Töröljék el a hallgatói szerződést!
5. Ne korlátozzák az egyetemi autonómiát!
6. Az átfogó reformnak biztosítania kell, hogy a hátrányos helyzetű családokból is legyen esély bejutni a felsőoktatásba.

A fórum után a budapesti diákok kivonultak a Petőfi hídra, először lezárták, majd az üttesten végigvonultak a Corvinus Egyetemhez, az

ELTE Bölcsészkarához, a Kossuth térre és végül a Lánchídhöz. Az esemény második fele teljesen spontán zajlott. Az egyik szervező beszámolója szerint több forgatókönyvvel készültek, de hídfoglalásra és az azt követő vonulásra nem. Márpedig úgy látszik, azzal, hogy a hallgatók úgy vonulhattak végig a körúton, hogy senki nem állította meg őket, az autósok egy része még a szolidaritását is kifejezte, egy szóval: katartikus, felszabadító hatást váltott ki a jelenetsor. Nem csak a sajtóban volt hatalmas a visszhang, hanem igazi gátszakedést idézett elő. Kezdetét vette egy két hétig tartó tüntetéssorozat: december 12-én a HÖÖK, 17-én a Humán Platform, 19-én pedig a középiskolások szervezetek demonstrációt. Minden alkalommal megismétlődött a most már félig-meddig szervezett vonulás, amely azonban mindig tartogatott valamilyen meglepetést: 12-én a Parlament előtt állt meg a tömeg, behatolt a lezárt, parkolóvá nyilvánított Parlament előtti területre, ahol órákig követelte a miniszterel-

A követelések felolvasása az alkotmánymódosítás elleni tüntetésen (Ránki Dániel felvétele)

nők illetve Hoffmann Rózsa oktatási államtitkár megjelenését. 19-én a tüntetők először a rádióhoz vonultak, hogy a Kossuth rádióban beolvassassák a 6 pontot – ez csak részben teljesült, bár megígérték a pontok hiánytalan felolvasását, csupán egy összefoglalót olvasott be a riporter – majd a Színház- és Filmművészeti Egyetemen rendeztek egész éjszaka tartó Hallgatói Fórumot több száz diák részvételével. December 19-én három tüntetőt őrizetbe vettek, a hallgatók pedig a budapesti V. kerületi Rendőrkapitányság előtt várták meg társaik szabadon engedését.

A kormánnyal eközben folyamatos kommunikációs csata, macska-egér játék zajlott. A hatalom kommunikációs trükkökkel próbálta kifogni a szelet a tüntetések vitorlájából: a miniszterelnök például azt is bejelentette, hogy nem lesznek keretszámok. Persze a hallgatók felhívták a figyelmet arra, hogy a forráskivonás leállítása nélkül nincs lehetőség több hallgató képzésére. Végül több forduló után a kormány bejelentette, hogy tárgyalásokat kezdeményez a HÖÖK-kal, és áprilisig megállapodnak a továbbiakról. Ugyanakkor sem a HÖÖK, sem a HaHa számára nem tűnt elfogadhatónak az, hogy a kormány külön egy-egy szereplővel tárgyaljon. A felsőoktatás szereplői hosszú idő óta először összefogtak, és együtt követelték, hogy a kormányzat az OFEF-fel üljön asztalhoz. Jelen írás születése időpontjában úgy tűnik, hogy a kormány számos területen meghátrál. Ugyanakkor a tárgyalásoknak még nincs vége, a felvételi határidők pedig közelednek. Éppen ezért a Hallgatói Hálózat 2013 januárjában fórumot tartott, ahol kiegészítő, sürgősségi követeléseket fogadtak el annak érdekében, hogy minden társadalmi csoport tagjai, bármely szakon lehetőséget kaphassanak a jelentkezésre és az államilag finanszírozott képzésbe való bejutásra. Ugyanezen a fórumon ultimátumot adtak a kormánynak: amennyiben nem történik jelentős előrelépés a követelések teljesítésében, akkor átfogó, országos akciót indítanak február 11-e után.⁶⁷

De mi változott?

Bár az első egyetemfoglalásnak tagadhatatlan a mobilizáló hatása, ennek mértéke nem összemérhető a december 10-i Hallgatói Fórum nyomán kialakult tüntetэшullámmal. Az egymást követő akciókon egyre több tüntető vonult fel, meghaladva az elmúlt évek hallgatói demonstrációinak méretét. Emellett az eddig kevésbé aktív oktatókat is nyilvános megszólalásra és konkrét részvételre készítette: az Oktatói Hálózat tagjai és más egyetemi oktatók már nem

HaHa-demonstráció az alkotmánymódosítás ellen (Ránki Dániel felvétele)

csak a nagy tüntetéseken jelentek meg, mondtak beszédeket, hanem viszonylag nagy számban képviseltették magukat a hallgatói fórumokon is. A Szegedi Tudományegyetem oktatói például karácsonyi videóüzenetet (nem-üdvözlöt) küldtek a kormánynak.⁶⁸

Ennél is nagyobb eredmény azonban a középiskolások mozgósítása. December 10-ét követően több középiskolában tartottak demonstrációkat a felső évfolyamos diákok: hol ülősztrájkot szerveztek, hol az iskola előtt vagy a városban közösen tüntettek a szülők és néhol a pedagógusok támogatásával. Néhány helyen persze az igazgatók, iskolavezetők ellenérzéssel figyelték a megmozdulásokat: vagy azért, mert féltik iskoláik működési feltételeit, vagy a kormány iránti lojalitásból. Így vagy úgy, a represszió sok esetben jogsértésekkel is járt.⁶⁹ Január 19-én megalakult a Középiskolai Hálózat is. A középiskolások ilyen mértékű politikai részvételére talán a '90-es évek elejének diák-önkormányzati szövetségei megalakulása óta nem volt példa.

Összességében az XKK Kommunikációs Központ 2011 decemberében és 2013 januárjában majd 100 kisebb-nagyobb akciót gyűjtött össze nem csak Budapestről, hanem az egész országból.⁷⁰

Néhány különbség és hasonlóság

A fent leírt mozgalmak összevetésekor számos egyező és legalább annyi eltérő vonást figyelhetünk meg. Az első pillantásra szinte teljesen azonosan reagáló és hasonlóan szerveződő fiatalok, főként diákok által működtetett mozgalmak végső jellegét mindenhol a helyi sajátosságok adták meg. Talán ebből is levezethető a nyugati és magyar mozgalmak közötti legmarkánsabb különbség, mely az ideológiában, illetve ennek hiányában rejlik.

Még a sokak által globális mozgalomnak tartott Los Indignados vagy Occupy Wall Street is elsősorban az adott országra vonatko-

zó követeléseket fogalmazza meg, a spanyol és amerikai kormányokat akarja rábírní egy olyan működésre, amelyben nagyobb szerepet játszik a részvételi demokrácia. Ugyanakkor radikálisabb szerzők szóná teszik, hogy bár az Occupy Wall Street és a 99% is a lokális érdekek védelme mellett áll ki, nem eléggé kritikus az USA és a nyugati világ kivételezett státuszával, mely együtt jár a periferikus régiók kizsákmányolásával.⁷¹ Ugyanakkor más, amúgy nem kevésbé radikális gondolkodók, akik az Occupy támogatói is, erőteljes kritikát fogalmaznak meg ebben a tekintetben az Egyesült Államokkal és a nyugati világgal szemben. Noam Chomsky szerint például az Egyesült Államok csak addig promotálja a demokráciát a harmadik világban, amíg az az érdekeivel megegyezik. Sőt, ennél is tovább megy: véleménye szerint az észak-afrikai államok esetében az Egyesült Államok politikája kifejezetten a demokratizálódás ellenében fogalmazódott meg az arab országok közvéleményének Amerika-ellenessége miatt.⁷² Az arab tavasz megmozdulásai, a Los Indignados és az Occupy tüntetőinek egymásra találása és a radikális baloldali értelmiségiek támogatása egyszerre biztosítja a lehetőséget arra, hogy a hatalmi és gazdasági különbségekre valamilyen reflexió alakuljon ki.

A magyar hallgatói mozgalom elsősorban a hazai viszonyokra koncentrál, nem foglalkozik a nemzetközi pénzügyi rendszerrel, az egyenlőtlen nemzetközi gazdasági-hatalmi struktúrákkal, és nem fogalmaz meg általános kapitalizmuskritikát. Annak ellenére is alig-alig jelennek meg az újbaldali eszmék, hogy a hálózat indulása erősen kötődik a Corvinuson működő Társadalomelméleti Kollégium tagjaihoz, amely ismert ez irányú elköteleződéséről.

Talán a némileg erősebb lokális jellegből következik a másik szembetűnő különbség, nevezetesen, hogy a Hallgatói Hálózat szervezetszerűbben működik, mint az Occupy-csoportok az Egyesült Államokban: már rendelkeznek tagnyilvántartással, próbálják összehangolni a külső kommunikációt, nyilatkozatokat, országos munka-

A HaHA felvonul (Ránki Dániel felvétele)

csoportokat alakítanak ki. Hogy a szervezetté válás és intézményesülés meddig halad, azt jelenleg nehéz lenne eldönteni.

Az ideológiai háttér és a globális-lokális különbségek mellett azonban számos hasonlóságot is felfedezhetünk:

A RÉSZVÉTEL HANGSÚLYOZÁSA

A beszámolók szerint a spanyol és amerikai események fő ereje nem a létszámban, vagy a tömeg magával ragadó erejében rejlett. A fő vonzóerő a részvétel volt. Hogy bárki megszólalhatott, beszélhetett, a viták és részt vehetett a problémák megvitatásában. Minden mozgalom központi célja, hogy aktivizálja az állampolgárokat. A gyűlések többsége nyitott, azoknak van szavazati joga, akik éppen jelen vannak.

SEMMI SINCS ELŐRE ELDÖNTVE

A részvétel fontosságával függ össze, hogy rendszerint nincsenek előre meghatározott célok. A mozgalmak azt tűzik ki feladatuk, hogy az emberek gyűljenek össze, és döntsék el közösen, mit akarnak tenni. Így a hosszabb távú célokat is gyűléseken és fórumokon határozzák meg, és minden akciót próbálnak úgy megszervezni, hogy a résztvevők dönthessék el a következő lépéseket. Persze az első nagyobb hatású gyűléseken elfogadott célok aztán alapját jelenthetik a további követeléseknek, ahogy ezt a hallgatók hat pontjánál tapasztaltuk.

MINDENKI SAJÁT MAGÁT KÉPVISELI – A BÁZISDEMOKRÁCIA TECHNOLÓGIÁI

A részvételi módokkal kapcsolatban sok kritika éri a mozgalmakat: többen azt vetik a szemükre, hogy a részvétel egyenlő lehetősége illúzió, hiszen egyrészt mindig csak az szavaz, aki éppen jelen van, másrészt a vélemények megfogalmazásához és érvényesítéséhez megfelelő készségek szükségesek, amelyekkel a magasabban iskolázott, jobb társadalmi háttérű csoportok képviselői rendelkeznek.

A mozgalomnak sem választott, sem önjelölt vezetői nincsenek. Nincs elnöke vagy vezető testülete, a stratégiai és operatív döntések is közösen, fórumszerűen születnek meg. Nagyrészt ebből fakad a másik gyakori kritika is, mely a nehézkes működésre, a bázisdemokratikus jelleg miatt a döntések lassúságára vonatkozik.

A hallgatói mozgalmak fórumain és gyűlésein alapul, hogy mindenki a maga nevében beszél. Hiába tagja más szervezetnek, vagy esetleg egy másik csoport delegálta, ez nem ad nagyobb súlyt a véleményének. Persze, néha ez az elv sérül vagy változik: amennyiben az országos hálózat kezd kiépülni, és a távolság miatt nem lehet jelen a megbeszélés helyszínén minden tag, akkor ilyen-olyan változatban a képviseleti elvre is szükség lehet.

A részvételi elv korlátait a nyugati mozgalmakban különböző technikákkal próbálják meg kiküszöbölni. A spanyol tüntetéseken jelent meg az *Emberek Tanácsa* módszer. Ez a fórumtechnika a siket-néma jelbeszédből származó jelek segítségével próbálja kordában tartani a fórumok nagy létszámú közönségét, azaz megpróbálja kiküszöbölni a tömegből adódó hangzavart. Rendszerint moderátorokat váltanak a gyűlések közben, hogy a felelősséget és a terhet megosszák – valamint elkerüljék a túl befolyásos szereplők kiemelését –, továbbá a moderátoroknak segédek is vannak, akik jegyzik a hozzászólók sorrendjét és jegyzőkönyvet vezetnek. A párhuzamosan, különböző városokban tartott fórumok rendszerint tartják egymással a kapcsolatot, biztosítva ezzel a koordinációt és a lehetőséget az eredmények összehangolására. Az Emberek Tanácsa Magyarországra az Occupy-mozgalmon keresztül jutott el, először a 2011. október 15-i világorradalom-tüntetésen próbálták ki. Majd a Hallgatói Hálózatba is bekerülő Occupy-tagok honosították meg a HaHa megmozdulásain is. Birtalan Gy. Gergő szerint – aki maga is tapasztalt moderátora e fórumoknak – a magyar fórumok sajátossága a konszenzusra törekvés.⁷³

Emellett elterjedtek az *online részvételi technikák*: a közösségi oldalak és online szoftverek erre jó lehetőséget adnak (a Hallgatói Hálózat például folyamatos fórumnak nevezte el Facebook-csoportját, a döntéseket pedig a közösségi döntéshozatalra kifejlesztett nyílt forráskódú szoftver segítségével hozzák).⁷⁴ Sorra jöttek létre az élő közvetítést vállaló oldalak, ahol hozzá is lehet szólni az eseményekhez.⁷⁵

Az amerikaiak szívesen használták az *emberi mikrofon* technikáját: ez egyrészt demonstrációs eszköz, másrészt a gyűlések moderálására is alkalmas. A technikát már korábban is alkalmazták a globalizációkritikus mozgalmak. Lényege az, hogy a tömeg megismétli a beszélő mondatait, így adva tovább az információt. New Yorkban akkor kezdték használni, amikor a rendőrség nem engedte, hogy

hangosbeszélőt vagy bármilyen elektronikus hangerősítőt használnak a tüntetők.⁷⁶

A döntések sokat kifogásolt nehézkességét ellensúlyozhatja az, hogy a sok vélemény becsatornázása növeli a döntések minőségét. Ráadásul ez a módszer szimbolikus jelentőséggel is bír, hiszen mindegyik mozgalom azt hiányolja, hogy a döntéshozók nem vonják be az állampolgárokat a döntéshozatalba. Emellett a döntések kidolgozására gyakran ad hoc vagy állandó munkacsoportok alakulnak ki. Az ad hoc munkacsoportok a fórumok közben jönnek létre a petíciók, vélemények megfogalmazására, majd az így megfogalmazott szövegekről a teljes fórum hoz döntést. Az állandó munkacsoportok a szervezeti struktúra részét képezhetik.⁷⁷ A New York-i tüntetők 82 munkacsoportot hoztak létre, különböző időtávra és célokkal, míg a HaHá-nak hat állandó, országos munkacsoportja van. Ezek között az egyik oktatási-szakmai ügyekre, a másik az új sejtek segítésére szakosodik, míg van, amelyik az operatív ügyek előkészítésével, az online döntéshozatali technikák fejlesztésével vagy a kommunikációval foglalkozik.

ESZKÖZTÁR – DEMONSTRÁCIÓK, TÉRFOGLALÁS ÉS SIT-IN

A magyar mozgalmak eszközeikben mindenképpen különböznek abban, hogy eddig csak rövid távú „sit-inekre” vállalkoztak, hosszú távú terület- vagy épületfoglalásra nem, annak ellenére, hogy ez a fórumokon többször is felmerült. A 2011. november 11-i Bank Center előtti Occupy-akció egyik szervezője így nyilatkozott: „Ma este még nem fogunk itt aludni, ez egészen biztos, viszont ha megfelelő létszám lesz, akkor itt alszunk.”⁷⁸ Egy akciót a kellő létszámhoz kötni stratégiai hiba lehet, hiszen éppen az akció hivatott kimozdítani az egyébként passzív vagy kevésbé aktív állampolgárokat. Erre magyar példákat is láttunk: Az első egyetemfoglalás esetében a Mil-

la szervezett rögtönzött szimpátiatüntetést, a 2012. december 12-i tüntetésen a Parlament előtt ácsorgó fiatalok támogatására pedig Szolidaritás-aktivisták jelentek meg inkognitóban forró teával. A területfoglalás spontán is kialakulhat (mint a spanyoloknál), de meg is lehet tervezni – ahogy az Adbusters tette. A tömeges mozgósításhoz azonban mindkét esetben hozzájárulhatott, hogy a tüntetést két hónappal korábban meghirdették, no meg fontos tényező a csatlakozó szervezetek mobilizációs ereje.

Az akciók terjedését különböző *útmutatók és beszámolók* segítik. Az Occupy-mozgalmak kiterjedt honlaphálózatot hoztak létre, amelyek nem csak nyilvántartják az eseményeket, hanem külön oldalt szentelnek a személyes és megindító történeteknek, valamint pontos útmutatókat hoznak létre egy-egy módszer, akció adaptálását segítő. ⁷⁹

SZOLIDARITÁS

Attól függetlenül, hogy pontosan kik jelentik a mozgalom bázisát, megfogalmazzák az átfogó szolidaritás elvét. A „mi vagyunk a 99%” szlogen pontosan azt jelenti, hogy mindenki, akit a politikai vagy gazdasági rendszer bizonytalanságban tart, együttérzésre számíthat: a hajléktalanok, a munkások, a bizonytalan állású értelmiségiek, az alulfizetett tanárok, a hitelválság miatt lakásukat elvesztők. E szolidaritás néhány helyen már túlmutat a nyilatkozatokon, főként a szakszervezetekkel alakult ki együttműködés 2012 novemberében.

2012. március 29-én az M15 támogatásával általános sztrájkot tartottak Spanyolországban, majd november 14-én N14 néven az Európai Szakszervezeti Konföderáció támogatásával görög, spanyol, ciprusi és portugál szakszervezetek szerveztek általános európai sztrájkot. Ennek szervezésében az M15 és Occupy-hálózat is részt vett. ⁸⁰ Magyarországon a hallgatói mozgalom elsősorban a pe-

dagógusok és a felsőoktatásban dolgozók szakszervezeteivel működik együtt az OFEF keretében. ⁸¹

Az okok

Egy sikeres forradalom vagy mozgalom okait roppant nehéz feltárni. Ráadásul a spanyol és az amerikai mozgalom, vagy a Görögországi események mögött más és más kiváltó okok állnak. Éppen ezért nem törekszem teljességre, csupán néhány általános tényezőt villantok fel, amely minden bizonnyal szerepet játszott a sikerességben, és a jelenlegi magyar mozgalmak sikere mögött is meghúzódhat.

A KILÁTÁSTALANSÁG

A megmozdulások mögött találunk olyan tényezőket, amelyek főként a fiatalok (30 alattiak) elkeseredettségére adhatnak okot, de az idősebb korosztályokat is érintik. Görög- vagy Spanyolországban, de az Egyesült Államokban is olyan folyamatokat tapasztalunk, amelyek jelentősen rontják a mindennapi életkilátásokat:

A munkanélküliség a két európai országban 2011-re az egekbe szökött: Spanyolországban például majd' 22%-os, a legmagasabb Európában, de ez javarészt a fiatalokat sújtja. A válsággal az idősebb korcsoportokat is elérte a munkanélküliség növekedése, azonban jóval kisebb mértékben, mint a fiatalokat: Görög- és Spanyolországban a 25 év feletti népességben 5-6%-kal, a fiatalok között 9-10%-kal csökkent a munkával rendelkezők aránya. Az 1. és 2. táblázat adataiból jól látszik, hogy más léptékben ugyan, de Magyarországon és az Egyesült Államokban is hasonló a tendenciák.

1. táblázat: Az alkalmazottak aránya a 15–24 éves korosztályban évenként, 2005–2011 (Forrás: OECD)

Ország/év	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Görögország	25,0	24,3	24,0	23,6	22,9	20,4	16,3
Spanyolország	38,3	39,6	39,1	35,9	28,0	24,9	21,9
Magyarország	1,8	21,7	21,0	20,1	18,1	18,3	18,3
Amerikai Egyesült Államok	53,9	54,2	53,1	51,2	46,9	45	45,5

2. táblázat: Az alkalmazottak aránya a 25–55 éves korosztályban évenként, 2005–2011 (Forrás: OECD)

Ország/év	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Görögország	74,1	75,3	75,6	76,2	75,4	73,3	69,0
Spanyolország	74,4	75,8	76,9	75,3	70,7	69,6	68,7
Magyarország	73,7	74,2	74,6	74,4	72,8	72,5	73,1
Amerikai Egyesült Államok	79,3	79,8	79,9	79,1	75,8	75,1	75,1

A munkaerő-piaci helyzet romlása és stagnálása mellett a lakásárak, lakhatási költségek növekedése is jelentős szerepet játszhatott az európai mozgalmak esetében. Az USA-ban ehhez járult az felsőoktatási intézmények tandíjának – néhány államban drasztikusnak mondható – emelkedése is, valamint az, hogy a fiatalok vagyonát is jóval súlyosabban érintette a válság, mint az idősebb generációkét.⁸²

Magyarországon elsősorban nem a munkanélküliség indította el a tiltakozásokat, hanem a politikai szándék hirtelen változása, a fenyegetés, hogy egymást követő két évben drasztikusan csökkentik a keretszámokat. A rosszabb munkaerő-piaci kilátások és az átlagos keresethez mérten túlméretezett tandíjak, illetve az eladósodás

réme a hitelválság után a felsőoktatásba belépő, vagy a bolognai rendszerben továbblépni kívánó generációkban nagyfokú elkeseredést váltott ki. Ezt a rossz közérzetet csak fokozta annak belátása, hogy ma már egy BA szintű diploma nem a kiugróan magas jövedelem megszerzésének, hanem a legtöbb területen a munkaerőpiacra való belépés feltétele.

NEM AZOK VISZIK EL A BALHÉT, AKIK A BAJT OKOZZÁK

A romló helyzetet tovább súlyosbítják a gazdasági válság – vagy az elhibázott gazdaságpolitika – következtében szükségessé vált megszorító intézkedések. Ezeket könnyebben el lehetne fogadtatni, ha az Európai Unió periferiáján működő országok lakói, vagy az egyre növekvő oktatási költségeket viselő diákok nem azt tapasztalnák, hogy a hitelválság kipattanásáért felelősnek tartott bankrendszer állami mentőövet kap, és vezetőinek még a válság éveiben is hatalmas jutalmakat oszt. Ezért érzik úgy, hogy nem azok viszik el a balhét, akik a bajt okozták, hanem a hétköznapi emberek, a „99%”. Többek között ez az érzés támogatja meg a nyugati mozgalmak kapitalizmuskritikáját.

Magyarországon ezzel szemben inkább a politikai rendszer kritikájával találkozunk. Az Occupy Hungary ugyan a hallgatói mozgalmaknál rendszerkritikusabb eszmét képvisel, de az általam megkérdezett aktivisták saját emlékeik szerint már 2011. szeptember-októberében is úgy látták, hogy a „globkrit” gondolatoknak nincs nagy esélyük, inkább a részvételi demokrácia eszméje lehet sikeres. Ugyanakkor a kettő szorosan összefügg, hiszen a kritika gyakorlásának elsődleges formája a Wall Streeten is a közvetlen részvétel volt.

A TEREP MÁR ELŐ VAN KÉSZÍTVE

A „robbanásban” mindenképpen szerepet játszott, hogy régóta érlelődő folyamatokról van szó: Spanyolországban már 2006–2007-ben tüntetések voltak a magas lakhatási költségek miatt, és egy kisebb csoport továbbra is aktív maradt, tevékenységüket a 2008-as hitelválság igazolta is. Ez a mozgalom nem csak jelenlétével, hanem a korábbi visszafogott nyelvezet helyett bevezetett sarkosabb megfogalmazásaival is hatott az M15-re. Az egészségügyi és oktatási rendszert érintő megszorítások jelentős mozgósító erővel bírtak.⁸³ Ezek mellett pedig a Global Justice Movement 2000-es évek eleji mozgósításai nyomán létrejött és 2011-re kellőképpen megerősödő közösségi kezdeményezések megfelelő táptalaját jelentették az elinduló mozgalom gyors terjedésének. Az Egyesült Államokban a tandíjak emelése volt az a téma, ami az egyetemi diákságot az Occupy előtt is mozgatta.⁸⁴

Magyarországon a 2010 óta folyamatosan szerveződő tüntetésekben a hallgatók jelentős szerepet vállaltak. Például az Egymillióan a Sajtószabadságért is egy hallgatói csoportból nőtt ki. Néhány hallgatói kezdeményezés pedig – így az Alkotmánybíróság jogkörének csorbítása ellen fellépő Helyzet Van csoport – a hallgatói mozgalom közvetlen elődjének is tekinthető.⁸⁵ A felsőoktatás ügyében már a robbanás előtt egy évvel is hasonló témájú, ám jóval kevesebb hallgatót mozgósító megmozdulások során a hálózat megismert és kipróbált néhány működési módot, és korrigálni tudta azokat. Így 2012 végére a tömeges mozgósításra alkalmasabb szerveződéssé vált.

A Fidesz-székház elfoglalása, 2013. március 13. (Kaszics Bálint felvétele)

AZ INTERNET SZEREPE

A közösségi oldalak szerepe a mozgósításban és az önkéntelenül is ösztönző minták elterjesztésében minden bizonnyal fontos volt. El-Búazízi akcióját például Hernandó de Soto, az Intitute for Democracy and Liberty igazgatója és munkatársai kutatása szerint harmincöten ismételték meg. Szerencsére a kevésbé önkárosító vagy erőszakos véleménynyilvánítási formák és a szerveződés eszközei ennél jóval nagyobb mértékben terjedtek el: az egyetemek, épületek, terek elfoglalása, az Emberek Tanácsa, az emberi mikrofon mind olyan eszközök, amelyek az internet nélkül nehezebben, lassabban jutottak volna el egyik szervezettől a másikig. Az online részvétel pedig a demokratikus döntéshozatal lehetőségeit is kiterjesztheti. Ugyanakkor az internet önmagában nem elég. A rendelkezésre álló adatok szerint egy-egy nagyobb akció során villámgyor-

san alakultak a különböző tüntetések, csoportok, szerveződések. A Hallgatói Hálózat példája azonban jól mutatja, hogy önmagában a tömegmédiában vagy a közösségi oldalakon terjedő minták nem elegendők ezek működéséhez: ott ragadnak meg igazán, ahol már eleve kialakult csoportokat találunk meg.

Az internet szerepe egy másik terepen is tetten érhető lehet. Egy holland, egyetemisták körében végzett vizsgálat arra jutott, hogy a fiatalok a közvélekedéssel ellentétben nem apolitikusak, csupán a klasszikus politikai részvétellel szemben online, individuális részvételi tevékenységeket részesítenek előnyben (megosztás, kommentelés, blogok írása).⁸⁶ Így az internet nagyon jó terep lehet mozgósításukra, azonban ha nincsenek olyan közösségek, szervezetek, amelyekbe ez a mozgósítás becsatornázná őket, hosszú távon nem alakul ki mozgalom. Erre a magyar események is jó példával szolgálnak: a 2012. februári események már adhattak egy lökést a kis, helyi közösségek képződésének, és a decemberi tüntetés legalábbis ezek csíráit találhatta meg.

A VÁLSÁG HATÁSA A SZEMÉLYES HÁLÓZATOKRA

A mozgalom fellendülésében feltehetően a válság nem csak azért játszott szerepet, mert hozzájárult az életkörülmények gyors romlásához, hanem ennél közvetettebb módon is. A válság során:

- a) az intézményi keretek cseppfolyósabbá válnak, a megszokott intézmények átalakulnak, vagy kevésbé megbízhatóan teljesítenek;
- b) általában egyre szűkösebbek a mozgósítható erőforrások.

Az információszerzés és a rendelkezésünkre álló erőforrások minél hatékonyabb kiaknázása érdekében ilyenkor a kapcsolatok fokozott mozgósítására kényszerülnek az emberek. Ha valamit be kell szerezni, meg kell javítani, inkább kérnek segítséget ismerőseiktől.

Amellett, hogy ez bizonyos körülmények között a korrupciónak is kedvezhet, az így működésbe hozott és esetleg meg is erősödő kapcsolatok – a kilátástalanság miatt érzett dühvel együtt – a mozgósításnak is ideális talaját jelenthetik.

Néhány kritikai megfigyelés

Az eddigiekben már tárgyalt, főként a működést és részvételt érintő kritikák mellett találkozhattunk néhány – talán súlyosabb – problémával is. A mozgalmak mindenütt az egyenlőséget, a részvétel nyitottságát hangsúlyozzák. Az amerikai mozgalmakat vizsgáló kutatók azonban felfigyeltek arra, hogy ennek ellenére a tüntetők nagy része, körülbelül 80%-a fehér,⁸⁷ és nem is tesznek különösebb erőfeszítést arra, hogy afrikai-amerikai és latin polgártársaikat is bevonják, annak ellenére, hogy a gazdasági problémák őket jobban érintik.⁸⁸ Több helyen előfordult, hogy egészségügyi és tisztasági okokra hivatkozva elküldték a hajléktalanokat az egyébként korábban általuk is használt parkokból.⁸⁹ Jonathan Neumann, a Commentary című neokon lap szerzője azt veti az Occupy szemére, hogy a 99% versus 1% narratíváról könnyen lehet antiszemita összeesküvés-elméletekre, az Occupy terminológiából pedig az izraeli–palesztin konfliktusra asszociálni. Emellett példákat hoz az Izrael-ellenes megnyilvánulásokra a tüntetők köréből.⁹⁰ Fontos hangsúlyozni, hogy ezek a kritikák elsősorban az amerikai Occupy-mozgalmat érintik és – bár itt-ott megjelenhetnek egy laza hálózat elszórt pontjain ilyen elemek – sem az afrikai-amerikaiak, sem a hajléktalanok kirekesztése, illetve az antiszemita–Izrael-ellenes felhangok nem mondhatók jellemzőnek. A magyarországi mozgalmak esetében pedig e kérdések egyike sem merül fel, bár valószínűleg a protestálók között kevesebb lehet a roma származású, de ez inkább annak tudható be, hogy a felsooktatásban eleve alacsonyabb az arányuk.

A TÖRTÉNET NYITOTT VÉGE

Magyarországon további akciók és tüntetések várhatók, ha pedig a követelések mégis teljesülnének, rengeteg helyi ügy marad még megoldatlan.

Tiltakozás az alkotmány ellen, 2013. március 11. (Koszics Bálint felvétele)

Már most kétségtelen azonban, hogy az elmúlt évtized tendenciáitól eltérően egy eddig csendes, a politikai részvétel eszközeiben inkább individuális csoportot sikerült kollektíven mozgósítani. Magyarországon ennek különösen nagy a jelentősége: rövid távon fel-

élénkíti a civil társadalmat, hosszú távon pedig olyan generációs élményt jelenthet, amely évekre meghatározhatja ennek a nemzedéknek az állampolgári öntudatát.

JEGYZETEK

- 1 Andersen, K. (2011): „The protester” *Time Magazine*, 14–12.
- 2 A *The Economist* nevezte tintapaca-tüntetésnek az Occupy Wall Street-i demonstrációkat, mert úgy látta, a tüntetőknek nincs konkrét céljuk. „The Inkblot Protests” *The Economist*, (Lexington) <http://www.economist.com/node/21531481> – legutóbbi letöltés: 2013. 01. 15.
- 3 E sorok írója nem tagja egyik megnevezett mozgalomnak sem, azonban rendszeres résztvevője a kisebb-nagyobb tüntetéseknek és akcióknak.
- 4 Ld. Hernando de Soto: „The Real Mohamed Bouazizi” (2011) http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/12/16/the_real_mohamed_bouazizi – legutóbbi letöltés: 2013. 01. 15.
- 5 L. Sari Hanafi: Lessons of the Jasmine revolution. *Al Jazeera* 2011. 01. 23. <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/01/201111985641326468.htm>, letöltés: 2013. 01. 10.; Hernando de Soto (2011).
- 6 Ezzel kapcsolatban lásd Lucan Way írását ebben a kötetben.
- 7 Spanyolul Indignados, de inkább M15-nek nevezik. Az indignados elnevezést Stéphane Hessel könyve, a magyarul is megjelent *Háborodjatok fel!* ihlette, amelynek fő üzenete, hogy a felháborodást alapvetően nem külső okok váltják ki, hanem mindenki, aki elkötelezett a köz ügyei iránt, megtalálja a maga felháborodásának okát. (l. Hessel, S. 2011)
- 8 A szervező csoport neve spanyolul Democracia Real Ya!, a honlap: <http://www.democraciarealya.es/> – legutóbbi letöltés: 2013. 01. 15.
A választásokra május 22-én került sor. Már korábban is úgy tűnt, hogy a választók az akkor kormányzó Szocialista Munkáspártot fogják megbüntetni szavazataikkal a magas megélhetési költségek és munkanélküliség miatt. Erről l. Factbox-Spain regional and municipal elections May 22. Reuters. 2011. 05. 11.
<http://www.reuters.com/article/2011/05/11/spain-election-regional-idUSMAE7430NW20110511> – legutóbbi letöltés: 2013. 01. 15.
- 9 Castañeda, Ernesto. 2012. „The Indignados of Spain: A Precedent to Occupy Wall Street” *Social Movement Studies* 11 (3–4): 309–319.

- 10 Az Anonymous a bemutatott mozgalmaknál is lazábban szerveződő online mozgalom. Tagjai többnyire ismeretlenek, ha megjelennek, előszeregettel használják a 2005-ös *V mint Vendetta* című filmből ismert Guy Fawkes-maszkot, ami a mozgalom egyik jelképévé vált. Az Anonymous jellemzően online hajítja végre akcióit, honlapok, szerverek, hálózatok ideiglenes megbénításával, online felületek átalakításával. Főként az internet bármilyen cenzúrázása, a szólásszabadság megsértése ellen lépnek fel, de témáik között szerepel az Occupy-mozgalmakhoz hasonló baloldali rendszerkritika is.
- 11 Morell, Mayo Fuster. 2012. "The Free Culture and 15M Movements in Spain: Composition, Social Networks and Synergies" *Social Movement Studies* 11 (3–4): 386–392.
- 12 Sanchez, Juanlu: „Madrid’s M15 movement decides to take the risk and stay camped at Sol. Periodismohumano” *Human Journalism* 2011. 05. 31. Fordította García, Blanca.
<http://english.periodismohumano.com/2011/05/31/madrid%C2%B4s-m15-movement-decides-to-take-the-risk-and-stay-camped-at-sol/> – legutóbbi letöltés: 2013. 01. 10.
- 13 Morell, 2012.
- 14 Frayer, Lauren: Inspired by Arab Protests, Spain’s Unemployed Rally for Change. Voice of America. 2011. 05. 18.
<http://www.voanews.com/content/inspired-by-arab-protests-spains-unemployed-rally-for-change-122237154/139615.html> – legutóbbi letöltés: 2013. 01. 10.
- 15 Manuel Castells a legismertebb szociológusok közé tartozik. Elsősorban az információs társadalom hatásainak magyarázatában betöltött szerepe miatt ismerik, ugyanakkor más területeken – például a társadalmi mozgalmak, városszociológia területén is megkerülhetetlen szerző.
- 16 Tremlett, Giles: Spanish protesters head for standoff with police in Madrid square – Thousands of anti-government protesters in Madrid and other cities refuse to leave as interior minister warns of intervention. The Guardian 2011. 05. 20.
<http://www.guardian.co.uk/world/2011/may/20/spanish-protesters-standoff-police-madrid> – legutóbbi letöltés: 2013. 01. 10.
- 17 Ryzik, Melena–Mackey Robert: "Police Clash With Protesters in Barcelona. The Lede blog" (The New York Times). 2011. 05. 27.
<http://thelede.blogs.nytimes.com/2011/05/27/police-clash-with-protesters-in-barcelona> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 18 A Manifesto teljes szövegét lásd a Mellékletben.

- 19 Morell 2012
- 20 Az október 15-i esemény honlapja: <http://15october.net/> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 21 Andersen, K. (2011)
- 22 Anonymous Joins #OCCUPYWALLSTREET. <http://www.adbusters.org/blogs/adbusters-blog/anonymous-joins-occupywallstreet.html> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 23 Protesters in N.Y.C. blast money in politics. CBSNEWS 2011. 10. 09.
<http://www.cbsnews.com/stories/2011/09/17/national/main20107772.shtml> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 24 Korábbi nevén Liberty Plaza, azaz Szabadság tér, amit egy magáncég, a Brookfield Properties felügyel.
- 25 Sharlet, Jeff (2011)
- 26 <http://directory.occupy.net/occupations> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 27 A honlap felsorolja a tudomására jutott eseteket, a forrást megjelölő linkkel, a letartóztatottak számával. L. <http://stpeteforpeace.org/occupyarrests.sources.html> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 28 Sherter, Alain: In day of protests, "Occupy Wall Street" faces police violence. Cbsnews. 2011. 10.17.
http://www.cbsnews.com/8301-505123_162-57326876/in-day-of-protests-occupy-wall-street-faces-police-violence/ – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 29 Angolul: We are many, we are the 99%.
- 30 A projekt honlapja: <http://wearthe99percent.tumblr.com/> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
A projektről és a kifejezésről: Weinstein, Adam (2011) „We Are the 99 Percent” Creators Revealed
EXCLUSIVE: MoJo interviews the two activists behind Occupy Wall Street’s poignant Tumblr sensation. Mother Jones. 2011. 10. 7.
<http://www.motherjones.com/politics/2011/10/we-are-the-99-percent-creators> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 31 17-20%-kal, míg a teljes amerikai gazdaság 62,5%-kal (Michel–Shierholz 2011). Az amerikai háztartások vagyonának dollárban számolt medián értékének változásáról van szó. L. Gottschalck–Vornovitsky 2012.)
- 32 Domhoff, W. (2013): „Wealth, Income, and Power. Who Rules America?” 2013. Február <http://www2.ucsc.edu/whorulesamerica/power/wealth.html> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 33 Exploring the civic anatomy of OWS. Martha FB-posztja az Occupyresearch.net-en. 2012. 03. 24.

- <http://www.occupyresearch.net/2012/03/24/exploring-the-civic-anatomy-of-ows/> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 34 Captain, Sean (2011): „The Demographics Of Occupy Wall Street” FastCompany.com 2011. 10. 18.
<http://www.fastcompany.com/1789018/demographics-occupy-wall-street> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 35 Occupy Wall Street: „Zuccotti Park re-opens – as it happened” The Guardian – News Blog
<http://www.guardian.co.uk/world/blog/2011/nov/15/occupy-wall-street-zuccotti-eviction-live> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 36 Gabbatt, Adam–McVeigh, Kevin Harris, Paul (2011) „NYPD defy supreme court over clearance of Occupy Wall Street” The Guardian 2011. 11. 15.
<http://www.guardian.co.uk/world/2011/nov/15/occupy-new-york-police-supreme-court> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 37 L. Occupywallstreet.org – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 38 The 99 Percent Declaration. <https://sites.google.com/site/the99percentdeclaration/> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 39 Az esemény az ún. Hamisítás elleni kereskedelmi megállapodás, amelyet több európai ország, az Amerikai Egyesült Államok, Japán, Dél-afrikai Köztársaság, Mexikó, Marokkó írt alá, célja pedig az interneten elkövetett vagyon elleni (hamisítás, szerzői jogok megsértése stb.) bűncselekmények megakadályozása lett volna. Az ACTA olyan széles jogokat adott volna a hatóságoknak az internetezők ellenőrzésére, amely világméretű tiltakozó mozgalmat robbantott ki, a melynek hatására több ország is visszakozott, és az Európai Parlament is elutasította a megállapodást. L. www.stopacta.info, a tiltakozó megmozdulás Facebook-oldala: <https://www.facebook.com/events/239140316165296/> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- Az Occupy Budapest Facebook-oldala: <https://www.facebook.com/ OccupyBudapest> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 40 Az esemény Facebook-oldala: <https://www.facebook.com/events/104015519690046/> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 41 A május 29-i esemény Facebook oldala <https://www.facebook.com/events/126786077400470/?ref=22>, L. Eseményoldal: <https://www.facebook.com/events/231916066823274/?ref=3> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- Valódi Demokráciát Most, Budapesten is! Kettős Mércé Blog. 2011. 05.28. http://magyarinfo.blog.hu/2011/05/28/valodi_demokraciat_most_budapestben_is – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 42 A sir-in egy-egy ház, iroda, épület elfoglalásának angol neve.

- 43 Világforradalom-a valódi demokráciát most. Az Occupy Budapest által közzétett videó a 2011. október 15-i eseményről. http://www.youtube.com/watch?v=iAos01gvQ_U – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 44 Occupy 2.0 – Szubjektív beszámoló. (írta utopszjikij), ekomozgalom.hu 2011. 05. 15.
<http://ekomozgalom.hu/occupy-2-0-budapest/> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 45 Vitaindító témajavaslatok október 15-ére: <http://vilagforradalom.wordpress.com/temajavaslatok/> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 46 „Mit akar az Occupy Pécs? Ökoanarchisták, feministák és baloldali szimpatizánsok akcióznak” Pécsi Újság.hu. 2012.09.12. <http://www.pecsiujsag.hu/pecs/hir/helyi-hireink/mit-akar-az-occupy-pecs-okooanarchistak-feministak-es-baloldali-szimpatizansok-akcioznak> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 47 Érdekvédő hálózatot hoztak létre a középiskolások. MTT-hír. 2013. 01. 19. közölte a hvg.hu http://hvg.hu/itthon/20130119_Erdekvedo_halozatot_hoztak_letre_a_kozepi – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 48 A Mierthallgatók blogja: Mierthallgatók.blog.hu; A HÖÖK 1989-ben alakult (Országos Felsőoktatási Érdekvédelmi Szövetség néven, 1994-ben vette fel a mai nevét), és az egyes egyetemeken, főiskolákon működő hallgatói önkormányzatokat fogja össze. Forrás: A magyarországi Hallgatói Önkormányzati Mozgalom történetének vázlata. <http://hook.hu/rolunk> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- A Hallgatói Hálózatot zárta ki az ELTE. Index. 2006.09.19. <http://index.hu/belfold/0919eltebtk/> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 49 Még januárban tárgyalnának a rektorok és a diákok az egyetemek pénzéről. Eduline. 2013.01.17. http://eduline.hu/felsooktatasi/2013/1/17/Meg_januaban_targyalnak_a_rektorok_es_a_LXYLU9 – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 50 „Rendkívüli szünet Az ELTE-n” Index. 2006. 09. 20. <http://index.hu/belfold/elte0920/> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 51 Jó Hajnalka: „Megfelezné az egyetemek számát a kormány” Origo. 2011.05.04.
<http://www.origo.hu/itthon/20110504-a-felsooktatasi-atalakitasarol-szolo-kormanyzati-terv.html> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 52 „Kitiltották a Corvinusról a Hallgatói Hálózat éjszakai felsőoktatási vitáját” Eduline. 2011. 06. 15.
http://eduline.hu/felsooktatasi/2011/6/15/20110615_hallgati_halozat_corvinus_tiltas – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 53 Lásd a 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról

- 54 „Gimnazisták és egyetemisták tiltakozása az Educatio kiállításon” Mo-hamagazin. 2012. 01. 20.
http://www.youtube.com/watch?v=MUK_QF5octg – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 55 Az utolsó nyílt nap Facebook-oldala: <https://www.facebook.com/events/239367222807130/>,
 Az ELTE, a Műegyetem és a Corvinus előtt tüntetnek február 15-én a diákok. Eduline. 2012. 01. 30.
http://eduline.hu/erettsegi_felveteli/2012/1/30/Hallgatoi_Halozat_februar_15_tuntetes_IF8IHQ – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 56 „Elfoglalták az ELTE Jogi Karát a tüntető diákok” Eduline. 2012. 02. 15. http://eduline.hu/felsooktatas/2012/2/15/Tudositas_a_Hallgatoi_Halozat_tuntetesrol_AMC28I – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 57 Forrás: „A Hallgatói Fórum által elfogadott követelések” a HaHa blogján, http://hallgatoihalozat.blog.hu/2012/02/17/a_hallgatoi_forum_alta_elfogadott_kovetelesek – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 58 „Létrejött az Oktatói Hálózat – Aggodalom szülte a kezdeményezést” www.iskolabazis.hu. 2012. február
http://www.iskolabazis.hu/cikk/letrejott_az_oktatoi_halozat_aggodalom_szulte_a_kezdemenyezest – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 59 „Ülősztrájk a SOTE rektori hivatalában” hallgatoihalozat.blog.hu. 2012.03.28. http://hallgatoihalozat.blog.hu/2012/03/28/ulosztrajk_a_sote_rektori_hivatalaban – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 60 Buden, Boris: „Az egyetemfoglalás boszorkánykonyhája, avagy a zág-rábi bölcsészet- és társadalomtudományi kar elfoglalásának modellje” https://docs.google.com/document/d/1_8f78ZNpZetmLG72EnayQ1NxuZN2IYQKPZ-124RpLMo/edit – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 61 „Hogyan készült? A Forradalom” Chanimano bejegyzése. [Hallgatoihalozat.blog.hu](http://hallgatoihalozat.blog.hu) 2012. 12. 26. http://hallgatoihalozat.blog.hu/2012/12/26_hogyan_keszult_a_forradalom#more4981683 – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 62 (L. az előző lábjegyzet)
- 63 Az eredetileg tervezett 15 500 helyett.
- 64 „Keretszámvágás: hétfő délután az ELTE-n tüntet a Hallgatói Hálózat” Eduline. 2012. 12. 06. http://eduline.hu/felsooktatas/2012/12/6/Keretszavagas_hetfo_delutan_az_ELTE_n_tunte_ONH4MI – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 65 „Két petíciót is kapott a diákoktól a kormányhivatal” Szegedma. 2012. 12. 11. <http://szegedma.hu/hir/szeged/2012/12/szte-s-egyetemistak-foglaltak-el-a-kormanyablakot.html> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.

- 66 A hat pont a Hallgatói Hálózat blogján: „Új felsőoktatási rendszer: bizonytalanság és diktatúra” 2012. 12. 16. http://hallgatoihalozat.blog.hu/2012/12/16/uj_felsooktatasi_rendszer_bizonytalansag_es_diktatura – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 67 Februártól újra demonstrálna a HaHa. MNO. 2013. 01. 07.
<http://mno.hu/belfold/februartol-ujra-demonstralna-a-haha-1129347>,
 letöltés: 2013. 01.15.
- 68 Videó: Karácsonyi „nemüdvözetlet” kapott a kormány egyetemi tanároktól. Eduline. 2012. 12. 22. http://eduline.hu/felsooktatas/2012/12/22/Video_karacsonyi_nemudvozletet_kapott_a_kor_FIZE8T – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 69 „Jogsértő iskolák – így fojtják el a diáktiltakozásokat” atlatszo.hu. 2013.01.18.
<http://atlatszo.hu/2013/01/18/jogserto-iskolak-igy-fojtjak-el-a-diaktiltakozasokat/> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 70 Lásd a térképet itt: <http://www.xkk.hu/ugyeink/2-uncategorised/29-diakok-a-jovoert> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 71 Többek között Gagyi Ágnes (2011) fogalmaz meg ilyen kritikát. Írása szerint bár az Occupy Wall Street a 99% és látszólag általános elvek képviselésében lép fel, elsősorban az USA helyzetét, a nyugati világ privilegizált státuszát akarja megerősíteni, és nem reflektál a globális gazdasági rendszerben egyébként elfoglalt domináns pozíciójára, amelynek fenntartása tulajdonképpen más régiók kizsákmányolásával jár.
- 72 „Noam Chomsky on America's Declining Empire, Occupy and the Arab Spring” Interjú Noam Chomskyval az Alternet Rádióban. Riporter: Joshua Holland. 2012. 04. 23. http://www.alternet.org/story/155116/noam_chomsky_on_america%27s_declining_empire%2C_occupy_and_the_arab_spring?page=0%2C0 – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 73 Forrás: Az Occupy Magyarország aktivistáival készített interjú és Birtalan Gy. Gergő: „Alaposan bemutatnak – a diáktüntető döntéshozatali mechanizmusa”. Magyar Narancs 2012. 12. 20.
<http://magyarnarancs.hu/belpol/hogyan-hozzak-donteseiket-a-diaktuntetok-83042> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 74 Taibouni Chani (2013): „Aktivistánk szivárogtat. Hogyan működik a Hallgatói Hálózat?” [Hallgatoihalozat.blog.hu](http://hallgatoihalozat.blog.hu). http://hallgatoihalozat.blog.hu/2013/02/08/aktivistank_szivarogtat_hogyan_mukodik_a_hallgatoi_halozat – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 75 L. Global Revolution: <http://www.livestream.com/globalrevolution> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 76 Sharlet. Jeff (2011)

- 77 Castaneda (2012)
- 78 „A pénz elveszi mindenkinek az eszét” – tüntetés a Bank Centernél. Origo. 2011. 11. 11. <http://www.origo.hu/itthon/20111111-az-occupy-budapest.html> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 79 Az Occupy esetén az Adbusters.org-ról, a spanyol mozgalmak esetében a takethesquare.net-ről érdemes elindulni e honlaphálózathoz feltérképezéséhez.
- 80 Doncel, Luis-Gómez, Manuel V. (2012): Spain's main unions call for general strike on November 14. El País. 2012. 10. 17. http://elpais.com/elpais/2012/10/17/inenglish/1350495208_363904.html – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 81 Ambivalens a hallgatók viszonya a kötetben szintén tárgyalt Szolidaritás mozgalommal. A „Szoli” többször is kifejezte támogató szándékát, így vagy úgy, ám a hallgatók a kialakuló pártpolitikai kötődések miatt nem fogadják szívesen ezt a közeledést.
- 82 A The College Board nevű nonprofit szervezet 2012-ben nyilvánosságra hozott adatai szerint a 2000-es években gyorsabban növekedtek az állami tulajdonban lévő felsőoktatási intézményeknek az alapképzésben (nálunk BA szintnek megfelelő, az USA-ban 4 éves) fizetett tandíjak, mint korábban. (Ma–Payea 2012) Néhány államban azonban az átlagosnál is jóval nagyobb mértékű volt a növekedés: 2006 és 2011 között 12 állam emelte több mint 47%-kal a képzések árát. (Baum–Ma–Payea 2012) A tandíjak emelkedése párosult a vagyonok csökkenésével: az Egyesült Államok Statisztikai Hivatala szerint 2005 és 2010 között a 35 év alatti háztulajdonosok nettó vagyonuk 37, míg a 65 év fölöttiek csupán 13 százalékát veszítették el. (Gottschalck–Vornovitsky 2012) Máshol sem jobb a helyzet: Az Egyesült Királyságban a 2010–11-es tanévben a maximálisan szedhető tandíjat 3000-ról 3290 fontra emelték, amit 2011–12-re tovább emeltek 9000 fontra, és az egyetemek többsége 6000 font vagy a fölötti tandíj szedésének igényét jelentette be. (Guardian)
- Ehhez a látjegyzethez l.: Baum, S.–Ma, J.–Payea, K. (2012): „Trends in Public Higher Education: Enrollment, Prices, Student Aid, Revenues, and Expenditures” Trends in Higher Education Series 2012. május, College Board Advocacy & Policy Center. <http://trends.collegeboard.org/sites/default/files/public-higher-education-expenditures-brief.pdf> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- Gottschalck, A.–Vornovitsky, M.: „Changes in Household Net Worth from 2005 to 2010” <http://blogs.census.gov/2012/06/18/changes-in-household-net-worth-from-2005-to-2010/> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.

- Ma, J.–Baum, S. (2012): „Trends in Tuition and Fees, Enrollment, and State Appropriations for Higher Education by State” Trends in Higher Education Series. Analysis Brief. 2012. július. College Board Advocacy & Policy Center
<http://trends.collegeboard.org/sites/default/files/analysis-brief-trends-by-state-july-2012.pdf> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- Tuition fees 2012: „What are the universities charging?” News. Datablog. Guardian.
<http://www.guardian.co.uk/news/datablog/2011/mar/25/higher-education-universityfunding>, 2011.03.25. – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 83 Morell (2012)
- 84 McCarthy, M. A. (2012): „Occupying Higher Education. The Revival of the Student Movement” New Labor Forum 21(2): 50–55. Spring 2012. Joseph S. Murphy Institute. CUNY, New York.
- 85 A helyzet van csoport tüntetés-felhívása a Sárdobáló Blogon (2010. 11. 30.) http://sardobalo.blog.hu/2010/11/30/helyzet_van_19 – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.
- 86 Hustinx, L.–Meijs, L. C. P. M.–Handy, F.–Cnaan, R. A. (2012): „Monitorial Citizens or Civic Omnivores? Repertoires of Civic Participation Among University Students” Youth & Society. 2012/1 95–117.
- 87 Captain, Sean (2011)
- 88 Campbell, E. R. A. (2011): „A Critique of the Occupy Movement from a Black Occupier” *The Black Scholar*, 41 (4), 42–51.
- 89 Smith, C.–Castañeda, E.–Heyman, J. 2012. „The Homeless and Occupy El Paso: Creating Community among the 99%” *Social Movement Studies* 11 (3–4): 356–366.
- A Hallgatói Hálózat aktivistái 2013 januárjában csatlakoztak a Város Mindenkié házfogláló akciójához, amelynek az volt a célja, hogy felhívja a figyelmet: Budapesten 2000 üresen álló lakás van, miközben sokan az utcán élnek.
- 90 Neumann, J. (2012): „Occupy Wall Street and the Jews. Providing cover for the indefensible” Commentary 2012 január
<http://www.commentarymagazine.com/article/occupy-wall-street-and-the-jews/> – legutóbbi letöltés: 2012. 12. 20.

MIKECZ DÁNIEL

Köztér és köztársaság: 4K!

Bevezető

Stabil intézményekkel, szilárd politikai hagyományokkal rendelkező országokban sem ritka, hogy az éppen hatalmon lévő politikai elit kihívói újrakezdésre, új kezdetre hivatkoznak, mikor kinyilatkoztatják politikai szándékukat. Magyarországon a korszakváltás emlegetése nélkül azonban már alig képzelhető el a politikai cselekvés, állandó hivatkozási alapot, ellenpontot ad egy új korszak kijelölése. Az új időszámítás megfogalmazása a megelőző állapot teljes elutasítását jelenti, és rendszerint egy új politikai generáció megjelenéséhez kötődik, ami sokat árul el a politikai elit zártságáról is. Generációs alapon szerveződött és a politikáról vallott hazai felfogás teljes átalakításának igényével alakult meg a Negyedik Köztársaság Y generációs mozgalom (4K!) is. A kezdetben közösségi utcai játékokat, flashmobokat szervező informális csoport politikai programjában később, párttá alakulva is központi szerepet foglal el a részvétel kiterjesztése, a politikai közösség tagjainak bevonása a döntéshozatalba és a döntések végrehajtásába.

Ebben az írásban először a 4K! történetét mutatom be, majd megpróbálom beágyazni az eseményeket a globális kihívások és generációs konfliktusok kettős problémakörébe. Kitérek azokra a hazai társadalmi, politikai jelenségekre, amelyek a 4K! számára is indo-

kolttá tették a politikai fellépést. A tanulmány végén azt a kérdést vettem fel, hogy mennyiben tekinthető társadalmi mozgalomnak a 4K!, és hogyan érintette a pártalapítás a korábbi laza szervezeti felépítést.

Asztaltársaságból politikai párt

A 4K!-t gyerekkori barátok, régi iskolatársak alapították leginkább azzal a céllal, hogy új jelentést adjanak a közösségi kezdeményezéseknek. Kezdetben szövetkezeti kocsmá létrehozásán törték a fejüket, de végül sajátos városi közösségi tevékenységeik – különböző játékok és flashmobok szervezése, párnacsaták, zászlófoglalós játékok, plázafoglalások, utcai grundfocizás – révén váltak ismertté. Az efféle kollektív városi játékok ötlete a Newmindspace csoporttól származik, amelyik Észak-Amerika keleti parti városaiban szervez hasonló eseményeket. Az arrafelé *urban playground*-nak nevezett tevékenység lényege az, hogy valódi közösségi élményt nyújtson a résztvevőknek, szervezőik szerint ugyanis a mai nagyvárosok egyfelől nem adnak lehetőséget ilyen kapcsolódásra, másfelől az egyes játékok egyben művészeti projektek is, ahol a játékosok bekapcsolódhatnak az alkotás folyamatába. Az urban playground szervezői nem fogalmazznak meg direkt politikai követeléseket, hanem közvetve arra kívánják felhívni a figyelmet, hogy az üzleti célokat szem előtt tartó városfejlesztés milyen mértékben képes ellehetetleníteni a valódi közösségek kialakulását, fennmaradását. A nagyvárosban ugyanis a közösségi terek egyre inkább privatizálódnak, az utcák bevásárlóközpontokba, a zöld területek lakónegyedek elkerített részeihez, tehát falon belülre kerülnek. Ezzel párhuzamosan pedig a közösségi tevékenységek szervezése és végzése is üzleti keretek között zajlik.

A Magyarországon szokatlan városi játékok hamar ismertté váltak a 4K!-t, folyamatosan nőtt a játékokon résztvevők száma, majd

2007–2008 körül Székesfehérvárról, Győrből és Tatabányáról is jelezték egyes csoportok, hogy részt vennének hasonló kollektív események szervezésében. 2011 elején, a március 15-i tüntetés után a szervezet három nagyvárosban mintegy 70 szervezővel működött, akcióikon 100-800 személy jelent meg, akkori levelezőlistájukra 4000-en iratkoztak fel.¹

Hogy a direkt politikai célok megfogalmazása előtti időszakban mit jelentett a kezdeményezők számára a 4K!, és hogyan kívánták azt bemutatni a közösségi akciókhoz újonnan csatlakozóknak, azt jól példázzák azok a levelek, melyeket a szervezők a levelezőlista új tagjainak szántak 2008-ban. A következő idézetből kiderül, hogy az első aktivisták számára ekkor vált világossá, hogy kezdeményezésük túlnőtt rajtuk, sok olyan ember jelent meg akcióikon, akiket nem ismertek személyesen, maga a 4K! már nem csak hozzájuk kötődik, nem tekinthetik sajátjuknak, hanem valamiféle közös cselekvés eredményének:

„És a sok fura reakció között, amiken mi igen jól szórakoztunk, egyszer csak azt vettük észre, hogy a 4K! egy új szintre jutott. (...) Azt látjuk, hogy a 4K! időközben sokaknak ugyanolyan fontos lett, mint nekünk, sajátjukénak érzik és azonosulnak vele.”

Már ebben az időszakban felmerült, hogy mennyiben számít politikainak a 4K!, illetve mit gondolnak a kezdeményezők a politikáról. Számukra a közösségi játékok nem öncélúak, hanem egy újfajta közösségi gondolkodás megnyilvánulásai, s ebből a vízióból egy olyan politika képe rajzolódik ki, amelyben a politikai közösség minden tagjának helye és hangja van. A közösségi terek elfoglalásának is az a lényege, hogy láthatóvá váljék, megmutathassa magát a politikában cselekvő egyén. A politikai cselekvés tehát nem szűk csoportok privilégiuma és nem is korlátozódik szűken vett államigazgatási területekre:

„A politika eredetileg a közügyekkel való foglalkozást jelenti, ami az egészséges és teljes emberi élet része. Ezzel szemben ma Magyarországon a legtöbbször erről a szóról kizárólag a pártok acsarkodása jut az eszébe: indulatok, értelmetlen viták, kisstílű önös érdekek, korrupció és csalás. ...Ez a fajta pártpolitika unalmas, irreleváns és lényegtelen. ...A mai helyzet magában az eredeti konstrukcióban gyökerezik. ...Szerintünk az egész országnak közösségi szemlélet szerint kellene működnie, ami azt jelenti, hogy egyrészt valóban figyelembe veszi a benne élők szükségleteit, véd és táplál ahelyett, hogy idegen erőknek szolgáltatna ki, hogy szívén viseli, megtalálod-e benne a jövődet. Másrészt lehetőséget biztosít, hogy formáld, lehetővé teszi, hogy a lehető legtöbb szinten részt tudj venni a döntésekben, hogy ellenőrizni tudd a politikusaidat, mivel nem gondolja, hogy egy kis élcsapat tud mindenki helyett mindent, hanem az eleve meglévő erők felszabadításával és mozgósításával képzel el bármilyen fejlődést. ...Ez az a keret, amiben gondolkodunk, és ez mo-

4K! utcai akció, 2011. október 26. (4K!-archívum)

tivált minket a 4K! elindítására is. Ez nem a 4K! átpolitizálása: egyszerűen nem tartjuk elválaszthatónak a közösségi cselekvést a tágabb közéleti tudatosságtól.”

A 4K! lényegét és céljait magyarázó levelek közül az utolsó a szerveződés jövőjét taglalja. A szervezők, miután felismerték, hogy a 4K! többé már nem sajátjuk, annak további bővítését tűzték ki célul, hiszen volt még tennivaló azért, hogy Magyarországon megváltozzon a közhangulat. 2008-ban azonban még nem fogalmazódott meg az az igény, hogy a 4K! intézményesített politikai szereplővé váljon:

„Ősszel a közterek visszafoglalásával kezdődött a projekt, azzal a jelszóval, hogy egy olyan világban akarunk élni, amit valóban a magunkénak érezhetünk. Az elmúlt pár hónap megmutatta, hogy ezt közösen el tudjuk érni, és bebizonyította azt is, hogy az a tompaság, amit az utcán vagy a buszon látunk az embereken, csak egy burok, és a felszín alatt hatalmas mozgósíthatatlan energiák vannak, amiket néhány kör-email fel tud szabadítani. ...Ezernyi dolog van még azonban, ami miatt nem tudjuk igazán a sajátunkénak érezni azt a világot, amiben élünk – amiben mindent elborított a reklám, ahol pusztán turisztikai látványossággá változott az életünk, ahol agyonnyom mindent a pártpolitika és a bürokrácia, vagy csak hihetetlenül nyomott és bunkó a hangulat. ...Időközben a 4K! túllépett azon is, hogy egyetlen kis szervezőcsoport legyen. Már messze nem csak mi érezzük magunkénak az ügyet. Úgy gondoljuk, hogy ennek a projectnek egyfajta mozgalmaként kell működnie, aminek a formáját együtt alakítjuk ki mindenkiel, aki egyetért az alapelvekkel, ahol bárki kezdeményezhet akciókat, és ahol egy-egy akción kívül is kapcsolatban vagyunk egymással.”

A közösségépítő, a közterületek funkcióit újraértelmezni kívánó kollektív akciók mellett a 4K! 2010-ben indította el a Buda Libre kampányt. Célja akkor az volt, hogy bejusson az I., a II. és a XII. kerület önkormányzati képviselő-testületeibe. Miután az önkormányzati törvény módosítása miatt erre kevés esély mutatkozott, végül felfüggesztette a kampányt. További lendületet adtak a 4K! aktivistái számára a 2010. téli hallgatói tüntetések, majd az új médiatörvénnyel szembeni tiltakozások. Az alkotmányozás szintén fontos ügy volt az akkor még civil szervezetként működő 4K! számára. A szervezet ugyanis már nevében is mutatja, hogy identitásának fontos eleme a köztársasági gondolat, azonban a 2006 utáni politikai válság megmutatta, hogy a 3. köztársaság politikai rendszere nem volt képes olyan állampolgári elköteleződés kialakítására, amelyre szükség lenne egy normálisan működő politikai közösségben. Éppen ezért lenne igény egy új alkotmányos rendszer, a 4. köztársaság megalapítására. A Fidesz alkotmánya a 4K! szerint nem alkalmas a fenti funkciók ellátására, ellenkezőleg, inkább a politikai, társadalmi válság további elmélyítését szolgálja.

A 4K! feltűnt a 2011. március 15-i tüntetésen, majd tiltakozást szervezett az új alkotmány ellen a Sándor-palotánál, de azt a rendőrség végül nem engedélyezte. Pártalapítási szándékukat a 2011. október 23-i Milla-tüntetés után jelentették be.² A programalkotás két szinten folyt: a hosszú távú célokat egy nyitott folyamat során alkotják meg a csatlakozók, míg a konkrét szakpolitikákat, politikai stratégiát a párt szakértői, illetve egy szűkebb, hivatásos politikusokból álló kör készíti majd el a hosszú távú célok alapján. Az alapító kongresszusig egy hétfős előkészítő bizottság végezte a koordinációs munkát: szövegezte a program- és alapszabály-javaslatokat, terjesztette a dokumentumokat a kongresszus elé, és szervezte a pártalapítási folyamat alatt a külső kommunikációt. Ezzel a vegyes döntéshozatali struktúrával a párt vezetői azt kívánták elkerülni, hogy az LMP-hez hasonlóan a túlságosan bázisdemokratikus modell akadályozza a valódi politikai döntések meghozatalát.

4K! a Milla-tüntetésén, 2011. október 23. (4K!-archívum)

A kétszintű folyamatnak³ megfelelően az első lépésben november 30-ig regisztrálhattak a szimpatizánsok, majd december 15-én mutatták be nyilvános vitára a programjavaslatot. A korábban regisztrált tagokból alakultak meg azok a helyi csoportok, amelyek a párt alapszervezeteit képezik. Ezeknek a helyi szervezeteknek a munkáját helyi koordinátor vezette, akit a regisztráció során jelentkezőkből választott ki és bízott meg a feladattal az előkészítő bizottság. A koordinátorok szervezték és vezették le a helyi csoportok találkozóit, és tartották a kapcsolatot az előkészítő bizottsággal. Megbízásuk addig tartott, amíg meg nem alakultak a helyi alapszervezetek, majd az alapszabály értelmében választott tisztségviselők látták el ezt a feladatot.

Az alapprogramot először ezek a helyi csoportok vitatták meg, majd az általuk megfogalmazott javaslatokat megküldték az előkészítő bizottságnak, amely szerkesztés után a teljes tagság számára elérhetővé tette a belső online felületen. A helyi csoportok javaslatairól ezen az online fórumon dönthettek a regisztrált tagok. Az így összeállított és szakmai véleményekkel kiegészített alapszabály-tervezet került a 2012. április 28-án összeült kongresszus elé, amelyre megyénként delegáltak küldötteket a helyi csoportok a helyi taglétszámmal arányosan. A kongresszus döntött végül az alapszabályról, a pártprogramról, és megválasztotta a párt tisztségviselőit.

A mozgósítás kontextusa

A 2010-es évek új mobilizációs hullámot indítottak el, amelyre a nemzetközi globalizációkritikus mozgalom kifulladására óta nem volt példa. Természetesen egészen különböző a Tahrir tér, a Puerta del Sol és a Zuccotti Park tiltakozóinak célja, társadalmi háttere, lehetőségei és az események értelmezése, mégis vannak közös mozzanataik. Ilyen a közösségi média intenzív használata, a pénzügyi válság által kiélezett egyenlőtlen elosztási viszonyok kritikája és a nemzedéki konfliktus. Ezek a hasonlóságok elegendő alapot teremtenek arra, hogy az egyes mozgalmak aktivistái egymásra hivatkozzanak, ezzel is növelve saját partikuláris követeléseik súlyát. Bár a közösségi oldalak az arab tavasznak főleg a kezdeti szakaszában játszottak kitüntetett szerepet, és azok, akik később csatlakoztak a tiltakozásokhoz nem használták ezeket az eszközöket, a Facebook és a Twitter 2011-ben direkt politikai minőség hordozójává vált. Ha valaki a közösségi oldalakon folytatott politikai szervezkedést, az már önmagában is azt jelentette, hogy csatlakozott egy bizonyos mintához. Kétségtelen, hogy a 4K! korábban kezdte meg tevékenységét Magyarországon, és később politikai pártként kifejezetten a hazai politikai és

társadalmi közegre reagált, a létrehozása mögött álló alapkoncepció nem választható külön a globális szinten is jelentkező problémáktól. A 4K! megértéséhez éppen ezt a kettősséget kell szem előtt tartani: egyfelől a globális folyamatok és mozgalmak szolgálnak mintaként az aktivistáknak, ebben az átfogó keretben értelmezik saját tevékenységüket; másfelől meg a hazai politikai szituációt, amelyre reagálva fogalmazza meg a 4K! követeléseit, és jelöli ki a helyét a többi politikai szereplőhöz képest.

A képviseleti demokrácia válsága

A globális szinten jelentkező tiltakozó mozgalmakat közvetlenül a pénzügyi válság hívta életre, de értelmezésük szerint ehhez kapcsolódik a demokráciadeficit is. Az Occupy-mozgalom és a spanyol, görög tüntetők esetében is megjelenik az egyenlőtlen újraelosztás, az államok szigorúbb költségvetési politikájával járó megszorító intézkedések kritikája. Az intézkedések tartalmán túl a tiltakozó mozgalmak a döntéshozatal átláthatóságának növelését is követelik: ez elsősorban az Európai Unióban égető probléma, hiszen a kormányközi megállapodások nem csupán a nyilvánosság, de a demokratikusan megválasztott képviseleti szervek kizárásával is történnek. A demokratikus deficit, a döntéshozatal átláthatatlanságával már a globalizációkritikus mozgalom is foglalkozott. A WTO 1999-es seattle-i csúcstalálkozója elleni tüntetés, majd a későbbi európai tiltakozások éppen a globális pénzügyi szervezetek antidemokratikus működése ellen szerveződtek. Az újdonság a 2010-es évek elejének tiltakozó mozgalmaihoz képest az volt, hogy a nemzeti politikai szervezetek esetében fogalmazódik meg a demokratikus deficit vádja.

A valódi politikai részvétel hiányát, a demokrácia kiüresedését fogalmazza meg a posztdemokrácia elmélete, jóllehet érdemes fenntartással kezelni a „poszt” előtagot, hiszen ez azt is sugallja,

Közös ellenzéki flashmob, 2012. június (4K!- archívum)

hogy nem lehetséges valódi tartalommal megtölteni a demokratikus intézményeket, holott éppen ez lenne az amerikai, európai mozgalmak és a 4K! célja is. A posztdemokrácia – szemben a deliberatív (tárgyalásos vagy megegyezésszerű), illetve az asszociatív (a társadalmon belüli kapcsolódások erősítését támogató) demokráciával – nem előíró, hanem leíró kategória. A posztdemokrácia koncepcióját Colin Crouch fogalmazta meg,⁴ aki szerint ez egy állapot, ami akkor következik be, amikor a politika kiüresedik, a döntéseket tisztán „szakmai érvek” és gazdasági kényszerszerűségek alapján hozzák, a közvéleményt marketingstratégák irányítják, a választások procedurális jelleget öltenek, az emberek elidegenednek a közügyektől, hiszen alig van rájuk befolyásuk, passzivitásuk miatt pedig egyre kisebb a ráhatásuk az eseményekre, s a közélet így az elit privilégiumává válik. A posztdemokrácia nem azonos a diktatúrával, hiszen a demokrácia formális intézményei továbbra is működnek. Utóbbiak

azonban vagy nem tudják ellátni legfontosabb feladataikat – mint a nemzeti parlamentek a népképviselőket –, vagy a gazdasági érdekek fogságába esnek, mint a pénzügyi kormányzatok. Az eredetihez képest más szerepet is felvehetnek, ahogy például Magyarországon a szociálpolitika rendészeti funkciókat is betölt. Crouch szerint ennek legfőbb oka a vállalatok növekvő befolyása, az állam függése a multinacionális cégektől.

A posztdemokrácia elmélete szerint a kortárs demokráciák egyre inkább a posztdemokrácia állapotába kerülnek, a választók szabad akaratát mindig felülírja a makrogazdasági ráció, az igazán fontos, húsba vágó döntések pedig korántsem átlátható körülmények között születnek. A folyamat kétségtelenül összefüggésben áll a hagyományos értelemben vett nemzeti szuverenitás korlátozásával és általában a fokozódó kölcsönös gazdasági függéssel. Úgy is fogalmazhatunk, hogy míg a neoliberalizmus a globális kapitalizmus keretei között az egyenlőtlen elosztást, a munka-tőke viszony aszimmetriáját leíró fogalom, addig a posztdemokrácia ugyanannak a folyamatnak a politikai rendszerre vonatkozó konzekvenciáit foglalja össze.

A posztdemokrácia azonban nem kizárólag a politikai döntéshozatal szintjén érhető tetten, korunkban ugyanis átértelmeződik az állampolgárság tartalma is. Az egyén állampolgárként rendelkezik politikai jogokkal, ilyen minőségében válik a politikai közösség részévé, létesít kapcsolatot az állammal. A posztdemokrácia keretei között azonban az állampolgárság egyre inkább eszközzé silányítja az egyént: a szabadságjogok mellett és részben helyett mindinkább fontossá válnak az állampolgári köteleességek. A kormányzatok feladata egyre kevésbé az ember – a Függetlenségi Nyilatkozatban megfogalmazott – elidegeníthetetlen jogainak biztosítása, mint inkább az egyén kötelezése arra, hogy egy absztrakt közösséget szolgáljon.

A politikai képviselő válságára adott válasznak tekinthetők napjaink nemzetközi tiltakozó mozgalmai, mint az Occupy vagy a spanyol Indignados (Felháborodottak)⁵. Magyarországon a 4K! is azzal

a szándékkal indult, hogy valódi tartalommal töltsen meg a politikát és a demokráciát, amivel – tegyük hozzá – nem voltak egyedül a hazai mozgalmi palettán, hiszen ugyanezt az indíttatást, jelszót fogalmazta meg korábban a magyar globalizációkritikus mozgalom és az abból később kinövő LMP is, de a hallgatói tüntetéseken is találkozhatunk ezzel az igénnyel.

A magyar politika válsága

A 4K! értelmezése szerint Magyarországon a politikai, társadalmi válságnak a második Orbán-kormány hatalomra kerülése nem kizárólagos oka, hanem tünete. A 2010-es választások eredményéhez ugyanis az azt megelőző időszak általános politikai gyakorlata, a rendszerváltás utáni évek, évtizedek hibás politikai döntései vezetnek, ami az egész politikai osztály felelőssége, nem szűkíthető egyik politikai oldalra sem. A 4K! szerint a magyar politika válságának sokkal inkább kiteljesítője, mint előidézője a Gyurcsány-, illetve az Orbán-kormány tevékenysége. Ahogy Istvánffy András, a 4K! elnöke és legismertebb politikusa fogalmazott 2011. október 23-i beszédében, a Gyurcsány-kormány alatt kialakult bizalmi, hitelességi válság volt az oka annak, hogy a magyar választók újrakezdést kívántak, azonban az Orbán-kormány nem teljesítette az ígéreteket, pedig húsz év csalódás után óriási volt a vágy az újrakezdésre.⁶

A 4K! úgy tartja, hogy a harmadik magyar köztársaság megbukott, ezért is van szükség – nevéhez híven – a negyedik köztársaságra. Az 1989-ben kialakított alkotmányos rendszer lefektette a jogállam alapjait, azonban ezen túl nem tudta biztosítani a valódi politikai képviselőket, az önkormányzatiságot, az anyagi biztonságot. A párt politikai helyzetértékelése a 2012. áprilisi kongresszuson elfogadott program kvázi preambulumban, a párt alapításakor aktuális „történelmi helyzetet” értékelő bevezető fejezetében olvasható:

„Az 1989-ben kikiáltott harmadik köztársaság a nagy újrakezdés lehetőségét ígerte ugyan Magyarország számára, azonban mind társadalmi legitimitációjában, mind intézményrendszerében megbukott. A harmadik köztársaság eredeti ígéreteiből vajmi keveset teljesített. Megteremtette a stabil többpártrendszert, a jogállamot, és mindenki számára biztosította az alapvető szabadságjogokat. A demokrácia alapjainak megteremtésén kívül azonban nem sokat ért el. Az önkormányzatiság kiüresedett, és nem adott lehetőséget a valós helyi öngazgatásra. A pártok nem képviselték a népakarat valódi kialakításának lehetőségét, helyette egy szűk politikai elit és az oligarchisztikus üzleti érdekek fogságába estek. A harmadik köztársaságban a közügyekben való társadalmi részvétel lehetősége a pusztta minimumra korlátozódott.”

A politika válságához hozzájárul a gazdasági átmenet felemássága is. A magyar gazdaságban ugyanis éles vonal választja el a főleg külföldi tulajdonban lévő nagyvállalati és a hazai kis- és középvállal-

A 4K! alakuló kongresszusa, 2012. április 28. (4K!-archívum)

kozások szektorát. A magyar gazdaságpolitika a 4K! megállapítása szerint a külföldi tőke hazánkba vonzásával kívánt növekedést elérni, ezért a multinacionális cégeknek adott adókedvezményeket, míg a kis- és középvállalkozói szektor magas járulék- és adóterhek miatt kénytelen volt a szürkegazdaságba húzódni és kijátszani az állami szabályozásokat:

„Olyan világ jött létre, amelynek ideológiája ugyan a szabadverseny, de aminek a valóságában a többség csalásra kényszerül a túlélés érdekében, és ahol mindennapos élmény, hogy a jó szándék és a tehetség ellenére teljesen tisztességesen lehetetlen előbbre jutni, és sok esetben kizárólag a kapcsolatrendszeren múlik az ember boldogulása. A harmadik köztársaság polgárai nem érezték magukénak az államot, és azt a több évtizedes beidegződéseknek megfelelően továbbra is kijátszandó ellenfélnek tekintették.”

A gazdaságpolitika is félresikerült, az eredménye az lett, hogy a középosztály és az elit között nőtt a távolság, erősítette az új rendszerrel szembeni gyanakvást, igazolta az egyéni érvényesülésnek a korábbi, nem demokratikus rendszerekben kialakult mintáit és stratégiáit. Ezek a stratégiák hangsúlyozottan *egyéni*ek voltak és jelenleg is azok, azaz Magyarországon nem létezik a kollektív akaratképzés hagyománya, és ezen a mindenkori politikai gyakorlat nem is változtat – legalábbis a 4K! társadalomdiagnózisa szerint. Ez a helyzet az említett egyéni érvényesülési stratégia keresésén, avagy az ügyeskedésen túl azt is jelentette, hogy a magyar állam képtelen volt érdemi szakpolitikai döntéseket hozni, hiszen az elégtelen részvétel és a politikai elitek folytonos trükközése miatt nem létezett valódi visszajelzés, elégtelen volt a magyar képvisleti demokrácia *reszponzivitása*. A harmadik magyar köztársaság így legitimációs válságba került:

„Az emberek többsége számára a harmadik köztársaság a mindennapi életben azt jelentette, hogy nem tudnak érdemben beleszólni a közügyekbe, kiszolgáltatottá válnak a munkahelyeiken, és a törvények kijátszására kényszerülnek a túlélés érdekében, miközben fokozatosan elvesztik a minőségi közszolgáltatásokhoz való hozzáférésüket. A harmadik köztársaságnak, mivel igazságtalan társadalmi rendszer volt, nem voltak tartalékai, ezért az első komoly politikai és gazdasági válságba belebukott.”

A magyar politika válságát ugyanúgy a részvétel válságaként fogalmazza meg a 4KI, ahogyan a kortárs tiltakozó mozgalmak is teszik Észak-Amerikában és Európában. Adott tehát egy formálisan demokratikus intézményrendszer, amely azonban nem bizonyult elegendő garanciának arra nézve, hogy valódi, szélesebb részvételen alapuló demokrácia jöjjön létre. Ahogy a pártalapítás, a direkt politikai célok megfogalmazása előtt is a program helyzetértékelésében is központi helyet foglalt el a közösség kérdése, itt sem kizárólag a nagyvárosi tereket használó közösségekről van szó, hanem a *köztársaságról*, mint a politikai közösség egészéről. Továbbgondolva a metaforát, a tér nem a nagyvárosi tereket jelenti, hanem az államot, amelyben a politikai közösség funkcionálni tud; olyan döntéshozatali folyamat előtt nyitja meg a lehetőséget, amelyben – ahogy a pártprogram fogalmaz – az ország minden „lakójának beleszólással kell bírnia”.

Y generáció

A nemzetközi és a hazai politikai tiltakozások főszereplői a fiatalok, a diákok. A magyar hallgatók már 2011-ben is tiltakoztak az Orbán-kormány felsőoktatási politikája ellen, majd a 2012–2013-as „télirózsás forradalom” jelentette a hallgatók mozgósításának

csúcspontját. A nemzedékek közötti konfliktus megjelenik a külföldi mozgalmak esetében is, hiszen elsősorban az ő lehetőségeiket, életszínvonalukat, munkavállalási és továbbtanulási esélyeiket rongtotta a pénzügyi válság.

A 4KI is vállaltan generációs mozgalomként definiálta önmagát: „Negyedik Köztársaság Y generációs mozgalom.” Az Y generációhoz a 4KI meghatározása szerint⁷ az 1980 és 2000 között születettek tartoznak, azok, akik politikai szocializációjára alig volt vagy egyáltalán nem volt hatással a Kádár-rendszer; nincsenek meg bennük a „diktatúra görccsei”. Másrészt ez olyan generáció, amelyik már az információs társadalomban nőtt fel, ami meghatározza tanulási, szocializációs, hírfogyasztási szokásait. Magyarországon is ezt a korosztályt érinti leginkább a létbizonytalanság, a kilátástalanság. Közös tapasztalatnak számít továbbá az, hogy ez a nemzedék végzett multinacionális cégeknél olyan munkát, aminek alacsony volt a hozzáadott értéke. Nem véletlen, hogy a 4KI már 2011-ben kiállt a diáktüntetések mellett, valamint reagált a fiatalokat sújtó munkanélküliségre. Az egyre erősödő kivándorlási trendre kívánta felhívni a figyelmet a Corvinus Egyetem állásbörzéjén tartott „Mosogatás Londonban” akciójával, ahol konkrétan meghekkelték a standokat.

Miközben úgy tűnik, hogy a kommunikáció és az utazási lehetőségek költségeinek csökkenésével, a megelőző korosztályokhoz képest magasabb kulturális tőkével rendelkező generáció kilátásai bővültek, a pénzügyi válság nyomán tovább nőtt a bizonytalanság, a hagyományos egzisztencia megteremtése gyakorlatilag lehetetlenné vált, ami gyakran megakadályozza, hogy az Y generáció tagja ténylegesen „fel nőjön”.

Az anyagi tényezőkön túlmenően a foglalkoztatás és a munkatevékenység újfajta felfogása is csak fokozza ennek a nemzedéknek azt az érzését, hogy a totális ellenőrzés a társadalmi szintről a személyes szférára is áttérjed. A posztfordista munkaszervezetben ellaposodik

a munkahelyi hierarchia, fellazulnak a merev munkahelyi szerepek, látszólag csökken a távolság a dolgozók és a menedzsment között, ugyanakkor viszont számon kérhetőbbé válik az egyéni teljesítmény, aminek mérését az informatikai technológia is megkönnyíti. A dolgozó folyamatosan rákényszerül hatékonysága növelésére, nem csupán munkateljesítményét értékelik, de személyes hozzáállását is. A késő modern társadalmakban ráadásul a munkahelyen kívüli lét is a személyiség kiteljesítéséről, az identitás megkonstruálásáról szól, a cselekvés befelé irányul. Ezt a kényszert erősíti az is, hogy ennek az „infantilizált” nemzedéknek a tagjai a munka világán kívül próbálják magukat kiteljesíteni, s ennek igényét éppen a fent említett, folyamatosan halmozódó szellemi tőke erősíti fel. Az egyén számára tehát e két összefüggő színtéren egyszerre lehetőség és kényszer az önmegvalósítás, a képességek fejlesztése, kihasználása.

A modern élménytársadalmakban az élmény válik az egyik legfontosabb terméké és az identitást építő elemmé, azonban ha az önkiteljesítési projekt félresikerül, az bizonytalanná teszi az egyént, csalódottsággal jár, frusztrációhoz vezet. Az élményorientáció hatásával van a politikai részvétel, a kollektív cselekvés mintáira is. Nem véletlen, hogy olyan népszerűek voltak a 4K! közösségi játékaik, amelyek lehetőséget adtak a jelenlévőknek arra, hogy olyasmi részesei legyenek, amire korábban nem volt példa, ami ismeretlen volt Magyarországon, ugyanakkor társadalmi üzenete mellett a résztvevőknek nem kellett szembenézniük a direkt politizálás, az elköteleződés és a stigmatizálás veszélyeivel.

Mozgalmi vs. választói mobilizáció

A közbeszéd sokkal megengedőbb a kategóriák használatát illetően, hiszen a tudomány egyik ismérve éppen a megnevezésekkel kapcsolatos szigor. A társadalmi mozgalmak meghatározása a mozga-

Bocsánat-akció, 2011. április 26. (4K!-archívum)

lomkutatás szakirodalmában több ismérv alapján történik, hiszen nem azonosíthatók egy-egy tiltakozó akcióval, alkalmi szerveződéssel, vagy emberek csoportjával; ugyanakkor mégis: a mozgalom a kollektív akció során hívja fel a társadalom figyelmét egy számára égető problémára, ezeket az akciókat pedig mozgalmi szervezetek tervezik meg támogatóik segítségével. Az egyik legelfogadottabb definíció szerint a mozgalmak „egyének, csoportok és szervezetek mozgósított hálózata, amely tiltakozó akciók segítségével kíván elérni, megakadályozni alapvető társadalmi változásokat”.⁸ Ez a definíció magában hordozza a mozgalmak további jellemzőit is, mint a jelképek által erősített összetartozás érzése, az alacsony szerepspecifikáció és a változatos szervezeti és akcióformák.⁹ Ezek az utóbbiak a mozgalmak olyan sajátjai, amelyek a hálózatos szerveződés és a tiltakozás alkalmazásából fakadnak. A hálózatos felépítés ezzel szemben a mozgalmak elengedhetetlen sajátossága, amely alapve-

tően az egyének szintjén jelentkeznek. A mozgalmi szervezetek lehetnek sokfélék, azonban egyik szervezet sem foghatja át az egész mozgalmat, tehát nincsen az egész mozgalomra nézve formalizált hierarchia vagy szerepmegosztás.

Hasonlóan lényegbevágó kitétel az alapvető társadalmi változások elérése, megakadályozása. Egy másik definícióban a társadalmi mozgalmakat az informális hálózatok, a közös hiedelmek és kölcsönös szolidaritás, a társadalmi konfliktus és a kollektív akció kategóriái mentén definiálják.¹⁰ A társadalmi konfliktusok ugyanis akkor jönnek létre, amikor egyes csoportok ugyanannak a társadalmi jószágnak az ellenőrzésére törnek. Ez a megfogalmazás megengedi, hogy olyan kezdeményezések is megkapják a mozgalmi státuszt, amelyek tevékenysége nem kapcsolódik mélyebb társadalmi változásokhoz, ezzel kitágítja a mozgalmak körét. Hogy érthetőbb legyen, egy bevásárlóközpont elleni tüntetés addig marad csupán helyi tiltakozás, amíg nem jelennek meg olyan hivatkozási alapok, amelyek egy átfogóbb társadalmi változáshoz kötik az akciót – így válhat például az ökológiai mozgalom, de akár a radikális jobboldali mozgalom eseményévé. A definíció harmadik eleme a tiltakozó akció, amely a mozgalom legszembevetőbb eleme a külső szemlélő számára. Sokan hibásan magával a tiltakozással azonosítják a mozgalom meglétét, holott egy mozgalom mindig strukturáltabb egy spontán tömegesemenynél. Tiltakozás híján azonban egy mozgalom tulajdonképpen lemond a társadalmi változás igényéről, vagy ha kizárólag a bevett érdekérvényesítési formákat használja, akkor inkább politikai klubról vagy szubkultúráról, illetve a mozgalom intézményesedéséről van szó.

A hazai közbeszédben azokat a politikai szereplőket szokás mozgalomként meghatározni, amelyek nem rendelkeznek formális szervezettel, mint amilyen a 4K! is volt párttá alakulása előtt. A bejegyzett szervezeti forma azonban egyre kevésbé lényeges a politikai cselekvéshez, hiszen azt – amennyiben egy csoport nem kíván jogi

személyként fellépni – könnyen pótolhatja az internetes jelenlét. Nem nehéz belátni, hogy a decentralizált kommunikáció mennyire megfelelt az egyébként is hálózati elven szerveződő társadalmi mozgalmaknak. Az ezredforduló óta azonban ebben a tekintetben is tárgultak a mozgalmi politizálás lehetőségei: míg korábban az internet segítségével mozgalmi és civil szervezetek építhették ki és tarthatták a kapcsolatot, valamint toborozhattak aktivistákat, addig a Facebook segítségével közvetlenül a felhasználói profilokon szerveződhet meg egy tiltakozó megmozdulás. A különbség tehát abban rejlik, hogy míg régebben az ügyel szimpatizálók több tudatossággal és tevékeny részvétellel kapcsolódtak be egy mozgalomba, manapság a közösségi háló révén kéretlenül is létrejöhet a mozgalmi toborzás. A civil szerveződésekben, társadalmi mozgalmakban való részvételt ugyan mindig meghatározták az egyén társadalmi kapcsolatai, és a bekapcsolódás gyakran a már létező kapcsolatokon keresztül folyt, mára azonban egyes mozgalmak sokkal inkább a potenciális egyéni támogatókat célozzák meg üzeneteikkel, mint a szervezeteket.

Ez önmagában még annak ellenére sem feltétlenül jelent problémát, hogy a könnyű bekapcsolódás gyors lemorzsolódással járhat együtt, hiszen ha nem alakul ki szoros kötődés a lájkolók és a tiltakozások szervezői, illetve az „ügy” között, ha nem válnak a szimpatizánsok aktivistákká, hamar feloszlának a tömegek. A gyors és könnyű bekapcsolódás még ezzel együtt is nagyobb tömeget mozgósít, ráadásul egy-egy támogató megnyerhető más, rokon természetű ügy számára is, hiszen a Facebookon szerveződő mozgalmakhoz gyakorlatilag ingyen csatlakozhat bárki.

Az aktivisták többszörös elköteleződése nem csupán az internetalapú mozgósítás eredménye. Hazánkban az ország méretéből és az aktívan politizáló réteg szerény létszámából adódóan a társadalmi mozgalmak kevesebb erőforrással rendelkeznek, mint egyes nyugat-európai országokban, a tiltakozások is leginkább a fővárosra koncentrálódnak, és az egyes mozgalmak osztoznak az

aktivistákon. A definíciókat szigorúan véve érdemes elgondolkodni azon, hogy társadalmi mozgalomnak tekinthető-e a párttá alakulás előtti, nem formális keretek között működő 4K!, azaz kezelhetjük-e őket autonóm-urbanista mozgalomként, vagy valójában az Orbán-kormány-ellenes ösztársadalmi ellenállás egyik szervezetével van dolgunk. Az első értelmezést látszik alátámasztani a hasonló téma felvetés és rokonítható stílus, de ellentmond neki a tény, hogy Magyarországon csak a legritkább esetben fejlődik politikai párttá egy autonóm mozgalom.¹¹ A második interpretációban pedig elnagyolt lenne a kategorizálás, hiszen éppen az utóbbi idők politikai vitái mutatják, hogy elhamarkodott lenne egységes kormányellenes mozgalomról beszélni.

Magyarország – a többi volt szocialista országhoz hasonlóan – speciális helyzetben van, hiszen térségünkben az utódpartokon kívül minden politikai erőnek még eleven a mozgalmi múltja. Hazánk törvényhozásába ráadásul a legutóbbi választásokon került be két olyan párt, amelyek a nyugat-európai pártrendszerekben is a legfiatalabb párttípusoknak felelnek meg, továbbá maguk is rendelkeznek erős civil, ill. mozgalmi háttérrel. A politikai pártok és a társadalmi mozgalmak kapcsolata ugyanakkor meglehetősen sokrétű. Egy párt kinőhet egy mozgalmából – ahogyan a Fidesz a rendszerváltás alternatív ifjúsági mozgalmából –, lehet támogatója, akár az élére is állhat a mozgalmi követeléseknek, de igazán nem sajátíthatja ki a mozgalmat. Ezt láthatjuk a radikális jobboldalon, ahol a legerősebb szervezet kétségkívül a Jobbik, de ezenkívül számos visszafogottabb vagy szélsőségesebb csoport, honlap, szervezet található. Az LMP is erősen kötődik az ökológiai mozgalomhoz, az ökopárt több vezetője, aktivistája az alternatív, zöldszervezetek vonzásköréből érkezett, azonban a magyarországi ökopolitikai gondolkodásnak nem kizárólagos képviselője.

Más a helyzet azokkal a mozgalmakkal, amelyeknek kifejezett célja egy párt támogatása, és amelyeknek gyakran nincs konkrét

politikai törekvésük. Számukra fontosabb a politikai elkötelezettség kifejezése, a politikai erőt támogató kollektív identitás megerősítése. Ilyen mozgalomnak tekinthető a Demokratikus Charta, amelyet 1991-ben hoztak létre liberális politikusok és közéleti személyiségek azért, hogy a szélsőjobb előretörése ellen tiltakozzanak, de amelyet valójában azóta is a későbbi MSZP–SZDSZ-koalíció szálláscsinálójának tekintenek. Hasonló céllal hozták létre a polgári köröket is, amelyek a 2002-es elvesztett választás után a jobboldal mozgósítási potenciálját voltak hivatottak megerősíteni.

A 4K! esetében úgy tűnhet, hogy egy mozgalom egy az egyben intézményesedett, pártosodott, informális vezetőit tisztségviselőkké választották, aktivistái a párt tagjaivá, támogatóivá, választóivá avansáltak. A pártalapítást megelőzően a 4K! szokatlan közösségi játékokkal hívta fel magára a figyelmet, képesek voltak anyagi források nélkül akcióiknak résztvevőket, szervezetüknek támogatókat szerezni és átlépni a média ingerküszöbét. Úgy tűnt, hogy a kollektív cselekvésre, a nagyvárosi terek használatának újragondolására van igény. Miközben a 4K! szervezői úgy gondolták, hogy ezekkel az akciókkal meg tudják mutatni, kérdéssé tudják tenni, mit jelent egy új, Y generációnak a közélet, a közösségi cselekvés Magyarországon, sikeres akcióik mégiscsak olyan események voltak, amelyeknek alacsony volt a konfliktusszintje, és nem fogalmaztak meg direkt politikai követeléseket, amelyek elrettenthetnék volna a lehetséges csatlakozókat. Érdemes összevetni ebből a szempontból a 4K! akcióit Magyarország egyik legnépszerűbb mozgósítási kampányával, a Critical Mass sikerével: egyik sem súlyos politikai konfliktus hordozója, tehát nem jelenik meg témaként a pártpolitikai csatározásokban, ugyanakkor lehetőséget ad a részvétel, az állampolgári aktivitás örömeinek átérésére. A magyar politika polarizációja ugyanis nagyban szerepet játszik abban, hogy a mindennapokban az apolitikus magatartás (vagy éppen az „egykutya” álláspont) hangoztatásával kívánják az emberek elkerülni a politikai vélemény kinyilvánítá-

sával járó lehetséges konfliktust. A formalizált, intézményes keretek között folyó politika elutasítása és a civil identitás megőrzése mellett szól még, hogy Magyarországon a rendszerváltás óta nagyobb a presztízse a civil politizálásnak, mint a pártalapúnak. A civil jelzõt minden politikai oldal elõszeretettel használja, mert a szó magába sűrít olyan jelentéseket, mint a megvesztegethetetlenség, a közös és egyben egyetemes érdekek képviselése, a citoyen ethosza. Ez részben átöröklödött a Kádár-kori apolitikusságból, a rendszerváltás ellenzéki mozgalmainak stratégiáiból (új evolúcionizmus), de összefügg a rendszerváltást követõ gyors kiábrándulással is; más kérdés persze, hogy mennyire célravezetõ ez a politikai cselekvés szempontjából. Egy társadalmi mozgalom intézményesedése ugyanis nem kizárólag a politikai kultúra függvénye. A kancelláriai típusú képviseleti demokráciákban – intézményesített helyzetüknél fogva – továbbra is a pártok a politikai élet, a döntéshozatal legfontosabb szereplõi.¹²

Összefoglalás

A Negyedik Köztársaság Y generációs mozgalom olyan kezdeményezésként indult el 2007-ben, amely a főváros közterein közösségi játékok, flashmobok segítségével akarta megadni a részvétel, a kollektív cselekvés élményét egy olyan nemzedék tagjai számára, amelynek úgy tűnt, nincs politikai képviselése, ott-hona. Ezek a szokatlan, direkt politikai üzenetektõl mentes akciók biztosították a 4K!-nak az országos ismertséget. Politikai szerveződésként a 2011. március 15-i kormányellenes tüntetésen jelentek meg, majd 2012 áprilisában egy többszintű és többlépcsős programalkotási folyamat végén párttá alakultak.

Hasonlóan Magyarország többi tarka mozgalmához, a 4K! is újra kívánja fogalmazni a politizálásról, a politika lényegérõl alkotott elképzeléseinket. Mint kollektív tevékenységek, városi játékok

Istvánffy András beszédet mond
a Milla-tüntetésen
(Kaszics Bálint felvétele)

szervezői, a 4K! aktivistáinak célja már a kezdetektõl fogva az volt, hogy lehetõséget teremtsenek arra, hogy a különbözõ események résztvevõi valódi közösségi élményben részesüljenek, hogy kinyilvánítsák azon szándékukat, hogy a köztereket és a köztársaságot a politikai közösség egésze magáénak érezhesse. A 4K! mozgalmi mozgósításának kontextusát közvetlenül a magyar politika válsága adja, aminek oka szerintük nem korlátozható egyik vagy másik politikai oldal kormányzati teljesítményére, rossz döntéseire, hanem a

rendszerváltás óta uralmon lévő politikai osztály közös felelőssége. A 4K! által megfogalmazott problémákkal, a képviseleti demokrácia ellentmondásaival, a politikai intézmények alacsony legitimációjával, a demokrácia kiüresedésével, a politikai elitök összejátszásával foglalkoznak az európai és az észak-amerikai tiltakozó mozgalmak, mint az Occupy vagy a spanyol Indignados. Ez a nemzetközi mobilizáció szintén hatással van a 4K!-ra, azonban a magyar mozgalmárok nem kívánják egyszerűen csak átvenni a külföldi mozgalmak követéseit és stratégiájukat. A 4K! önmagát egy generációs alapon szerveződő mozgalomként definiálja. Az általuk Y generációnak nevezett csoport sajátossága, hogy tagjai az információs társadalom bennszülöttei, ami meghatározza csoportjaik szerveződését, politizálási szokásaikat és – a pénzügyi válság következményeivel együtt – hatással van munkavégzési mintáikra, továbbá karrierlehetőségeikre is. A 4K! saját meghatározása szerint mozgalomként indult, majd 2012. áprilisában párttá alakult. A mozgalmi és a választói mobilizáció közötti különbség, a széles mozgalmi bázis hiánya jelentheti a jövőben a legfontosabb kihívásokat a 4K! számára.

JEGYZETEK

- 1 http://www.mohaonline.hu/eszme/istvanffy_andras_4k_negyedik_koztarsasag_alkotmany – legutóbbi letöltés 2013. március 23.
- 2 http://index.hu/belfold/2011/10/24/partta_alakul_a_4k/ – legutóbbi letöltés: 2013. március 23.
- 3 <http://negyedikkoztarsasag.hu/tortenet> – legutóbbi letöltés: 2013. március 23.
- 4 Colin Crouch: *Post-Democracy*, Polity, 2004.
- 5 Ezekről részletesen olvashatnak ebben a kötetben Gerő Márton írásában (a szerk.)
- 6 A teljes beszéd olvasható a Mellékletben (a szerk.)
- 7 http://www.vasarnapihirek.hu/fokusz/istvanffy_generacio_tuntetes_sajtoszabadsag – legutóbbi letöltés: 2013. március 23.
- 8 Koopmans, Ruud– Rucht, Dieter (1996): „Rechtsradikalismus als soziale Bewegung?” In. *Rechtsextremismus: Ergebnisse und Perspektiven der Forschung* hrsg. von Jürgen W. Falter Opladen: Westdt. Verl., 1996
- 9 Raschke, Joachim (1988): „Soziale Bewegungen: ein historisch-systematischer Grundriß”. Frankfurt ua.: Campus-Verl., 1988.
- 10 della Porta, Donatella - Diani, Mario (1999): *Social Movements: an introduction*. Oxford [ua.]: Blackwell, 1999
- 11 A másik kivételként talán csak a Szolidaritás említhető.
- 12 A 4K! Patrióta kiáltványa, mely a Mellékletben olvasható, jól érzékelteti ezt a kettős kötődést (a szerk.)

NAGY GERGELY

Egyre radikálisabb intervenciók A politikai művészet új hulláma Magyarországon¹

„C'est ici que commence une revolution”

Sophie Dodelin felirata Kaszás Tamás magyar művész
műtermében,
Budapest

„Fizetiünk neki, csak ne fessen”

Gerber Pál felirata Petrányi Zsolt művészettörténész
irodájában,
Magyar Nemzeti Galéria

Kétezer-tizenkettő június, Bécs. A kelet-európai művészettel foglalkozó, az osztrák és a magyar fővárosban is működő Knoll Galéria HUNGARICA című kiállításán feltűnik egy mű. Horváth Tibor egy koporsó nagyságú dobozt, vagy afféle óriás tokot állít ki. A mű címe, *The Prime Minister of Hungary*, Magyarország miniszterelnöke. A bordó színű, azaz inkább a piros, fehér és zöld színek összeolvadásával létrejövő hússzínű, egyszerű dobozon egy szivacsos nyílás van. A nyíláson benyúlva pedig egy élethű miniszterelnök-figura tapintható ki, lábától a fejéig. Kísérteties pillanat. Mintha a Lenin-mauzóleumban járnánk, és nem látnánk, csak tapogathatnánk a vezetőt? Kicsoda az ott bent? Él, vagy nem? Tényleg „ő” az, vagy valaki más?

Kétezer-tizenkettő. Berlin, biennále. A Krétakör nevű budapesti színház, azaz inkább performatív művészeti entitás projektje Bu-

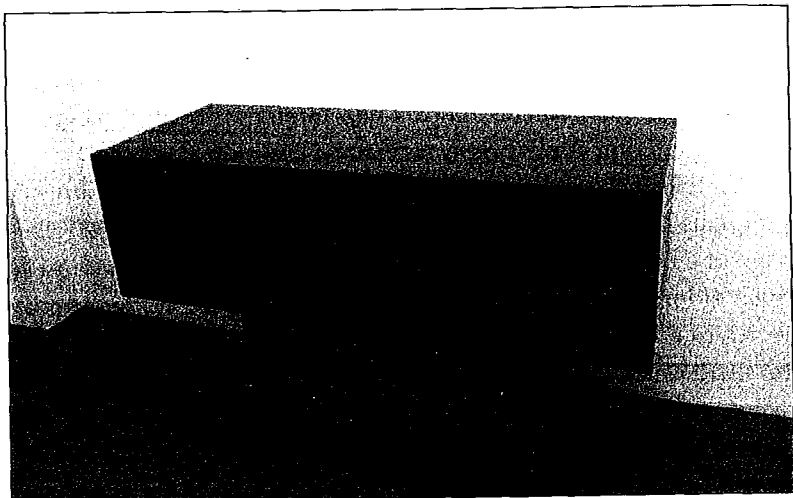
dapesten kezdődik és Berlinben csúcsosodik ki. A nemzeti identitásról szól (*IllumiNation*, 2012), egész pontosan a magyar nemzeti identitásról, megfogalmazási lehetőségeiről és kritikai vizsgálatáról. Pályázatot írnak ki Magyarországon arról, hogy milyen is magyarnak lenni, ezen bárki és bármely csoport elindulhat, el is indul egy sor csoportosulás a szélsőjobbosoktól a fő legalizálásáért küzdő liberális jogvédőkig. A pályázók közül több kiutazik Berlinbe és a Theaterdiscounterben végül egy vita keretében, közönség előtt debütál is. Zömmel németek ülnek a nézőtéren és próbálják megérteni a magyar vitát arról, hogy mi az, hogy magyar.

Szintén Berlin, szintén a biennále. Egy magyar roma kurátornő, Junghaus Tímea projektje a Bundestag és a Tiergarten között félbehagyott emlékmű problémájába avatkozik be. A holokauszt szinti és roma áldozatainak befejezetlen emlékművénél idős roma értelmiségiek és a fiatal kurátori csapat interveniál, azaz inkább egy hosszú mediációs és kutatási folyamat végére igyekeznek pontot tenni a nyilvános térben (*The Romani Elders*).

Kétezer-tizenkettő, január, Budapest. Németh Ilona Szlovákiában élő magyar művész az Ernst Múzeumban úgy állít ki, hogy nem állít ki (*Dilemma*). Eredetileg Heller Ágnes filozófussal folytatott interjút mutatta volna be, de úgy dönt, a kiállítási teret lezárja. Munkája így egyértelmű reakció lett arra a nemtelen ügyészégi eljárásra és a legrosszabb időket idéző, uszító kormánypárti sajtóhadjáratra, amely Heller és több más magyar filozófus ellen zajlott.

Pillanatfelvétel kétezer-tizenegyből, a világhálóról. Egy fotó járja be a Facebookot. A 2011. év végi budapesti tüntetéssorozathoz készült dal, a *Nem tetszik a rendszer* videoklipjének egy kockája látható rajta a CNN.com főoldalán, mint a magyar parlamenten kívüli demokratikus ellenzék népszerű vírusvideója és nótája. A mai napi állás szerint sem a kép, sem a CNN-es kommentár nem valódi. A dal viszont nagyon is valódi – 2011 őszén, népszerűsége csúcsán hihető volt, hogy a YouTube egyik legnézettebb felvétele –, s a kép ismeret-

len alkotója elérte célját: egy napra arról szólt a magyar Facebook, hogy már „odakint” is tudják, hogy ez a dal a magyar ellenzék új himnusza, amit talán már a miniszterelnök gyerekei is kívülről fújnak.

Horváth Tibor: *The Prime Minister of Hungary*, 2012

Objekt, 200 cm × 60 cm × 80 cm, fa, szilikon, porhab, szivacs, gipsz, textil, fa, műszempilla, festék

A fent említett külföldi eseménysorok azt mutatják, a magyar kortárs művészetből a társadalmi kérdésekkel foglalkozó, beavatkozó vonulat egyre erőteljesebben jelenik meg a nemzetközi szinten, párhuzamosan a Magyarországgal kapcsolatos kiemelt médiaérdeklődéssel. De ez a mozgás mintha azt is jelentené, hogy a hazai kultúrában változik valami. A politikai kritika egyre egyértelműbb művészi nyelvet talált, s ennek nyomán „kiélesedik” a figyelem. Egy rendszerkritikus üzenet fél perc alatt bejárja a közvéleményt, a politizáló alkotások kódjai iránt ismét fogékonyra válhat a közeg. A populáris regiszterek (mint amilyen a *Nem tetszik a rendszer* című sláger)

és a kortárs művészet regiszterei pedig e tekintetben egyre közelebb kerültek egymáshoz. A politika a személyek szintjén is átfolyik a művészetbe, a fent említett dalt egy fiatal aktivista nő énekelte, kortárs művészek pedig olykor aktivista szervezetekben vállalnak szerepet. A társadalmi fogékonyság a fiatal művészek és fiatal közönségük közegében is változó tendenciát mutat. A Magyar Nemzeti Galéria fiatal művészeket felvonultató kiállítása előtt (*Magáért beszél*, 2011.)² a művészek motivációit firtató körkérdésre meglepően sokan válaszolták azt, hogy a társadalmi folyamatok, a társadalom állapota, a politika határozza meg leginkább gondolkodásukat és készíti őket reakcióra. Idén pedig a Tranzit.org szervezésében indult *Rendszer-váltás: a befejezetlen program*³ című sorozat előadásaira és nyilvános eseményeire kellett kitenni a megtelt táblát. Néhány éve ezzel a címmel még garantált lett volna a kényelmes fél- vagy negyedház. Úgy tűnik, a felszín alatti mozgásokat követve már jól láthatóan a felületen is megindult egy folyamat. Ma a politizáló művészet, a beavatkozó, sőt aktivista művészet a legfrissebb, egyben legforróbb és legizgalmasabb tendencia a magyar kortárs művészetben. E percben minden, ami izgalmas, a politikáról, a társadalmi helyzetről, egyáltalán „a” helyzetről szól.

Kezdőpontok

Hogy a mai politizáló, beavatkozó, aktivista művészeti hullám kezdőpontját ki lehet-e jelölni, s ha igen, hol, arról megoszlanak a vélemények. Ám az kétségtelen, hogy a rendszerváltás után, 1989-et követően az egész magyarországi kultúrában volt egy olyan érzület, hogy a művészetről most végre lekerülhet a társadalmi állásfoglalás terhe, foglalkozhat önmagával. Nem kell, hogy – Spiró György író szavait idézve – „a rosszul működő intézmények helyére lépjen”,⁴ nem neki kell artikulálnia – rejtetten vagy nyíltan – a politikai

véleményeket és érdekeket, hiszen a vita terepe a parlament és a média lesz. Politikai önkifejezésért nem kell majd színházba, kiállításra, koncertre menni, ott végre valami mást kaphat a néző. (Éppenséggel aki figyelte a magyar parlamentarizmus újraindulását, az az 1990–1994-es ciklusban izgalmasabb színházat láthatott, élesebb és olykor okosabb vitát, mint a színházakban.) Ez a hallgatólagos konszenzus kezdett bomlani a kilencvenes évek második felében. Mindenki máshová tenné a körző hegyét, ha a kezdőpontot kellene kijelölni. Számomra a *Saját szemmel / Inside Out*⁵ című fotóprojekt volna ez a pont, a magyar Erhardt Miklós és a skót Dominic Hislop közös munkája. A művészek 1997 júliusa és 1998 februárja között negyven eldobható fényképezőgépet adtak hajléktalan embereknek Budapesten. A homeless-fotósok nem kaptak semmilyen instrukciót, a művészek a fotók mellé interjúkat készítettek velük, amelyekben a képeket kommentálták. Az egész projekt dokumentációja kiállítási körülmények között is látható volt. A kilencvenes évek nagy társadalmi traumái és egyben nagy elhallgatásai közé tartozott a hajléktalanság jelensége. A szocializmus látszategyenlősége után sokkoló volt a hirtelen lecsúszott, utcára került emberek tömege, az idősebb generációt a háború utáni évekre emlékeztette, a fiatalabbakat zavarba hozta, a szociális ellátórendszert pedig felkészületlenül érte. Radikálisan új gesztus volt, hogy a hajléktalan emberek önmaguk számolhattak be saját közegükről, saját magukról. A sehol sem szívesen látott „utcázók” a galériákban is megjelentek, fotóikat a neten több tízezren látták, nem lehetett úgy tenni, mintha nem léteznének. A mából tekintve az tűnik fontosnak, hogy a két művész eszközt adott a képviselő nélküliek kezébe és egyben rákérdezett a társadalmi szerepekre. A művészére is.

A kilencvenes évek a művészszerp újrafogalmazásának kezdete. Az új generáció művészei számára már nem voltak adottak a kultúrátámogatás addigi struktúrái, csatornái. Az állami mecenatúra

megkezdte máig tartó, lassú kimúlását, a piac pedig még nem erősödött meg és nem is igen mutatott érdeklődést a kultúra gyakorlati iránt. A művészek alkalmazottként éltek – a képzőművészek egy része például reklámstúdiók munkása lett – s a létfenntartás kényszere valamiképp hozzákapcsolta őket a hétköznapiakhoz, a „való élethez” is. A művész nem lehetett elefántcsonttoronyok lakója többé, és nem is foglalkozhatott kizárólag önmagával. Az új színterek, új helyek keresése is jellemzővé vált. Kihalt moziépület, használaton kívüli üzlethelyiség, omladozó, egykori art deco fürdő – mind olyan helyek és terek, amelyekben művészcsoportok léptek színre akkoriban (pl. az Újlak Csoport, Kis Varsó). Egyáltalán, a csoportban dolgozás, a csoportmunka is megint erőteljesebbé vált, új alkotói stratégiák és egy újfajta tudatosság jelent meg szép lassan.

Polifónia és csend

Innen nézve úgy tűnhet, a kilencvenes évek valamiképp előkészítette a mostani fordulatot, ám akkor még a politizáló, beavatkozó művek inkább zavart, megütközést keltettek és némi lesajnálást is kiváltottak. New Yorkban az ökológiai kérdések, az AIDS hatásai, a feminizmus, a genderkérdések foglalkoztatták a művészeket, Budapesten pedig még tisztázásra várt, hogy a társadalmi kontextussal foglalkozó, „problémamegszólító” művészet érvényes-e egyáltalán. Van-e helye például a budapesti Múcsarnok falai között? Ez utóbbi kérdés 1993-ban merült fel, a POLIFÓNIA – *A társadalmi kontextus mint médium a kortárs magyar képzőművészetben (Hely-specifikus művek és installációk)*⁶ című kiállítássorozat, szimpózium és könyv kapcsán. A projekt keretében létrejött művek végül is nem kaptak helyet a Múcsarnokban, hanem a budapesti utcákra, közterekre kerültek. Beléjük botlott a városlakó, szembesült velük, ha akart, ha nem, s ez így volt jó. 1992-ben St. Auby Tamás lepellet takarta le a város fölé

magasodó Szabadság-szobrot (*A szabadság lelkének szobra*), a két óriás lyukkal, azaz szemmel ellátott alak mintha csak a Ghostbustersből szállt volna ide, és kérdést intézett a magyarokhoz: mi az, hogy szabadság? Tényleg szabadok vagytok? A városlakó és a média erre még fölkapta a fejét. A POLIFÓNIA műveinek „kiáradása” már nem hagyott kétséget: a művészet jogot formál arra, hogy a politikai és üzleti tereppé vált köztereken megjelenjék. Ugyanakkor a városlakó fásultabb lett közben. Budapest ezekben az években önmagát kereső, bizakodó, de identitását csak a romokban megtelelő város volt. A projekt kitalálója, Mészöly Suzanne a POLIFÓNIA előszavában Sükösd Miklós társadalomtudóst idézte: „...egy »csendet« dokumentált ez a kiállítás, azt, hogy a magyar társadalom, a magyar művészek, és általában a kelet-európai társadalmak csendesek ... még nem alakultak ki azok az új társadalmi mozgalmak, amelyek elősegíthetnék a politikai és társadalmi tudatosság fejlődését.” A POLIFÓNIA felvetéseire és erre a csendre mintha a kétezres években jött volna meg az egyre erőteljesebb, hangosabb válasz.

El-Hassan Róza, Milica Tomic: *I am overpopulation*, órisáplakát, 2006

„I am overpopulation”

Nem lehet kihagyni a fordulatot valamiképp előkészítő alkotók sorából két nőt, Németh Ilonát és El-Hassan Rózát. Úgy tűnt, ők ketten sokaknál korábban lettek fogékonyak mindarra, ami a világban és a hazai társadalomban zajlott. Ebben szerepe volt személyes nézőpontjuknak, ami az identitásukkal függ össze, azaz El-Hassan Róza esetében a szíriai–magyar családi háttérrel, Németh Ilonánál a kisebbségi helyzettel, s azzal is, hogy az ő családjában politikai szereplők is voltak. Németh érdeklődését kezdettől meghatározta a biológiai és a társadalmi nem, vagyis a nőiség mibenlétének kérdései mellett a politika: nem véletlenül vett részt személyesen a szlovákiai rendszerváltás folyamataiban is. Műveinek többsége „aktuális, interaktív és provokáló” – hogy Hushegyi Gábor róla szóló monográfiáját idézzük.⁷ 2003-ban a Moszkva téren alvókabinokat helyezett el, 2006–2007-ben Dunaszerdahelyen és Budapesten pedig táblák sokaságát, rajtuk kérdésekkel: „Elfogadna-e családtagnak/szomszédnak egy romát/zsidót/kínait/határontúli magyart?” A táblák Budapesten egy napot sem értek meg, az érintett önkormányzatok eltávolították. Németh legfontosabb művei többnyire igen komolyan szólnak hozzá egyén és társadalom viszonyához. Következetes magatartás a *Vesszőfutás* (1994) című installációtól, amely a nők megvesszőzésének egykori barbár gyakorlatát idézi fel, egészen a bevezetőben tárgyalt *Dilemma* című kiállításáig, mely tiltakozás lett a magyar filozófusok elleni támadás miatt, de egyben állásfoglalás a magyar művészeti intézmények vezetőinek lecserélésével szemben is.

El-Hassan Róza, a kilencvenes évek egyik fontos magyar művésze, a délszláv háborúk hatására fordult egyre inkább politikai irányba. Mint mondja, a rasszizmus mindig azzal a váddal kezdődik, amikor egy csoportról kijelentik: túl sokan vagytok. A túlnépesedéssel vádolt kisebbségek ügyét tematizáló Overpopulation-projektje

pedig, amelyet a szerb Milica Tomićsal együtt valósított meg, az anyaság kontra túlnépesedés problémájára, az iszlám és a nyugati társadalmak kulturális különbségeire, a fölöslegességre is rákérdez. Az *I am overpopulation* pedig szlogenné vált, amelyet pólókra nyomtatva is használt. „Bécsben egy tizenegy méter széles óriásplakátot csináltunk belőle: Jörg Haider látható rajta, meg mi ketten, ahogy egy Porschében ülünk, a plakáton a póló szlogenje” – nyilatkozta 2006-ban.⁸ Korábban a *The Blood Donations* (Véradások, 2000–2001) című munkája egy valódi véradásakció volt, amelyet Budapesten, Belgrádban és Zürichben is megrendezett. Az esemény egyrészt reagált arra, hogy Jasszer Arafat a 9/11 másnapján ötszáz emberrel együtt vért adott a WTC-merénylet áldozatainak, másrészt az arabokat kollektív bűnösnek bélyegző magyarázatokra is. Ma pedig szinte kizárólag az arab tavasz eseményei, a szíriai helyzet foglalkoztatják, művészetét szinte teljesen aktivista irányba fordította.

„Semmi sem igaz”

A kétezres évek első felében lassan Magyarországon is visszhangra találtak az európai és a tengeren túli társadalomkritikus, globalizációkritikus, feminista és zöldmozgalmak. Kezdték kialakulni azok a műhelyek, szerveződések, ökolitikai mozgalmak (Védegylet, Zöld Fiatalok, Anarchista Olvasókör, a házfoglalások szervezői, a Szalai Erzsébet szociológus és Tamás Gáspár Miklós filozófus körüli csoportok), amelyekben az együttgondolkodás (a tudatos önképzés is) gyakorlattá vált, és amelyek tagjai a kritikán túl akár életformakísérletekig is elmentek. Hogy lássuk, hogy milyen irányok következtek mindebből: 2010-ben, a hatalmas jobboldali fordulat közepette került a parlamentbe a Lehet Más a Politika (LMP), amelynek gyökerei valahol a zöldmozgalmak környékén keresendők, és részben ezek felől indul az a művészeti (és kulturális?) hullám, amely

jelen írás tárgya. Egyes művészeti helyek, helyszínek környékén is felnőttek új generációs alkotók, akik a művészeti gyakorlatokra is új módon tekintettek. Ilyen műhely az Artpool-archívum és művészetkutató központ, amelynek több fiatal munkatársa is beleásta magát a magyarországi neoavantgárd tradíció tanulmányozásába. Ilyen az aprócska, de igen progresszív (és a jelenlegi kurzus által ellehetetlenített) Liget Galéria is. Az évtized során pedig sok olyasmi történik a világon és Magyarországon is, ami azonnali reakciót kényszerít ki: 9/11, a terrorellenes háború fejleményei, Irak, Afganisztán, az antiglobalista tüntetések, a gazdasági világválság. Majd – amikortól igazán „felpörög” a politizáló művészet – a 2006–2007-es budapesti utcai harcok, amelyek már szinte senkit sem hagytak hidegen. A művészek pedig formát, nyelvet is kezdtek találni ahhoz, hogy hozzászóljanak a történésekhez. A Műcsarnok *Klíma* (2001) és *Szervíz* (2001) című kiállításai globális problémákkal foglalkoztak, a *Moszkva tér* projekt (2003) már Budapest sötét oldalára, egyik legvitatottabb közterünkre irányítja a figyelmet. Részvétel, hozzászólás, kritika – ekkor még ezek a kulcsszavak.

Nemes Csaba munkája, a *Remake* (2006) már átütötte a tömegmédiá falát is. Az utcai harcokra gyorsan és direktan reagáló animációs sorozat, az elképesztő és olykor szürreális utcai eseményeket valahogy megérteni, de azokra legalábbis reflektálni igyekvő mű meglepő volt, mert nézője hiába várta volna, nem kapta meg egyértelműen a választ: mit is gondol az eseményekről a művész. Nemes úgy válaszolt, hogy nem válaszolt (a művész amúgy sem véleményvezér többé), inkább empatikusan igyekezett felfejteni a történetek mögötteseit. Ezt az attitűdjét aztán továbbvitte különös rövidfilmjeivel is (*Puhányok*, 2009, *Állj ide!*, 2010, *Györgytelep*, 2011). Munkái számos kérdést invokálnak és gondolkodásra késztetnek. Akárcsak Kisspál Szabolcs, aki a *Legkisebb közös többszörös* (2009, Ernst Múzeum, Budapest) című kiállításán direktan és okosan reagált az utca eseményeire, a Nike-melegítő, parittvás tüntető képe emblemáti-

kussá vált, a hazai kontextust pedig elegánsan kapcsolta össze az európaival az az EU-embléma, amelynek nagy kékségében a csillagok helyén apró piktogramok jelentek meg, a svasztikától az időzített bombáig.

Mintha csak ezzel a művészetfelfogással állna párbeszédben az, ami ekkor az utcán zajlik. A kétezres évek derekától a Kétfarkú Kutya (Kovács Gergely) először Szegeden, aztán Budapesten kezdte ábrázolni az utcák jeleit, a közlekedési táblákat, a kereskedelmi és politikai hirdetéseket (a fentebb idézett „Semmi sem igaz” az ő egyik óriásplakátja volt). Visszautasítja, hogy tevékenységét művészetnek nevezzék. S bár „magyar Banksyként” is emlegették már, valójában tényleg mást csinál, tevékenységének egyik fő iránya az utcai jelek meghekkelése. A 2006-ban alapított Kétfarkú Kutya Párt 2010-től igazán elemében volt: a „párt” egyrészt elindult a helyhatósági választásokon, másrészt Kovács (egyedül, vagy másokkal) finom íróniával, de határozott mozdulatokkal írta át, rajzolta át a pártok választási plakátjait. A Kétfarkú Kutya nem csak a street art színtéren, de a médiatérben is megjelent: 2011 decemberében átalakította a Magyar Televízió híradójának egyik adását,⁹ parodisztikus módon, ugyanakkor tökéletesen leleplezve a kormánypárti hírműsorok csúsztatásait, manipulációs technikáit. A neten más, névtelen alkotók is figyelemre méltót produkáltak. Mémmé vált az a köztelevíziós riporter is, akit a 2012-es januári, budapesti többtízezres, a Szolidaritás Mozgalom által szervezett tüntetésekor főnökei úgy állítottak az Operaház elé, hogy egy üres utcaszakasz előtt számoljon be a demonstrációról. A neten már másnap a legváratlanabb történelmi szituációkban bukkant fel a riporter,¹⁰ és természetesen mindenhol úgy tudósított, hogy a szóban forgó esemény (a jaltai konferenciától Budapest 1945-ös ostromáig) nem történt meg.

Nemes Csaba: Remake, 2006, animáció – részlet

Politika a slágerlistán

A szóban forgó folyamat nem csak azért meglepő, mert 1989-et követően a művészet elsődlegesen önmagával kezdett foglalkozni, s a társadalmi közegre figyelő művek kissé testidegennek hatottak, hanem azért is, mert a szociológiai kutatások a fiatal generációk növekvő politikai apátiájáról szóltak. 2009-ben arról árulkodtak a felmérések, hogy a rendszerváltás körül születettek nem sokat tudnak az akkori időkről, adott esetben az események szereplőit sem képesek azonosítani, és amúgy a jelen politikai fejleményei sem érdeklik őket. A politikát „tisztátalan, zavaros” dolognak tartják, ami a közvetlen életükre nincs hatással, és amivel amúgy jobb nem érintkezésbe kerülni. Mindezt Kopper Judit dokumentumfilmes nyilatkozta¹¹

*Huszonévesek*¹² című 2009-es projektje nyomán, amely a nyolcvanas években születetteknek a rendszerváltáshoz és általában a politikához fűződő viszonyáról szólt. Apolitikusság, távolságtartás, racionális gondolkodás, az európai kontextus figyelembevétele – így foglalható össze a tapasztalatok. 2010-ben pedig már, amikor a szélsőjobb oldali Jobbik bekerült a parlamentbe, egyre inkább arról lehetett olvasni, hogy a szélsőjobb (inkább újnáci) párt támogatottsága egyre nő a fiatalok, ezen belül is a bölcsész egyetemisták körében.¹³

Talán mondani sem kell, mekkora fordulatról tanúskodott 2012 vége, amikor színre léptek a diákmozgalmak, elsődlegesen is a HaHa (Hallgatói Hálózat). Az apolitikusnak, passzívnak és nem túl műveltnak gondolt magyar „blank generation” egyszer csak kristálytisztán megfogalmazott üzenetekkel, bámulatos szervezettséggel, elegáns kommunikációval és nem kevés humorral jelent meg az utcákon, hogy tömegesen tiltakozzon a kormányzat oktatáspolitikája ellen. Az az ifjúság, amelynek 48 százalékaról azt tudtuk, hogy szeretne Magyarországon kívül szerencsét próbálni (*TÁRKI Omnibusz kutatás, 2012. március*),¹⁴ egyszer csak a hazaszeretet és a szolidaritás új gesztusaival állt elő, s egyben szembesítette is a korábbi nemzedékeket azzal, amivé ezt a társadalmat tették. Nem véletlenül álltak melléjük a tanárok, a rektorok és a szülők alternatív szervezetei. A mélyben persze már érlelődtek a szemléletbeli változások. Vásárhelyi Mária szociológus idézi az ÉS-ben a 2012-es *Magyar Ifjúság* kutatási eredményeit. „Míg 2008-ban még a fiatalok 31 százaléka, 2012-ben már csak 22 százaléka vallotta magát jobboldalinak, és néhány év alatt 20 százalékról 15 százalékra csökkent ... az önmagukat konzervatívként azonosítók aránya is. ... a fiatalok közel kétharmada a centrumban helyezi el önmagát, a kiegyenlítőds felé halad a bal- és jobboldali fiatalok aránya. Ugyanakkor ma ismét a liberalizmus látványos fölényét regisztrálhatjuk a harminc alattiak körében, több mint kétszer annyian vallják magukat liberálisnak, mint konzervatívnak.”¹⁵ Nem ennek a cikknek a témája e változás és következményeinek taglalá-

sa.¹⁶ Két dolog miatt mégis ide kívánczok. A diákmegmozdulások alatt kulcsszóvá vált az önszerveződés és az együttműködés, ami a kortárs művészeti színtéren is a legfontosabb fogalmak közé tartozik most. A másik szempont a kreativitás. A HaHa vizuális kommunikációja úgyszólván tökéletes volt. Fillérekből, mobiltelefonokkal jobb kampányvideókat képesek készíteni, mint a kormányzat kommunikátorai százezrek közül. A logók, videók, flyerek pedig értelmezhetők akár a politikai művészet sajátos alkotásaiként is. Ezek hangvétele és vizuális jelei pedig rímelnék egy szintén 2012 végén színre lépett mozgalom, a Szabad Művészek csoport¹⁷ által használt elemekre. (Róluk bővebben is szó esik még a későbbiekben.)

2012 nyarán lett ismert, és a diáktüntetések körül robbant be a Kozmosz nevű politpunk zenekar, amely direkt módon, őszinteséggel és iróniával reagál a hazai politikai, társadalmi helyzetre. Zenéjükben a kaliforniai szörfpunkot ötvözik a hazai underground hagyománnyal, szórakoztatóak és parodisztikusak. Kiábrándulás, lázadás, humor és buli: úgy tűnik, tökéletesen megérezték az idők szavát.¹⁸ *Világszakadtság* című dalukban, amelyben egyébként a 19. század forradalmár költőjét, a minden olvasókönyvben szereplő Petőfi Sándort is idézik, így énekelnek: „*látjátok ezt a táncot? / halljátok e zenét? / akik még nem tudtátok, / most megtanulhatjátok / hogyan mulat a nép (...) megjöttünk és diktáljuk az ütemet / látunk mindent és nem hagyunk szünetet / üzenem fel, most már ügyesen kell / mert roppantul elfogytunk a türelemmel.*”

Nem lehet azt mondani, hogy a fiatalok zenéje, a pop Magyarországon ne érintett volna társadalmi, politikai témákat az elmúlt másfél évtizedben. Ennek sokféle formája volt, de persze, ami mindig és elsődlegesen „átjön”, az az irónia. Az egyik legnépszerűbb intellektuális rapcsapat, a Bëlga, akárcsak Sickratman, szándékosan roncstól, kínos rímeivel, már évekkel ezelőtt maró gúnyt fröcskölt szinte az egész magyar politikai elit arcába. Ez azonban nem bizonyult többnek, mint amennyit a kissé kívülálló viccelődés, mikrofonokkal felerősített vox populi tud. A társadalmi, közéleti

helyzet, amelyhez hozzászólt, akkor még elviselte ezt a játékoságot, ma azonban keményebb minden, és ez határozottabb reakciókat is kényszerít ki. A költészet és a slam poetry felől jövő hip-hop duó, Akkezzet Phiai már 2003-ban azzal indított, hogy „*Magyarország, mi a fasz van veled?*”, és lássuk be, tulajdonképpen ez a nyers kérdés az, amire máig keressük a választ – éppenséggel szó szerint ugyanezt kérdezte dalában az ország egyik legnépszerűbb együttese, a hard rockot játszó Tankcsapda is. 2011-ben pedig a gengszterekkel kacérkodó (és olykor a bulvármédiában is szereplő) Dopeman már név szerint küldi el a politikusokat a legnyersebb hangon, miközben a szitkok közé a *Himnusz* sorait keveri. Stílusérzékét dicséri, hogy egyértelműen választja el a kettőt, sem az öncélú szitkozódás, sem a nemzeti giccs felé nem csúszik el. A „nemzeti jelkép megsértése miatt” nyomozást is maga után vonó szám videóját pedig a budapesti Erzsébet hídnál forgatja le, ahol a háttérben éppen az október 23-i hatalmas tüntetés előkészületei folynak. Dopemanból ugyan a Milla ironikus projektjének keretében „alternatív köztársasági elnök” lett, de a médiageg és a beszólogató rap mégiscsak a felszínt karcolja – s bár az is fontos –, a primer indulatlevezetésnél nem lett több. A kortárs művészet megmutatta: ennél többet tud, ennél árnyaltabban.

Akhilleusz üldözi a teknőst

Kétezer-nyolc, Budapest. Az államtól igen komoly megrendeléseket kapó magyar nagyvállalkozó, Demján Sándor kulturális díja, a Prima Primissima „Junior” kategóriáját elnyeri egy képzőművész is, Mécs Miklós. A 7000 eurós pénzjutalmat átveszi, egyik felét odaadja testvérének, a maradék bankjegyeköteget pedig egy akció keretében felszabdalja, és pörgetős animációt készít belőle. A végtelenített képsoron Akhilleusz üldözi a teknőst. Mécs egész jelenléte a hazai új-arisztokrácia ízlését tükröző díjazási folyamatban botrányos volt.

A díjjal járó kisméretű szobor talapzatára politikusoktól vett idézetet írt: „Soha nem hazudtam! – Jörg Haider, Orbán Viktor, Mécs Miklós.” Ezt ars poetica gyanánt szerette volna az esemény hivatalos katalógusában is megjelentetni (mellette bajuszkás portréval, amelyen a bajusz Beuys¹⁹ neve és logója), ám Demján cégének adminisztrációja végül nem engedte. A maga idején kisebbfajta médiabotrányt is kiváltó mű előfutára mindannak, aminek ma tanúi vagyunk. Bátorsága, ironiája, önkritikája és természetesen a közvetlen és erőteljes társadalmi tartalom teszi emblematikussá. Radikális gyakorlatok előjelzője és radikális reakcióké is. A pénzről és a hatalomról persze evidens módon szó van itt, még akkor is, ha Mécs bibliai referenciákra hivatkozik, és nem szívesen megy bele abba a kérdésbe, hogy provokálni akart-e.

A gyors és azonnali reakciók meglehetősen elsőprőkek tudnak lenni. Akár Sugár János esetében, aki szintén 2008-ban graffitit helyez el a művészeti színtéren nagy vitát kiváltó WAM Design nevű cég székházán. Szándékosan roncsolt angolsággal írta fel: Wash your dirty money with my art! (A magyarban a pénzmosás kifejezésben valóban a mosni ige jelenik meg.) Bírósági ügy kerekedett a dologból, ami persze megint csak a műnek, a provokatív gesztusnak keltett hírverést.

Gerhes Gábor 2009-ben a debreceni MODEM Galériában állítja ki a város polgármesteréről, Kósa Lajosról készült műanyag mellszobrát (*Kis magyar pornográfia* c. kiállítás). Egy pillanatra a MODEM vezetése és maga Kósa is zavarba jön, hogy mit kell ilyenkor tenni. Evidens, hogy semmit, de mégis, ez a zavar rámutat arra, hogy a hazai közéletben és politikában máig nem egyértelmű, hogyan illik viselni, ha fordulnak a szerepek, és – mint a Tranzit Blog kritikusa írja – „nemcsak a politika kísérletezhet az emberrel, hanem a politikus is abban a helyzetben találhatja magát, hogy valaki – adott esetben a művész – kísérletezik vele”.²⁰

Petrányi Zsolt művészettörténész a politikához hozzászóló művé-

Gerhes Gábor: Kósa Lajos, 2009, festett
epoxigyanta, 60×40×42 cm,
a MODEM gyűjteményének (Debrecen) tulajdona

szet kapcsán ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy a művészek egy része felőrliódik a napi szintű reagálásban, ettől aztán nehéz olyan műtípusokon gondolkodniuk, amelyek az idő próbáját is kiállják, illetve hosszabb távon és más földrajzi helyen is értelmezhető módon mondanak el valamit a jelen pillanatról.²¹ Szerinte kérdés, hogy ezek a művek fennmaradnak-e, s egyben arra is rámutat, hogy a művész szerepkereséséről is szó van itt. Ha ugyanis megmarad a művészet területén belül, akkor nem biztos, hogy célba ér az aktivista tartalom, ha aktivista lesz, akkor nem a művészet nyelvén szólal meg.

Érdekes gyakorlat ebből a szempontból Kaszás Tamásé. Ő és társai egy eljövendő társadalmi és ökológiai katasztrófára való felkészülésként radikális életformaváltással kötötték össze művészi tevékenységüket.²² Önmaguk termelik meg a maguk élelmiszereit, minimalizálják fogyasztásukat és érintkezésüket a kapitalista piaci logikákkal – a fenntarthatóságot szó szerint veszik, így függetlenednek a rendszertől. Kaszásra a punk esztétika, a házfoglaló csoportok, de szülőhelye, az egykori ipari város, Dunaújváros esztétikája is hatással van, s gyakran dolgozik kollektívában, például a Plágium 2000 tagjaival.

Ami a csoportos megjelenéseket illeti: volt néhány erőteljes és erősen politizáló csoportos kiállítás az elmúlt években. Romániában, 2010 decemberében, az erdélyi Sepsiszentgyörgyön öt magyarországi művész (Antal Balázs, Farkas Roland, Horváth Tibor, Mécs Miklós és Radics Márk) rendezett kiállítást, amely közvetlenül reagált a magyarországi kulturális politika kormányváltás utáni fejleményeire, s egyben arra is, ahogy a magyarországi politika exportálni szokta ásatag konfliktusait a szomszédos országokba, s ahogy azok magyarul területeit mint afféle ideológiai hulladéklerakót használja. A kiállítás címe: *Felkarolandó, felejtendő, felejtendő* utalt az akkori kulturális államtitkár, az amúgy erdélyi születésű Szócs Géza elhíresült szavaira. Ő az egykori állampárti kultúrafelfogás zsargonját (tiltott, tűrt, támogatott) próbálta volna ironikusan parafrázálni, ám elszólás lett belőle. Itthon csönd volt a kiállítás körül, Erdélyben botrány. Az ottani konzervatív művészek egy része felháborodva kérte ki magának. Maga az esemény médiaheck is volt, hiszen itt a (persze nem létező) Nemzeti Művészetért Alapítvány mutatta be a *Turul – tudok jobbat* című pályázat nyerteseit.

Szintén nem kapott elegendő figyelmet a magyar művészeti sajtóban, ám fontos volt a két FIKA-kiállítás Pécsen (*FIKA – Fiatal Kortárs Állásfoglalások, 2009, 2011*). Mindkettőn – a FIKA pályázati kiírásának megfelelően – nagy hangsúllyal szerepeltek a magyar társadalom kérdései: korrupció, utcai harcok, a politikai pártok propagandája, a szélsőjobboldali militáns csoportok megerősödése. Az üdítő mezőnyből nehéz volna bárkit is kiemelni, álljon itt csupán néhány példa. A PR Group tagjai színes labdákat dobáltak be a Koreai NDK és Kína nagykövetségeire (*RAINBOW TOURS – Csoportos labdajáték-határátlépések / RAINBOW TOURS – Crossing the borders while playing ball, 2011*). Borsos Lőrinc elhallgattatta a pártok szóvivőit, a tévéből ismert, folyton beszélő figurákat rávette a hallgatásra (*4 egyperces csend / 4 one minute silence, 2011*), Kállai András videóján a Magyar Gárda egyenruhájába öltöztetett Barbie babákat (*Menetelő*

Barbik / Marching Barbies, 2010), Szabó Eszter a kormányzati propagandaszlogeneket próbálta képekben megfogalmazni (*Erős Magyarország / Strong Hungary, 2010*), Paul Mutant a területi kizárással, kirekesztéssel foglalkozik festményén (*This painting is not available in your country, 2011*).

Egyértelmű link *Turul – tudok jobbat* mutat ennek a generációnak a gondolkodásában a hatvanas–hetvenes évek magyar neoavantgárdja felé. Érdekes egyezés, hogy a kutatásban és a műgyűjtésben is zajlik a kelet-európai hatvanas–hetvenes évek művészetének újra-felfedezése és felértékelődése. Ám az, hogy a fiatalok tevékenysége mennyiben folytatása, továbbgondolása ennek a tradíciónak, még feltárára vár.

Borsos Lőrinc: Négy egyperces csend, 2010, négycsatornás videóinstalláció

„Édes hazám, szerettelek”

A kétezres évek közepe óta senki számára nem lehetett teljesen váratlan, hogy Magyarországon megjelent a felfegyverzett szélsőjobboldali terrorizmus, ám egyrészt élt a remény, hogy a szélsőjobb radikalizálódása mégsem fajul idáig, vagy ha meg is jelennek efféle csoportok, nem lesz erejük akciókat is végrehajtani. Nem így történt. A romák elleni rasszista támadások, majd a 2008–2009-es szisztematikus gyilkosságsorozat megrázták, felrázták a közvéleményt és a hazai művészeket is, közvetlen reakciójukat kényszerítve ki.²³

Barakonyi Szabolcs fotósorozatot készített a túlélőkről (*Szembe-sítés, 2010*). Kaszás Tamás egy merényletről készült sokszorosított grafikáját a kiállítóteremből bárki elvihette: ha úgy tetszik, otthonába vihetné az erőszak képét, emlékét. Nemes Csaba megfestette a merényletek helyszíneit. Vágvolgyi B. András újságíró-filmrendező riportsorozatban követi a tárgyalást az Élet és Irodalomban (ÉI), s a szövegek egy riportkötet kontúrjait rajzolják fel. Fliegauf Benedek *Csak a szél* (2012) című filmje az áldozattá válással foglalkozik. A PanoDráma csoport pedig verbatim, azaz szó szerinti, kizárólag szöveg-dokumentumalapú színházi előadást készített az események nyomán. A *Szóról szóra* (2011) esetében hatvanórányi interjú volt az alap. „Sosem szerettem a politikai színházat. De amit még kevésbé szeretnék, az az, ha nem beszélünk arról, hogy mi folyik ma Magyarországon. Csehovot és Feydeau-t játszunk, mintha a gyilkos rasszizmus nem jelent volna meg újra az utcákon, s mintha nem kényszerülnénk arra, hogy a harmincas évek jelszavait olvassuk házfalakon és egyes lapokban.” Mindezt Lengyel Anna dramaturg, a PanoDráma csoport alapítója írta egy korábbi bemutatójuk kapcsán.²⁴ A dokudráma műfajában e pillanatban legerősebbnek tűnő PanoDráma megjelenése egyrészt megmutatta, hogy a dokumentarista, tényfeltáró színház egyre nagyobb teret követel magának.

másrészt rámutatott arra a szakadékra is, amely a mainstream színház többségétől elválasztja problémaérzékenység és reakciósebesség tekintetében. A bevezetőben említett Krétakör éppenséggel a drámajátszás tradícióját elhagyva tért át a beavatkozó, problémamegszólító színház területére. Ezt a folytonosan változó, a választott témájához adaptálódó társulatot ma leginkább performatív kortárs művészeti entitásként lehetne meghatározni, ahol képzőművészek, dramaturgok, rendezők, színészek működnek együtt. A dokuszínház szembesít, közel visz a problémához, a Krétakör pedig ellépve ettől a módszertől, be is avatkozik, közvetít, párbeszédet kezdeményez.

Párbeszédese helyzetbe került egy sor irodalmi szöveg is Magyarországon 2012-ben. Egy vitasorozat nyomán, amely az ÉS hasábjá-

Barakonyi Szabolcs: Kisléta (részlet egy sorozatból), 2010. színes fotó, 120×150cm

in zajlott a magyar politikai költészetről,²⁵ egy egész antológia jelent meg *Édes hazám – kortárs közeleti versek* (Magvető Kiadó, 2012) címmel a fiatal irodalmár, Bárány Tibor szerkesztésében.²⁶ Nem merném egyértelműen kijelenteni, az irodalomban is „trend” lett a politizáló versekből. Mindenesetre érdekes volt, hogy miközben az irodalomteoretikusok nem vették észre például a képzőművészet vagy a színház alapvető változásait, s az ÉS-ben leginkább arról vitatkoztak, van-e politikai költészet, addig össze lehetett állítani vagy hatszáz oldalnyi verset (köztük éppenséggel jobboldali, sőt, a Fidesz–KDNP kormánnyal rokonszenvező szerzőktől is), amelyek többsége hozzászól a helyzethez, vagy bele is szól. A közvetlen vita Kemény István és Térey János egy-egy verse nyomán indult el (*Édes hazám*, illetve *Magyar közöny*),²⁷ de akkor már publikálta a családon belüli politikai kettészakítottságot először tematizáló szövegét Poós Zoltán (*Maradt a szegény*)²⁸ és rendszeresen közölt igen erős és direkt politikai szövegeket a Népszabadságban Erdős Virág, amelyeknek elsőprő sikerük volt a Facebookon is. Pusztán azért nem ütötték volna át az elmúlt évtized politikai versei a közfigyelem falát, mert a magyar napilapok leszoktak arról, hogy irodalmi szövegeket közöljenek? Ez lehetséges. S talán az is, hogy az irodalom a rendszerváltás után húsz évvel ismét szerepet és hangot keres. A képzőművészetben és az irodalomban is tetten érhető a piacba vetett bizalom megrendülése, elmúlása. A piac nem segített megoldani a társadalom problémáit, és nem oldotta meg a művészek, szerzők, alkotók megélhetési problémáit sem. Ma Magyarországon nemigen jön szóba, hogy művészi, alkotói tevékenységből meg lehessen élni. Eközben az újabb kormányzatok éppúgy szeretik magukhoz édesgetni a művészeket, mint a pártállami időszak előljárói, a nagytőke egy része pedig – valódi tisztelet jár a kivételnek – a mecénatúrát önmaga legitimálására, klientúraépítésre használja fel. Biztos, hogy ezek a folyamatok is közrejátszanak abban, hogy a művészek fogékonyabbak lettek mások, a kiszolgáltatottak problémái iránt is.

Csoszó Gabriella dokumentumfotója a Szabad Művészek első akciójáról, 2012. december 15.

Éles helyzet: az autonóm kultúra végnapjai

A 2012. év vége drámai fejleményeket hozott a magyar kulturális intézményrendszerben. A kormányzat egyszer csak előhúzott a lapból egy szervezetet, amelyből megkreálta a kultúra megkerülhetetlen köztestületét, afféle árnyékminisztériumát. Ez a Magyar Művészeti Akadémia (MMA), amely magánemberek társaságaként alakult 1992-ben, s csak azért nevezte magát akadémiának, hogy szembehelyezkedjék a Magyar Tudományos Akadémián belül akkor formálódó művészeti szekcióval. Ezt, a főként konzervatív művészetet tömörítő, közel húsz évig csendben, önképzőköri jelleggel működő szervezetet 2011-ben a kormány beemelte az új alkotmányba. Ám ennek következményei csak 2012 novemberében mutatkoztak meg: Balog Zoltán emberierőforrás-miniszter a kultúra „kiszerve-

zését” (outsourcing; sic!) jelentette be.²⁹ Eszerint 2,5 milliárd forinttal megtámogatják az MMA-t, a reprezentatív Pesti Vigadó épülete mellé megkapja a Múcsarnok, az ország első számú kortárs művészeti „kunsthalléjának” tulajdonjogát, ellenőrzést annak működése fölött, valamint betekintést, azaz beleszólást a hazai kultúrafinanszírozás csaknem teljes rendszerébe.

A kormányzat addigra már eluralta az intézményrendszert. Centralizált, és kiszívta belőle a pénzt. Közben a költségcsökkentés örve alatt intézményeket zárt be, fenntartva az egzisztenciális fenyegetettséget, megtörve a szakmák autonómiáját. Nyilvánvalóvá vált, hogy a kultúrát leginkább, mint nyárspolgári díszletet képes elfogadni, állami művészetet igyekszik létrehozni, s ami ettől eltér, az gyanút kelt benne.

Astelier populaire (Király András projektje): *Kultúrpolitika*, 2012, net flyer

Az MMA azonban minőségi fordulat: leginkább az egykori pártállami időkre emlékeztető tömörszerű szervezet, amelybe be akarják terelni a művészeket, névleg azért, hogy a „kezükbe adják” a magukról való döntés lehetőségét, valójában azonban azért, hogy az eddig sok vitával ugyan, de működő, autonóm kultúratámogatási rendszerek helyébe egy kontrollálható és ideológiailag felügyelt szervezet lépjen.

Az MMA már sok volt a művésztsadalomnak. Eddig példátlan ellenállás bontakozott ki vele szemben. Szabad Művészek néven ekkor alakított akciócsoportot néhány kortárs művész, tanár és diák. Több demonstrációjuk is volt, de a legnagyobb hatású az MMA közgyűlésének békés, de igencsak hangos megzavarása volt 2012 decemberében.³⁰ Nem mellékesen: kilépési hullámot indítottak el az MMA-ban, eddig tizenegy tag jelentette be, távozik, nem ért egyet a testület stratégiájával és elnöke, Fekete György nyilatkozataival.

Fekete személyénél érdemes megállni egy pillanatra. A nyolcvanas évek sikeres belsőépítész, a rendszerváltás utáni első kormány kulturális helyettes államtitkára most nyolcvanéves. Antidemokratikus és antiszemita kijelentések egész sorát tette a sajtóban. Többek között arról az íróról, Konrád Györgyről, aki a nyolcvanas években a rendszer ellenfele volt, akit zaklattak a hatóságok, volt börtönben is, ellentétben Feketével, aki azokban az időkben, ha nem is volt a rendszer híve, de csöndben volt, megbízásokat kapott, elismerést és anyagi sikereket aratott. Az ideológiai purifikátor szerepében 2012-ben hirtelen előlépő Fekete szinte egy személybe sűríti mindazt, ami ellenszenves a kormányzat kulturális politikájában. Nem véletlen, hogy azonnal internetes mémmé vált. Karakteres, ősz apródfrizurája a Facebookon bármely fotóra ráilleszthető, álarcá letölthető és használható. S noha az MMA ügyében nem a személyek a lényegesek, az ősz paróka a feltétlen lojalitás, a szervilizmus, az udvari művészet jelképe lett a webes kommunikációban.

A Szabad Művészek és a körülöttük csoportosuló alkotók nem

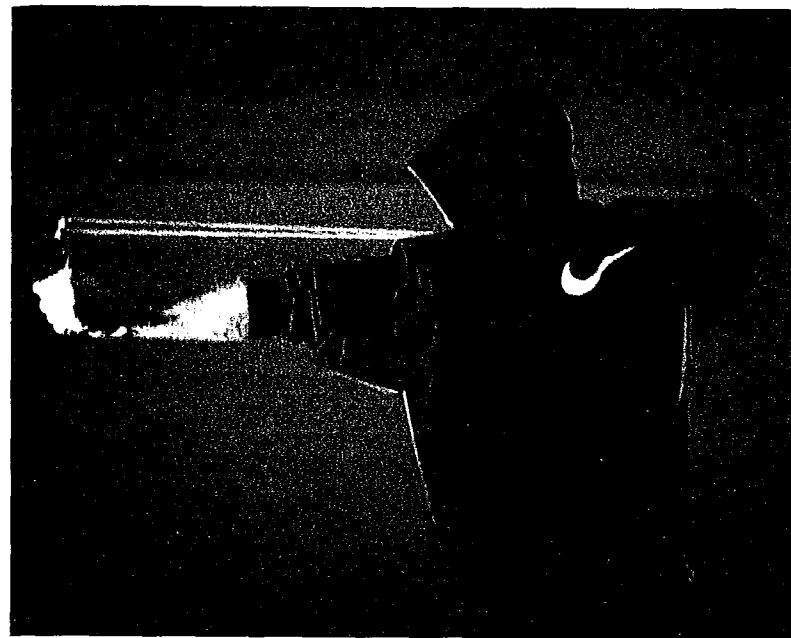
csak akcióikkal hívták fel magukra a figyelmet tehát, hanem esztétikájukkal is. Festékszóróval fújt trikók, stenciles grafikákra emlékeztető net-flyerek, ironikus videók. Ez utóbbiak egyikén egy kisfiú olvassa fel az MMA egyik kormányhű nyilatkozatát, amelyben ostromozzák a Nyugaton Magyarországot bírálókat, s mialatt a fiúcska őszintén küzd a nyakatekert és őszintétlen szöveggel, az MMA-tagok portréi pörögnek.³¹ Az ironia, a nevetségessé tétel nem pusztán egy adekvát megszólalásmód a magyar kultúrát uraló jelenségekkel szemben, hanem leleplezi a kormányzati kulturális politika valódi lényegét. Kegyetlen tréfa, ami jelenleg itt történik. Senki sem gondolta volna ugyanis, hogy éppen az autonómia fogalma lesz az, amit a kormány az MMA képében kisajátít és kiforgat: tessék, itt van a művészet, a művészek képviseletének autonóm szervezete! E pillanatban nem dönthető el, hogy a pillanatnyi politikai helyzet nyomása alatt létrejövő művek efemernek bizonyulnak-e, vagy képesek az itt és moston túlmutató jelentéseket is közvetíteni. S mi történik, ha például a Szabad Művészek akcióinak dokumentumai a múzeumok falai közé kerülnek (Az AICA – Műkritikusok Nemzetközi Szövetsége Magyar Tagozatának 2012-es kritikus díjai közül a különdíjat a Szabad Művészek csoport kapta. A laudáció szövege a Mellékletben olvasható.)

Ám ha valami kordokumentum, az már önmagában sem kevés, és jegyezzük meg azt is, hogy a magyar művészetben, ha halványan is, de benne van az a tradíció, amelyben a „tett” fogalma művészi, emberi és politikai értelemben egyaránt értendő, és egyik vonatkozás sem tolakszik a másik elé.

E cikk lezárásakor a Szabad Művészekén kívül kevés ellenállás látszik a gátlástalan tarolással szemben. A kultúra hagyományosan puha terület, a szereplők érdekérvényesítő képessége és szervezettsége nem túl erős. A helyzet azonban komoly: a pártállami rezsim óta először vagyunk tanúi annak, hogy egy kormányzat nem csak az intézményrendszert alakítaná át, de a kulturális „software-ben”

is cserét igyekszik végrehajtani, nem a szakmákra bízva a kánon alakítását. Ha szó szerint vesszük Orbán Viktor kötcsei beszédét 2010-ből, amelyben a kultúrában elitváltást helyezett kilátásba, valamint a „szép, nemes és választékos” életéről szólt, akkor azt kell gondolnunk, a lojalitáson kívül igenis példamutatást vár a kultúra szereplőitől, valamiféle direkt okító-nevelő munkát, a kifejezések keresztény középosztálybeli értelmében. Az MMA kifejezetten ennek a törekvésnek a megvalósítására jött létre.

Ma Magyarországon megtörtént az is, ami a pártállam óta szintén nem: a hatalmon levő pártok és az őket kiszolgáló média, művek és művészek ellen indított hajtóvadászatot. A Magyar Nemzet című, egykor jobb napokat látott napilap kortárs művészeket igyekezett bíróság elé ráncigálni, és vadul gúnyolódott a „fölösleges” kultúrán.³² Ám a helyzet az, hogy nincs „másik” kultúra. Nincs olyan érvényes kánon, amely megfelelhette a jelenlegi politikai kurzus megrendeléseinek. Az irodalomtankönyvekbe ugyan kínosan beleerőltették a harmincas évek irredenta és részben antiszemita íróit, de a *Nyugat* folyóirat modernista irodalmi hagyományát nem képesek eltörölni. Az MMA ugyan százötvenezer forintos apanázzsal csábítja soraiba az alkotókat, de zsoldosokkal nem lehet kánont formálni. Olyan alkotókat sem tudnak előhúzni, akik 1989 után háttérbe szorultak volna, s most végre a helyükre kerülhetnének. Egyszerűen nincsenek ilyenek. Ha pedig az intézményi keretek közül kiszorul a kortárs, autonóm és kritikus művészet, akkor undergroundban él tovább. Helyzetét tekintve már ki is alakult a politikai undergroundművészet.³³ Ám, hogy erősebbé válik-e, abban sajátos módon a hatalomnak is szerepe lesz. Ha növeli a nyomást a kultúra szereplőin, ha a személyes szabadság és az alkotói kifejezés szabadságának olyan határait hágja át, amelyeket jogállamban már tényleg nem szokás, akkor még keményebb reakciókra, még radikálisabb intervenciókra számíthat.

Kisspál Szabolcs: Paradigma, 2008

JEGYZETEK

- 1 Ebben a szövegben a vizuális művészetek nagyobb súllyal szerepelnek. Egyrészt mert véleményem szerint ott érhető tetten a legeggyértelműbben az a fordulat, amely a politizáló, aktivista szemlélet előtérbe kerülését jelenti. Másrészt mert ezt a változást talán kevésbé írta körül a jelenkori hazai kritika. A szöveg megírásához 2012 tavaszán–nyarán háttérbeszélgetéseket folytattam, illetve interjúkat készítettem Petrányi Zsolt művészettörténész-kurátorral, aki a Műcsarnok főigazgatója volt 2005 és 2011 között, jelenleg pedig a Magyar Nemzeti Galéria munkatársa; Nemes Csaba képzőművésszel, aki alkotóként résztvevője, tanárként közeli figyelője a politizáló művészet hazai alakulásának; Havasréti József esztétával, a PTE (Pécsi Tudományegyetem) tanszékvezetőjével; valamint a Transzit.hu fiatal munkatársaival, Süvecz Emesével és László

Zsuzsával, akik munkájukkal folyamatosan reflektálnak a hazai művészet legfrissebb folyamataira, részben pedig katalizálják is azokat. Ehelyt szeretnék nekik köszönetet mondani. A szöveget 2012 júliusában zártam le először, de azt követően egyre több fejlemény zajlott a magyar politizáló művészet körül, s ezek között botrányok is akadtak. 2013 januárjában kiegészítettem hát az írást. Ám minthogy a cikk lezárásakor is alakul, változik a helyzet, a szöveg ilyen értelemben befejezetlen.

- 2 Magáért beszél (Magyar Nemzeti Galéria, 2011) <http://magaertbeszel.blogspot.hu> – legutóbbi letöltés: 2013. március 22.
- 3 <http://hu.tranzit.org/hu/esemeny/0/2012-03-12/rendszervaltas-befejezetlen-program>
- 4 Zentai Péter beszélgetése Spiró Györggyel a Klubrádióban, 2012. augusztus
- 5 Erhardt Miklós–Dominic Hislop: *Saját szemmel / Inside Out (1997–98)* <http://www.c3.hu/collection/homeless> – legutóbbi letöltés: 2013. március 22.
- 6 POLIFÓNIA – *A társadalmi kontextus mint médium a kortárs magyar képzőművészetben*, katalógus és tanulmánykötet, 1993, Soros Alapítvány Kortárs Művészeti Központ. Szerkesztette Mészöly Suzanne és Bencsik Barnabás <http://pa.c3.hu/en/polifonia-polyphony.html> – legutóbbi letöltés: 2013. március 22.
- 7 Hushegyi Gábor: *NÉMETH*, 2008, Kalligram, Pozsony
- 8 „Azonosulni a túlnépesedés vádjával”, Szőnyi Tamás interjúja El-Hassan Rózával In: Magyar Narancs, 2006/33.
- 9 <http://www.youtube.com/watch?v=JbOzZjPaeYE> – legutóbbi letöltés: 2013. március 22.
- 10 <http://mtvahirado.tumblr.com> – legutóbbi letöltés: 2013. március 22.
- 11 „Ez az Orbán Viktor? Hú. Hát ez kemény!”, hvg.hu, 2009. október 1. http://hvg.hu/kultura/20091001_huszonevesek_1989_rendszervaltas – legutóbbi letöltés: 2013. március 22.
- 12 <http://www.huszonevesek.hu> – legutóbbi letöltés: 2013. március 22.
- 13 A jelen kötet Függelékében olvasható írás részletesen foglalkozik a Jobbik eszmei-elvi besorolásával és társadalmi háttérével (a szerk.)
- 14 Ellenzéki interpretációban ez úgy hangzik, hogy „minden második, harminc év alatti elhagyná az országot,” de hozzá kell tenni, itt nem a kivándorlási szándékról, hanem munkavállalásról, tanulásról van szó. A kormány oktatási államtitkára viszont az érettségizőknek címzett üzenetében a „hűség” és „magvarság” fogalmaival operált, ami megint

csak manipulatív interpretáció, hiszen aki munkát vállal külföldön, az nem hűtlen és nem feltétlenül mond le a magyar nemzeti közösséghez való tartozásáról.

- 15 Élet és Irodalom, 2013. január 25., a hivatkozott kutatás itt érhető el: http://kutatopont.hu/files/2012/02/magyar_ifjusag_2012.pdf – legutóbbi letöltés: 2013. március 22.
- 16 A kérdésről mélységében is megismerhető a jelen kötetben közölt „El kéne foglalni valamit...” című tanulmányból (a szerk.)
- 17 A Szabad Művészek csoport kommunikéje. <http://nemma.noblogs.org/2012/12/26/free-artists-statement/> – legutóbbi letöltés: 2013. március 22.
- 18 A Kozmosz első EP-je, „Az okosak földje” <http://kozmosz.bandcamp.com/> – legutóbbi letöltés: 2013. március 22.
- 19 Szójáték: a magyarban a „bajusz” szó és Beuys nevének kiejtése némileg hasonlít.
- 20 Kozma Zsolt: „A mű és a hatalom”, tranzitblog, 2009. augusztus 1. http://tranzit.blog.hu/2009/08/01/a_mu_es_a_hatalom – legutóbbi letöltés: 2013. március 22.
- 21 A szerző háttérbeszélgetése Petrányi Zsolt művészettörténész-kurátorral, 2012. június
- 22 Petrányi Zsolt hosszú, forrásértékű interjújában Kaszás Tamás beszél erről. m.ikon, független kortárs képzőművészeti periodika – DVD kiadás, 2011/3.
- 23 2008–2009 során legalább 19 esetben ért súlyos támadás romákat, a legszörnyűbb a hat áldozatot követelő gyilkosságsorozat volt (Tiszalök, Tátárszentgyörgy, Piricse, Alsózsolca, Nagycséc, Kisléta). A feltételezett tetteseket 2009 augusztusában fogta el a magyar rendőrség, perük 2011 márciusában kezdődött Debrecenben.
- 24 Vadászünnep és B közép / A szembenézés három napja Elfriede Jelinekkel, Trafó, Budapest, 2010. március 8–10.
- 25 2011 novemberében kezdődött az egymásra reflektáló cikkek sorozata. Egyik előzménye a szerző „Párbeszéd a magyar alkonyatban” című cikke volt (Élet és Irodalom, 2011/36.). Ezt követően indult el a vita, amelyben Bán Zoltán András, Radnóti Sándor, Térey János, Elek Tibor, Nyilas Attila, Bazsányi Sándor, Bárány Tibor, Kálmán C. György és György Péter is megírta véleményét.
- 26 *Édes hazám – kortárs közeleti versek*, 2012, Magvető, Budapest. Válogatta: Bárány Tibor
- 27 Kemény István: „Búcsúlevél”, In: Holmi, 2011/2, illetve Térey János: Magyar közöny, In: Élet és Irodalom, 2011/22.

- 28 Poós Zoltán: „Maradt a szégyen”, In: Élet és Irodalom, 2010/35.
- 29 http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=597926&referer_id=friss – legutóbbi letöltés: 2013. március 22.
- 30 2012. december 15-én művészek és aktivisták zavarták meg az MMA közgyűlését, amelyen Balog Zoltán, a kormány tagja is jelen volt. „Az MMA kirekesztő, a művészet szabad” – szerepelt transzparensükön. A közgyűlésen egy adott jelre a követeléseiket tartalmazó szórólapokat szórtak szét, felolvasták annak szövegét, és kilépésre buzdították a tagokat. A helyszínről biztonsági őrök vezették ki őket, illetve az MMA egyik tagja tettleg bántalmazta is Nemes Csaba képzőművészt. Az akcióról többek között Csoszó Gabriella fotóművész is közölt képeket a blogján: <http://freedoc-gabriellacsoszo.blogspot.hu/2012/12/tiltakozo-demonstracio-az-mma.html> – legutóbbi letöltés: 2013. március 22. Ez a fotóblog a művész saját projektje, amelynek során a diákmozgalmak, a Szabad Művészek és a demokratikus ellenzéki mozgalmak demonstrációit dokumentálja, a képeket pedig szabadon felhasználhatóvá teszi.
Videó az eseményről: <http://youtu.be/8XGUQks8OPc> – legutóbbi letöltés 2013. március 22.
Az eseményről az MMA saját honlapja egyáltalán nem számolt be, az ott közölt fotókon semmi nem látszik a Szabad Művészek akciójából. <http://www.mma.hu/sajto/sajtokoezlemlenyek/584-sajtokoezlemleny-az-mma-2012-december-15-i-koezgyleserl> – legutóbbi letöltés: 2013. március 22.
- 31 <http://youtu.be/BDBxvr7PU6Q> – legutóbbi letöltés: 2013. március 22.
- 32 A kormány elszámoltatási biztosa az elmúlt évek PPP- (public-private partnership) konstrukcióban megvalósult beruházásait vizsgálta. Ennek kapcsán vizsgálták a Magyar Universitas Programot, amely egyetemi és főiskolai épületek 2005-ben elkezdett felújítási programja volt. A program keretében – egy akkori törvénynek megfelelően, bizonyos beruházásoknál előírta a művekre költendő pénz mennyiségét – kortárs köztéri műalkotások is a középületekbe kerültek. A Magyar Nemzet című napilap ezen művek és alkotóik ellen írta rágalmazó cikkét (Egymilliárd „műalkotásokra”, In: Magyar Nemzet 2011. február 5.)
- 33 Nem szó szerinti idézet Havasréti József esztétától. „Létrejöhét a helyzeti underground”, In: Műértő – kortárs művészeti folyóirat, 2012. május.

FÜGGELÉK

Tóth András—Grajczár István

A radikális jobboldal térnyerése Magyarországon

A tanulmány célja, hogy átfogó képet adjon a radikális jobboldal térnyeréséről, a nemzeti radikalizmusról, a radikális jobboldal ideológiájáról, támogatóiról, s végül elhelyezze a magyarországi radikális jobboldalt az európai radikális jobboldali pártok mezőjében.

A radikális jobboldal a rendszerváltástól a Jobbik megalakulásáig

Negyven évi hibernáció után, a rendszerváltással, a szabadság visszatérésével 1989–90-ben újra megjelent Magyarországon a jobboldali szélsőséges radikalizmus. Kezdetben csupán kis neonáci jellegű szélsőséges csoportosulások alakultak. Az első igazi országos jelentőségű radikális jobboldali párt 1993-ban alakult meg, amikor Csurka István vezetésével kivált a népi-nemzeti szárny a mérsékelt jobboldali MDF-ből, s megalapította a Magyar Igazság és Élet Pártját (MIÉP).

A MIÉP a harmincas évekre jellemző nacionalista, sovinszta és etnocentrista jelszavakkal lépett fel. A párt diskurzusában fontos szerepet kapott a versailles-i szerződések igazságtalansága, s a környező országokban élő magyarok elnyomása, a zsidózás, az antikommunizmus, a rendpártiság, az ókonzervatív értékek hirdetése, a tradíciók, a hagyományos erkölcsi értékek felmagasztalása, a deviánsnak tartott viselkedésminták elutasítása, a családközpontú, keresztény-nemzeti értékek hirdetése. A zsidózás és az ir-

redenta felhangokkal terhelt nacionalizmus miatt tekintették sokan szélsőjobboldali pártnak a MIÉP-et. A harmincas évekből ismerős radikális jobboldali ideológiai elemekhez társult a szembe fordulás a rendszerváltással és a modern, globalizált „Nyugattal”, az antiliberális, globalizációellenes gondolkodás és az EU-szkepticizmus. A MIÉP fordult szembe először a rendszerváltó pártok által vállalt politikai konszenzussal, amely Magyarországot a globalizált világba és az európai politikai és társadalmi rendszerbe akarta visszavezetni.

Csurka István, a MIÉP alapítója, vezetője és ideológusa kapcsolta közös koncepcióba e két elemet, a harmincas évek radikális jobboldali eszméit és a modern, globalizált világ, valamint az abba beilleszkedni igyekvő rendszerváltás utáni magyar politikai-gazdasági modell kritikáját. Csurka a nosztalgikus sérelmi politika és a mai sérelmek összekötésével alkotta meg a nemzeti radikalizmust, a „modern” 21. századi radikális jobboldali gondolatvilágot. A MIÉP világképének centrumában az állt, hogy a régi-új kizsákmányoló elenség: a globalizációs folyamatokat irányító „idegenszívűek” – a nemzetközi nagytőke és pénzvilág, a zsidók, a kommunisták, a liberálisok – összefogtak azért, hogy lerombolják a magyar nemzeti kultúrát és identitást, kizsákmányolják a magyarokat, ahogy Csurka metaforikusan megfogalmazta – „palesztinizálják” Magyarországot. Csurka szerint a magyarok kizsákmányolásának úgy lehet gátat vetni, ha a közélet megtisztul a liberálisoktól (akiket az SZDSZ képvisel) és a velük összefonódó (volt) kommunista elitől (akiket az MSZP képvisel), akik együttesen akadályozták meg a valódi rendszerváltást, s egyben hazai szálláscsinálói a nemzetközi pénzügyi köröknek. A MIÉP etnocentrikus, kontroll alatt tartott piacgazdaságot hozott volna létre, s minden területen elsőbbséget biztosított volna a magyaroknak, a hazai vállalkozásoknak.

Csurka írói tehetsége – képessége arra, hogy látványos metaforákkal támassza alá gondolatmenetét – különösen hatásossá tette

írásait, melyek a MIÉP szavazótáboránál jóval szélesebb közönséghez is eljutottak.

A MIÉP csak az 1998-as választásokon ért el éppen annyi szavazatot, amennyi elég volt a parlamentbe jutáshoz, de a következő választáskor, 2002-ben kiesett onnan. A MIÉP relatív sikertelenségének talán legfontosabb objektív oka az volt, hogy a posztoszocialista Magyarország 1997-re átjutott a szocialista gazdasági rend összeomlását követő válságon, és megindult egy gyors növekedés, amely megalapozta az EU-csatlakozást. A közhangulatot a gyarapodás reménye és a közeli EU-tagság vágya hatotta át. Ez volt az a korszak, amikor a baloldal és a jobboldal nagy és mérsékelt pártjai populista ígéretekkel kecsegtették a választókat, nem hagyva helyet a radikális jobboldal mindent elítélő negatív üzeneteinek.

Az ezredforduló után a Jobbik vette át a nemzeti radikalizmus stafétáját a 2002-es kiesés után egyre inkább jelentőségét veszítő MIÉP-től.

A Jobbik megszületése és felemelkedése

A Jobboldali Ifjúsági Közösséget (Jobbik) 1999-ben alakították meg radikális jobboldali érzelmű egyetemisták, akik közül többen MIÉP-aktivisták voltak. A politikai célokat felvállaló civil szervezet a 2002-es választási kampányba a jobboldali tábor győzelme érdekében vetette be magát, hogy elősegítsék a Fidesz és a MIÉP közös kormányzását. A választást az MSZP–SZDSZ nyerte meg, ami hideg zuhanyként érte a jobboldali tábor. Az eredmény kihirdetése után több tiltakozó megmozdulás robbant ki, amibe a jobbikosok közül többen is bekapcsolódtak.

A MIÉP-ben aktív jobbikosok a MIÉP megújulásától várták a jobboldali radikalizmus újjászületését. Mások – köztük Vona Gábor, a Jobbik későbbi vezetője – bekapcsolódtak az akkor indult polgár-

ri körök mozgalomba, amelyet a választási vereség után Orbán Viktor hozott létre a jobboldal mozgalmi jellegének megerősítésére. A nemzeti mozgalom megújulására vágyó fiatalok hamar kiábrándultak mind a MIÉP-ből, mind a polgári körökből. A MIÉP-en belüli reformtörekvéseket Csurka blokkolta, s a változást akaró fiatalok úgy érezték, hogy a MIÉP avított stílusa, zsidózó összeesküvés-elmélete már nem alkalmas arra, hogy a törzsszavazókon kívül új híveket vonzzon magához.¹ A polgári körökről meg az derült ki számukra, hogy nem a radikális megújulást segítik elő, hanem a Fidesz konzervativizmus leplébe csomagolt neoliberális polgári Magyarország koncepcióját szolgálják ki.² A meglevő pártokban csatlódó jobbikosokban 2003 őszére érett meg a gondolat, hogy önálló pártot alakítsanak a radikális jobboldali gondolat hiteles képviselője érdekében.

Egy generációkon átívelő szélsőjobbos pályafutás: Potyka bácsi szónoklata a 2012. márciusi gárdaavatáson (Kaszics Bálint felvétele)

A 2003 őszén 1200 taggal alakult új párt, megőrizve a Jobbik rövidítést, a Jobbik Magyarországért Mozgalom nevet vette fel. A 2006-os választásokon a Jobbik még a MIÉP-pel közös pártszövetségben Harmadik Út néven indult, de a közös lista csak 2%-ot ért el. A két párt szövetségi kapcsolata a választások után felbomlott.

A 2006-os vesztes választások után Vona Gábor lett az önálló utat választó Jobbik vezetője. Vona Gábor tehetséges, dinamikus és karizmatikus vezetőnek bizonyult, aki új irányt szabott a pártnak.³ Az ő vezetésével dolgozták ki a párt új programját, a Bethlen Gábor Programot, és szintén az ő nevéhez köthető a Magyar Gárda létrehozása 2007 márciusában. Vona igyekezett csökkenteni a Jobbik és a Fidesz közötti ellentétet, és „mérsékeltbb közegekben” elfogadhatóvá tenni a Jobbikot,⁴ ugyanakkor megpróbálta magához kötni a Jobbiknál szélsőséesebb mozgalmakat is. A hagyományos szélsőjobboldali választók rokonszenvét célozta meg azzal, hogy 2006 decemberében a Jobbik jelképévé választotta az árpádsávos zászlót, amely emlékeztet az önálló magyar királyságra, de hasonlít a két háború közötti náci nyilaskeresztes mozgalom jelképére is.

A megújuló Jobbik szárnyalását három váratlan esemény indította el: az MSZP–SZDSZ alkotta szociálliberális koalíció politikai fordulata és válsága a 2006-as választások után, a magyar gazdaság válsága, és végül az olaszliszakai tragikus gyilkosság nyomán a „cigánykérdés” napirendre kerülése.

A 2002-es választásokat a jóléti rendszerváltás ígéretével nyerte meg az MSZP, majd az SZDSZ-szel közösen alkotott koalíciós kormány eladósodásra épülő gazdaságpolitikát folytatott. A 2006-os választásokat a balliberális koalíció a költségvetési expanzióra épülő növekedés folytatását ígérve nyerte meg. A választások után azonban a kormány 180 fokos gazdaságpolitikai fordulatot hajtott végre, s költségvetési megszorító politikába kezdett. Az intézkedéseket követő bizalomvesztést, becsapottságérzést felháborodássá, dühvé változtatta a kormányfő titkos őszi beszédének nyilvánosságra ke-

rülése 2006 szeptemberében.⁵ 2006 őszén spontán tüntetéssorozat kezdődött a Parlament előtt a Kossuth téren, és október 23-án, az 1956-os forradalom évfordulóján utcai zavargások törtek ki. A Fidesz választási csalásról beszélt, illegitimnek nyilvánította a kormányt, s követelte a választások megismétlését. A kormány azonban nem mondott le, hanem megpróbálta végigvinni megszorító politikáját. De az őszi beszéd okozta erkölcsi válság, a megszorító gazdaságpolitika és a Fidesz kérlelhetetlen ellenzékiése aláásta a kormánypártok támogatottságát. 2006 és 2010 között a baloldali-liberális szavazói tömb szó szerint szétporladt. A választásokat fölényesen megnyerő MSZP 20%-os támogatottságú párttá olvadt. A jobboldal felé forduló közhangulat kedvezett a Jobbiknak, amely legradikálisabban követelte a fennálló rend megváltoztatását. A Jobbik marginális, szélsőséges kis pártból szabadságharcos erővé tudta stilizálni magát az erkölcsileg megroppant baloldali-liberális ellenféllel szemben. A Fidesz egyre radikálisabb hangvétele szintén segítette a Jobbik elfogadottságát.

A 2006-os politikai fordulat egyben a gazdaság recesszióba fordulását is hozta, amelyet tovább fokozott a 2008 augusztusában kitört hitelválság. A világválsággal nemcsak az MSZP által propagált „jóléti rendszerváltás” hitelekre alapozott gazdaságpolitikája kérdőjeleződött meg, hanem a szabad kereskedelemre, a nyitott gazdaságra, a globalizált világ gazdaságba bekapcsolódó, az európai integrációra alapozott liberális piacgazdasági modell is. Az egyre reménytelenebb gazdasági helyzet növelte a protest szavazók arányát, akik dühük és elégedetlenségük kifejezésekként tipikusan a radikális, rendszerellenes pártokra szavaznak. Az elhúzódó, egyre reménytelenebb krízisben új értelmet kapott a Jobbik harmadik utas gazdaságpolitikája, mely a szabadpiactól való elfordulást, az adósfizetés megtagadását, az államosítást, az állami védelmet, a magyar vállalkozók támogatását, a multinacionális cégek megadóztatását követelte.

A kibontakozó gazdasági és politikai válsággal egybeesve egy tragikus bűncselekmény lobbantotta fel a hosszú ideje lappangó cigányellenes indulatokat. 2006. október 15-én Olaszliszván cigányok meglincseltek egy kisgyereket elsodró, de komolyabb sérülést nem okozó autóst. A Jobbik a tragikus gyilkosság nyomán a „cigánybűnözés” tematizálásával kapcsolódott be a politikai diskurzusba. A „cigánybűnözés” narratívája lehetőséget adott a Jobbiknak arra, hogy a „rendes, becsületesen dolgozó kisemberek” védelmezőjeként lépjen fel a „cigánybűnözéssel és a cigányterrorral” szemben. Azzal, hogy a cigánybűnözés témáját a Jobbik felkarolta, sokan úgy érezték, hogy végre kiszabadultak a politikai korrektség baloldali-liberális béklyójából, s végre kimondhatták elfojtott sérelmeiket, és megnevezhették vélt vagy valós sérelmeik okozóit. A „cigánybűnözés” elleni fellépés alkalmasnak bizonyult arra, hogy a Jobbik ne csak a hagyományos radikális jobboldali törzsszavazókat szólítsa meg, hanem új támogatókat szerezzen, elsősorban az ország keleti felében, a magát védtelennek és kiszolgáltatottnak érző lakosság körében. A „cigánybűnözés” elleni védekezés ürügyén szerveződött meg 2007 tavaszán a Jobbik segítségével a Magyar Gárda, amelynek paramilitáris mozgalmi jellege egyszerre bizonyult fontos közösség- és szervezetépítő erőnek, s ugyanakkor állandó médiafigyelmet biztosított a Jobbiknak. A Jobbikkal foglalkozó elemzések szerint a „cigánybűnözés” témája és a nemzeti önvédelem érdekében felállított Magyar Gárda megalakulása hozta meg a Jobbik országos ismertségét.⁶

A válságos politikai környezetben a Jobbik gyorsan növekedett. 2008 tekinthető az áttörés évének: 80-ról 249-re szaporodott a helyi szervezetek száma, ami 2009-ben 387-re gyarapodott, és a párt tagjainak létszáma 5000-re nőtt. A 2009 elején megtartott időközi választásokon rendre 7% feletti eredményt ért el. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Jobbik> - cite_note-9 A 2009-es európai parlamenti (EP) választásokon 14,77%-os választási eredménnyel a harmadik legerő-

sebb párt lett, mindössze 2,6 százalékkal elmaradva az MSZP-től. Az európai választások után a Jobbik tagjainak száma megduplázódott, 10 000-re nőtt, s a tagszervezetek száma elérte a 750-et. Az EP-választási eredmény után potenciális szavazói immár legitim, nagy pártként tekinthettek a Jobbikra. A Jobbik előtörésével párhuzamosan valóságos szemantikai forradalom zajlott le Magyarországon azzal, hogy a közbeszéd részévé vált a cigánybűnözés, a zsidózás, a trianonozás.

2009 nyarán a Jobbik vezetősége óriási lelkesedéssel látott hozzá, hogy az ország második legnagyobb pártjává fejlessze a szervezetet. Vezetői országjárásba kezdtek, s naponta 5-6 települést kerestek fel, lakossági fórumot tartottak, szervezték a pártot. A Jobbik „Radikális változás” címet viselő választási programja kiemelt figyelmet fordított a „politikusbűnözés” visszaszorításának fontosságára. Növelte a Jobbik ismertségét az is, hogy kampányában mind az MSZP, mind az SZDSZ a szélsőséges jobboldali veszéllyel, a Jobbikkal riogatta a választókat, ráadásul a Fidesz is egyre inkább a Jobbik ellen fordult abbéli aggodalmában, hogy radikális szlogenjeivel a párt megszerzi szavazóbázisát.⁷ (Paradox módon lehetséges, hogy a delegitimációs kísérletek növelték a Jobbik legitimációját, mert a koncentrált támadások még valószínűbbé tették, hogy a párt jelentős parlamenti erővé válhat, tehát érdemes rá szavazni.⁸ A Jobbik a 2010-es országgyűlési választásokon listán 16,67%-ot szerzett, ezzel harmadik helyen futott be, alig 3%-kal lemaradva az MSZP-től. Ezzel a Jobbik az ország harmadik legnagyobb erejévé, el nem hanyagolható középpárttá vált.

A radikális jobboldal ideológiája: a nemzeti radikalizmus

A NEMZETI JELLEG

A nemzeti jelleg az, ami elsősorban meghatározza a párt gondolati-cselekvési keretét. A nemzeti gondolat lényege, ahogy egy Jobbik-közeli blogger megfogalmazta, a nemzeti kérdések, a nemzet jólétének, felemelkedésének akár a legradikálisabb eszközökkel és módszerekkel történő elősegítése és megoldása, továbbá kiállás az egész Kárpát-medencei és tengerentúli magyarságért.⁹

A nemzeti jelleg Csurka István szellemi hatása nélkül nehezen értelmezhető. Maguk a jobbikosok sem tagadják, hogy Csurka szellemi örökösei.¹⁰ *Elfogadhatatlan realitás* volt Csurka 1986-ban megjelent, politikai írásait egybefoglaló tanulmánykötetének a címe. Ennek a könyvnek a címét metaforaként használva, a nemzeti radikalizmus számára az elfogadhatatlan realitást az jelentette, hogy nem lehet elfogadni a trianoni döntést, s a nemzetegyesítő álmok nevében fel kell lázadni a rendszerváltás utáni demokratikus elveken és szabadpiacon alapuló rend ellen. Csurka és követői számára a nemzeti gondolat a nemzeti érdek feltétel nélküli védelmét és képviselését jelentette az általuk elfogadhatatlannak tartott geopolitikai realitással és az EU-integrációval szemben.¹¹ Nem véletlen, hogy Antall József és Csurka nyilvános szakítására s a nemzeti radikalizmus önálló politikai irányzattá szerveződésére azután került sor, hogy Csurka és követői árulásnak kiáltotta ki a trianoni határokat elismerő magyar-ukrán alapszerződés parlamenti elfogadását. A nemzeti jelző ebben az értelemben az ultranacionalista jelzőnek feleltethető meg.

Csurka által elfogadhatatlannak tartott kompromisszum, a realitás elfogadása vezetett el ahhoz, hogy a Jobbik nyíltan ellenezte Magyarország EU-csatlakozását, erre épül a párt EU-ellenes álláspontja, valamint a globalizáció és a külföldi tőke elleni fellépése.

Frissen felavatott gárdisták – 2012. március 17. (Kaszics Bálint felvétele)

A KÜLFÖLDI TŐKE ÉS GLOBALIZÁCIÓELLENESSÉG

A Jobbik nemzeti jellege miatt fordul szembe a külföldi tőke behatolásával. Szerinte Magyarországon nem a magyarok élveznek kiváltságokat, hanem a hazánkat gyarmatosító, kizsigerelő multinacionális milliárdosok, akiknek sok esetben csak „térkép e táj”. A párt gazdasági programjának kulcskérdése az újkori gyarmatosítás viszszafordítása, a külföldi befektetők kizárása az országból. A Jobbik programjának egyik kiemelt célpontja a multinacionális áruházláncok kiszorítása a kiskereskedelemből s a magyar tulajdonú boltok támogatása, a jórészt külföldi tulajdonba került bankrendszer magyar kézbe juttatása, a nagy, külföldi tulajdonú kereskedelmi tévécsatornák koncessziós jogának visszavonása.

A Jobbik globalizációkritikája túlmegy a privatizáció kárhoztatásán, a hazai gazdaságban kulcsszerepet játszó multinacionális cégek

elleni fellépésen, a magyar vállalkozások és a termőföld védelmén: a párt ideológiája magával a globalizációval fordul szembe. Érvelésük szerint a nagy, globális gazdasági felfutás haszonélvezője szinte kizárólag a nemzetközi pénzügyi szektor, amely kizsákmányolja az embereket. S itt is szerepet kap a más kontextusban hírhedtté vált magunkfajta-magukfajta megkülönböztetés: amikor globalizációról beszélnek, a magunkfajta a kizsákmányoltat jelenti, vagyis a kistermelőket, kiskereskedőket, családi vállalkozókat, állami alkalmazottakat, ápolónőket, pedagógusokat. Ebből vezethető le a Jobbik lázadó, forradalmi jellege: a globális világrend elleni fellépésre szólít fel a kisemberek védelmében:

„Emeljük fel végre a fejünket és ne hagyjuk, hogy ugyanannak a láthatatlan 'Birodalomnak' a helytartói a tisztességes munkából élőket kifosztó bankjaikkal, a gazdákat tönkretévő hipermarketláncainkkal, a multinacionális cégeikkel és tonfáikkal, gumilövedékeikkel megfosszanak bennünket szabadságunktól, méltóságunktól, emberhez méltó életünktől.”¹²

ZSIDÓZÁS

Miközben a Jobbik tagadja, hogy antiszemita párt lenne, beszédekben, jelképeikben sorra tűnnek fel olyan utalások, amelyek azt érzékeltetik, hogy a párt aktivistái problémának tartják a zsidók gazdasági és politikai befolyását. Lenhardt Balázs egy beszédében az izraeli állampolgárok földvásárlásával kapcsolatban a következő érveket sorakoztatta fel: „Lehet, hogy a Fideszt már más célok vezéreltik. Esetleg valahonnan más iránymutatást kaptak, kérdés csak az, hogy Brüsszelből, Washingtonból vagy Tel-Avivból jött az ukáz?”¹³ A beszédekben gyakran feltűnik a „Magyarország legyen a magyaroké” követelés, s a Csurka által is használt „palesztinalizálódás” veszélyé-

nek metaforája: „Van egy álmunk. Hogy Magyarország a magyaroké. Mégsem lesz a hazánkból második Palesztina, mégsem leszünk elszegényedett, véglegesen lecsúszott gyarmat.”¹⁴

A GAZDASÁGI HARMADIK ÚT PROGRAMJA: AZ ÖKOSZOCIÁLIS PIACGAZDASÁG

A Jobbik harmadik utas gazdasági koncepciója a párt globalizációellenességéből táplálkozik: elveti a szabadversenyos kapitalizmust, s helyette zárt, nemzeti keretek között elképzelt, kistermelőkre korlátozott, nemzeti piacgazdaságról álmodik.

Az erős állami szerepvállalás nemcsak a privatizáció leállítását helyezi kilátásba, hanem a reprivatizációt, a visszaállamosítás programját is. A párt álláspontja szerint ez a stratégiai fontosságú ágazatok köztulajdonba vételét, az energiaszektor liberalizációs folyamatának leállítását, továbbá a magánnyugdíjpénztárak megszüntetését jelenti. Fontos része a Jobbik gazdasági elképzeléseinek a magyar tulajdonban álló bankrendszer megteremtése. A párt agrárprogramjának lényege, hogy vissza kívánja szerezni a magyar mezőgazdaság hazai piacait, ami kimondatlanul is a nemzeti piac védelmét jelenti.

A globalizációval szembeforduló harmadik út ábrándjának része – mint a Jobbik Kiskátéban olvashatjuk – a környezetvédelem, a föld megóvása a jövő nemzedékek számára, a saját tulajdonú feldolgozóipar és a lehetőségekhez képest önálló, önellátó kistájegységek gazdasági rendszere. A globalizációt meghaladó új világ az ökoszociális piacgazdaság lenne. Ennek a jövőképeknek a lényege a globalizmus helyett a lokalizmus, a helyi, önfenntartó gazdaságok és társadalmak:

„...a gazdaság szabadrlását megfékezzük, és visszatérünk az emberek a gazdaságért elvtől a gazdaság az emberekért elvhez.

A gazdaságot az emberhez méltó környezet (öko), az emberhez méltó élet (szociális) és a magyarság (nemzet) érdekében korlátok alá kell vetni. ... Öko, mert a gazdaság mohósága tönkretette a környezetet. Itt nem csupán olyan hagyományosan zöldnek mondott politikai és társadalmi megfontolásokra gondolok, mint környezettudatos életforma, takarékos energiafelhasználás vagy megújuló energiaforrások, hanem a tájvédelemre, a vidékmentésre, a kisebb, élhető emberi közösségek, a falvak felvirágoztatására. Szociális, mert a politika és a gazdaság célja nem önmaga, hanem az ember. Itt sem csupán tisztességes bérekről van szó, hanem az élhető élet megteremtésének biztosításáról. A globális kapitalizmus ugyanis olyan ütemben használta fel humán forrását, az embert, hogy annak szellemi-lelki-fizikai regenerálódására sem hagyott módot, a futószalagok szétverték a családokat, a kisebb és nagyobb közösségeket. Az alapvető, egyetemes emberi értékeknek és a minőségi szemléletnek kell visszaadni az őt megillető helyet. ... Az ökoszociális nemzetgazdaságban végre az állam teljesítheti kötelességeit: óvhatja természeti kincseinket, visszaadhatja a nemzettudatunkat, gondoskodhat a rászorulókról, és megteremtheti a független, élhető, büszke Magyarországot.”¹⁵

A NEMZETÉPÍTŐ ERŐS ÁLLAM

A nemzetépítő állam célja már Csurka István gondolatvilágában is megtalálható. A MIÉP nemzetépítő állam programjának középpontjában a társadalom középosztályosodásának elérése állt.¹⁶ A Jobbik is az államközpontú, antiliberális jobboldaliság képviselője, de hangsúlyt kap a polgárok megvédése a külföldi kizsákmányolástól. Ebben a világképben az erős állam feladata, hogy megóvja a társadalmat a globalizáció káros hatásaitól és helyreállítsa a ren-

det. Az erős állam rendpárti, felszámolja az országot sújtó három fő bűnözési formát: a gazdasági bűnözést, a politikusbűnözést és a cigánybűnözést. A rendpárti javaslatok között megtalálhatjuk a halálbüntetés helyreállítását, a közmunka bevezetését a börtönökben, a hajléktalanok eltávolítását a közterekről, a „cigánybűnözéssel” foglalkozó szervezeti egység felállítását a rendőrségen belül, a büntető törvénykönyv szigorítását, a honvédség és a rendőrség megerősítését, a csendőrség felállítását a „cigánybűnözés” felszámolására, a Magyar Gárda működésének törvényi biztosítását.

POLITIKAI HARMADIK ÚT: A JOBBOLDALI HARMADIK ÚT

A nemzeti radikalizmus politikai harmadikutassága jobboldali harmadik utat jelent. A jobboldali harmadikutasság a magyar pártrendszerben azt jelenti, hogy a Jobbiknak kettős üzenete van: egyszerre tartja magát a jobboldalhoz tartozónak és olyan harmadik erőnek, amely a baloldalhoz és a Fidesz vezette jobboldali tömbhöz képest nyújt nemzeti alternatívát, harmadik utat.

Ez az elképzelés is Csurka gondolatvilágából ered. A MIÉP is egyszerre tartotta magát a jobboldalhoz tartozónak és ugyanakkor harmadikutasnak, ami abban a szlogenben is kifejeződött, hogy a MIÉP keresztény és magyar párt, de se nem jobb- se nem baloldali. Csurka gondolkodásmódját azonban meghatározta, hogy a bal- és a vele koalícióban levő liberális oldalt a globális kapitalizmus hazai szekértolójának tekintette, a globális kapitalizmusban pedig a zsidó világhatalmi rendet látta. Emiatt a MIÉP valójában legfőbb ellenfelének a kommunista múlttal rendelkező baloldalt, az MSZP-t és a vele szövetséges, szerinte a globalizációt képviselő liberalizmust, az SZDSZ-t tekintette, s velük szemben a Fidesz-t, a jobboldalt támogatta.

A Jobbik harmadikutás politikájának jobboldali jellege azt jelenti, hogy a Jobbik is antikommunista, baloldalelles. Ennek jele,

hogy sok vezető jobbikos politikus életrajzában található utalás a család idősebb tagjait ért (vélt vagy valós) atrocitásra, igazságtalanságra a kommunista diktatúra alatt, s ezek a több generáción átnyúlóan jelenlévő sérelmek napjainkban is meghatározzák a jobbikosok politikai választásait.¹⁷

Ez a máig élő, generációkon átnyúló történelmi emlékezet az egyik oka annak a dühnek, ami oly jellemző a Jobbikra. A múlt- és jelenbeli sérelmek összekapcsolása, a múlt és jelen szenvedésének visszavezetése egy közös tőre – ebből sarjad ki a radikális jobboldali politizálás. Ez a sérelmekből táplálkozó radikális jobboldali álláspont az, ami megérteti, miért olyan fontos a jobbikosok számára az új rendszerváltás követelése. A valódi rendszerváltásé, amely lehetővé tenné az egykori kommunista funkcionáriusok törvényi kizárását a közéletből.

Érzékelhető azonban egy jelentős hangsúlyeltolódás is a Jobbiknál a MIÉP-hez képest. Amíg a MIÉP az MSZP-t és az SZDSZ-t nevezte a multinacionális erők szövetségesének, s velük szemben támogatta a Fideszt, addig a Jobbik a Fideszt konzervatív köpönyegbe bújt liberális jobboldali pártnak tekinti. A Jobbik a nemzeti gondolat egyedüli képviselőjének tartja magát a jobboldalon.¹⁸

„CIGÁNYBŰNÖZÉS”

A rendpárti követelések szorosan összefüggnek azzal, hogy a „cigánybűnözés”, sőt a „cigányterror” elleni fellépés követelése fontos szerepet tölt be a Jobbik politikájában. A Jobbik szerint a „cigánybűnözés” azt jelenti, hogy egész Északkelet-Magyarországon a cigányság terrorizálja a magyar etnikumú lakosságot, s léteznek a cigányságra jellemző bűnelkövetési formák – késelés, uzsorázás, fatolvajlás, színesfémlopás –, amelyeket a rendőrségnek speciálisan kellene kezelni. A párt abban látja történelmi szerepét, hogy áttör-

te a hallgatás falát a „cigánybűnözéssel” kapcsolatban.¹⁹ A Jobbik szerint olyan helyzetet kell teremteni, hogy a cigányság visszatérjen a munka, a törvények és az oktatás világába.²⁰ Azok a cigányok, akik erre nem hajlandók, két lehetőség közül választhatnak: vagy elhagyják az országot, mert tovább nem tolerálható az élőködő, bűnöző életforma, vagy börtönbe mennek.

De a cigánykérdés más formában is megjelenik a Jobbik elképzelései között. A jóléti állam szociális ellátórendszere átalakításának tervei is arra irányulnak, hogy ne lehessen csak úgy szociális segílyt kapni. A Jobbik szerint közmunkára kell szorítani a munkanélküli-eket, csak élelmiszerek vásárlására felhasználható szociális kártyát kell nekik adni pénz helyett. A párt a munkát és a gyermeknevelést megbecsülő adókedvezménnyel javasolta támogatni a családokat, s ezzel a „megélhetési gyermekgyártást kiszelektáló” családtámogatási modellt kívánt bevezetni.

RADIKALIZMUS, MINT POLITIKAI ATTITÚD

A Jobbik felfogása szerint a radikalizmus nem eszme, hanem hozzáállás. Radikalizmusa egy attitűdláncnak kulcseleme, amelynek kiindulópontja a pesszimizmus, végpontja a világ radikális átalakításának vágya. A Jobbik vezetőinek megnyilatkozásaiból világosan kiolvasható egy általános borúlátás a fennálló rend fenntarthatóságával, a világ fejlődésével kapcsolatban. A Jobbik szerint a multinacionális tőke szabad mozgására – vagy, ahogy a Jobbik tartja, szabad rablására – épülő globális kapitalizmusnak megkongatták a vészharangját, mivel a gazdasági fejlődés ilyen erőltetett menetét sem az emberi-ség, sem a glóbusz nem képes követni. A globális kapitalizmus vége magával hozza – a Jobbik szerint – a multinacionális tőke világuralmának és az ahhoz kapcsolódó (neo)liberális piacgazdaságnak, a fogyasztói társadalomnak, illetve a liberális demokráciának a végét:

„Lehet, hogy az a gigantikus tőkekoncentráció, amely mohóságával saját lufiját pukkasztotta ki, valamilyen átalakuló trükk segítségével átmenti hatalmát, lehet, hogy a rendszer sikeresen korrigálja magát, de az is elképzelhető (sőt, jelenleg a legvalószínűbb), hogy az emberi létezés továbbrohan a szakadék felé, addig, amíg abba alá nem zuhan, örökre.”²¹

A pesszimizmusból következik a mélységes aggodalom a magyar népnek a fennálló világrendben elfoglalt helyzetét illetően:

„A gazdasági válság, a közbiztonság szétesése, a mezőgazdaság felszámolása, a hazai vállalkozások haláltusája, a munkavállalók

Jobbikos különítmény megy ellentüntetni a Milla-demonstrációra, 2012. március 15. (Kaszics Bálint felvétele)

megnyomorított helyzete, a föld, a víz és energiahordozóink kiszolgáltatott állapota, a multinacionális tőke és a bankok szabadrablása, a falvak eltűnése, a népességfogyás és az összes többi problémánk csupán mind-mind okozatok. Az ok, a valódi ok a nemzettudat szétverése.”²²

A jobbikosok fenti aggodalma a nemzet sorsa és kiszolgáltatottsága miatt elkeseredés, dühöt, vádló lendületet szül:

„Mert az én dühöm nem Vona Gábor dühe, hanem a nagyszüleinké, akiknek lesöpörték a padlásaikat, akiknek elvették a földjeiket, akiket megnyomorítottak testileg és lelkileg is a világháború, majd 56 után. Az én dühöm, nem Vona Gábor dühe, hanem a szüleinké, akiknek hazugságban és rettegésben kellett felnőniük, akiket ugyanazok használtak ki és csaptak be, akik a nagyszüleinket. Az én dühöm nem Vona Gábor dühe, hanem a korosztályomé, amely azt hitte, szabadságban nőhet fel végre, de azt kell látnunk, hogy ugyanazok, akik a nagyszüleink és szüleink életét megkeserítették, még mindig itt vannak. Még mindig itt lopnak, csalnak, hazudnak. Elküldenek bennünket a házáknál, elveszik tőlünk a szebb jövőt, aki ellenáll, azt meghurcolják, börtönbe zárják. És végül az én dühöm nem Vona Gábor dühe, nem, hanem a már megszületett és majdan megszületendő gyermekeinké, akik magyarként ebben az országban, ezen a földön akarnak tisztességes, dolgos és nyugodt életet. Ez az én dühöm tehát, és aki ezt nem érzi, az semmit nem érez. Akiben ma nincs meg ugyanez a fajta düh, akinek nem forr a vére ettől a szent dühtől, annak nincs vére, vagy nincs szíve, vagy nem magyar.”²³

A düh attitűdje összefüggésben áll a Jobbik generációs jellegével, avval, hogy jórészt lázadó fiatalokból áll: a forradalmi változtatni

akarás lendületéből következik a radikális hozzáállás, a radikális megoldás igénye.

De a fenti Vona Gábor-beszédből olvasható ki az is, hogy a Jobbik nemzeti gondolata ultranacionalista és kirekesztő,²⁴ hiszen ebben az érzelmi manifesztumban egyben megfogalmazódik az is, hogy akik nem osztják ezt a felháborodást, a szent dühöt, azok nem is magyarok. Óhatatlan a logikai kapcsolat a hírhedtté vált „idegen-szívűek” vagy a „magunkfajta-magukfajta” kifejezésekhez, amelyek szintén a nemzetből való kizárást éreztetik metaforikusan.

A Jobbik szerint a helyzet olyan rossz, olyan elkeserítő, hogy ez már csak radikális módszerekkel kezelhető. Ez a düh, amely oly jellemző a jobbikos aktivistákra, s amelyben egymásba fonódik a trianoni tragédia miatt érzett nemzeti balsors, a negyven év kommunista diktatúra alatti elnyomás s a rendszerváltás utáni, kudarcérett megélt húsz év miatti elkeseredés, bűnbakkeresés és indulat. Az egymásba fonódó sikertelenségek miatti indulat és az ezekért felelősnek tartottakkal szembeni elemi erejű lázadás jellemző a Jobbikra, s ez határozza meg rebellis, ha úgy tetszik forradalmi jellegét a fennálló viszonyokkal szemben:

„Magyarországon az elmúlt évtizedekben nem egy autó, hanem egy tucat vonat gázolt át... Magyarországot tudatosan és teljesen szétverték. A további pofonok és a fájdalomcsillapítók helyett ide végre radikális – az előző hasonlat szerint: műtéti – beavatkozás kell.”²⁵

A radikális műtét célja, a jobbikosok szerint a nemzet és az ország újjászületése, egy új társadalmi rend, amelyben lehetővé válik a nemzeti megújulás, ahol a magyar nép újra elfoglalja a történelem által kijelölt helyét.

A Jobbik támogatottsága

Először 2003-ban vizsgáltuk a magyar munkavállaló választópolgárok attitűdjeit. A kutatás eredményei azt mutatták, hogy már akkor, a fellendülés korszakában is széles körben elterjedt volt az igazságtalanság és kiszolgáltatottság érzése, a magányosság, az identitásválság, az erőteljes politikai kiábrándultság. 2003-ban mindkét nagy párt munkavállalói szavazóinak közel egyharmada kiábrándult a politikából: az ő szavazók közel egynegyede és az SZDSZ szavazóinak kétötöde tekintélyelvű attitűdöket mutatott. Vagyis potenciálisan a magyar munkavállalók egy jelentős csoportja nyitott volt a radikális jobboldali üzenetekre. Az akkori eredmények előre jelezték, hogy mi lesz, ha a gazdasági széljárás megfordul, és politikai válság következik be. Azt találtuk, hogy 2003-ban a magyar munkavállalók szigorú mércét alkalmazva legalább 20%-a mutatta a felsőbbrendűség, 36%-a politikai kiábrándultság, 10%-a az erőteljes nacionalizmus, 18%-a a bevándorlásellenesség és 28%-a a tekintélyelvűség attitűdjét. Ők azok, akik potenciálisan a Jobbik híveivé válhattak mára, amikor mély gazdasági és politikai válságkorszak sújtja az országot. A 2006 és 2010 közötti válságos négy év és a Jobbik újdonságerejű megjelenése együtt eredményezte azt, hogy a potenciális lehetőségből valóság lett, s a Jobbik a harmadik legnagyobb párttá vált.²⁶

A 2010-es választások előtt készült kutatás másodelemzése lehetőséget adott annak vizsgálatára, hogy miként nézett ki a Jobbik támogatottsága 2010 tavaszán.²⁷ A másodelemzés során először azt vizsgáltuk, hogy kik és miért találták szimpatikusnak a Jobbikot, és nyilatkoztak úgy, hogy a kérdés napját követő vasárnapon a Jobbikra szavaznának.

A JOBBIK SZAVAZÓI

A Jobbik szavazói számos tekintetben sajátos csoportot alkotnak a magyar társadalmon belül. Egyik legfontosabb jellegzetességük, hogy a legpresszimistább szavazói táborot alkotják, amikor az ország, vagy a saját jelenlegi helyzetük és jövőbeni kilátásaik megítéléséről van szó. Az összes párt szavazói közül a Jobbik szavazói gondolják úgy leginkább, hogy az ország gazdasági helyzete és a saját anyagi helyzetük erőteljesen romlott. Ők a borúlátóbbak az ország és a saját személyes gazdasági jövőjük megítélésében is.

A Jobbik szavazóira jellemző az elégedetlenség az ország politikai rendjével, a demokratikus működéssel, és ők értenek a legkevésbé egyet azzal, hogy a polgároknak számos lehetőségük van a politikai döntéshozatalban való részvételre, hiszen szerintük a törvényhozás túlságosan függ néhány érdekcsoporttól. A válaszokból kirajzolódik, hogy a Jobbik szavazói szerint az országban a kérdezés időpontjában egy oligarchikus áldemokratikus rendszer működik, amelyben néhány erős lobbiz mozgatja a szálakat, s a választópolgároknak nincs lehetőségük beleszólni a politikai döntéshozatalba.

Nagyon erős általános bizalmatlanság jellemzi a Jobbik szavazóit: ők bíznak a legkevésbé az emberekben, illetve – azonos mértékben a Fidesz szavazóival – ők értenek egyet leginkább azzal a kijelentéssel, hogy az ember a mai világban nem lehet eléggé óvatos.

Tradicionális ókonzervativizmus jellemzi a párt szavazóit, amit az is mutat, hogy a Jobbik szavazói támogatják a legkevésbé a nők pozitív diszkriminációját, ők értenek leginkább egyet a halálbüntetés visszaállításával, és ők helyeslik leginkább, hogy gátat kellene szabni annak, hogy a külföldi filmek, a könnyűzene térhódítása veszélyeztesse a magyar kultúrát. A Jobbik szavazóit jellemzi leginkább a xenofóbia, az idegenekkel szembeni gyanakvás, a cigányokkal, zsidókkal, románokkal kapcsolatos erős ellenérzés, bevándorlásellenesség.

A szigorú törvény- és rendpártiság tekintélyelvű attitűdje is áthatja a Jobbik szavazóit: ők értenek leginkább egyet azzal, hogy az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan és odaadó vezetőre, akiben a nép megbízik. Leginkább a radikálisok támogatói értenek egyet azzal, hogy a romákat kemény intézkedésekkel rá kell szoktatni arra, hogy úgy éljenek, mint a magyarok.

A Jobbik szavazóira a legjellemzőbb a magyar út iránti igény, ami együtt jár a „Nyugat” és az EU iránti pesszimizmussal – úgy vélik, az országnak nem a Nyugat elvárásaival kell törődnie, hanem a saját útját kell járnia, illetve ők gondolják a legkevésbé úgy, hogy az európai egységesítés folyamatát tovább kellene vinni.

A Jobbik szavazói körében él a legerősebben a romantikus történelmi nacionalizmus eszmeköre. Ennek jele, hogy ők értenek legin-

Ellentüntetők a gárdaavatáson, 2012. március 17. (Kaszics Bálint felvétele)

kább egyet azzal, hogy Magyarországnak törekednie kell a trianoni határok megváltoztatására.

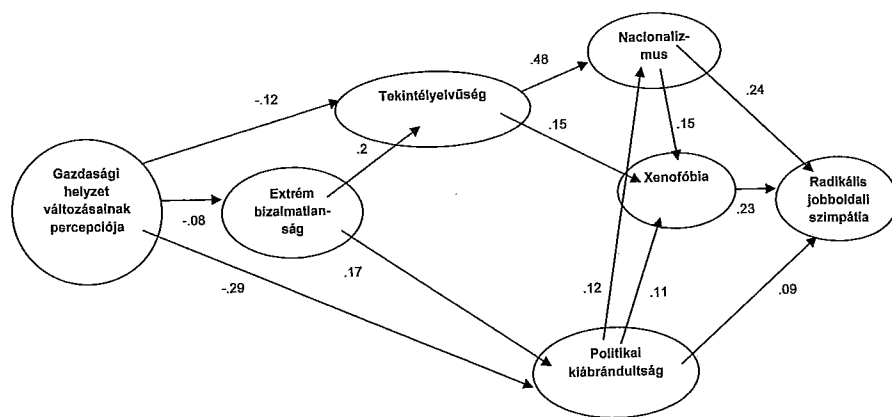
A mérsékelt-radikális skálán a Jobbik szavazói vallották magukat a legradikálisabbnak. Figyelemre méltó, hogy a Jobbik-szavazók jellemezték magukat leginkább úgy, hogy érdeklődnek a politika iránt a jelenlegi politikai rendszerből való mély kiábrándultságuk ellenére. Vagyis a Jobbik szavazóinak elégedetlensége a gazdasági és politikai renddel a jelenlegi helyzet radikális megváltoztatásának igényével párosul.

A Jobbik szavazótábora 51%-ban a Fidesz–KDNP 2006-os szavazótáborából, 19%-a a MIÉP–Jobbik közös szavazótáborból, egyharmada pedig az MSZP 2006-os szavazótáborából rekrutálódott, 63%-a férfi, 37%-a nő. Ők tudják felmutatni a legfiatalabb szavazóbázist, átlagosan 29 évesek, 38%-uk soha nem dolgozott, ami összefüggésben lehet a hívek átlagkorával. A támogatók 63%-a magánvállalkozásnál áll alkalmazásban, a többi jobbikos munkavállaló 45%-a szakmunkás, 38%-a segédmunkás és 8%-a beosztott értelmiségi, vagy alsó-, illetve középszintű, vagyis döntő többségükben leginkább a diákok, a fiatal munkanélküliek és a munkások közül kerülnek ki, mégis a Jobbik szavazóira jellemző leginkább, hogy a középosztályba sorolják magukat. Az önbesorolás és a tényleges társadalmi státusz (aminek indikátora a munkavállalói pozíció) között látható elmentmondás feszül. Ez azt jelezheti, hogy a Jobbik szavazóira jellemző az erős frusztráció, illetve státuszépítési igény, ami a kívánt és a ténylegesen elért társadalmi helyzet közötti különbségből fakad. Ez a különbség azt sugallja, hogy a megkérdezett Jobbik-szavazók tipikusan azok, akik úgy érzik, hogy igazságtalanul bánt velük a társadalom, nem adja meg nekik azt az elismerést, amit megérdemelnének. Ők alkotják azt a csoportot, amely magát a keményen és becsületesen dolgozó „többségnek” tartja, amely „kisebbségi sorba” került saját hazájában. Ez a frusztráció magyarázhatja erős ellenérzésüket és elhatárolódási igényüket a romáktól, az „érdemtelenül

segélyezettektől” az egyik oldalon, s a „zsidóktól” és a „Nyugattól” a másik oldalon – metaforikusan ők jelképezhetik számukra az ország gyarmatosítóit és kizsákmányolóit.

UTAK A JOBBIKHOZ²⁸

Az útmodell kialakítása során arra kerestük a választ, hogy a választópolgárok a gazdasági válság hatását hogyan érzékelik, s ezen egyéni percepciókból kiindulva a politikához köthető mely attitűdökön keresztül kezdik vonzónak találni a jobboldali radikalizmust.²⁹

Amint az útmodellből kitűnik, a gazdasági változások negatív percepciója és a jövő pesszimista látásmódja egyrészt felerősíti a tekintélyelvűség szigorú rend- és törvénytörő attitűdjét, az erőskezdő vezetőbe vetett hitet. Az erőskezdő vezető a szigorú rend- és törvényprogrammal el tudja érni, hogy az ország ne a Nyugat elvárásaival törődjön, hanem a saját útját járja, vagy akár a trianoni határokat is megváltoztassa. Ez az erőteljesen nacionalista attitűd vezet ezután – részben a xenofóbián, a cigányok, románok, zsidók eluta-

sításán keresztül – szimpátiához a jobboldali radikalizmussal. A nacionalizmus a xenofóbiával karöltve válik sovinizmussá, hiszen a sovinizmus abban különbözik a nacionalizmustól, hogy a soviniztárk attitűdje mélyen elutasító, felsőbbrendű, gyakran a gyűlöletre épít. A szigorú rend- és törvénytörő attitűdből leágazó út közvetlenül az „érdemtelen csoportok” elutasításán (xenofóbián) keresztül is hat a jobboldali radikalizmussal való szimpátiára. Egy másik út a negatívnak ítélt jelenlegi helyzetpercepcióból és a pesszimista jövőképből kiindulva egyfajta extrém társadalmi bizalmatlanságon keresztül vezet a tekintélyelvűséghez, a szigorú rendpártisághoz kapcsolódva („végre valaki tegyen rendet az országban, és ezzel szűnjön meg a bizonytalanság”) a korábban említett utakon, a nacionalizmuson és a xenofóbián keresztül vezet el a jobboldali radikalizmussal való szimpátiához. További utak a gazdasági változások negatív felfogásából kiindulva, az extrém bizalmatlanságon keresztül a politikából való kiábrándultsághoz (proteszt szavazáshoz) vezetnek, amely egyrészt a bűnbakkeresés (liberálbolsevik összeesküvés, zsidó tőke, nyugatiak általi kizsákmányolás vagy „érdemtelen csoportok”, cigányok támogatása) xenofób attitűdjén keresztül, másrészt pedig közvetlenül kapcsolódik a jobboldali radikalizmus elfogadásához. Egy kilencedik út pedig a gazdasági változások negatív felfogásából kiindulva közvetlenül politikai kiábrándultsághoz, proteszt szavazáshoz vezet, amely közvetlenül kötődik a szimpátiához a jobboldali radikalizmussal.

Az útmodell arra világít rá, hogy sokféle út vezet a jobboldali radikalizmushoz és ezen keresztül esetlegesen a Jobbik támogatásához. Nem egytényezős a Jobbik sikere, így azt nem lehet pusztán a cigányokkal szembeni ellenérzésekre visszavezetni. A nacionalizmus és Nyugat-, illetve idegenellenesség, valamint a politikai kiábrándultság egymással részben összefüggő politikai attitűdjei vannak a legnagyobb hatással a jobboldali radikalizmussal való azonosulásra. De a háttérben ott húzódik egy szélsőséges bizalmatlanságra, vala-

mint a szigorú rend- és törvénytársiságra épülő attitűd is, továbbá az egyén saját és az ország gazdasági helyzetére, s a jövőre vonatkoztatott mélységes kilátástalanság és pesszimizmus. A bizonytalanság, a talajvesztés és a félelem a jövőtől vezet egyrészt a politikai kiábrándultsághoz, s a reményhez, hogy talán egy erőskező, karizmatikus vezető képes lesz rendbe tenni az ország dolgait, s benne igazságot szolgáltatni „a tisztességes, hazájában elnyomott, rendesen és becsületesen dolgozó kisembernek”, akit ez a társadalom és politika nem ismer el és nem méltányol.

A korábbi, 2003-as elemzésünkkel összevetve új eredményeket hozott a 2010-es adatok alapján végzett útelelemzés. 2003-ban, a gazdasági fellendülés időszakában végzett felmérés adatainak elemzése azt mutatta, hogy a munkavállalói csoportok elég jelentős részénél megtalálhatók azok a politikához köthető attitűdök, amelyek nyitottá tehetik a választópolgárokat arra, hogy a xenofób radikális nemzeti pártokra szavazzanak. Akkoriban azonban nagyon kevesen szavaztak volna a legjelentősebb radikális jobboldali pártra, a MIÉP-re. Ugyanakkor a MIÉP-szavazók között egyaránt megtaláltuk a társadalmi-gazdasági változások nyertesait és veszteseit is.³⁰

2010-ben, négy év válság és reményvesztés után gyökeresen átalakult a radikális jobboldal felé orientálódók köre. Már nem csak a vesztesek fordultak a radikális jobboldal felé. Ugyanakkor a vesztesek táborában vélhetően a korábban nyertesnek számító is voltak, akik a hosszan elhúzódó válság hatására válhattak vesztesekké. Persze, a kérdés pillanatában az ország nagyjából kétharmada rossznak ítélte meg a saját anyagi és az ország gazdasági helyzetét, ugyanennyien bizalmatlanok voltak az emberekkel szemben, kiábrándultak a politikából és a demokráciából, a válaszadók fele tekintélyelvű, szigorú rendpárti attitűdöket mutatott. Az elszegényedés, a bizonytalanság, a félelem a jövőtől radikalizálta és a radikális jobboldal felé tolta azok egy részét, akik világszemléletükből adódóan korábban is nyitottak voltak ilyen jellegű szíréhangok befogadására.

A Jobbik, a nemzeti radikalizmus helye az európai politikai térképen

A második világháború utáni aranykor három évtizedének szinte megszakítatlan fejlődése nyomán soha nem látott gazdagságú, középosztályosodott, egyenlő, jóléti társadalom alakult ki Európában. Az iskolázottság színvonalának gyors emelkedése, a társadalmi mobilitás új csatornáinak megnyílása mind-mind abba az irányba hatott, hogy mérséklődtek a társadalmi különbségek és a politikai el-lentétek. A két világháború közötti korszak polgárháborús emlékeinek keserű tapasztalatai szintén arra készítették a mérsékelt jobb- és baloldali képviselőit, hogy lerakják egy új kiegyezés alapjait.

A hetvenes évek közepén azonban repedések jelentek meg a jóléti államok társadalmi és politikai rendszereiben. A globalizáció megindulása, Japán, az ázsiai tigrisek, majd Kína versenye megkérdőjelezték az állami tulajdon és szabályozott piacgazdaság egyes rendszerét, a mindenkire kiterjedő középosztályosodás folytat-hatóságának, a jóléti állam korlátlan expanziójának álmát. Az ipari termelés áthelyeződése különösen hátrányos volt a hagyományos ipari munkás rétegekre, amelyek korábban a baloldali pártok bázisát képezték. Az áttérés a szolgáltató társadalmi modellre sokakat előnybe hozott, főleg a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőket. Miközben Nyugat-Európában folytatódott a gazdaság és a jólét növekedése, a neoliberalizációval, a deindusztralizációval, a szolgáltató társadalomra való átmenettel megjelentek a vesztesek is. Az átalakulás nyomán új társadalmi feszültségek halmozódtak fel szerte Európában. S ahogy ez ilyenkor történni szokott, a vesztesek különösen érzékennyé váltak a politikai mechanizmusok árnyoldalára. Hirtelen feltűnt nekik a konszenzuális demokrácia számos árnyoldala: a nagy politikai pártok közötti kartell jellegű egyezkedések, a politikai korrupció, a szociáldemokrata pártok polgárosult jellege, a politikai elitváltások banális sivársága, a politikai vezetők szürke-

sége és technokrata jellege. Ráadásul a nyugati gazdaság átalakulása egybeesett a harmadik világból érkező bevándorlók számának növekedésével, egy eddig soha nem látott bevándorlási hullám kezdetével, amit különösen láthatóvá tett a bevándorlók eltérő bőrszíne, vallása és kultúrája. Ezekben az egyre több feszültséget felhalmozó társadalmakban született meg a radikális populista jobboldali pártok harmadik hulláma. Ezek a formációk kifejezték az állampolgárok egyre növekvő elégedetlenségét a korrupst, a kisemberekre nem figyelő kartellpártok konszenzusos demokráciájával szemben. S kifejezték a változások veszteségeinek növekvő félelmét attól, hogy a „nép”³¹ kultúrájához igazodni nem akaró, megjelenésében idegen, különös ruhákat viselő, sötét bőrszínű, gyakran kisebb-nagyobb bűnözésből (is) élő s ezért veszélyesnek tartott idegenek, bevándorlók elveszik a munkalehetőséget, és kihasználják a bőséges és adakozó jóléti államot. A felerősödő bevándorlás- és elitellenes tiltakozást képviselték a hetvenes–nyolcvanas években fellépő harmadik utas radikális populista jobboldali pártok, mint az osztrák Szabadságpárt vagy a francia Nemzeti Front. E pártok bevándorlóellenességét egyes esetekben színezte az adott nép történelméből, kultúrájából fakadó történelmi etnocentrista kiszólások sorozata is. A harmadik hullám pártjai populisták és elitellenesek voltak, mert felléptek a hagyományos pártok kartelldemokráciájával szemben. Etnocentrizmusuk és elitellenes populizmusuk miatt az elemzők jelentős részét a szélsőjobboldali pártokra emlékeztették. De a harmadikutas pártok egy része neoliberais, jólétiállam-ellenes, piacgazdaság-párti politikát hirdetett, mások inkább a jóléti állam modelljét támogatták, de mindenképpen elfogadták a piacgazdaságot. Ennek megfelelően nem kérdőjelezték meg a piacgazdaság, a politikai demokrácia alapvető intézményeit, sem pedig az egyéni szabadságjogokat, s emiatt nem alkalmazható rájuk a szélsőséges jelző.³²

A Jobbik politikai ideológiája teljesen más, mint a Nyugat-Európában született harmadik hullámos populista jobboldali pártok

Jobbik-tüntetés a Deák téren, 2012. március 15.
(Michael Colello felvétele)

ké. A Jobbik harmadikutas, bezárkózó, ökoszociális piacgazdaságot hirdető gazdaságpolitikája egyértelműen szembefordulást jelent a szabadversenyes piacgazdaság modelljével, a nyitott, globalizált és egységes európai piac elfogadásával. Az erős állam ábrándja pedig nem összeegyeztethető a liberális demokrácia gyakorlatával.

A harmadik hullám pártjai és a Jobbik is egy válsághullám gyermeke. De más-más válság gyermekei. A Jobbik a felemás kelet-európai felzárkózás kudarcának talajából nőtt ki. A nemzeti radikalizmus Magyarországon, Közép- és Kelet-Európa egyik „rosszléti” társadalmában alakult ki. Ott, ahol a rendszerváltás utáni hirtelen piacnyitás nemcsak a korábbi biztonságot roppantotta meg és – még ha alacsonyabb szinten, de mégiscsak – középosztályosodott társadalmát szakította szét brutálisan nyertesekre és vesztesekre. A nemzeti radikalizmus MIÉP által fémjelzett korai változata jóval kevésbé volt sikeres, mint a Jobbik, mert a kilencvenes évek felemás korszaka-

kában egyszerre volt jelen a válság és a fellendülés, és a magyar társadalom inkább hitt abban, hogy a felzárkózás, a csatlakozás Európához sikerrel járhat. A Jobbik a kétezres évek második felében kialakult válságnak köszönheti szerencséjét. Annak a ténynek, hogy a kilencvenes évek második felétől megindult fellendülés rövidnek bizonyult, egy röpke évtizedig tartott, s nem hatotta át a társadalom minden rétegét. Sőt, még ez a rövid fellendülés is részben látszólagos volt, mert hitelfelvételre, az eladósodás drámai növekedésére épült 2000 után. Ennek a fellendülésnek vetett végett 2006 válsága. A magyar válság egybeesése az egész globalizált európai modellre kiterjedő válsággal 2008 után pedig megkérdőjelezte nemcsak a rendszerváltás után kialakított modell fenntarthatóságát, de kétségessé tette a fejlődésbe, a piacgazdaságba vetett hitet is. Ez a peszsimizmus és a korábbi világgal szembeni kiütkeresés határozza meg a Jobbik nemzeti radikalizmusát, amely lázadás a globalizált világrenddel szemben.

Mind a harmadik hullám pártjaira, mind a Jobbikra jellemző a radikalizmus. A radikalizmus a nyugat-európai pártokat tárgyaló irodalomban elsősorban a xenofób szlogenek radikalizmusát jelenti, s azt, hogy néha bűvópatakszerűen,³³ néha nyíltan felbukkannak a húszas-harmincas évek szélsőjobboldalára emlékeztető szólamok, jelképek, etnocentrikus-nacionalista, rasszista gondolatok, szlogenek, jelképek, indulatok. De a harmadik hullám radikális nemzeti populista pártjainak jó része ötven év békéjében és jólétében szocializálódott lázadók mozgalma.³⁴ A Jobbik esetében van egy fontos indulati motívum, ami másképpen teszi radikálissá, mint a harmadik hullám pártjait. Náluk a szavak radikalizmusa mögött megbújik egy olyan radikális indulati attitűd, a gyűlölet és a düh a belső és külső ellenséggel szemben, amely inkább a két világháború közötti történelmi fasizmusok aktivistáira lehetett jellemző. A düh és gyűlölet a talaja a nemzetközi konspirációs elméletekben való hitnek, a nemzetet eláruló, a nemzetközi szereplőknek kiárúsítók uralma elleni lá-

zadásnak, amelynek célja a nemzet újjászületése. A nemzeti újjászületés, a harmonikus lokális társadalom, az ökoszociális társadalom ígérete szinte millenáris megváltás ígéretének számít. A millenáris megváltás ígérete viszont a „generikus fasiszta” párt fogalmi meghatározásának legfontosabb jellemzője.³⁵ A Jobbik radikalizmusa a társadalom forradalmi átalakítását célzó radikalizmus, amely szembefordul a globalizációval, a szabad piacgazdasággal és egy erős nemzeti állam felépítését célozza meg.

A Jobbik annyira különbözik a harmadik hullám radikális jobboldali pártjaitól, hogy valójában célszerűbb egy új hullám első – s eddig legsikeresebb – pártjának tartani. A 2008-ban kirobbant hitelválság, s elsősorban az európai országokat sújtó gazdasági válság nyomán egy új típusú radikális jobboldal van születőben, amelynek talán első képviselője a Jobbik. Ebbe az új hullámba tartozó pártok, amelyek közül a Jobbik talán a legelső, a globalizált piacgazdaság és liberális demokratikus rend ellen lépnek fel egy elzárkózó, erős állam által irányított korlátozott piacgazdaságra épülő nemzetállam kiépítése érdekében. Számukra a gazdasági és a politikai krízis teremtette meg a lehetőséget arra, hogy marginális szerep helyett radikális szlogenjeikkel tömegeket vonzzanak. Az nyitott piacgazdaság, a liberális demokrácia elvetésének háttérében peszsimizmus, düh és gyűlölet, illetve az e világi megújulásban, ha úgy tetszik, megváltásban való hit egymással összefüggő, egymást erősítő attitűdök láncolata áll.

A Jobbik talán az első hírnöke a radikális/szélsőséges jobboldali pártok új, negyedik hullámának, mely az európai válság nyomán született meg. Ez az új hullám már nem a gazdag, jóléti társadalmak nyerteseket és veszteseket szinte azonos arányban termelő átalakulásának talaján kialakult harmadik hullám része. A Jobbik olyan fiatal emberek mozgalma, akik a lelkükben mélységes dühöt és gyűlöletet táplálnak az általuk idegennek tartott erőkkal szemben az elrontott múltért, jelenért és reménytelen jövőért. Ez a radikális at-

títúd, a mély gyűlölet és a szándék, hogy a létező világrendet forradalmian fel kell forgatni egy szebbnek hitt jövőért - ez az, ami a Jobbikot elválasztja a harmadik hullámtól, s amely oly közel hozza a forradalmi és államközpontú megújulást hirdető történelmi fasizmusokhoz.

Konklúzió: a radikális jobboldal áttörése

Magyarországnak nem volt szerencséje. Túl rövid volt az új rendszer konszolidációjára adott idő. A viszonylagos jólétet és biztonságot nyújtó Kádár-korszakot követő rendszerváltás első éveit rettenetes kínokkal jártak. A szocialista ipar összeomlása nyomán több mint másfél millió állás szűnt meg, széles tömegekben megroppant a biztonságba és a viszonylagos jólétbe vetett hit, miközben egy szűk elit életszínvonala a csillagokba emelkedett. Az 1996 és 2006 közötti évtized jelentős fejlődést hozott, de ez a néhány év arra sem volt elég, hogy biztosítsa a magyar társadalom valódi középosztályosodását, a jólét viszonylagos egyenletes eloszlását, az annyira vágyott „nyugati” életszínvonal megközelítését. A hatalmas munka, befektetés és erőfeszítés ellenére túl rövid volt a fellendülés korszaka arra, hogy megoldja a társadalmat feszítő belső ellentmondásokat, a szegénységet, az alulfoglalkoztatottságot, áthidalja az ország keleti és nyugati fele közötti szakadékot, megállítsa a közintézmények leomlását. Ráadásul a 2001–2006 közötti ciklus jólétét már az állam és a lakosság kettős eladósodása tette lehetővé, ami különösen sérülékennyé és kiszolgáltatottá tette mind a magyar gazdaságot, mind a háztartásokat. A 2006 óta tartó megszorítások korszaka, amelyet brutálissá fokozott a 2008 őszén kirobbant világgazdasági válság, ismét felszínre hozta a belső ellentmondásokat, a megoldatlan problémákat, megkérdőjelezte az előző évtized konszolidációját. Mértékelen kiábrándulást és elkeseredést eredményezett az MSZP jólé-

ti rendszerváltás ígéretének bukása, a negyedik éve tartó megszorítások javulást nem hozó korszaka, az egyre kilátástalanabb élethelyzetek szaporodása, az állam tehetetlenségének látszata. A gazdasági válság okozta elkeseredést dühvé fokozta a baloldali pártok rózsaszínű ígéretése, majd a megszorításokat elhallgató választási stratégiája 2006-ban, a hazugságot beismerő őszi beszéd nyilvánosságra kerülése, és a napvilágra került korrupciós botrányok sorozata. Ráadásul a hazai válságra ráakadó világválság sokak szemében megkérdőjelezte nemcsak a magyar piacgazdasági kísérlet jogosultságát, hanem annak a nyugati modellnek a vonzerejét, amelyről az 1989-es rendszerváltás óta ábrándozott az ország.³⁶

Precizitás és professzionalizmus: gárdaavatás, 2012. március 17. (Koszics Bólint felvétele)

A csalódás nyomán hatalmas indulatok foryognak a magyar társadalomban, amelynek jelei a radikalizálódás, a bűnbakkeresés, az igazi rendszerváltás óhaja. A Jobbik ebben a különleges világvége

hangulatban tört át és lett a magyar országgyűlés harmadik legnagyobb pártja. A párt egy gyorsan növekvő, elkecsereedett, kiábrándult tömeg támogatását élvezte: azokét, akik számára minél gyökeresebb, minél radikálisabb a változás reménye, annál jobb.

A válság hatását mutatja, hogy 2003-hoz képest jelentősen átalakult a radikális jobboldal tábor a magyar társadalomban: akkori-ban még le-lecsipentett támogatókat a státuszukat féltő nyertesektől és a vesztesektől is. A Jobbik támogatói összetételének elemzése azt mutatja, hogy 2010-ben a Jobbik a válság által legjobban sújtott vesztesek táborát szólította meg.

A Jobbik olyan párt, amely egy magát sikertelennek érző, elégedetlen társadalom talaján serkent ki. Emiatt a Jobbik több, mint félelmet keltő, fenyegető jelképek, mondatok, egyenruhák pártja. A Jobbik esetében a szavak radikalizmusa mögött van egy olyan radikális indulati attitűd, amely talán inkább a két világháború közötti történelmi faszizmusok aktivistáira volt jellemző. Hasonló a düh érzése a megbicsaklott nemzeti sorsért, az ezzel együtt törést szenvedett családi és egyéni drámákért, s a düh mellett a gyűlölet érzése a nemzeti és ebből fakadó egyéni kudarcért felelősnek tartottakkal szemben. Ahogy Vona Gábor, a Jobbik vezetője is megfogalmazta, ez a radikalizmus nem ideológiát, hanem hozzáállást jelent. Ennek a radikális hozzáállásnak a célja, hogy a Jobbik a „problémákat gyökeresen akarja megoldani, nem csak tünetileg kezelni”.³⁷ A radikális beavatkozás célja a nemzet újjászületése, egy új rend kialakítása, amely végre biztosítja, hogy a nemzet újra erős és növekvő legyen, s elfoglalja méltó helyét a világban.³⁸ A távolba vezető megváltás ígéretében azonban a legfontosabb mozzanat az odavezető radikális, ha úgy tetszik forradalmi út, amelynek zászlóvivője és vezetője a nemzeti radikális párt, a Jobbik.

Sok út vezet a radikális jobboldalhoz, amelyek végpontján megtalálható a cigányellenesség, az antiszemitizmus és az idegenellenesség is. De a háttérben a társadalom válsága munkál, amit szinte

elviselhetetlenné tett a politikai és erkölcsi válság. A radikális pártok akkor virulnak, ha a mérsékelt pártokra alapozott politikai gépezet működése megroppan. Ez történt Magyarországon 2006 és 2010 között. A bizonytalanság, a rendetlenség, a válság érzete, a félelem az, ami radikalizálja a választókat, s ami vonzóvá teszi a radikális programmal fellépő, megváltást ígérő dühös pártokat.

Felmérésünk adatai azt is megmutatták, hogy európecérek, mérsékelték és nemzeti radikálisok blokkja áll egymás mellett a magyar társadalomban.³⁹ Elemzésünk azt is igazolta, hogy van egy masszív európecér réteg és egy mérsékelt blokk a magyar társadalomban, amely alapja lehet egy sikeres antiradikális konszolidációnak, még azon az áron is, hogy esetleg egy radikális jobboldali párt akár a szavazatok húsz-harminc százalékát is megszerezheti. De számos nyugat-európai ország, például Franciaország, Olaszország vagy Ausztria sikerrel teremtett konszolidált és mérsékelt demokratikus rendet annak ellenére, hogy a radikális baloldal (a kommunista pártok) vagy a radikális jobboldal (Le Pen vagy Haider pártja) a szavazók 20-30%-ának támogatását élvezte.

JEGYZETEK

- 1 Varró Szilvia (2009) „A Jobbik mint harmadik erő.” *Oknyomozó* 2009. február 21.
http://oknyomozo.hu/varro_jobbik - legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 2 Vona Gábor (2003). Vona Gábor beszéde a Jobbik alakuló kongresszusán.
http://jobbik.hu/rovatok/beszede/vona_gabor_beszede – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 3 Fabók Bálint (2010) „A Fidesz mankójából a Fidesz ellensége – így nőtt nagyra a Jobbik.” *Origo* 2010. április. 8.
<http://www.origo.hu/itthon/valasztas2010/kampanynaplo/20100408-a-jobbik-tortenete-megalapitasatol-fidesz-legnagyob-rivalisaig.html> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 4 Jobbik (é. n.) <http://jobbik.net/index.php?q=node/4698> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.

- 5 Az újraválasztott kormányfő, Gyurcsány Ferenc, az MSZP parlamenti frakciójának zárt ülésén trágár kiszólásokkal tűzdelt beszédében arról beszélt, hogy hazudtak éjjel-nappal a választások megnyerése érdekében.
- 6 Karácsony Gergely–Róna Dániel (2010): „A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól.” *Politikatudományi Szemle* 2010/1. 94–123.
- 7 Bíró Nagy András–Róna Dániel (2011): „Tudatos radikalizmus. A Jobbik útja a parlamentbe, 2003–2010.” In: Lánczi András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus*. Budapest: Századvég. 242–283.
- 8 A Jobbik saját értékelése szerint is, a 2007 márciusában alakult Magyar Gárda csak akkor vált ismertté, amikor 2007 augusztusában a Népszabadság felfedezte egy cikkében, valamint rámutatott az árpádsávos zászló és a nyilas jelképek közötti hasonlóságra. Az ezt követő média- és politikai vihar tette országosan ismertté a Magyar Gárdát. Lásd: Pártunkról. <http://kispest.jobbik.hu/content/p%C3%A1rtunkr%C3%B3l> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 9 Sajátgondolat 2011. Nemzeti radikalizmus. http://sajátgondolat.blog.hu/2011/03/18/nemzeti_radikalizmus_1
- 10 Lásd: Bakay Imre a MIÉP-ről és a Jobbikról, http://www.jobbik.hu/rovatok/rolunk_irtak/bakay_kornel_professzor_a_miep-rol_es_a_jobbikrol (– legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.), Borbély Zsolt Attila, Fidesz versus Jobbik, 2. Barikád. 2010. 03. 06. <http://barikad.hu/node/48506> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 11 Az „elfogadhatatlan realitás” metaforáját Szócs Zoltán gondolatmenetét követve alkalmaztuk. Lásd: Szócs Zoltán (é. n.) A MIÉP genezise. <http://www.miep.hu/al/parttortenet.html> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 12 Morvai Krisztina (2009) Guantanamo Magyarországon? http://jobbik.hu/rovatok/publicisztika/morvai_krisztina_guantanamo_magyarorszagon – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 13 Leonhardt Balázs (é.n). Fidesz – a tőke pártján. <http://www.szegedijobbik.hu/old/irasaink/publikaciok/lenhardt-balazs-fidesz-a-toke-partjan.html> – legutóbbi letöltés: 2013.03. 17
- 14 Morvai Krisztina (2009a): Van egy álmunk. http://jobbik.hu/rovatok/ep-valasztasi_hirek/morvai_krisztina_van_egy_almunk – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 15 Vona (2009) „Aki nem érzi ezt a dühöt, az nem magyar!” Vona Gábor október 23-ai beszéde. Barikád 2009. október 26. <http://barikad.hu/node/39193> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 16 A MIÉP kiskatéja.

- http://www.miep.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=56 – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 17 Vona Gábor (2009): „Aki nem érzi ezt a dühöt, az nem magyar!” Vona Gábor október 23-ai beszéde. Barikád 2009. október 26. <http://barikad.hu/node/39193> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 18 Jobbik (2010) A jobboldal második ereje lett a Jobbik. http://www.jobbik.hu/rovatok/jobbik_aktualis/a_jobboldal_masodik_ereje lett_a_jobbik – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 19 Riba István (2009): „A Jobbik az EP küszöbén: átlépik a határt.” *HVG* 2009. május 27. 8–10. http://m.hvg.hu/hvgfriss/2009.22/200922_A_Jobbik_AZ_EP_Kuszoben_Atlapik_a_hatart – legutóbbi letöltés: 2013.03. 17.
- 20 Lásd: „A magyar embereknek elégük van abból, hogy a pénzükből, befizetett adóforintjaikból állami felügyelettel, állami koordinációval cigánytenyészet működik Magyarországon”, Szegedi Csanád, a Jobbik alelnökének beszéde Szegeden, <http://magyargarda.hu/node/2340>. – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 21 Vona Gábor (2009): „Mikor fogja abbahagyni a Jobbik a menetelést?” (Rend, Jólét, Ébredés – 33. rész). Barikád 2009. május 26. <http://barikad.hu/node/29828> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17
- 22 Vona Gábor (2009) „Ökoszociális nemzetgazdaság” (Rend, Jólét, Ébredés – 35. rész). Barikád 2009. szeptember 29. <http://barikad.hu/node/37351> – legutóbbi letöltés: 2013.03. 17.
- 23 Vona Gábor (2009). „Aki nem érzi ezt a dühöt, az nem magyar!” Vona Gábor október 23-ai beszéde. Barikád 2009. október 26. <http://barikad.hu/node/39193> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 24 A nacionalizmus kizáró jellegéről lásd: Lukács, John 2008. *Demokrácia és populizmus*. Budapest: Európa.
- 25 Vona Gábor (2009): „Pofon és algopyrin” (Rend, Jólét, Ébredés – 38. rész). Barikád 2009. november 16. <http://barikad.hu/node/40560> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
- 26 Tóth András–Grajczár István (2009). „Miért olyan sikeresek a radikális nemzeti-populista pártok nagy társadalmi-gazdasági átalakulások vagy válságok idején?” *Politikatudományi Szemle* 2009/3. 7–33.
- 27 A másodelemzéshez felhasznált adatbázis alapjául szolgáló kutatás a DKMKA MVP Részvétel és képviselő projekt keretében 1500 fős országos, a választókorúakra reprezentatív mintán 2010 tavaszán, a 2010-es választásokat megelőzően. A felvétel terepmunkáját a Szonda Ipsos és a Medián végezte 750-750 fős almintákon.
- 28 Az attitűdökre, az elégedettségre, az egyéni percepciókra, véleményekre vonatkozó kérdéseknél adatredukciós szándékkal 4 és 5 fokú Likert

skálákból főkomponenseket hoztunk létre, ez lényegében egyfajta súlyozott indexálásnak megfeleltethető eljárás annyi különbséggel, hogy a kutatói szubjektivitást kizárja a súlyok használatakor. A főkomponenselemzés során a változók egy olyan skálára rendeződnek, amely megragadja a változók közös, a háttérben megbúvó jelentéstartalmát. A főkomponens a bevont változókból hoz létre egy olyan skálát, amelyen minden egyes válaszadóhoz hozzárendel egy, a mért változók mögött létrejövő (látens) jelentéstartalomnak megfelelő súlyszámot. A változók egy markáns törésvonalat hoznak létre, amely alapján megkülönböztethetünk olyan válaszadókat, akik a bevont változók mentén a skála inkább egyik, míg mások inkább a skála másik végpontjához közelednek. A „Gazdasági változások érzékelése” főkomponenst (megmagyarázott variancia: 58%) a következő változókból hoztuk létre: Megítélése szerint az elmúlt 12 hónap során hogyan változott (a főkomponenseket felépítő változók alapeloszlásait is közöljük: sokat romlott/romlani fog és valamit romlott/romlani fog %)

- Az ország gazdasági helyzete az elmúlt 12 hónap során (70%)
- Az ön háztartásának anyagi helyzete az elmúlt 12 hónap során (68%)
- Az ország gazdasági helyzete a következő 12 hónapban (28%)
- Az ön háztartásának anyagi helyzete a következő 12 hónapban (30%)

A „Politikai kiábrándultság” főkomponenst (megmagyarázott variancia: 61%) a következő változókból hoztuk létre:

- Egészében véve mennyire elégedett ön a demokrácia működésével az országban (teljesen és többé-kevésbé elégedett: 36%)
- Hogyan látja, ahogy a választás intézménye ma Magyarországon működik, mennyire biztosítja azt, hogy a parlamenti képviselők megfelelően képviseljék a választók álláspontjait? (elégg jól és nagyon jól: 32%)
- A polgároknak számos lehetőségük van a politikai döntéshozatalban való részvételre (egyet ért és teljes mértékben egyetért: 30%)
- A „Tekintélyelvűség” főkomponenst (megmagyarázott variancia: 46%) a következő változókból hoztuk létre (egyetértők aránya %):
- Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik (56%)
- Gátat kellene szabni annak, hogy a külföldi filmek, könnyűzene stb. térhódítása veszélyeztesse a magyar kultúrát (30%)
- Vissza kellene állítani a halálbüntetést (49%)

A „Nacionalizmus” főkomponenst (megmagyarázott variancia:

46%) a következő változókból hoztuk létre (egyetértők aránya %):

- Magyarországnak törekednie kellene a trianoni határok megváltoztatására (23%)
- Az országnak nem a Nyugat elvárásaival kell törődnie, hanem a saját útját kell járnia (64%)
- Egyes vélemények szerint az európai egységesítés folyamatát tovább kellene vinni az eddigiekhez képest. Mások szerint ez máris túl messze ment (tízfokú skálán mérve, átlag: 4,9)
- A „Xenofóbia” főkomponenst (megmagyarázott variancia: 70%) a következő változókból hoztuk létre:
- Mennyire tartja rokonszenvesnek, vagy ellenszenvesnek a következő csoportokat (tízfokú skálán)
- Románok (átlag: 4,3)
- Zsidók (átlag: 4,6)
- Cigányok, romák (átlag: 3,3)

Az „Extrém bizalmatlanság” főkomponenst (megmagyarázott variancia: 42%) a következő változókból hoztuk létre (egyetértők aránya %):

- Az emberek többségében általában meg lehet bízni (31%)
- Az ember a mai világban nem lehet eléggé óvatos (63%)
- A törvényhozás túlságosan függ néhány érdekcsoporttól (74%)
- A „Radikális jobboldali szimpátia” főkomponenst (megmagyarázott variancia: 53%) a következő változókból hoztuk létre:
- Jobb- és baloldaliság skála (tízfokú skálán mérve, átlag: 6,3)
- Mérsékelt és radikális skála (tízfokú skálán mérve, átlag: 3,9)

Vona Gábor (rokonszenves: 14%)

- 29 Mivel az útmodell egy lineáris regressziós láncolat, így regressziós magyarázó modellek sokaságát építettük fel. A modellek bővítéséhez a stepwise módszert alkalmaztuk, amely segített az interferenciavizsgálatokban, valamint a toleranciateszt segítségével a multikollinearitás kiküszöbölésében, illetve a homoszkedaszticitás (linearitásvizsgálat) tesztelésében. Emellett minden – a vizsgálatba bevont – változót standardizáltunk (a főkomponensek eleve standardizált formában, nulla átlagú és egységnyi szórású változókként léptek be a modellbe). Ez biztosította azt, hogy a modellekben a standardizálatlan regressziós együtthatók („B”) köré számított 95%-os konfidenciaintervallum megegyezzen a standardizált regressziós együttható, vagyis a béta (β) köré számolt 95%-os konfidenciaintervallummal és ezzel tesztelni tudjuk a modellek megbízhatóságát. Itt elvben szóba jöhetett LISREL vagy AMOS struk-

- turális modell látens változók felhasználásával, érdemes lenne az alkalmazott megoldást röviden indokolni. Az útmodellben a nyilakhoz kapcsolódó számok a standardizált regressziós együtthatók (β) erősségét és irányát mutatják.
- 30 Tóth András–Grajczár István (2009): „Miért olyan sikeresek a radikális nemzeti-populista pártok nagy társadalmi-gazdasági átalakulások vagy válságok idején?” *Politikatudományi Szemle* 2009/3. 7–33.
 - 31 Ezt a kifejezést Mudde (2007) alkalmazza, de ő az angol „native” (őslakos) kifejezést használja, ami megkülönbözteti a harmadik világból érkező bevándorlóktól az őshonos lakosságot.
 - 32 Mudde, Cas 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
 - 33 Ezt a kifejezést Rév Istvántól vettük át. Rév István 2010. „Nem lehetünk a politikától szabadok.” Rádai Eszter interjúja Rév Istvánnal. *Élet és Irodalom* 2010. április 9. <http://www.es.hu/?view=doc;25623>
 - 34 Ignazi, Piero 1996. From neo-fascists to post-fascists? The transformation of the MSI into the AN. *West European Politics* 1996/4. 693–714.
 - 35 Generikus fasizmus fogalmáról lásd: Griffin, Roger (1991): *The Nature of Fascism*. London: Pinter, 1991
 - 36 Akkoriban az „európaiság” még távlatot, ígéretet és kihívást jelentett – emlékezett vissza 2010 késő őszén 1989-re kissé keserűen Bod Péter Ákos. Bod Péter Ákos, Másodrendűség, Magyar Nemzet, 2010. 11. 20.
 - 37 <http://www.szegedijobbik.hu/kerdesek-a-jobbikrol/kerdesek-valaszok-gyik/> – legutóbbi letöltés: 2013. 03. 17.
 - 38 Mint láttuk, ezt a jellegzetességet tartja Griffin (ibid.) a millenáris megváltás ígéretének, és ezt a jellegzetességet tartja a fasiszta párt fogalmi meghatározása legfontosabb jellemzőjének
 - 39 Grajczár István–Tóth András: „Válság, radikalizálódás és az újjászülés ígérete: a Jobbik útja a parlamentbe.” Megjelent: Enyedi Zsolt, Szabó Andrea és Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. Választások Magyarországon*, 2010. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2011, 57–92. p.

MELLÉKLET

BESZÉDEK

DOKUMENTUMOK

ISTVÁNFFY ANDRÁS beszéde a 2011. október 23-ai Nem tetszik a rendszer tüntetésen

Barátaim, mit jelent valójában 56?

Az 56-os forradalom azt jelenti, hogy patriótának lenni, hazafinak lenni annyi, mint köztársaságinak lenni. 56 azt jelenti, hogy hiszünk a köztársaságban.

Az Orbán-rendszer nem hisz a köztársaságban. Az Orbán-rendszer megfoszt minket a jogbiztonságtól, lebontja a jogállamot, önkény uralkodik. Megfoszt minket a létbiztonságtól, és a gazdag keveseket támogatja.

Barátaim, a Fidesz nem hisz a magyar emberekben, nem hisz abban, hogy a magyar emberek közösen kézbe tudják venni a sorsuk alakítását, ahogy 56-ban tették.

A Fidesz elárulta 56-ot.

Majdnem pontosan egy évvel ezelőtt kezdődött. Egy évvel ezelőtt az Alkotmánybíróság visszadobott egy törvényt. Mind emlékszünk mi történt ezután. A Fidesz azonnal átírta az alkotmányt, hogy az Alkotmánybíróság többet ne szólhasson vissza. Ezzel kezdődött, ekkor kezdődtek a tüntetések. Azóta számtalanszor tüntettünk, tüntettünk a civilek szervezésében, tüntettünk a szakszervezetek szervezésében, tüntettünk az ellenzéki pártok szervezésében.

Tüntettünk a médiatörvény ellen, de hiába. Most a sajtó nagy része félelemben él.

Tüntettünk az egypárti alkotmányozás ellen, de hiába. Elfogad-

tak népszavazás nélkül egy illegitim alkotmányt úgy, hogy rendőrök álltak a Parlament körül minden utcasarkon és rendőrhelikopter körözött a belváros felett.

Tüntettünk a munka törvénykönyve egyoldalú módosítása ellen, de hiába. Ma a magyar emberek kiszolgáltatottabbak és ugyanannyi munkáért kevesebb pénzt vihetnek haza, mint egy évvel ezelőtt.

Barátaim!

Vizsgáljuk meg a helyzetet, hogy tisztán lássuk a céljainkat és a feladatainkat.

Mi történik körülöttünk? Nem arról van szó, hogy a kormány pusztán rossz törvényeket hoz. A harmadik köztársaságot, amit 89-ben ezen a napon, október 23-án kiáltottak ki, megdöntötték. A köztársaság szót még az ország nevéből is törölték. A kormány új rendszert épít, de nekünk nem tetszik a rendszer. De miért lehetett megdönteni a harmadik köztársaságot? Mi volt a baj vele?

Hiányzott a valós részvétel lehetősége, hogy az emberek ne csak négyévente tudják befolyásolni a döntéseket. A politikai elit eltávolodott a társadalomtól. Az emberek nem véletlenül ábrándultak ki a politikából, pontosan érzékelték, hogy az nem értük dolgozik. Hiányzott Magyarországnak egy olyan fejlődési pálya, ami a többség számára biztosítani tudta volna a létbiztonságot, a lehetőséget, hogy tisztességesen, csalás nélkül dolgozhasson és boldogulhasson.

Húsz év csalódás után óriási volt a vágy az újrakezdésre. Sajnos egy olyan ember kezébe került ez a lehetőség, aki visszaélt vele. Az Orbán-rendszer elárulta 56-ot, és visszalépés 89-hez képest. Ez nem újrakezdés, hanem a rendszerváltás ígéreteinek végső elárulása. Most már se jogállam, se létbiztonság, se szolidaritás nincsen.

Csak félelem, létbizonytalanság és mindent átható cinizmus.

Orbán azt mondja, hogy a rendszerváltás megbukott. Szeretnénk neki valamit üzeni innen. A rendszerváltás igazi bukása az Orbán-rendszer, ami megszüntet mindent, ami jó volt a harmadik köztársaságban, de annak minden hátrányát az elviselhetetlenségig fokozza. Viktor, ahogy fiatalemberként megtestesítetted a rendszerváltás reményeit, a rendszerváltás bukását ugyanúgy te testesíted meg.

De megtanultunk valamit. Amit csak úgy ingyen kap az ember, azt nem becsüli meg. Amiért nem kellett erőfeszítést tennie, azt nem óvja meg. Így jártunk mi magyarok a köztársasággal. A harmadik köztársaság az ölünkbe hullott a nagyvilágban lejátszódó változások miatt. Nekünk 56 óta nem kellett igazán küzdenünk a szabadságért.

Most nem lesz olyan világpolitikai változás, amitől az ölünkbe hull a köztársaság. Most nekünk, a mindennapi emberek mozgalmának kell kivívnia azt. És ez így jó, mert egy köztársaság csak akkor lesz tartós, ha alulról vívják ki.

Nekünk, akik különböző ellenzéki mozgalmak és pártok tagjai vagy szimpatizánsai vagyunk, vagy éppen nem tartozunk sehova sem, a közös célunk a valódi újrakezdés, a köztársaság újraalapítása kell hogy legyen.

Olyan negyedik köztársaságra van szükségünk, ami valódi fejlődési pályára állítja Magyarországot.

Olyan negyedik köztársaságra, ahol a demokrácia valós részvételi lehetőséget jelent, ami nem csak négyévente működik.

Olyan negyedik köztársaságra, ahol tisztességesen lehet boldogulni, ahol senkinek sem kell középkori nyomorban élnie, és ahol a tehetség alapján előbbre lehet jutni.

Barátaim!

Ahhoz, hogy ez megvalósuljon, három feladatunk van.

A demokratikus, köztársasági erők természetük szerint sokszínűek. Ma azonban sokaknak nincsen politikai otthona. Sokan nem találják a pártjukat, a mozgalmukat. Az első feladatunk az, hogy megszervezzük azokat az erőket, amelyek ma hiányoznak.

A második feladatunk az, hogy megteremtjük az ellenzék demokratikus erőinek összefogását. Egyik demokratikus erő sem tud egyedül kihívást intézni az új rendszer ellen. Az összefogás megteremtésének útja hosszú és rögös lesz, lesznek benne sikerek és viszálylépések, de nincsen más lehetőségünk, ha egy szabad országban akarunk élni.

Az ellenzéki összefogás célja a köztársaság újraalapítása, a negyedik köztársaság megteremtése kell legyen. Ez a harmadik, a legnagyobb feladatunk.

Ez a három feladat áll előttünk. A hiányzó erők megszervezése, az összefogás létrehozása és a negyedik köztársaság megteremtése. Ennek a három feladatnak kell szentelnünk az előttünk álló éveket. Éljen a köztársaság!

MAJTÉNYI LÁSZLÓ beszéde 2012. január 2-án a Lesz még magyar köztársaság!-tüntetésen

Tisztelt Hölgyeim és Uraim, Magyar Polgárok!

Van egy régi és szép, még a 17. századból származó francia aforizma, amely így szól: *A képmutatás a bűn tisztelgése az erény előtt!* Ma este a mögöttünk magasodó Operaházban a Fidesz a most hatályba léptetett saját, senkivel meg nem osztott alaptörvényét ünnepli. Mi pedig itt az Andrássy út aszfaltján alkotmányos jogaink védelmében gyűltünk össze. A bűn gyülekezik az Operában, és vele szemben a magyar történelemben nem először, az erény helye a pesti utcán van. Az Opera ma este a képmutatás háza, az utca viszont az alkotmányos erényeké. Tekintsenek az Opera fényes ablakaira! A képmutatás, íme, tisztelig az erény előtt.

Magyarország miniszterelnöke felesküdt a jogállami forradalom alkotmányára, ezzel arra is, hogy védelmezni fogja, majd megdöntötte. Rendszeresen azzal kérkedik, hogy ő és alaptörvénye is a magyar szellemet képviseli. Pedig ez nem igaz, az övé legfeljebb Horthyra mutat, míg a mi jogállami alkotmányunk mögött dicsőséges alkotmánytörvények és a legjobb magyarok hosszú sora áll. Az övé Horthy, a miénk Széchenyi, Eötvös, Deák és Bibó István. Jogállami forradalmunk alkotmánya abba a sorba illeszkedik, amely az 1848-as jogkiterjesztő, úrbériséget megszüntető, a társadalmi forradalmat betetőző áprilisi törvényekkel kezdődött el, majd a kiegyezés közjogi művével és a dicsőséges 1946. évi I. törvénnyel folytatódott.

Miféle jószág a szabadság? A szabadság olyan jószág, amelynek jelenléte természetes, csak a hiánya fájó. A mostani kormányzat az-
zal ámtott bennünket, hogy az elvett szabadságért jóléttel és biz-
tonsággal fizet. Látjuk már az eredményt: a nyomor már elviselhe-
tetlen és a káosz felé rohanunk. A kormány megalakulása óta egyre
kínzóbb a légszomj.

Aki a jogállami forradalom idején született, ma már elmúlt húsz,
aki pedig akkor tízéves volt, mára elmúlt harmincéves. Ez a két
nemzedék sok keserű tapasztalatot megélt, de nem tudja, mit jelent
az állami elnyomás. Az ő érdekükben is meg kell védenünk a sza-
badtságot. De mindenekelőtt őket kell megkérnünk, hogy nemcsak
önmaguk miatt, de még meg sem született gyerekeikre gondolva,
ne hagyják el végleg ezt az országot, hanem itt védjék meg szemé-
lyes szabadságunkat.

Egy olyan mondat van a nyelvemen, amelynek a kimondását
még néhány hónappal ezelőtt is túlzásnak éreztem. Most már ki-
mondom ezt a figyelmeztetést: Sokkal jobb sors egy demokratikus
jogállam bukott miniszterelnökéé, mint egy tekintélyelvű országban
a népharag által eltávolított nem legitim vezetőé és a bukott diktá-
toré. Ugyanezt a figyelmeztetést a miniszterelnök kíséretének tagjai
is megfontolhatnák!

Van ötletem arra is, hogy mit kellene kérnünk. Figyelmeztessük
a mai operabál fényes közönségét, ezeket az estélyi ruhás hölgye-
ket és sötét öltönyös urakat, hogy ha visszatérnek munkahelyükre,
az Országházba, volna egy feladat! Merthogy itt motoszkál vala-
mi gondolat, szerény kérés, hogy mielőtt befejezik működésüket,
amelyen hát, tudják ők is, nem volt áldás, még tegyenek meg egy
gesztust: Vonják vissza alaptörvényüket meg az összes jogkorlátozó
sarkalatos törvényüket még mielőtt távoznának. Adják vissza sza-
badtságot és szabadságunk intézményeit. Ők erre persze biztos
visszakérdeznek majd, hogy ugyan miért is teljesítenék a kérést?

A válasz olyan egyszerű igazság, amelyre ők mindig fogékonyak
voltak:

Ha semmi másért, saját személyes érdekükben teljesítsék a ké-
rést!

Tisztelt Hölgyek és Urak, Magyar Polgárok!

Éljen a Magyar Köztársaság! Éljen a jog! Éljen mindenki a jo-
gaival!

KORNIS MIHÁLY beszéde 2012. március 10-én a Szolidaritás-tüntetésen

Azért jöttem, hogy az egész országgal közöljem, vannak rendkívüli pillanatok. Amikor a rendkívüli pillanatok eljönnek, akkor az embernek ki kell állnia. Nem szoktam politikai rendezvényeken fellépni, ez nem fordult velem elő az utóbbi húsz évben. Utoljára akkor történt, amikor még diktatúra volt.

Azért vagyok itt, mert most megint diktatúra van!

Rendkívüli helyzetben nem az újságot kell olvasni, ha meg akarjuk tudni, hogy mi a helyzet. Akkor nem a tévében mondják meg az igazságot. Ilyenkor a lelkiismeretünk mondja meg az igazságot, a józan eszünk és a szívünk együtt.

S ha ma a józan eszünkre és a szívünkre hallgatunk, akkor tudjuk: Magyarországon a feje tetejére álltak a dolgok.

Az a helyzet, hogy egy semmirekellő van az ország legtetetjén, és azoknak az embereknek a milliói, akiknek joguk kellene hogy legyen munkához, megélhetéshez, tisztességhez – akár világhírű alkotók, akár egyszerű nyugdíjasok –, semmibe vannak véve.

Itt vagyunk, a letarolt téren – a nekünk szánt jövőben.

Valamikor egy demokratikus parlamentnek adott helyet ez a tér. Károlyi Mihály és József Attila szobrának is. Fáknak. Ha a mai hatalom elsőpri mindezt, a tér a rombolás emlékművévé válik, és azok szégyene marad örök időkre, akik ezt tették.

Baj van. Magyarországból kiveszett a szolidaritás.

Szolidaritás Mozgalom van, de szolidaritás nincs. Szolidaritás kell a mindennapokban!

Együttérzés a nincstelenekkel, a jogfosztottakkal!

Helyt kell állnunk. Nem fegyverrel. Erőszak nélkül.

Az életünkkel.

Ma úgy látszik, a hazugság erős. De csak azért, mert igazságot kever a hazugsághoz. A Fidesz hazudni tanult meg a kommunistáktól. Hazugság a kenyere, hazugság az itala. Az elnyomás XX. századi kudarcából azt a tanulságot vont le, hogy demokráciában elegendő egyetlen elsöprő győzelem ahhoz, hogy egyszer s mindenkorra véget vessen neki. Továbbá: nem szükséges erőszak vagy akasztófa ahhoz, hogy a hatalmat megtartsa, elegendő csupán mindenkinek mindig azt hazudni, amit éppen hallani akar. S meg kell fenyegetni a többit, hogy ha nem hazudik vele, akkor megnézheti magát.

Fő célja a társadalmi összefogás megakadályozása.

De ti ne hagyjátok magatokat megfélemlíteni!

Vegyünk észre minden elesettet! Mert a Fidesz azt akarja, hogy mindenki forduljon szembe mindenkivel, mindenki féltse a maga kis garasait a másiktól. A széthúzást bátorítja saját körein kívül, saját hatalmi csoportját viszont vaskézzel fogja egybe a diktátor. Lássatok át ezen, és mindenki fogjon össze, aki nem abba a szűk hatalmi csoportba tartozik.

Mindenkinek nagyon rossz sora lesz most, ha külön akar jól lenni.

Mit állítanék én ezzel szembe?

A cselekvő hitünket. Hitünket a szabadságban, önmagunkban, a tisztességünkben.

Nem olyan hitet, ami a templomban borul le. Hanem a földbe taposott ember talpra állításáért boruljunk le. De álljunk is fel a földbe taposott emberrel együtt! Nemcsak ezen a tüntetésen, hanem a hétköznapiakban is, máától kezdve mindennap, amíg újra demokrácia nem lesz.

Ezzel nagy dolgot tennénk, mi, magyarok.

Mert most nekünk kell megteremtünk istent azok helyett, akik elárulták őt.

Részvétre van szükség! Hamarosan nagyon nagy lesz a szegénység. Azok is bajban vannak, akik a Fideszre szavaztak. Lesz kinek, lesz miben segíteni. Bőven lesz miben segíteni...

Mindenki segítsen mindenkinek!

Részvét: részvétel.

Egyetértés: együttérzés.

Albert Camus francia író, a Pestis írójának csodálatos mondatával búcsúznék, aki a francia ellenállás tagja volt: „Senkinek sem kötelessége, hogy nagy ember legyen, már az is nagyon szép, hogy ember tud lenni.” Ha tud.

Ezt üzenem Orbán Viktornak. És ezt üzenem nektek.

Maradjatok emberek!

Sziasztok.

NAGY GERGELY laudációja 2013. január 25-én
a Jurányi Inkubátorházban

A Szabad Művészekről

Ha vannak Szabad Művészek, akkor vannak olyanok is, akik nem szabadok. Máskülönbén a nagyon hangsúlyos és egyben megkülönböztető jelző értelmét veszti. S arra, hogy vannak nem szabad, értsd, szabadság nélküli, a szabadságot nélkülöző művészek, arra épp a Szabad Művészek léte hívja föl a figyelmet. De miért vannak a Szabad Művészek? Miért lehetnek? Adja magát a válasz: azért, mert a szabadság, a művészi és állampolgári szabadság (e kettő összefügg) ma veszélyben van. Ez a nagyon egyszerű felismerés – amely mégis nagyfokú figyelmet és abszolút ébrenlétet feltételez – hozta létre a Szabad Művészeket. De a dolog nem ilyen egyszerű. Még hozzá azért nem, mert itt, erre mifelénk, nem szoktunk hozzá az autonóm, bátor, politikai cselekvésekhez, főként, amikor állítólag békeidő van, és főként, amikor az értelmiségről van szó. Az elmélkedés és a tett, a gondolat és a cselekvés, a beszédaktus és a tényleges politikai aktus közti választóvonalat a magyar művészértelmisség pedig főként ritkán lépi át. Mégis, néhányan miért lépték át most? Itt nem csak a manapság újrafelmelegített, hetvenes évekbeli viccre szeretnék utalni, nevezetesen, hogy „a magyar értelmiség előtt két út áll, az egyik az alkoholizmus, a másik járhatatlan”, hanem komolyan kérdezem. Miért ők és miért most? A vagy-vagy típusú kérdések, cselekvés és passzivitás dilemmái széles skálán helyezkednek el; lássuk csak! „*Lenni, vagy nem lenni: az itt a kérdés*” – mondja Hamlet. „*Ha valaki eldob egy követ, az büntetendő cselekmény. Ha ezer kő repül,*

az *politikai akció*” – mondja Ulrike Meinhof; hogy a skála két eléggé szélső pontját idézzem. A magyar értelmiség számára most a hamleti kérdés egyszerűsödött (vagy éppen komplikálódott) minden. A létet választja-e, és vele a kockázatos cselekvést, vagy csöndben, dermedtségben marad – megbabonázott nyúl szemközt a kígyóval –, ami könnyen azonossá válhat a nemléttel. A Szabad Művészek éppen arra hívták fel a figyelmet, hogy a nem-cselekvés itt és most sokkal nagyobb kockázattal jár, mint a cselekvés: önmagunk elvesztésének kockázatával. Sokan érezték úgy ebben az országban, hogy a tavalyi és idei év fordulóján két történés hozott vissza számukra valamiféle reményt. A diákság megmozdulásai és a Szabad Művészek akciói, gesztusai. (Éppenséggel a Szabad Művészek csoportjában is együttműködnek tanárok és diákok.) De mielőtt belecsúsznék a pátoszba (amelyre van némi hajlamom), nézzük meg közelebbről ez utóbbi megmozdulásokat, gesztusokat. Művészi vagy politikai tettek ezek? Fölösleges a kérdés. Legalább a kassák-i értelemben vett *Tett* óta értelmetlen. A kettő lehet azonos és azonos értékű is. De Erdély Miklós emlegetése is helyénvaló volna itt, az ironia és a megalkuvásmentesség okán; bár ő a „szervezkedés minden formájától” óvott. Ugyanakkor a Szabad Művészek messze nem szervezet. Laza csoportosulás inkább, és a szabad jelző náluk vegyértékek szabadságát is jelenti, a csoport nem falanx. A Szabad Művészek nem keltenek félelmet. Persze sokakban a szabadság ijedséget kelt; emlékezzünk egy bizonyos államtitkár távolmaradására a Múcsarnok konferenciájáról. Erdély azt is írja az *Optimista előadás* című szövegében, 1981-ben, hogy: „Ami rossz, hibás, kínzó, veszélyes és értelmetlen, azt [az embernek] merészelnie kell észrevenni, legyen az a legelfogadottabb, legmegváltoztathatatlanabbnak tetsző ügy vagy dolog.” És azt is: „Amit a maga korlátozott eszközeivel megtehet, azt késedelem nélkül tege meg.”

A Szabad Művészek megtették. És egyebek között elérték azt is, amit a művészetnek eddig csak polgárpukkasztással vagy rekord leütési árakkal sikerült: beszámoltak róluk a hírműsorok, híroldalak. Az úgynevezett hírérték esetükben létrejött, de ami itt sokkal fontosabb: az üzenet, amelyet világosan és érthetően fogalmaztak meg, célba ért. Nem lehetett úgy tenni, mintha nem léteznének, miközben ma, Magyarországon százezreket tekintenek ebben az értelemben nem létezőknek. Levegőknek. A kritikus értelmiséget szinte teljes egészében. A Szabad Művészek nem pusztán akcióikban léteznek, hanem esztétikájukban is. Gondoljunk a net-flyerekre, a videókra. A Szabad Művészek szellemességgel, ironiával és bátorsággal válaszolnak a hatalomnak arra a botrányos törekvésére, hogy intellektuális tevékenységeket kriminalizáljon. Arccal, névvel állnak akcióik mögé, megszégyenítik a hatalmat, megszégyenítik a perszekútorokat, s a Szabad Művészeket mind ez idáig nem is merték feljeleníteni. A Szabad Művészek ugyanakkor nem eladók. Bár fel kell készülniük az eshetőségre, hogy sablonnal fűjt *cool* pólóik egyszer csak artbutikokban tűnnek majd fel. És arra is, hogy akcióik dokumentumai viszont kiállításokon. Mi változik, ha múzeumi kontextusba kerül, mondjuk a „*Vigyázat, kultúrpuccs!*” akció? Vagy a drapéria, amelyen az áll, hogy az „*MMA kirekesztő, a művészet szabad!*”. E pillanatban nem lehet tudni. Esztétizálódik? Gyengül? Kanonizálódik? Archiválódik? Nem tudni. Abból a szempontból jó volna mindezt a múzeumban látni, hogy akkor talán már túl volnánk ezeken az időkön, ezen az egészen. Végezetül a figyelmükbe ajánlanék egy véletlent. A Szabad Művészek akkor tűntek fel, amikor Oroszországban a Pussy Riot tagjainak ügye kulminált. Nem, mi, itt nem vagyunk annyira radikálisak, mi itt nem vagyunk oroszok. Meg hát, a helyzet sem radikalizálódott annyira, ez az ország nem az az ország. De ahogy elnézzük, messze még a vége.

MARTIN BÚTORA

A szlovák modell: „Gondolkodom, tehát szavazok.

Szavazok, tehát vagyok.”

Az OK '98 kampány

Az OK '98 kampány keretein belül közel hatvan információs, oktató- és választásokat ellenőrző projektet készítettek elő. Többségük regionális jellegű volt, de számos nagyobb, országos léptékű akció is zajlott, amelyek gyakran a fiatalokat célozták.

Az információ terjesztése

A legnagyobb és leglátványosabb OK '98 projekt az „Úton Szlovákiáért” volt, amit a GEMMA 93 polgári egyesület szervezett. A 15 napos (1998. augusztus 19-étől szeptember 3-ig tartó) menetelés során mintegy 350 aktivista járt több mint 850 szlovák városban és faluban, akik 500 ezer prospektust osztottak szét, hogy a választásról informálják a szavazókat. A közvetlen, háztól házig kampány során elmagyarázták a választási eljárás menetét, kitértek a parlamentáris demokrácia alapvető elveire és az állampolgári részvétel fontosságára a választásokon. A projekt szerves részét képezték a népszerű színészeket felvonultató színházi előadások.

Állampolgárképzés a médiában

Az Állampolgári Intézet Állandó Értekezlete és a *Radio Twist* kereskedelmi adó a nagy nyilvánosságnak sugárzott oktatóprogramokat a választást megelőzően. A *Szlovákia és a demokrácia – az 1998-as választások* című sorozatban huszonöt szlovák hírességgel készítettek interjút. A riport végén mindegyik vendég nagy nyomatékkal arról beszélt, hogy el fog menni szavazni, és felszólította a közönséget, hogy ők is tegyék ugyanezt. Egyikük sem tett utalást konkrét politikai pártra. Az interjúalanyok csak a cselekvésre és az állampolgári és választói aktivitásra szólítottak fel.

„Pörgesd fel a szavazást” és más, fiataloknak szóló projektek

A „Pörgesd fel a szavazást” a Civil Társadalomért Alapítvány szervezte annak érdekében, hogy a 18 és 21 év közötti fiatalokat választásra biztassa. A „Ne hagyd, hogy mások döntsenek a jövődről” felirattal ellátott, aktivistákkal teli busz 23 várost járt be Kelet-Szlovákiától Pozsony főteréig, és 13 rockkoncertet szervezett, amelyen népszerű zenekarok léptek fel. Fiatal aktivisták magyarázták el kortársaiknak, miért fontos szavazni, bemutatták, hogy ki profitál abból, ha ők közömbösek, és elmagyarázták a szavazás menetét. A koncertek, a választási procedúrával kapcsolatban adott gyakorlati tanácsok és az ismételt felszólítás a fiatal szavazók felé, hogy gondolkodjanak önállóan, pozitív reakciókat váltott ki. Más, sikeres, fiataloknak szóló projektek indultak, többek között az „Ifjúsági Kampány a Választásokért”, amit a Szlovák Ifjúsági Tanács szervezett; a szavazati jogról és a szavazói felelősségről szóló párbeszéd 17 város 30 iskolájában, amit a *European Association of Student Rights* (EUSA) szervezett; a Diá-

kok Szolidaritási Fórumának (FOŠTUS) fiataloknak szóló tájékoztató projektje a választások technikai vonatkozásairól és a választáson induló pártokról. A Közügyi Intézet (IVO) két dokumentumfilmet készített a fiatal szavazók érdeklődésének felkeltésére, amelyeket rendszeresen vetítettek a regionális tévécsatornák.

Tévéreklámok: „Gondolkodom, tehát szavazok. Szavazok, tehát vagyok.”

A Hlava '98 (Fej '98) polgári egyesület a fiatal szavazókat célozva készített egy sor tévé- és rádióreklámot a „Gondolkodom, tehát szavazok. Szavazok, tehát vagyok” szlogennel, amelyet mozikban, a *TV Markiza* kereskedelmi adón, a kelet-szlovákiai *TV NAŠA* adón és tizenkét, az ország különböző területeit lefedő kereskedelmi rádiócsatornán sugároztak. Nem hagyományos, művészileg kivitelezett, ötletes reklámok voltak, amelyek a szabadságot és a szavazás fontosságát hangsúlyozták. A hirdetésekben fiatalok szóltak társaikhoz, hogy vegyenek részt a választásokon. A fiatalok példaképei, sportolók és színészek közvetítették az üzenetet. A reklámok divatosak voltak, eredetiek és humorosak, megvolt bennük a személyesség varázsa.

Politikai és választói oktatás

Az IVO oktatási anyagokat és elemzéseket jelentetett meg újságírók, közírók, értelmiségiek, állampolgári és diákegyesületek vezetői illetve politikusok és diplomaták számára. A kiadványokban a demokratikus választási rendszer alapvető elveit, a szlovákiai parlamentáris képviselőket és a politikai pártok választási programjait tárgyalta. Az

F. A. Hayek Alapítvány és más közpolitikai intézetek hasonló elemzéseket jelentettek meg a pártok politikai programjáról.

A kormányzati teljesítmény ellenőrzése

A politikai pártok programjának elemzésén kívül számos akció foglalkozott a kormányzat teljesítményének értékelésével szakpolitikai szempontból. Ilyen értékeléseket mind az OK '98 kampányban, mind attól függetlenül végeztek, többek között a Szakszervezetek Konföderációja szociális és munkaügyi területen, a Társaság a Fenntartható Életért a környezeti kérdésekkel, a Greenpeace az energiapolitikával, a CEPA a vízgazdálkodással és a tömegközlekedéssel, a Szlovákiai Fogyatékkal Élők Szervezeteinek Szövetsége és a Szociálismunkás-tanácsadók Bizottsága a szociális szférával, a G3S az NGO-kat érintő törvényhozással, a Szlovákiai Helsinki Bizottság az emberi jogokkal és az Ifjúsági Szolidaritási Tanács a fiatalokat érintő ügyekkel kapcsolatban.

Külön törődés a speciális csoportokkal

Számos projekt a társadalom különleges csoportjait célozta. Az Idős Szakértők Egyesülete párbeszédsorozatot szervezett nyugdíjasoknak a választást megelőzően. Más szervezetek a nőket, a roma kisebbséget és a fogyatékkal élőket célzó programokat készítettek elő.

A választási bizottságok tagjainak továbbképzése

Az Anton Tunega Alapítvány a választási bizottságok tagjainak oktatására szervezett egy projektet. Egy kassai szervezettel, a Public Presentationnel együttműködésben az alapítvány készített egy rövid oktatóvideót, 25 ezer példányban kiadott egy kiváló minőségű kézikönyvet a szavazatszámoló bizottságok tagjai számára, és 250 ezer bizottsági tagot készített fel pártállásra való tekintet nélkül.

Célzott közvélemény-kutatások és terjesztésük

Az OK '98 kampány állampolgárokra gyakorolt hatását hat célzott közvélemény-kutatás is erősítette, amelyek hozzájárultak a közelgő választásokról folyó közbeszédhez. Hogy a közvélemény hogyan viszonyult a civilek tevékenységéhez: egy 1998. májusi IVO-felmérés eredménye szerint az állampolgárok többsége támogatta a civilszervezetek tevékenységét az OK '98 kampány minden területén.

Vita a választási törvényről

Az OK '98 kampány által a választást megelőző oktatási tevékenység területén betöltött funkciók egyike volt, hogy a négy hónappal a választás időpontja előtt életbe lépő, a többség által antidemokratikusnak tartott új választási törvény lényegét elmagyarázzák a közvéleménynek (a választási törvény ellentmondásairól részletesen írok a tanulmányomban ebben a kötetben). A választási törvény igencsak ellentmondásos módosításai ellen folyó kampányt szakértői elemzések nyomán szervezték.

Nyilvános fórumok, viták, megbeszélések

Mintegy 45, különböző civil szervezetek által főleg városokban szervezett találkozó hozta egymáshoz közelebb az állampolgárokat és a jelölteket. Az ellenzéki vezetők általában lelkesebben vettek részt ezekben, és felkészültebbek is voltak, mint a hatalmon lévő kormány és politikai szövetségeik jelöltjei.

A média ellenőrzése

Noha nem kimondottan az OK '98 kampány égisze alatt, de számos civil szervezet kapcsolódott be a média ellenőrzésébe a választásokat megelőző hónapokban. A legfontosabb ezek közül a MEMO '98 volt, amelyet a Szlovákiai Helsinki Bizottság és az Egyesület a Helyi Demokrácia Támogatásáért segített. Figyelték a főbb elektronikus és nyomtatott médiumokat, és rendszeresen jelentettek meg elemzéseket a választásokkal kapcsolatos sajtóról, kiegyensúlyozottságukról, tárgyilagosságukról vagy a kormányzat iránti elfogultságukról. Ennek kiegészítő projektjét vezette Szlovák Újságírók Testülete az ARTICLE 19. és az Európai Unió PHARE-programja támogatásával, amely az írott és elektronikus sajtó más médiumaira összpontosított. Segítettek rávilágítani a tényre, hogy „elfogultság van, nem pedig tárgyilagosság, különösen a szlovák állami televízióban”.

Hazai megfigyelők a választáson

Az Igazságos Választásokért Egyesület önálló akciót szervezett „Polgári Szem '98” néven a szlovákiai választási megfigyelők toborzására és kiképzésére. Noha a választások előtt öt héttel a kormány engedett a nemzetközi nyomásnak, és végül hozzájárult, hogy az

Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) tagországaiból nemzetközi választási megfigyelők érkezzenek, a hazai megfigyelők részvételét megtagadta. Így a központi választási bizottság hivatalosan nem akkreditálta a Polgári Szem '98 aktivistáit. Mindazonáltal 1746 önkéntes megfigyelő végezte feladatát a szavazóhelyiségeken kívül. Sok helyi szavazatszámoló bizottság elnökének köszönhetően a megfigyelők be is mehettek a szavazóhelyiségekbe. Az EBESZ 25 hosszú távú és 206 rövid távú választási megfigyelőt küldött, akik közel 1700 szavazóhelyiségben jártak. Noha pozitívan értékelték a választást, egyik észrevételük éppen a kormánynak az a „tévedése volt, hogy nem akkreditált hazai megfigyelőket”. A valóságban a kormánypárti média, különösen a szlovák televízió és a *Slovenská Republika* című napilap módszeresen rossz hírért keltette mindkét csoportnak.

Az OK '98 kampány mellett más, megnevezés nélküli akciók is folytak hasonló célok érdekében. Többek között ilyen volt a kulturális nyilvánosság hírességeinek megjelenése a kereskedelmi televíziókban és rádiókban. Számos művész nyíltan támogatta a Szlovák Demokratikus Koalíciót, és szembe helyezkedett Valdimír Mečiar kormányának kultúrpolitikájával, amelyet arrogánsnak neveztek, és a kommunizmus üzelmeihez hasonlítottak. A Szakszervezetek Konföderációja (*Konfederácia odborových zväzov*, KOZ), a legnagyobb szlovákiai munkavállalói szervezet az országgyűlési képviselők szavazási szokásait elemezte társadalmi kulcsproblémák kapcsán, az eredményeket pedig szórólapokon hozta nyilvánosságra „Nagy tippek a KOZ-tól” címmel. A KOZ ezen kívül a pártok választási programjait is tanulmányozta, és azt találta, hogy a pártok, amelyek céljai a legközelebb állnak a szakszervezetek céljaihoz, ellenzékben vannak.

Kronológia

1997. január 7.

A politikai ellenzék pártjai aláírásgyűjtést indítanak, hogy a közvetlen elnökválasztásról írjanak ki népszavazást. Polgári aktivisták segítségével 520 ezer aláírás gyűlik össze, elegendő ahhoz, hogy a kezdeményezés érvényes legyen.

1997. február 14.

A kezdeményezés megakadályozása érdekében a szlovák parlament kormányzó koalíciója népszavazást kér Szlovákia NATO-csatlakozása ügyében, noha az országot még nem hívták meg a szervezetbe.

1997. március 13.

Michal Kovač köztársasági elnök úgy dönt, hogy a két kérdésben egy népszavazást ír ki 1997. május 23-ára. Állampolgári szervezetek és jeles személyiségek biztatják a polgárokat szavazásra annak érdekében, hogy a részvétel elérje a szükséges 50 százalékot.

1997. május 24.

Miután a kormány újraindítja a szavazócédulákat a közvetlen elnökválasztásra vonatkozó kérdés nélkül, a központi választási bizottság érvénytelennek nyilvánítja a népszavazást, és nyomozást kér az ügyben. Az ellenzék javaslata nyomán a választók nagy többsége megtagadja a szavazást, ami 9,8 százalékos részvételi arányt eredményez. A népszavazást követően a civil társadalom megbeszéléseket indít, hogy hogyan biztosítható a szabad és tisztességes választás.

1997. július 8.

A madridi NATO-csúcson hivatalosan meghívják Lengyelországot, a Cseh Köztársaságot és Magyarországot a szervezetbe. Szlovákiát még a lehetséges jövőbeli tagjelöltek közt sem említik.

1997. július 15.

Az Európai Bizottság egyik, a tíz EU-tagságra törekvő országról szóló jelentése szerint Szlovákia olyan ország, amely nem teljesíti a koppenhágai politikai kritériumokat.

1997. nyár

A civil szervezeti vezetők között informális egyeztetés folyik egy országos tanácskozás összehívásáról, amelyen a civilek demokratikus választásokban játszott szerepéről fognak egyeztetni.

1997. október 1.

Mikuláš Dzurinda, az ellenzéki Szlovák Demokratikus Koalíció, az ellenzéki pártokból újonnan alakult szövetség vezetője arra kéri a kormányt, hogy hívjon nemzetközi választási megfigyelőket. Mečiar miniszterelnök válaszában azt állítja, „Szlovákia egyedül is tud gondoskodni a demokratikus választásokról”.

1997. október 28–29.

A Harmadik Szektor 5. Évi Stupavai Tanácskozását, a civilszervezetek országos gyűlését Kassán tartják. A címe „Teszünk a demokráciáért”. A tanácskozás végén elfogadnak egy nyilatkozatot, amelyben támogatják az állampolgárok információhoz jutását segítő és az 1998-as szabad és egyenlő választások feltételeit megteremtő civilek tevékenységét. A nyilatkozat továbbá követelte nemzetközi választási megfigyelők jelenlétét.

1997. november 6–9.

A kassai tanácskozás eredményeit egy informális brüsszeli találkozón mutatják be nemzetközi adományozó szervezeteknek.

1997. december 15.

Egy bécsi találkozón mutatják be egymásnak a szlovák civil szervezetek és a nemzetközi támogatók képviselőit. Bolgár és román civil aktivisták osztják meg az otthoni választási kampányokban szerzett tapasztalataikat.

1997. december vége

Az állampolgári kampány alapelveiről tárgyalnak. Pavol Demeš, az 1996-os Third Sector SOS kampány vezetője és a G3S szóvivője egy pozitív hangú kampány tervét terjeszti be, amely a szlovák társadalom demokratizálódását segítené elő.

1998. január 10.

Demokráciaépítéssel és érdekképviseléssel foglalkozó civil szervezetek képviselői vesznek részt a kampány nyitóülésén az IVO-ban. Megállapodnak a kampány elnevezésében: OK '98 (Állampolgári Kampány). Ezt követően a csoport tagjai a Harmadik Szektor Tanácsának, illetve a Támogatók Fórumának képviselőivel együtt kijelölik a kampány ügyvivőcsoportját.

1998. január 29.

Kovač köztársasági elnök Washingtonba látogat. Az amerikai kongresszus Helsinki Bizottsága aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy a „szlovák választások szabályossága nincs teljesen biztosítva”.

1998. január–február

Az ügyvivői tanács kidolgozza a kampánystratégiát, és finanszí-

rozást keres a civil közösségen belül és a támogatók között. Nem hivatalos kommunikáció indul a demokratikus ellenzéki pártok képviselőivel.

1998. március

Kovač köztársasági elnök hivatali ideje lejár, Mečiar miniszterelnök pedig ideiglenes köztársasági elnöki jogkörhöz juttatja magát, amelyet arra használ fel, hogy felmentsen bizonyos szervezeteket és személyeket a hatalommal való visszaélés és egyéb jogsértések vádjától. Több mint 50 civil vezető 35 nemkormányzati szervezet képviselőjében jelenik meg Zólyomban egy találkozón. Az OK '98 kampányt nyitott, pártatlan, közösségi kezdeményezésnek nyilvánítják, amelynek célja, hogy biztosítsa az országgyűlési és helyi választások szabadságát és egyenlőségét. A résztvevők országos állampolgári mozgósítást jelentenek be, és ígéretet tesznek rá, hogy küzdeni fognak a szlovákiai demokratizálódási folyamat megakasztása ellen.

1998. április

A Szlovák Támogatók Fóruma programot indít a választásokhoz kapcsolódó állampolgári kezdeményezések támogatására. Szabvány formátumot és folyamatot hoz létre a pártatlan civil projektek számára, amelyben hozzájuthatnak az európai és USA-beli támogatók által biztosított forrásokhoz.

1998. tavasz

Az ügyvivői tanács létrehoz egy háromtagú végrehajtó bizottságot a rugalmas kommunikáció támogatására az állampolgári kezdeményezésekkel, a kapcsolat biztosítására a hazai és külföldi intézményekkel és partnerségek és szövetségek építésére. Felállítják a kampány titkárságát Pozsonyban, a Civil Társadalomért Alapítványnál. Számos regionális és ad hoc civil szövetség jön létre, hogy stratégiákat dolgozzanak ki a helyi szükségletek figyelembevételével. Regionális

koordinációs gyűléseket tartanak Kassán, Zólyomban és Stomfán.

1998. május 20.

A kormányzó koalíció a nemzetközi kritika ellenére a választási törvény módosítására készül, amely minden egyes, bármilyen pártszövetségben részt vevő párttól megkövetelné a szavazatok öt százalékát, annak nyomán, hogy a demokratikus ellenzéki platform, a Szlovák Demokratikus Koalíció támogatása egyre nő.

1998. nyár

Majdnem 60 független projekt indul az OK '98 kampány keretein belül. Egész Szlovákiában zajlanak többek között információs rendezvények, vitafórumok; tizenhárom rockkoncertet adnak; tévéreklámokat és rádióműsorokat készítenek, médiafigyelő programokat, képzéseket szerveznek; 1700 választási megfigyelőt képeznek ki, hat közvélemény-kutatást és rendszeres sajtótájékoztatókat rendeznek, és a „Szlovákiai Menetelés” keretein belül összesen 500 ezer brosúra, 570 600 szórólap, 197 500 plakát, 253 ezer képeslap és 375 010 matrica formájában tömegesen terjesztik a választással kapcsolatos információkat.

1998. június 4.

Megalakul a Demokratikus Kerekasztal négy demokratikus ellenzéki párt és négy pártatlan szereplő részvételével. Hét találkozóra kerül sor a választások előtt.

1998. augusztus 18.

A szlovák külügyminisztérium engedve a nemzetközi nyomásnak hivatalosan meghívja az EBESZ megfigyelőmisszióját, hogy az országgyűlési választásokat felügyelje. A kormány nem járul hozzá hazai megfigyelők részvételéhez, a kormány egyik tisztviselője pedig *provokátoroknak* minősíti a választási megfigyelés iránt elkötelezett szlovák civil szervezeteket.

1998. szeptember 25–26.

Megtartják az országgyűlési választásokat. A demokratikus ellenzék 93 helyet nyer a 150-ből, 84,2 százalékos választási részvétel mellett.

1998. szeptember 27.

Az EBESZ pozitívan értékeli a választásokat, és elégedett a magas részvétel miatt. Kritizálja a választási törvényt, az állami televízió elfogult közvetítését és a „kudarcot a hazai megfigyelők delegálásában”.

1998. október 30.

Kinevezik a demokratikus ellenzék négy pártjából álló és a Mikuláš Dzurinda által vezetett új szlovák kormányt. Az új kormány ígéretet tesz, hogy úrrá lesz az ország demokráciájának hiányosságain, új lendületet ad a reformfolyamatnak, és felgyorsítja az euroatlanti integrációs folyamatot.

Valódi Demokráciát Most! Manifesto

Egyszerű emberek vagyunk, akárcsak Te: emberek, akik minden reggel felkelnek, hogy tanuljanak, dolgozzanak vagy munkát keressenek, emberek, akiknek családjuk van és barátaik vannak. Emberek, akik nap mint nap keményen dolgoznak azért, hogy egy jobb jövőt biztosíthassanak a körülöttünk élőknek. Vannak közöttünk, akik progresszívnek tartják magukat, míg mások konzervatívnak. Néhányan közülünk hívők, míg mások nem. Vannak közöttünk, akik határozott ideológiával rendelkeznek, mások apolitikusak. Azonban mindannyian aggódunk és dühösek vagyunk a politikai, gazdasági és társadalmi környezet miatt, amit magunk körül látunk... a korrupciót a politikusok, üzletemberek, bankárok között; hogy magunkra vagyunk hagyva, és nincs beleszólásunk a dolgokba. Ez az állapot vált normálissá: mindennapos szenvedés, remény nélkül. De ha összefogunk, képesek vagyunk ezen változtatni. Itt az ideje, hogy együtt építsünk egy jobb társadalmat. Határozottan úgy gondoljuk, hogy:

Minden fejlett társadalomban prioritást kell kapnia az egyenlőségnek, a haladásnak, a szolidaritásnak, a kultúra szabadságának, a fenntarthatóságnak és fejlődésnek, a jólétnek és az emberek boldogságának.

Ragaszkodnunk kell a lakhatáshoz való joghoz, a munkához, a kultúrához, az egészséghez, az oktatáshoz, a politikai részvételhez, a szabad önkitejesedéshez, valamint a fogyasztói jogokhoz egy egészséges és boldog élet érdekében.

Kormányzatunk és gazdasági rendszerünk jelenlegi állapota miatt nem alkalmas e jogok figyelembevételére, és sok szempontból akadályozza az emberi haladást.

A demokrácia a nép hatalmát jelenti, azaz a kormányzat mindannyiunkból áll. A spanyol politikai osztály nagy része nem figyel ránk. A politikusoknak az lenne a dolguk, hogy eljuttassák véleményünket az intézményekbe, hogy közvetlen csatornákon keresztül elősegítsék az állampolgárok politikai részvételét. Ez hatalmas haszonnal járna a társadalom számára. Ez lenne a dolguk, nem pedig az, hogy meggazdagodjanak a mi kontónkra, nem az, hogy részt vegyenek a főbb gazdasági hatalmak által működtetett diktatúrában és a hatalomban tartsák őket a két-pártrendszeren keresztül, amit két elmozdíthatatlan betűszó, a PP és PSOE* ural.

A hatalom utáni vágy és a hatalomkoncentráció néhányak kezében egyenlőtlenséget, feszültséget és igazságtalanságot teremt. Ez pedig erőszakhoz vezet, amit mi elutasítunk. Az idejétmúlt és természetellenes gazdasági modell táplálja azt a társadalmi gépezetet, amely növekvő spirálban elfogyasztja önmagát, gazdaggá téve keveseket és nyomorba taszítva a többséget. Az összeomlásig.

* A PP a Partido Popular (Néppárt), a PSOE a *Partido Socialista Obrero Español* (Spanyol Szocialista Munkáspárt) rövidítése.

A jelenlegi rendszer célja a pénz felhalmozása. Nem törődik sem a hatékonysággal, sem a társadalom jólétével. Elpazarolja az erőforrásokat, pusztítja a bolygót, munkanélküliséget és boldogtalan fogyasztókat kreál.

Az állampolgárok csak alkatrészei a gépnek, amit arra találtak ki, hogy gazdaggá tegyen egy kisebbséget, amelyik nem foglalkozik a mi igényeinkkel. Névtelenek vagyunk ugyan, ám nélkülünk semmi sem létezne, hiszen mi mozgatjuk a világot.

Ha a társadalmunk megtanulja, hogy ne bízsa a jövőjét egy absztrakt gazdaságra, ami soha semmilyen hasznót nem termel a többség számára, megszüntethetjük a visszaéléseket, amelyektől szenvedünk.

Erkölcsei forradalomra van szükség. Ahelyett, hogy a pénzt az emberek fölé helyeznénk, vissza kell állítani a szolgálatunkba. Emberek vagyunk, nem termékek. Én nem annak a terméke vagyok, amit megveszek, amiért vásárolok, és akitől vásárolok.

Mindenekelőtt fel vagyok háborodva.

Képes vagyok a változtatásra.

Képes vagyok segíteni.

Tudom, hogy együtt meg tudjuk csinálni.

2012. május 24.

Kedves Magyarország! (I.)*

Már csak egy-két hét, és véget ér egy korszak, megszűnik egy állam, amelyet úgy hívtak, Magyar Köztársaság. Vele együtt eltűnik mind az, amiről azt képzelted, életed szilárd keretrendszere, hiszen törvények garantálják, független intézmények őrködnek felette.

A mindenkori kormányt felülbírálhatja az Országgyűlés, annak döntéseit a független köztársasági elnök, és nincs törvény vagy határozat, amelynek jogszerűségét ne ellenőrizhetné az Alkotmánybíróság. Eszedbe sem jutott, hogy az emberek ne állhatnak ki bármikor jogsérelmeikkel szemben, akár mint munkavállalók vagy munkaadók, akár mint állampolgárok. Nem is gondoltál arra, hogy a szervezkedési, szakszervezeti jogok csorbulhatnak, hogy az alkalmazottak ne nyúlhatnak törvényesen a sztrájk eszközéhez, ha minden megegyezési kísérlet kudarcba fulladt. Kiben merült volna fel, hogy félnie kellene elmondani a véleményét, mert retorzió éri, kinek az agyában fordult meg, hogy ne merje megírni, előadni a mondanivalóját, hogy a hatalomnak „jogszerű” eszközei lesznek a sajtószabadság korlátozására?

Mostantól mindez a múlté.

A társadalom megfegyverzéséhez szükséges eszközöket a kormányzat megteremtette. Ne legyen kétséged: ha szükségesnek látják, bevetik őket! Ezen a karácsonyon alaptörvényileg acélkerítést

* Megjelent a *Nepszabadság* 2011. december 16-i számában.

kapsz ajándékba mai uraidtól, amely megszabja életed kereteit. Ne legyen illúziód, ők évtizedekre rendezkednek be. Ha lesz is hiba a rendszerükben, azt majd kiigazítják. Ami hatalom van ebben az országban, azt maguknak akarják.

Ezért kell a tereket, utcákat átnevezni, a szobrokat ledönteni. Ez egy rablóbanda, amely elődei hibái és bűnei miatt kétharmados parlamenti többséget kapott, azonban gúnyt űz ebből a ritka felhatalmazásból. Önös érdekeit iktatja törvénybe, csak a saját jelképeit tűri el.

Kedves Magyarország! 2012. január elsejétől egypárti alaptörvény váltja fel köztársasági alkotmányodat, melynek bevezetése és a hozzáigazított sarkalatos törvények biztosítják egy végletesen megosztó, szegényellenes, Európából kifelé sodródó hatalom évtizedekre szóló uralmát.

Súlyos pénzügyi és gazdasági válság van az egész világon, amelyből minden ország kiutat keres. E helyzetben könnyű éveket ígérni hazugság, de azt a hibát csak a magyar kormány követi el, hogy önsorsrontó „szabadságharcot” hirdet az egész világgal szemben. Teszi ezt úgy, hogy a huszadik század első felének gondolatvilágába réved!

A kormány dilettáns gazdaságpolitikájával, kapkodó, koncepciótlan lépéseivel, avitt ideológiájával súlyosan nehezíti a helyzetet. Emiatt vagyunk napról napra szegényebbek, azonban ők nem a szegénység ellen, hanem a szegények ellen indítanak háborút.

Az idősebbek már láthattak ilyen rendszert, a fiatalok zavartan állapítják meg, hogy egy rideg, reménytelen világba keveredtek. És elindulnak. Akárhová, ahol emberibb körülményeket remélnék. Eluralkodott „az utolsó oltsa el a lámpát” hangulata.

Lassan egyetlen nagy Esztergomma válsz! Leépül az egészségügy, a nyugdíjrendszer. Nemsokára mindenütt megszűnik a helyi közlekedés, nem lesz közvilágítás. Uraidnak mindez nem számít, hisz pontosan ez volt a titkos tervük. Gondosan elrejtették választóik

elől. Valóra váltják mindazt, amivel ellenfeleiket vádolták: kifosztanak, lerombolnak, szolgaságba taszítanak Téged és polgártársaidat.

Azt hiszik, nyugodtan tehetik, mert gyenge és megosztott parlamenti ellenzékük – vagy mert lejáratta magát, vagy mert gyáva, vagy mert emberellenes szélsőjobbboldali eszméket vall.

Kedves Magyarország! Ezt a levelet azért írtuk Neked, hogy elmondjuk: mi döntöttünk. Ennek véget kell vetni! Felismertük: ezt a rablóbandát el kell kergetni, és helyre kell állítani a jogállamot, a demokráciát, és ami a legfontosabb – hisz enélkül mindez megvalósíthatatlan – a társadalmi szolidaritást. Törődnünk kell egymással, magyarokkal! Most nem az a lényeg, ki jobbboldali, ki baloldali, ki szabadelvű, ki konzervatív, hanem az, hogy a rendszer, ami létrejött, ártalmas és megvetésre méltó. Úgy érezzük, hazafias kötelességünk minden erőnkkel küzdeni ellene. Egy-két jól sikerült tüntetés ehhez már nem elég. Éppen ezért társadalmi mozgalmat indítottunk, hogy a hűsvéti alkotmányra alapozott új rendszert minél hamarabb megdönthessük. Hogy megszüntessük az országot megbénító közönyt. Hogy állampolgári öntudatra ébresszük kisebb és nagyobb közösségeidet. Hogy megtisztulásra, összefogásra, közös értékeink tiszteletben tartására készítsük a demokratikus elveket valló pártokat. Hogy új irányt szabjunk Magyarország történelmének.

Felkészültünk. Tudjuk, leszünk mi még minden, ha úgy istenigazában beindul majd a kormány propagandagépezete, a lakájmédia rágalomkórusa: hazaárulók, idegenszívűek, ilyen-olyan pártok bérencei, szélsőbal- és szélsőjobbboldaliak, minden, kivéve, akik vagyunk: hazájukat, jogaikat féltő, cselekedni kész, és legfőképp: egymással szolidáris magyar állampolgárok.

Két és fél hónap telt el október elseje óta. A Szolidaritás mozgalom kiállt a szakszervezetek mellett és kiállt a „Milla”, a budapesti fiatal értelmiségiek új mozgalma mellett is. Közben folyamatosan szerveztük országos hálózatunkat. Ma már sok ezren vagyunk! Elérkezett az idő, hogy megmutassuk, mekkora is a mozgalmunk.

Aktivistáink az ország összes megyeszékhelyén, a nagyvárosokban és még vagy kéttucatnyi helyen az országban szombaton tizenkét órakor kiállnak, és együtt üzenik a hatalom urainak, Orbán Viktor-nak és kormányának: Elég volt!

Eddig tartott az ország türelme. Eddig tudtuk elhinni, hogy jót akartok. Nem hallgattatok meg bennünket, és senki mást se. Innentől kezdve világos, hogy a Magyar Szolidaritás Mozgalomnak csak egyetlen célja lehet: ezt a hatalmat elkergetni. Demonstrációkkal, sztrájkokkal, flashmobbal, humorral, polgári engedetlenséggel, demokratikus választásokkal. Ha kell, laza sejtekből alkotunk hálózatot. Ha kell, választási pártot hozunk létre. Ha kell, összefogunk egy megújuló demokratikus ellenzékkel. Egy biztos. Ennek a hatalomnak mennie kell!

Ezért felszólítunk minden demokratikus erőt, csoportot, demokratikusan gondolkodó jobb- vagy baloldali magyar embert, a demokratikus pártokat, civil szervezeteket, szakszervezeteket, hogy együtt oldjuk meg az ország problémáit. Ez az ország sokkal többet érdemel annál, mint hogy korrupcióval, tehetetlenséggel, hatalmi arroganciával, mesterségesen szított gyűlölettel terhelt és elpocsékolta bő két évtized után új játszmák kezdődjenek vagy a régi játszmák folytatódjanak. Végképp nem tűrhetjük, hogy bármiféle kétharmad évtizedekre megvesse a lábát, és elmozdíthatatlanná tegye diktatúráját. A mozgalom, a tömegek erejével akarjuk megteremteni – sőt, ha kell, akár nyomásgyakorlással kikényszeríteni – azt a politikai egységet, amely helyreállítja a jogállamot, a demokráciát és a józan ész uralmát!

Kedves Magyarország, itt vagyunk, készen állunk!

Szeretettel:

A Magyar Szolidaritás Mozgalom

Kedves Magyarország! (II.)*

Több mint nyolc hónapja, hogy először fordultunk Hozzád nyílt levélben. Láttuk, új világ áll a küszöbön, amely sutba dobja az európai jogállamiság évszázados fék- és ellensúlyrendszerét, korlátozza a sajtószabadságot, az egyéni és csoportos szabadságjogok és a társadalmi szolidaritás egész rendszerét, és tekintélyelvű, pártállami típusú kormányzásra törekszik.

Ami azóta történt, még annál is rosszabb, mint amit vártunk. Kiderült, hogy a Fidesz-rendszer valójában egyetlen dologról szól: a hatalmi és gazdasági pozíciók újraosztásáról. Egy célja van csupán: hogy most és mindörökké egyetlenegy szűk, összefonódott kormányzati és gazdasági uralkodó klikk döntse el, kié lesz a pénz és a hatalom.

Ami ezen túl van, kapkodó, dilettáns ügyetlenkedés. Több mint két év után nincs egyetlen terület, ahol a Fidesz-kormány bármiféle sikert vagy előrehaladást tudna felmutatni. A gazdaság teljesítménye hanyatlik, régióbeli szomszédaink sorra megelőzték. Nincs olyan nemzetközi mutató, ahol ne a sor végén kullognánk, legfeljebb korrupcióban, pesszimizmusban, gyűlölködésben járunk az élen.

A nagy ellátórendszerek – egészségügy, oktatásügy, nyugdíjrendszer stb. – recsegnek-ropognak, a rögtönzések és át nem gondolt lépések a legteljesebb bizonytalanságban tartják a dolgozókat épp-

* Megjelent a *Népszabadság* 2012. szeptember 13-i számában.

úgy, mint az „ellátandókat”, akik már inkább szenvedő alanyok ezekben az intézményekben.

Kár is sorolni tovább.

Végletesen megosztott, rosszkedvű, gyanakvó, agresszív, perspektívátlan országban élünk. Hazánk hátat fordított szövetségeseinek, kiiratkozik Európából, amellyel a kormány „pávatáncot” jár, a szélsőjobbra kacsint, és közben gyanús rezsimekkel paktál.

Kormánya jóvoltából Magyarország páriaországgá lett, nemzetközi tekintélye mélypontra süllyedt. Miniszterelnökünk szavaiból a múlt század húszas-harmincas éveit diktátorainak gondolatvilága cseng vissza.

Kedves Magyarország! Azért fordulunk most ismét levélben Hozzád, mert ebben a helyzetben nem lehet kétséges, hogy a 2014-es választás történelmi fontosságú lesz. Nem kisebb a tét, mint az, hogy hazánk a keleties despotizmus útját választja-e a modernizáció helyett. Büszke európai nemzet leszünk-e, vagy lenézett „latorállam”. Lesz-e élhető országunk, jogállamunk, ahol tiszteletben tartják a szabadságunkat, ahol törődnek az elesettekkel, vagy maradunk az önkényuralom földjén, ahol csak egy szűk elit érdekei számítanak.

Annak ellenére, hogy a rendszerváltás óta az aktuális kormányzatok számos hibát vétettek a társadalom- és gazdaságpolitika terén, a rendszerváltás demokratikus politikai keretrendszerét ma is elfogadható kiindulópontnak tekintjük. Mégis a rendszer gyenge pontjai odavezettek, hogy mára választók milliói nem találnak támogatható politikai pártokat. Mindebben jelentős szerepe volt a választókért versengő pártok félrevezető ígéreteinek, valamint a pártok közötti parlamenti együttműködés totális hiányának.

A Fidesz-uralom második éve után a választók tanácstalansága hatványozottan érezhető. A Fidesz és az MSZP támogatottsága a megrögzött párthívők 1-1,5 milliós csoportjaira zsugorodott. A csalódottak és kiábrándultak nagy része már a két „nagy párt” egyikére sem kíván szavazni. A Fidesz agresszív autokratikus

rendszerátalakítása szinte minden társadalmi csoportot taszít, ám az MSZP-t sem teszik vonzóbbá ellentmondásos üzenetei az elitista politika feladásáról, a demokrácia jövőjéről, a korrupcióról és a választási részvételről. Bár jó ideje érezhető már, hogy az elégedetlen tömegekből elemi erővel tör fel a demokratikus erők összefogása iránti igény, a parlamenti ellenzék demokratikus pártjai halogatják új céljaik megjelölését. A választók olyan célok megfogalmazását várnák el, amelyek az eddiginél erősebb biztosítékot nyújtanak a demokrácia, a szabadság, a szakmai értékek és az egzisztenciális biztonság megőrzésére. Az új üzeneteket akkor tekintik hitelesnek, ha a mostani zárt, nyers szervezeti erővel szemben az ellenzék a nyitottság, a társadalmi párbeszéd hangján szólal meg, és ígéretes helyett reális programot ad hazánk példátlan gazdasági süllyedésének megállítására, a folyamat visszafordítására.

Országos háttérrel bíró mozgalmunk valószínűleg jobban érzi ezt az elvárást némely politikusoknál. A Szolidaritás idestova egy éve beszél a politika megújításának szükségességéről és a hitelessé vált politikai erők összefogásának elkerülhetetlenségéről. Látjuk azonban azt is, hogy az önkényuralmi jellegű Fidesz-uralom kisöp-rése, egy tartalmában megújult demokrácia kialakítása csak akkor lehet sikeres, ha a jobb- és baloldal közös alapelveként találja meg a demokráciát és a szolidaritást. E két cél mentén válik lehetővé a magyar politikai és társadalmi viszonyok megújítása, olyan aktív választói összefogás kialakítása, mely a Fidesz bukásához vezet.

A Haza és Haladás közelmúltban megjelentetett tanulmánya is kimutatja, ha a Fideszt a saját maga által átszabott és lejtőssé változtatott terepen le akarjuk győzni, akkor ehhez olyan demokrata érzelmű és gondolkodású választókat is meg kell nyerni, akik eddig sem szavaztak a hagyományos baloldalra és nagy valószínűséggel ezután sem fognak. A Magyar Szolidaritás Mozgalom e célok megvalósulásáért küzd, és az alábbiakban két forgatókönyvet kínál a magyar választóknak.

I. Választási szövetség kialakítása a demokratikus elveket valló baloldali pártok megújulásával, valamint új demokratikus alapelveket valló pártok létrehozásával.

Figyelembe véve, hogy 2014-ig igen rövid az idő, e pártoknak és előpártoknak sürgősen ki kell dolgozniuk közös programjukat a demokrácia helyreállítására, a szociális leszakadás megállítására, egy élet- és versenyképes gazdaság új pályára állítására. Mindettől a passzív választói attitűd feloldódását és a szükséges támogatás elnyerését reméljük. E program alapján az együttműködő politikai szervezetek megállapodást köthetnek, feloszthatják egymás között a választói körzeteket, közös választói listát állíthatnak. Ha mindezt sikerrel megvalósítják és elnyerik a választók kétharmadának támogatását, a következő négyéves ciklusban beteljesíthetik vállalásaikat. Ebben az esetben a 2018-as választásokat megelőző utolsó évben – alkotmánymódosítás útján – a szövetség önálló frakciókra szakadhat, és elkezdheti a felkészülést a választásokra. A lépés célja, hogy az egymással szövetségre lépett pártok – a demokrácia igénye mellett – önállóan is megjeleníthessék egy-egy társadalmi-ideológiai csoport nézeteit.

II. Választási szövetség az Orbán-kormány leváltására, új alkotmány létrehozására és a legalapvetőbb társadalmi-gazdasági viszonyok konszolidálására (minimálprogram).

Ha a szereplők nem képesek megteremteni a közös programot, az együttes kormányzóképeséget 2013 márciusáig, akkor is szükség van a demokratikus erők közös részvételére a 2014-es választásokon.

A Szolidaritás szokatlan javaslatot tesz a magyar társadalomnak. Amennyiben az egyesült ellenzék közös jelöltjeinek a 2014-es választásokon sikerül legyőznie a Fideszt, az összefogás résztvevői előre meghatározott, kötött, egy- vagy kétéves mandátummal Ideiglenes Alkotmányozó Nemzetgyűlést hoznak létre, melynek egyetlen célja a jogállam és a törvényesség helyreállítása, illetve a legalapvetőbb gazdasági-társadalmi viszonyok konszolidálása. Az európai

és nemzetközi demokratikus mércéknek megfelelő új alkotmányt hoz létre, melyet népszavazás útján legitimál. Új, tisztességes választási törvényeket alkot, megszünteti a jelenlegi médiahatóságot és új médiaszabályozást teremt, amely garantálja a tájékoztatás szabadságát és sokszínűségét. Feladata helyreállítani a törvényességet, megszüntetni az önkény minden lehetőségét az igazságszolgáltatás terén, visszaállítani az alkotmánybíráskodás rendjét, az ombudsmanok rendszerét. A számtalan további lépésről a szövetség résztvevőinek részletes tárgyalásokon kell megállapodniuk a választásokat megelőzően, illetve győzelmük után. Helyre kell állítani külkapcsolatainkat, rendezni Magyarország viszonyát az EU-val és szövetségeseivel.

Az ideiglenes parlament mandátumának ideje alatt egy szakértői kormány folytat „menedzserkormányzást”, melynek célja a pénzügyek, a gazdaság, a legfontosabb állami funkciók kézben tartása, működtetése. Hatáskörét pontosan ki kell alakítani. A mandátum lejártát és a jogállam megszilárdítását követően a parlament feloszlítja önmagát, és új választásokat ír ki az új választójogi törvények alapján, melyeken minden politikai erő, beleértve a Fideszt, tisztességgel megméretheti magát.

Ezen javaslat célja nem az, hogy a Szolidaritás parlamenti helyeket és képviselői javadalmazásokat biztosítson önmagának, hanem hogy a rendszer építményét a korábbinál erősebb, a választók akaratát pontosabban kifejező alapokra helyezze. Segítségével elkerülhető, hogy a pártok egymással összemosódjanak, megőrizhetik saját arculatukat, mi több, elkerülhetik a nemzetközi példákból ismert „olajfa-koalíciók” szinte biztos kudarcát, hiszen együttműködésük egy mininálprogram végrehajtására korlátozódik.

Végezetül, a Magyar Szolidaritás Mozgalom jelezni kívánja, hogy a felvázolt programot maga is „minimálprogramjának” tekinti, az első, de elkerülhetetlen lépésnek a jelenlegi rezsim leváltásához. Ezzel egyidejűleg folytatja saját programjának kimunkálását, melyben

továbbra is partnerként tekint a civil szervezetekre, szakértőkre és a politikai pártokra.

Kedves Magyarország! Kérünk, fontold meg ezt a javaslatot, és ha egyetértesz velünk, csatlakozz hozzánk! Fogj össze velünk, politikusaidat pedig bírd rá arra, hogy legalább ideiglenesen emelkedjenek felül szűkös pártérdekeiken. Nem kevés forog kockán!

Szeretettel:

A Magyar Szolidaritás Mozgalom

4K!

Patrióta-Kiáltvány

2012. szeptember 26.

Ma csak az nem látja, hogy zsákutcába jutott az ország, aki nem akarja látni.

Ez a katasztrófa nem egyetlen hataloméhes örült műve, hanem a rendszerváltás rendszerének katasztrófája.

Az országot a rendszerváltáskor egy politikai maffia kerítette hatalmába. A kezdeti jó szándékú értelmiségi politizálás után a pártok gazdasági érdekcsoportok intézőivé változtak.

A politikai küzdelem maffiaharccá változott az elosztható közpénzek fölött. A tét először a privatizálható állami vagyon volt, aztán a megérkező EU-s pénzek voltak. És persze az adófizetők pénze. Itt nem különböző társadalmi víziók harcoltak egymással, hanem maffiacsoportok.

A társadalom mélyen hallgatott. Örült a frissen megkapott szabadságjogoknak, hogy a hatalom végre békén hagyja, és nem szól bele a személyes életébe, hogy úgy alakíthatja a sorsát, ahogy neki tetszik.

És miközben odafönt ment a maffiaharc, az ország összevissza sodródott. Tönkrement az iparunk, kivéreztek a közszolgáltatások, megnöttek az egyenlőtlenségek és terjedni kezdett a legsötétebb nyomor. A rendszerváltástól várt szabadság és jólét helyett a többség számára létbizonytalanság jutott.

Így teltek az évek, míg valami meg nem változott. Az egyik maffiacsoport túlhnyerte magát, és elkezdte a végső leszámolást. A győz-

tes teljes mértékben megszállta a magyar államot, saját kénye-kedve szerint alakít át minden szabályt, hogy a közpénzt a saját embereinek szivattyúzza ki, miközben irgalmatlan módon sanyargatja az egyszerű embereket, hogy minden pénzt kinyerjen belőlük.

Ez a rendszerváltás vége: a törvényeket egy maffia hozza, mindenféle kontroll és ellenőrzés nélkül.

Ebből elégünk van! Így nem lehet tovább élni!

A feladatunk azonban nem az, hogy az egyik maffiát kitessékeljük a túlhatalomból.

A feladatunk nem az, hogy helyreállítsuk a maffiacsoportok közötti egyensúlyt, hogy odafönt egymással marakodva újra békén hagyjanak minket, egyszerű magyarokat.

A feladatunk az, hogy véget vessünk a politikai maffiák uralmának Magyarországon.

A feladatunk az, hogy lezárjunk egy korszakot, a rendszerváltás elrontott évtizedeit, és új irányba indítsuk el az országot.

Mindenki érzi, hogy így nem mehetnek tovább a dolgok.

A kérdés az, hogy mit akarunk helyette?

Merünk valódi változást akarni, vagy csak egy kicsit élhetőbb maffiaországot várunk?

Csak vissza akarjuk állítani a dolgokat, ahogy eddig voltak, vagy az ország lakóinak kezébe akarjuk adni a hatalmat?

A tét az, hogy lesz-e valódi megújulás.

Mi patrióta Magyarországot akarunk, ahol mindenkinek lehetősége van boldogulni és lehetősége van részt venni a döntésekben.

Mi Magyarország valódi megújulására szervezünk mozgalmat.

Mi ezért a célért fogunk szövetkezni minden olyan emberrel, mozgalommal, civil szervezettel és párttal, aki valóban hisz Magyarországon.

A kötet szerzői

Bútora, Martin szociológus, a pozsonyi Közügyi Intézet (*Institute for Public Affairs*) alapítója és tiszteletbeli elnöke. Az ő kezdeményezésére jött létre a csehszlovák rendszerváltásban kulcsszerepet játszó Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom 1989-ben. Bútora 1990 és 1992 között Václav Havel elnök tanácsadója emberjogi kérdésekben. 1999 és 2003 között Szlovákia washingtoni nagykövete. Fő kutatási területe a civil társadalom, nemzetközi kapcsolatok és demokratikus átmenet. Legutóbbi monográfiái és szerkesztett kötetei: *Hol állunk? Szlovákia mentális térképe* (2010); *Választások a visegrádi országokban 2010: Hazai hatások és európai következmények* (2011); *Szlovákia 2010. Trendek a demokrácia minőségében* (2011); *Állampolgári aktivitás a szlovák civilszektorban. Trendek és kilátások* (2012).

Demeš, Pavol az amerikai GMF (German Marshall Alapítvány) Pozsonyban működő közép- és kelet-európai irodájának igazgatója. Előtte a Szlovák Tudományos Tájékoztatási Iroda – Harmadik Szektor Szolgáltatási Központ igazgatója, 1994 és 1999 között a Harmadik Szektor Testülete nevű szervezet szóvivője volt. Ez utóbbi két pozíciójából kifolyólag tevőlegesen részt vett az OK '98 kampányban. 1993 és 1997 között a szlovák elnök külügyi tanácsadójaként is dolgozott, 1991–1992-ben külügyminiszter, előtte a Szlovák Oktatási Minisztérium Külkapcsolati Osztályának igazgatója volt. Mindeközben számos közép- és kelet-európai ország civil aktivistá-

it képezte, fő kutatási területe a demokrácia és a civil társadalom. Legutóbbi könyve: *Prospects for Democracy in Belarus* (A demokrácia kilátásai Belaruszban, 2006).

Forbrig, Joerg az amerikai GMF (German Marshall Alapítvány) Pozsonyban működő közép- és kelet-európai irodájának munkatársa. Ezt megelőzően a Robert Bosch Alapítvány ösztöndíjasa volt a varsói Nemzetközi Kapcsolatok Központjában. A firenzei Európai Egyetem Intézetben doktorált. Kutatóként és gyakorlati szakemberként a demokrácia, a civil társadalom, valamint a Közép- és Kelet-Európa problémái foglalkoztatják, legutóbbi könyvei *Prospects for Democracy in Belarus* (A demokrácia kilátásai Belaruszban, 2006), *Revisiting Youth Political Participation* (Visszatérés a fiatalok politikai részvételének kérdéséhez, 2005) és *Ukraine after the Orange Revolution* (Ukrajna a narancsos forradalom után, 2005).

Gerő Márton 1980-ban született Budapesten. Szociológiai diplomát szerzett 2008-ban, jelenleg az ELTE Társadalomtudományi Kar Doktori Iskolájának doktorjelöltje. Részt vett az ELTE Társadalomtudományi Szakkollégium (jelenleg ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium) megalapításában, több társadalmi szervezet tagja. Elsődleges kutatási területe a civil társadalomhoz és társadalmi hálózatokhoz kapcsolódik, de részt vett több kutatási projektben a médiadinamika, a felsőoktatás és a közoktatás területén. 2011 óta az MTA Társadalomtudományi Központjának tudományos segédmunkatársa.

Grajczár István szociológus, főiskolai docens a Zsigmond Király Főiskolán. Legutolsó könyve *Válság és változás: utak a jobboldali radikalizmushoz* (Tóth Andrással közösen, 2012).

Krasztev, Ivan a szófiai Liberális Stratégiák Intézetének igazgatója és a bécsi IWM (Humán Tudományok Intézete) állandó munkatársa. Az Európai Külügyi Tanács alapítója és igazgatótanácsának tagja, továbbá tagja az ERSTE Alapítvány, a New York-i székhelyű Nyitott Társadalmak Alapítvány és a CEPA (Európai Szakpolitikai Elemzések Központja) tanácsadó testületének, a *Europe's World*, *Journal of Democracy* és a *Transit – Europäische Revue* című folyóiratok szerkesztője. Legutóbbi angol nyelvű könyvei: *In Mistrust We Trust: Can Democracy Survive When We Don't Trust Our Leaders?* (A bizalmatlanságban bízunk: túlél-e a demokrácia, ha nem bízunk a vezetőinkben, 2013); *The Anti-American Century* (Az Amerika-ellenes évszázad 2007, Alan McPhersonnak közösen, 2007) és *Shifting Obsessions: Three Essays on the Politics of Anticorruption* (Váltakozó meg szállottság: három esszé az antikorrupciós szakpolitikáról, 2004). A közeljövőben jelenik meg Steven Holmesszal közös könyve az orosz politikáról.

Mikecz Dániel 1981-ben született, politológus, mozgalmkutató. Tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte, jelenleg az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Doktori Iskolájának végzős hallgatója. Disszertációját a magyar zöldmozgalomról írja.

Nagy Gergely 1969-ben született, író, újságíró, zenész. A Színház- és Filmművészeti Főiskolán diplomázott dramaturgként. 1999-től újságíró, tíz évig a *Hvg.hu* munkatársa volt, most szabadúszó. Területe a kulturális politika, a műkritika, a kulturális intézményrendszer. Három kötetet jegyez, legutóbbi, az *ANGST* 2007-ben jelent meg. Jelenleg egy könyvmarketing-magazin, valamint az *Artportal* szerkesztője. Ír a *Műértő* című lapnak, a *Community.eu*-nak és *TranzitBlog*nak, épp legújabb prózakötetén dolgozik. Basszusgitározik az *Eat me!* és az *Ipont1* nevű zenekarokban.

Nikolayenko, Olena a Fordham University (USA) Politológia Tanszékének oktatója. Fő kutatási területei a demokratikus folyamatok, társadalmi mozgalmak, közvélemény és ifjúság, elsősorban ennek közép- és kelet-európai, illetve az egykori Szovjetuniót érintő vonatkozásai. Első könyve a Routledge Kiadónál jelent meg *Citizens in the Making in Post-Soviet States* (Állampolgári tudat formálódása a szovjet utódállamokban), valamint számos tanulmánya jelent meg a *Canadian Journal of Political Science*, *Comparative Politics*, *International Political Science Review* és *Youth and Society* című szaklapokban. Jelenleg az erőszakmentes ifjúsági mozgalmakat kutatja a posztoszocialista országokban.

Petőcz György közgazdász, újságíró. Egyetemi tanulmányait a moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Egyetemén kezdte, és a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen folytatta és fejezte be. A nyolcvanas években a Társadalomtudományi Intézetben, majd az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében dolgozott kutatóként. A kilencvenes években Olaszországban élt. A firenzei európai Egyetem Intézetben folytatott tanulmányok után újságíróként dolgozott. Éveken át volt a *Magyar Hírlap* olaszországi tudósítója. Magyarországra visszatérve az *Élet és Irodalom* szerkesztője, majd a Közép-európai Egyetem (CEU) akkor alakult médiaintézetének, ezt követően a Brüsszeli Magyar Kulturális Intézet igazgatója volt. Jelenleg Brüsszelben él.

Tóth András szociológus, tudományos főmunkatárs az MTA Társadalomtudományi Központ Politikatudományi Intézeténél. Legutolsó könyve: *Válság és változás: utak a jobboldali radikalizmushoz* (Grajczjár Istvánnal közösen, 2012).

Vári György 1978-ben született, az Óbudai Gimnázium elvégzése után Pécsre került, 2002-ben szerzett magyar szakos diplomát. Kertész Imréről írt szakdolgozata megvédése után pár héttel kapta meg Kertész a Nobel-díjat, így ezt az írást bővítette disszertációvá és ez jelent meg aztán könyv formájában is. Még egy szépirodalmi tárgyú könyve, egy kritikagyűjtemény látott napvilágot. A 2010-es választáson az LMP képviselőjelöltje volt, ezt követően kezdett újságíróként dolgozni a *Magyar Narancs* belpolitikai rovatánál, főleg oktatáspolitikával, kultúrpolitikával és egyházpolitikával foglalkozik, valamint tényfeltáró cikkeket ír.

Way, Lucan a Torontói Egyetem Politikatudományi Tanszékén tanít. Fő kutatási területe a demokratikus átmenet és a nem demokratikus hatalom kifejlődése Ukrajnában. Legismertebb munkája a Steven Levitskyvel közösen írt *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War* (Versenyképes autoritarizmus: hibrid rendszerek a hidegháború után, 2010), számos tanulmánya jelent meg a *Comparative Politics*, *Journal of Democracy*, *Politics & Society*, *Studies in Comparative and International Development*, *World Politics*, valamint a *Communist and Post-Communist Studies*, *East European Politics and Societies*, *Journal of Communist Studies and Transition Politics* című folyóiratokban. Jelenleg a *Pluralizmus alapjairól: a politikai versenyfutás erőforrásai a szovjet utódállamokban* című könyvén dolgozik. A *Journal of Democracy* szerkesztőbizottságának tagja.

A kötet szerkesztői

Jon Van Til a New Jersey-i Rutgers Egyetem professzor emeritusa, szakterülete a városszociológia és a közösségtervezés. Eddig tizenkét könyve jelent meg, a legismertebbek: *Resolving Community Conflicts and Problems* (Közösségi konfliktusok és problémák megoldása, 2011), *Breaching Derry's Walls* (Derry falai meghasadnak, 2008), *Growing Civil Society* (Növekvő civil társadalom, 2008, 2000) és *Mapping the Third Sector* (A harmadik szektor feltérképezése, 1988). 2006-ban Fulbright-szakértőként dolgozott Észak-Írországhban, majd 2010–2011-ben Magyarországon. Évekig volt az ARNOVA (Civil szervezet és Önkéntesség Kutató Egyesület) elnöke, majd kimagasló kutatómunkájáért és a szolgálatért elnyerte a szervezet életműdíját.

Krasztev Péter kultúrantropológus, az egri EKF Politológia Tanszékének docense. Kezdetben közép- és kelet-európai irodalommal és filmmel foglalkozott, az 1990-es évek második felében több dokumentumfilmet készített az MTV-ben, majd tudományos érdeklődése a térség társadalmainak modernizációs fennakadásai felé fordult. A politikai aktivizmus középiskolás kora óta élete része. Tíz évig volt az MTA Irodalomtudományi Intézetének kutatója, majd tanított a Közép-európai Egyetem (CEU) Társadalmi Nemek és az ELTE Antropológia Tanszékén, 2005-től öt évig a Pozsonyi Magyar Intézet igazgatója volt. Könyvei és tanulmányai tucatnyi európai nyelven jelentek meg.

TARKA ELLENÁLLÁS

KÉZIKÖNYV
REBELLISEKNEK
ÉS BÉKÉSEKNEK

Szerkesztette
Krasztev Péter és Jon Van Til

